

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

ISKOLA ÉS EGYHÁZ

EGYHÁZ ÉS DEMOKRÁCIA	3	<i>Kozma Tamás</i>
VALLÁS ÉS ISKOLA	13	<i>Tomka Miklós</i>
EGYHÁZI ISKOLÁK NYUGATON ÉS NÁLUNK	26	<i>Lukács Péter</i>
EGYHÁZ, ÁLLAM, OKTATÁS, 1848–1945	34	<i>Nagy Péter Tibor</i>
KATOLIKUS ISKOLÁK AZ ÁLLAMOSÍTÁS UTÁN	46	<i>Drabos Péter</i>
TÁRSADALMI IGÉNYEK ÉS VALLÁSOKTATÁS	65	<i>Halász Gábor</i>

EDUCATIO INTERDISZCIPLINÁRIS SZEMLE AZOK SZÁMÁRA, AKIK AZ OKTATÁS TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEIT KERESIK

ELSŐ ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM * 1992 – ŐSZ * MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: DARVAS PÉTER (*New York*), FORRAY R. KATALIN, GÁL FERENC, JUNGHAUŠ IBOLYA (*Kutatás Közben*), KOZMA TAMÁS (*főszerkesztő*), LISKÓ ILONA, LUKÁCS PÉTER, MOLNÁR MIKLÓS (*Genf*), NAGY PÉTER TIBOR, REISZ D. RÓBERT (*Temesvár*), SÁNDOR ZSUZSA (*Szemle*), SETÉNYI JÁNOS, VÁRHEGYI GYÖRGY.
E szám összeállításában vendégszerkesztőként közreműködött: LIEBHARDT ÁGOTA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET, BUDAPEST XIII, VICTOR HUGO UTCA 18-22. – H-1395 BUDAPEST, Pf 427. – TELEFON, FAX: 1297-639

© OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET, 1992. MINDEN JOG FENNTARTVA. A FOLYÓIRAT BÁRMELY RÉSZÉNEK BÁRMILYEN ESZKÖZZEL VALÓ SOKSZOROSÍTÁSÁHOZ KÉRJE A KIADÓ ELŐZETES, ÍRÁSBELI ENGEDÉLYÉT.

AZ EDUCATIO MINDEN TÁRGYILAGOS ÁLLÁSPONTNAK HELYET BIZTOSÍT, MINDEN KÖZLEMÉNYÉRT SZERZŐJE FELEL. A BEÉRKEZŐ KÉZIRATOKAT MEGŐRIZZÜK.

(a tartalommutató folytatása)

VISSZAPERELT ISKOLÁK _____ 77

Tulajdonosváltás: célok és eszközök (*Drabos Péter & Liskó Ilona*) – Nagykőrös, Miskolc (*Csatáry Ildikó*) – Budapest (*Leisen Antal*) – Dokumentumok

VÁLASZOK KÖRKÉRDÉSÜNKRE _____ 109

Válaszolt: *Bibari János, Frenkl Róbert, Halász Gábor, Korzenszky Richárd, Ludassy Mária, Marschall Miklós, Moldován Judit, Orbókné Szent-Iványi Ilona, Petrin László, Szentágothai János, Zibolen Endre*

ISKOLA ÉS EGYHÁZ KÜLFÖLDÖN _____ 127

Válaszolt: *W. Wielemans, V. Martinková, Y. Kastbi, R. Pachocinski, R. Zehrys, C. Davies, H. Avenarius, B. Bernardi, V. D. Shadrikov, Daniel metropolita, Méder Zsolt, W. Rüegg, J. E. Coons, L. A. Romo, O. Albornoz, M. A. Adjangba, F. M. Mina*

KUTATÁS KÖZBEN _____ 143

Csanády Márton & Lux Ambrus 302 diák véleményéről – *Csorba József* egy tanügyi közvélemény-kutatásról – *Andor Mihály* és *Liskó Ilona* az 1991-es igazgatóválasztásokról – *Szigeti Jenő* a vallás- és bibliaismeretről

SZEMLE _____ 158

Fiatalkorú bűnözés és vallásosság (*Forray R. Katalin*) – Független iskolák, független gondolkodók (*Setényi János*) – Középkolai teljesítmény; Lengyelek a vallásról és az egyházzal (*Szabó László Tamás*) – Amerikai sajtószemle (*Csongor Anna*)

SUMMARIUM _____ 171

Kirche, Religion und Unterricht in Ungarn (*Katalin R. Forray*) – Church and School in Central Europe (*Gordon C. Whiting*)

ISSN 1216 – 3384

Felelős kiadó: Kozma Tamás

A tördelés és tipográfia az Educatio Kiadó munkája

Felelős szerkesztő: Kravjanszki Róbert

A nyomás és kötés az Oktatókutató Intézet sokszorosító tüzemében készült

Műszaki vezető: Orosz Józsefné

E SZÁMUNK SZERZŐI:

KOZMA TAMÁS c. egyetemi tanár, főigazgató – Oktatáskutató Intézet (OI), Budapest
• TOMKA MIKLÓS szociológus – Országos Lelkipásztori Intézet, Vallásszociológiai
Központ, Budapest • LUKÁCS PÉTER kandidátus, főigazgató helyettes – OI, Budapest
• NAGY PÉTER TIBOR kandidátus, tudományos főmunkatárs – OI, Budapest •
DRAHOS PÉTER tudományos munkatárs – OI, Budapest • HALÁSZ GÁBOR kan-
didátus, főigazgató helyettes – Országos Közoktatási Intézet, Budapest • LISKÓ ILONA
kandidátus, tudományos főmunkatárs – OI, Budapest • CSATÁRY ILDIKÓ szabadfog-
lalkozású, Budapest • LEISEN ANTAL újságíró, Budapest • CSANÁDY MÁRTON
tudományos segédmunkatárs – OI, Budapest • LUX AMBRUS tanár – Táncsics Gim-
názium, Budapest • ANDOR MIHÁLY szociológus – MTA Szociológiai Kutatóintézet,
Budapest • CSORBA JÓZSEF szociológus, Budapest • SZIGETI JENŐ kandidátus,
Budapest • FORRAY R. KATALIN kandidátus, tudományos főmunkatárs – OI, Buda-
pest • SETÉNYI JÁNOS felsőoktatási csoportvezető – OI, Budapest • SZABÓ LÁSZLÓ
TAMÁS kandidátus, tudományos főmunkatárs – OI, Budapest • CSONGOR ANNA
tudományos munkatárs – OI, Budapest • GORDON C. WHITING egyetemi tanár –
Brigham Young University, Provo, Utah, USA

SZERZŐINKHEZ

Az elfogadott kéziratok *copyright*-ja a folyóiratot kiadó *Oktatáskutató Intézeté*, hacsak szerződés erről másképpen nem rendelkezik. A tartalmat nem érintő kisebb változ-
tások jogát a szerkesztőség fenntartja.

A beküldött dolgozatokkal akkor áll módunkban érdemben foglalkozni, ha azok
terjedelme nem haladja meg az egy szerzői ívet (40.000 leütés), és két gépelt vagy
nyomatott példányban érkezik (kettes sortávolsággal, elégséges oldalmargóval, lap-
számozva). Külön lapon kérjük mellékelni a dolgozat egy-két bekezdésnyi kivonatát
és a szerző fontosabb adatait (ahogyan szerzőink között definiálni szeretné magát, a
szerződéskötéshez szükséges személyi adatokat és azt a címet, ahová a kefelevonatot
kéri). Ha a szöveg számítógépen szerkesztett változatban is rendelkezésre áll, a nyom-
tatott változaton kívül kérjük lemezen is az állományt, *formázatlan állapotban* (min-
den intelligens szövegszerkesztő rendelkezik valamilyen *text only* mentési opcióval).
Ha a dolgozat grafikont is tartalmaz, kérjük külön lapon mellékelni a lap tördelési
méretének megfelelő, legalább 300 dpi-s ábrát, vagy pedig az adatokat, hogy magunk
rajzolhassuk meg a grafikont. A hivatkozásokra, lábjegyzetekre nézve formai kikö-
tésünk nincs.

A kefelevonatokat elküldjük, hogyha erre elégséges idő marad. A javított példányokat
három napon belül kérjük visszaküldeni, e határidőn túl nem áll módunkban a szerzői
javításokat elvégezni. Jelentősebb változtatásokat nem tudunk elfogadni.

Az *EDUCATIO*-t a kiadó terjeszti. Kapható azokban a fővárosi könyvesboltokban, amelyek folyó-
iratok árusításával is foglalkoznak. Reményeink szerint a lapot a *Magyar Posta* is terjeszteni fogja,
így a fővárosi és vidéki hírlapárusoknál is megvásárolható lesz.

Előfizethető közvetlenül a kiadó címén: *EDUCATIO*, 1395 Budapest, Pf. 427. A megrendeléskor
kérjük közölni, hogy *melyik számtól* postázzuk a lapot. Kérését regisztráljuk és a kért számmal
együtt küldjük számlánkat és a befizetési csekket.

Az előfizetés díja magánszemélyeknek, közoktatási intézményeknek és könyvtáraknak fél évre
(két számmra) 300,-Ft, egy évre (négy számmra) 550,-Ft; közületeknek fél évre 500,-Ft, egy évre
800,-Ft. A postaköltség minden esetben a kiadót terheli.

Új egyéni előfizetőink az *Educatio* Kiadó egy könyvét ajándékba kapják.

EDUCATIO KIADÓ

AZ OKTATÁSKUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEINEK ELSŐDLEGES
FORRÁSA PEDAGÓGUSOKNAK, A TÖRVÉNYHOZÓ ÉS VÉGREHAJTÓ
HATALOM SZAKÉRTŐ ÉS ÉRDEKLŐDŐ KÉPVISELŐINEK, ÉS
MINDENKINEK, AKIT AZ OKTATÁS PROBLÉMÁI FOGLALKOZTATNAK.

TÁRSADALOM ÉS OKTATÁS

a sorozatot szerkeszti:

Liskó Ilona & Lukács Péter

PEDAGÓGUSOK, BÉREK, ÉRDEKEK.

Szerkesztette: *Nagy Mária* (110,-Ft)

PÉTERI GÁBOR: Mire – mennyit – hogyan? (110,-Ft)

LUKÁCS PÉTER: Színvonal és szelekció (99,-Ft)

REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS A
FELSŐOKTATÁSBAN. Szerkesztette:
Saad József (159,-Ft)

NAGY PÉTER TIBOR: A magyar oktatás
második államosítása (178,-Ft)

SETÉNYI JÁNOS: Harc a középiskoláért
(120,-Ft)

SZABAD LEGYEN, VAGY KÖTELEZŐ?
A közoktatási törvény koncepciójához.
Szerkesztette: *Kozma Tamás & Lukács
Péter* (190,-Ft)

KOZMA TAMÁS: Reformvitáink (184,-Ft)

ELŐKÉSZÜLETBEN:

SÁSKA GÉZA: A felnőttoktatás ciklusos
természete (170,-Ft)

OKTATÁSI TÖRVÉNYKEZÉS EURÓPÁBAN

a sorozatot szerkeszti: *Setényi János*

II. A CSEHSZLOVÁK ÉS A LENGYEL
KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY (80,-Ft)

III. ANGOL FELSOROKTATÁS (126,-Ft)

SOROZATON KÍVÜL

MOLNÁR MIKLÓS: Egy vereség diadala.
Az 1956-os forradalom története. (198,-
Ft)

PETHŐ LÁSZLÓ: A tanítók és a társada-
lom. (144,-Ft)

VISSZA AZ ALAPOKHOZ. Körkép az
európai alapfokú iskolázatásról. Szer-
kesztette: *Szabó László Tamás* (100,-Ft)

JELES KEDVEZMÉNY!

Ha Ön november 30-ig öt könyvet
rendel közvetlenül a kiadótól, csak
négyet számlázunk. Az ötödik
kiadónk ajándéka.

KERESSE KIADVÁNYAINKAT A KÖNYVKERESKEDŐKNÉL, KERESSE A
KÖNYVTÁRAKBAN, VAGY RENDELJE MEG KÖZVETLENÜL A
KIADÓTÓL. AZ EDUCATIO FOLYÓIRAT ELŐFIZETŐI RÉSZÉRE A
KÖNYVEK ÁRÁBÓL 20% ENGEDMÉNYT ADUNK. HA ÖN ELŐFIZETŐ,
KÖNYVRENDELÉSÉNÉL ERRE NEM KELL KÜLÖN HIVATKOZNI. ÖN
FONTOS SZÁMUNKRA, FIGYELÜNK ÖNRE.

EDUCATIO KIADÓ, 1395 BUDAPEST, PF. 427

EDUCATIO

OPTIMISTA LEGYEN, AKI MA LAPOT indít. Mi nem ma gondoltuk ki az *EDUCATIO*-t; idő kellett azonban hozzá, hogy rátaláljunk mondanivalónkra, és megkeressük hozzá közönségünket. Az *EDUCATIO*-t azzal bocsátjuk útjára, hogy újat és mást mondjon azoknak, akik szellemi műhelyünkkel eddig csak távolról, alkalmanként érintkeztek.

Kinek szánjuk az *EDUCATIO*-t? Legyen-e egy a szaporodó társadalomtudományi fórumok között? Legyen-e színes és olvasmányos újság? Célozzuk-e meg vele az újonnan született politikai és önkormányzati fórumokat? Sorakozzék-e a tanári könyvtárak polcán? Szóljon-e inkább magához az ifjúsághoz? A statisztika szerint a diplomások mintegy harmadának van tanári oklevele Magyarországon; relatív többsége a magyar értelmiségnek. Hozzájuk fordulunk elsősorban: azokhoz, akik iskolában és óvodában, gimnáziumban és szakképző intézményekben, főiskolán vagy egyetemen, önkormányzati vagy magánoktatásban, könyvtárban, művelődési otthonokban, hivatalokban vagy kutatóhelyeken tevékenykednek. S rajtuk keresztül mindenkihez, akit oktatás és képzés, kultúra és tudomány érdekel.

A tanári hivatás válságban van; krízise megrontja az egész társadalom közérzetét. Ezt a válságot nem érthetjük meg, még kevésbé orvosolhatjuk hagyományos pedagógiai jelszavakkal. Új összefüggésekben kell látnunk tanárt, diákot, nevelést és oktatást. Sajnos, a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer a pedagógusokat visszaszorította oda, ahonnet 1945-ben épp csak kiszabadultak: az osztálytermekbe. Sokan gondolják ma is úgy, hogy aki pedagógus, az maradjon a pedagógiánál. Az *EDUCATIO* szeretné olvasóit kiszabadítani a rákényszerítettség, sőt, néha önként vállalt szellemi gettóból. Nem titkoljuk: politizálunk. A politikát azonban másként értjük, mint tegnapi ideológusok vagy mai pártpolitikusok. Számunkra a

politika egyszerűen közös ügyeink rendezése. A közügyek intézésében pedig nincs helye semmiféle kizárólagosságnak: minden ötlet, nézet és elképzelés megfontolást érdemel. Igyekszünk, hogy az *EDUCATIO* ne váljék egyetlen nézet, álláspont, meggyőződés vagy ideológia szócsövévé sem. Szabad fórumot szeretnénk teremteni közös ügyeink elfogulatlan vitájára.

Azt sem titkoljuk, hogy minőségre törekszünk. Nem engedhetjük meg – bármilyen jelszóra hivatkozva sem –, hogy a közéletben eluralkodó kulturátlanság eldurvítsa vitáinkat. Ragaszkodunk a tudományos etikához, amely szerint tényekhez a fölfedezés módszereit, állításokhoz pedig szakszerű argumentációt illik fűzni.

VersenyzünkAPTársainkkal. Azokkal, akik még nem újultak meg, és azokkal is, akik már kitették nevük elé az "új" jelzőt. Úgy versenyzünk azonban, hogy munkamegosztást keresünk velük. Az *EDUCATIO* a társadalom, a politika és a kultúra problémáit az oktatással összefüggésben figyeli. Szeretnénk egy-egy időszakú művelődéspolitikai témára fölhívni a figyelmet. Minél több tény nyújtani, hogy elfogultságainkat leküzdjük velük; és minél különbözőbb véleményeket közölni, hogy ki-ki megválaszthassa, hová áll.

Beköszöntő számunk az egyházakkal és iskolákkal foglalkozik. Az *EDUCATIO* tanulmányaiból kitűnik, hogy ez a viszony kritikus szakaszba lépett. Nem legyinthetünk azzal, hogy másutt már túl vannak rajta (külföldi kollégáink szerint ez különben sem igaz).

Van, aki úgy gondolja, hogy mohó egyházi férfiak vetik magukat védtelen iskolákra; mások szerint velejéig megrontott pedagógusok tartják ideológiai fogságban gyermekeinket. Az *EDUCATIO* szerint másról van szó. Nemcsak az iskolák krízisééről, hanem az egyházak válságáról is; s mindez része annak a fájdalmas átmenetnek, amely a diktatúrából reményeink szerint a demokráciába vezet.

Körkérdésünk tanulsága, hogy a vélt ellentmondások mögött fölfedezetlen egyetértés húzódik. Érdemes tehát fontolóra venni valamennyi nézetet. Akkor is, ha egyetértünk velük, akkor is, ha elhatároljuk magunkat tőlük. Európaiság nincs klasszikus hagyományok nélkül, amint, hogy nincs zsidó-keresztény kultúra nélkül sem. Mai vitáinkban sokszor megfélemedezünk róla, hogy a szocializmus céljai évezredek óta együtt élnek a vallásokkal, és hogy a tudást mindig szkepszis, az ateizmust mindig hit kíséri. Így letünk európaiak, így vagyunk emberek.

Az *EDUCATIO* szerkesztői köszöntik az olvasót!

ISKOLA ÉS EGYHÁZ

EGYHÁZ ÉS DEMOKRÁCIA

EGY 1990-ES STATISZTIKA SZERINT a lakosság 49 százaléka római, 5 százaléka görög katolikus. A további felekezetek így oszlanak meg: református 19, evangélikus 5, izraelita 1, egyéb 21 százalék. Nem mindenki tudja, hogy az "egyéb" 33 bejegyzett vallásfelekezetet takar Magyarországon, történeti és majdnem történeti egyházaktól ismert és kevésbé ismert neoprotestáns egyházakon keresztül újabb szervezésűekig és a legkülönbözőbb vallási gyülekezetekig. Természetesen a nem keresztény felekezetek is ide tartoznak. 1992-ben Magyarországon összesen 38 bejegyzett egyház működött. A katolikus többség még mindig nyilvánvaló, de már nem túlnyomó.

Mielőtt azonban ezekből az adatokból bármilyen következtetést vonnánk le, tegyük melléje újabb közvéleménykutatások ide vágó eredményeit. Ezek szerint a kérdezettek mintegy 50–60 százaléka vallja magát többé vagy kevésbé vallásosnak; körülbelül 15–20 százalék pedig gyakorló egyháztagnak. Nyilvánvaló, hogy a felekezeti megoszlás és a vallásos magatartás statisztikája nem egyezik egymással. Honnan az eltérés? Ezzel a kérdéssel máris benne vagyunk napjaink vitáinak közepében. A válasz az egyházak alapvetően megváltozott társadalmi helyzetében rejlik.

Ezt a helyzetet röviden úgy jellemezhetnénk, hogy az egyházak megszábadultak az államosítás nyűgétől, amelyet a Rákosi-kor, később pedig a Kádár-rendszer rakott rájuk. A társadalom azonban, amelybe – jelképesen szólva – visszatértek, gyökeresen más, mint amelyből az 1940-es és 1950-es évek fordulóján kirekesztették őket. Kevesen vallják be az alapvető társadalmi változást, és még ha bevallják, akkor sincsenek igazán fölkészülve az alkalmazkodásra. Az egymással feleselő statisztikák csupán halvány visszfényei ennek.

Ebben a tanulmányban ezt a megváltozott társadalmi helyzetet vázolom föl. De nem csupán az egyházak helyzetét, ami különben is jelentős mértékben belügy. Hanem az egyházakkal kapcsolatban megváltozott társadalmi magatartást, amely legalább annyira közügy, mint egyházi belügy. E probléma mellett azok sem mehetnek el közönyösen, akik sem nem egyháztagok, sem nem vallásosak. Sokkal többről van ugyanis szó, mint néhány fanatikus nyugtalankodásáról és egy-két szánandó szülő vagy pedagógus múltba fordulásáról. S nem is

csupán az iskolák átadása és átvétele körüli, sokszor ízléstelen huzavonáról. Az egyházak és a társadalom megváltozott viszonya Közép- és Kelet-Európa szerte az átalakulás egyik próbakövévé vált.

Az egyházak államosítása

A világháború előtti politikai irodalomban jellemző szokás volt a vallási szempontból liberális államot dicsérni. A kulcskifejezés a *vallásszabadság* volt. A kor irodalma ezen rendszerint azt értette, hogy az állam egynél több felekezetet is hivatalosnak ismer el. Vagyis engedélyezi, alkalmasint pedig állami erőforrásokból támogatja is a nyilvános vallásgyakorlatot. Mindez arra a történeti fejlődésre tekintett vissza, amelynek során a Habsburg-abszolútizmussal államegyházi viszonyban álló római katolikus egyház státusát lépésről-lépésre más, elsősorban "történeti protestáns" egyházak is elnyerték. (Kedvelt hivatkozásuk az 1568-i tordai országgyűlés határozata volt, amely a katolikus mellett az evangélikus, a református és az unitárius felekezetet is bevettnek ismerte el.)

Az 1945 utáni politikai irodalom kulcskifejezése ezzel szemben az *államosítás* lett. A korabeli politikai irodalom egyház és állam szétválasztását méltatta, és polgári előzményekre hivatkozott. Részben joggal, részben jogtalanul. Európa számos országában ugyanis már régebben szétválasztották az egyházat az államtól, másutt viszont ez mind a mai napig nem történt meg. Így egyházak és államok együttélésének változatos formái jöttek létre, amelyeket – az egyszerűség kedvéért – négy modellben mutathatunk be. Emlékeztetek azonban arra a történeti körülményre, hogy nem az egyházat (bármelyiket) kellett elválasztani az államtól (bármelyiktől), hanem fordítva: az államot kellett leválasztani az egyháztól. Európa nyugati felében ugyanis a római, keleti felében pedig a bizánci egyház vált államalkotó erővé a Római Birodalom összeomlása után.

Egyház és állam együttélésének első mintája, az államegyház (nemzeti egyház, népegyház) napjainkban is létezik néhány északi országban, és teoretikusan Angliában is. Látható jelei ennek például olyan közszolgálati funkciók megtartása és gyakorlása, amelyek eredetileg egyháziak voltak, később azonban a modern államszervezetekben átvette őket az állam (pl. anyakönyvezés). Az államegyház mint együttélési forma az állam és az egyház között nem kötődik felekezethez. Az idézett északi példákban az evangélikus egyházak töltenek be államegyházi szerepet; Anglia esetében az anglikán egyház, amely szintén protestáns ugyan, de felekezeti jellegét közelebbről meghatározni már nehezebb. Itt tehát sokkal inkább történeti, semmint hitvallási, teológiai fejleményről van szó.

Állam és egyház együttélésének másik mintáját inkább Európa déli államai-ban tanulmányozhatjuk. Spanyolországban, Franciaországban vagy Olaszországban a katolikus (római) egyháztól az államot a 20. század folyamán törvényesen is leválasztották. Tegyük hozzá a történeti hűség kedvéért, hogy ez az olasz fasizmus vagy a spanyol francoizmus idején ment végbe, az államok erőszakos újraszervezése és szélsőséges központosítása keretében, egy világi és nacionalista államszervezet megteremtése érdekében. Az 1940-es évek végének hivatkozásai

egyház és állam szétválasztására a polgári demokrácia jegyében, voltaképp csak Franciaországra érvényesek.

A harmadik minta, amelyre sűrűn szokás hivatkozni, nem európai, hanem amerikai. Az Egyesült Államokban az alkotmány eleve elválasztotta az egyházakat az államoktól, amikor nemcsak a vallásszabadságot garantálta, hanem egyben tiltott minden, vallási közösségnek nyújtandó állami támogatást. A negyedik minta azonban, amelyre korábban sem volt szokás hivatkozni, és máig is ritkán emlegetjük: az orosz modell, amelyben a monarchia mintegy államosította az egyházat. Ez sem más, mint az államegyház, csupán megőrizte az eredeti formát, amikor az egyház politikai szerepet játszott, a monarchia pedig nem volt alkotmányos. Az államosítás ilyen körülmények között bürokratikus, helyenként brutális formákat öltött.

1940–50 fordulóján a szovjet blokk országaiban a politikai vezetés mindent ezt a mintát vette alapul, hogy megtörje az egyházak ellenállását a hatalomátvétellel szemben, és megeremtse a maga totális diktatúráját. Hangsúlyozom tehát, hogy korántsem az ment végbe, amiről akkoriban annyi szó esett: állam és egyház szétválasztása. Épp ellenkezőleg: az egyházakat államosították éppúgy, mint ahogy az ipart, vagy – bár eltérő formákban – a mezőgazdaságot, a közigazgatást, az oktatásügyet, az egész kulturális életet. És az államosítás ez esetben is ugyanazt jelentette: az egyetlen politikai párt mindenre kiterjedő diktatúrájának megszervezését az igazgatás különféle eszközeivel.

Ez a helyzet az elmúlt négy évtizedben súlyosan deformálta az egyházakat Magyarországon. Az államosítás először is megfosztotta őket független lételemlapjaiktól. A korabeli politikai irodalom az egyházi nagybirtokok fölosztásáról írt, ez azonban természetesen azzal járt együtt, hogy a vagyonaiktól megfosztott egyházaknak egyik napról a másikra önfenntartóvá kellett volna válniuk. Mindkét fél tudatában volt annak, hogy ez képtelenség. Ehelyett addig soha nem tapasztalt anyagi kiszolgáltatottság és pénzügyi függőség alakult ki. Az egyházak anyagilag teljesen az állam járszalagjára kerültek. (A korabeli politikai irodalom, különösen 1956 után, néha utalt is erre, állami gondoskodásnak nevezve ezt a pénzügyi kiszolgáltatottságot.)

Az anyagi járszalag és a szigorú bürokratikus ellenőrzés kifejlesztette, illetve megerősítette az egyházak hierarchikus szervezetét, és fokozatosan kiiktatta a demokratikus egyházkormányzási formákat onnan is, ahol eredetileg meglettek volna. Az egyszemélyi felelős vezető szüntelen keresése olyan egyházvezetői hatalmakat hozott létre, amelyek vagy nem léteztek, vagy jóval kevésbé voltak koncentráltak. A legfontosabb fejlemény azonban mindenképpen az volt, hogy a bürokratizmus szigorúvá tette egyháziak és világiak elkülönülését, és az adott keretek között kizárólag egyházi alkalmazásban lévő, később pedig mindinkább papi, lelkészi személyek tevékenységét engedélyezte. Ez olyan papi hierarchia kialakulását eredményezte, amelyet nem hogy a protestáns egyházak, hanem még a katolikus egyház sem ismert korábban.

Az államosítás visszaszorította továbbá az egyházakat templomaik falai közé. Korábbi államegyházi státusukban az egyházak kiterjedt társadalmi tevékenységet végeztek, mind az oktatás, mind a kultúra, mind az egészségügy, mind a népjólét terén. A gazdagabb egyházak – elsősorban római katolikus egyházfejedelmek – mecénatúrájának kézzel fogható nyomai Magyarországon ma is

nyilvánvalóak. Kevésbé köztudott, hogy számos, egyházi tulajdonban levő iskola és kórház tette teljessé a közoktatást vagy a közegészségügyet. Bár fönntartásukat évszázadok óta segélyek tették lehetővé, egyházszervezettől függően a helybeli lakosság vagy magasabb egyházi fórumok maguk is jelentősen támogatták őket. Mindennek terhe az államosítás után természetesen az állami költségvetésre hárult. Elemzésünk szempontjából ennél is fontosabb, hogy az államosítás tudatosan elvágta és elsorvasztotta azokat a kapcsolatokat, amelyek az egyházakat a társadalommal korábban összekötötték.

Az ideológiai indoktrináció, amely a diktatúra kiépülését, illetve a későbbi totális állam fönntartását kísérte, az elmúlt évtizedek alatt a lehetséges minimumra csökkentette az egyházak kulturális jelenlétét a magyar társadalomban. Az ideológiai indoktrináció ún. adminisztratív eszközökkel is társulhatott. Mindez egy olyan korban ment végbe, amikor a tömegtájékoztatás robbanásszerű változáson ment keresztül nálunk is. Az egyházak kulturális jelenlétének számos hagyományos formája alakult ki a hitoktatástól az iskolák fönntartásán keresztül a templomi szolgálatokig. Természetes, hogy ezek mind a Rákosi-korszakban, mind a Kádár-rendszerben szorosabb vagy lazább ellenőrzés alatt álltak. Ebben azonban tulajdonképp még semmi új nem lett volna, hiszen ez történetileg is ismert volt az abszolutizmus megnyilvánulásából. Az új médiumokhoz azonban az egyházak már egyértelműen csak az állam révén juthattak hozzá, ami megakadályozta, hogy valódi sajtó- és rádióhasználatot és médiumokkal kapcsolatos gyakorlatot alakíthassanak ki. Az ideológiai harc legveszedelmesebb terepe azonban az észrevétlen ideológiai indoktrináció volt, amely természetesen az egyházakon belül is megindult. Ez utóbbi pedig az 1989/90-es fordulat után morálisan is megroppantotta az egyházakat.

Bár az elmúlt négy évtized az egyházi egyet-nem-értés, helytállás és ellenállás tiszteletre méltó példáit mutatta föl (amiről szívesen szólnék), egyúttal tömeges kontraszelekciót is eredményezett (amiről viszont nem szívesen beszélünk). Az elzártság, a társadalom fő mozgásaiból való kiszorítottság, az indoktrináció, az anyagi kiszolgáltatottság törvényszerűen kitermelte az ismert és nem kívánatos magatartásokat (opportunizmus, konformizmus, túlzott lojalitás, szűklátókörűség, fundamentalizmus). A legveszedelmesebb az az önértelmezés volt, amellyel egy-egy morálisan kérdéses lépésnél az egyház képviselői igyekeztek megnyugtatni magukat. Az elv, természetesen, így szólt: előbbre való megtartani az egyházat minden áron, mint kihívni a rendszer haragját.

A folyamat végére érve elmondhatjuk, hogy az egyházak is adaptálódtak a politikai rendszerhez, de olyan áldozatok árán, amely társadalmi létjogosultságukat egyértelműen megkérdőjelezte. Azért, hogy túléljenek, fokozatosan elvesztették legitimitásukat. Agresszívan, haraggal, nemegyszer belsőleg is meghasonlottan léptek egy új korszakba, amely újabb adaptálódást kíván meg tőlük.

Kik "az egyház"?

Az egyházak ma mindenekeelőtt önmaguk legitimitását akarják újra teremteni, vagy hogy egyszerűbben szóljunk, helyüket keresik a társadalomban. Ennek

számos útja-módja van az egyházi szolgálat megújításától a társadalmi tevékenységek újraszervezésén át a kulturális, sőt politikai jelenlét hangsúlyozásáig és a vagyoni függetlenségre törekvésig. Minden ilyen aktivitás visszatérő kérdése azonban, hogyan tud megjelenni a közvélemény előtt, egyúttal pedig miként értelmezi önmagát egy egyház.

Az ún. "hivatalos egyházakat" – amelyek megkötötték a maguk kompromisszumát – a rendszer legitímálta. A hivatalosnak el nem ismert, esetleg üldözött szervezetek és mozgalmak pedig – egyházakon belül és azokon kívül – megtalálták legitimitásukat a közvélemény rokonszenvében. Mindig is kérdés maradt azonban, hogy kiket illet a hivatalos állami és a nem hivatalos társadalmi legitimitás. Vagyis: kik alkotják az egyházat? A papok? Ez nem volt releváns válasz, mert a legtöbb protestáns felekezet elvileg, a neoprotestáns szervezetek és mozgalmak pedig gyakorlatilag is az ún. egyetemes papság elvét vallják (tehát, hogy bárki végezhet istentiszteleti szolgálatot). Bárki – de ki? Aki a gyülekezet tagja? De ki a tagja valóban, és ki lehet tagja egyáltalán? Ezekre a kérdésekre azért nem lehet egyértelműen válaszolni, mert az egyházak eltérően határozzák meg a tagságukat. Sőt tagságuk meghatározása önmeghatározásuk része, és mint ilyen, központi magva mind az egyházi tanításnak, mind pedig a társadalmi legitimitásnak.

A korábbi rendszer azt sugallta, hogy az egyház lényegében a papokból áll. Ez a szemlélet eredetileg az ortodox egyházban formálódott ki, és az orosz bürokrácia átvette. Ez a szemlélet illet leginkább egy etatista bürokrácia logikájába, ezért nálunk is ebben az értelemben alkalmazták az egyházügyi hivatalnokok (akárcsak "az egyház" kifejezést, mintha nem lettek volna különféle egyházaink). A szemlélet, hogy a papok egyenlők az egyházzal, vagy legalábbis ők képviselik hitelesen, napjaink vitáiban is, a médiában is unos-untalan kísért. És tulajdonképpen nem áll messze egyes lelkészek, sőt egyháztagok önmeghatározásától sem.

Ez a vélekedés annyira elterjedt, hogy az egyházak hiteles képviselőit számos fórumon hivatásbeliektől, diplomás lelkészeiktől, fölszentelt papoktól várják. Az 1989/90-es fordulat eddig nem tapasztalt méretekben tágította ki az egyházak mozgásterét és közéleti szerepvállalását. Elgondolkodtató azonban, hogy ez túlnyomóan papok, lelkészek közéleti szerepvállalását jelenti. Az egyház korábbi államosítása mindenekelőtt az ő háttérbe szorulásukat hozta magával, 1989/90 fordulóján azonban mintha éppen az ő előtérbe lépésüket jelentené. Ez nemegyszer válságot okoz egyházon belül is, például olyan lelkészek esetében, akik országgyűlési mandátumot nyertek. De fölvet egy sereg további kérdést, amely nemcsak megoldatlan, hanem végiggondolatlan is. Így az ilyen személyek alkalmaztatásának szabályozását, jövedelmi forrásait és adózását. Fölveti másfelől a papok, lelkészek választásának és választhatóságának, politikai szerepvállalásának, általában pedig állampolgári és emberi jogainak garantálását vagy korlátozhatóságát.

Az, hogy az egyház a papokból állna, nem felel ugyan meg egyetlen (keresztény) egyház tanításának sem, de jól megmagyarázható egy, a világi hívektől fokozatosan függetlenedett papi hierarchia kialakulásával. A jellegzetes válasz szerint ugyanis az egyház a tagjaival együtt tesz ki egyetlen, oszthatatlan egészet; a keresztséggel pedig már gyermekkorunkban az egyház tagjává válunk.

Így aki meg van keresztelve, az igényt tarthat és igényt is kell tartania egyházi szolgálatokra. Egyesek hajlamosak tovább tágítani a kört, és virtuálisan kereszténynek tekinteni mindenkit, akinek az elődei keresztények voltak. (Az egyházatyák hajlottak arra is, hogy az antikvitás nagyjainak "fölmentést" adjanak a kereszttség alól. Van egyház, amely visszamenőleg is egyháztagnak tekinti azt, akinek az utódai valamikor beléptek az egyházba.)

Ez az egyházi meghatározás logikusan tágítható egészen a népegyházig (nemzeti egyház), sőt tovább: egy országokat és nemzeteket túllépő internacionális szervezetig (a katolikus szó eredeti jelentése). Így értelmezve az egyházat, természetes, hogy potenciálisan mindenki beletartozik. Az egyházi személyek dolga, hogy szolgálatot végezzenek, még hozzá föltétel nélkül. A gondolat nem zárja ki, de semmiképp sem szabja föltételül az ellenszolgáltatást. Következésképpen az ilyen szolgálat nem lehetséges anélkül, hogy az egyház külső támogatásból – azaz nem szolgálatának egyfajta "adásvételéből" – tartsa fenn magát. Az elmondottak logikusan vezetnek külső források bevonásáig, állami támogatás megszerzéséig, vagyongyűjtésig és az ezzel kapcsolatos gazdasági tevékenységekig.

Más értelmezés szerint az egyház a kiválasztottak serege; kicsiny csapat, amely érdemessé vált Isten országára. Ez a kirekesztő szemlélet szigorú belépési föltételeket szab, amelyek közül számunkra fontos, hogy mindenkinek konkrét közösségbe (gyülekezetbe) kell tartoznia. Itt a gyülekezethez tartozás a *differentia specifica*, amelynek keretei között lehet és kell vallásunkat gyakorolnunk. Egyes esetekben (judaizmus) beleszületünk ugyan vallásunkba, mert vallásunk nemzetiségünkkel együtt örökölhető, amelybe szintén beleszületünk (bár tisztázatlan, hogyan léphetünk ki belőle). A hangsúly egy egyetemes egyházzal szemben, hogy az egyház az egyetemes közösségének viszonyára tevődik át, akkor is, ha ez a viszony aktuálisan nem több, mint az egyházi hozzájárulás, tized, tehát valamilyen jelképes vagy valóságos föntartói hozzájárulás befizetése.

Ez a fölfogás jellegzetesen tükrözi azokat a körülményeket, amelyek között egyes protestáns mozgalmak megindultak és egyházakká alakultak. Az e fajta egyházfölfogás aránylag egyszerűen von maga után piackonform támogatásokat, illetve demokratikus politikai szerepvállalásokat. Ami a piackonform támogatást illeti, eléggé természetes, ha normatív támogatásban részesítik az egyházat, például ún. fejkvóta szerint. Hiszen meghatározott körű tagság esetén ez aránylag könnyen számítható (ami sehogyan sem illeszkedik egy egyetemes egyházi önmeghatározáshoz). A logikába azonban az önfenntartás és a nem profit szervezetként való meghatározás is jól befér. Sőt azt is mondhatjuk, hogy ez utóbbi, piackonform szervezeti támogatások éppen az egykori angolszász protestáns egyházak tapasztalataiból nőttek ki. Állam és egyház szétválasztásának ez esetben egyszerűen az az üzenete, hogy az egymás mellett alakult gyülekezeti egyházak közül egyik se kerülhessen előnybe az állami támogatás által.

Hasonlóképp egyszerűbb a demokratikus politikai kultúrához való illeszkedésük, hiszen e gyülekezetekre épülő egyházi fölfogásban a gyülekezetek maguk alkotják a sokat emlegetett civil társadalmak hálózatát. Ebben az esetben természetes azonban, hogy a közéleti fórumon, különösen is a helyi politika küzdő arénájában az egyházak nemcsak választott (kinevezett, fölszentelt) tisztségviselőik, hanem egész tagságuk révén vesznek részt.

Az egyház e két eltérő fölfogása tehát valójában eltérő finanszírozást, közéleti bekapcsolódást, törvényi szabályozást, röviden: társadalmi adaptálódást fejez ki. Napjaink vitáiban azonban keverednek az elgondolások is, a gyakorlat is. Még keservesebb, ha mindez politikai, még inkább ideológiai törésvonal mentén kezd rendeződni, mondván, hogy egy konzervatív keresztény társadalomhoz inkább az előbbi, egy dinamikus demokratizálódó társadalomhoz viszont az utóbbi fölfogás áll közel. A két fölfogásból eltérő legitimitási hiányok, jellegzetes öndefiníciós törekvések és különböző politikák következnek.

Vallásosak és szimpatizánsok

A bevezetőben idézett statisztikák szerint az egyházak adaptálódását közömbös jóindulat kíséri. Hogy mekkora lehet a jóindulat és milyen mérvű a közömböség, azt nehéz elméletileg meghatározni. Könnyebb figyelemmel kísérni az egyes egyházi akciók visszhangját. Valószínűleg nem tévedünk azonban, ha azt mondjuk, hogy a szimpatizánsokkal együtt az egyházak tagsága szerény többséget, nélkülük viszont törpe kisebbséget alkot ma Magyarországon. Úgy is fogalmazhatunk azonban, hogy a mintegy 15–20 százalékot kitevő egyházasak és a 40–50 százalékban közömbösök közé a magukat vallásosoknak, de nem egyházasoknak nevezők 30–40 százaléka ékelődik. Ez az a 30–40 százalék, amely az egyes akcióktól függően közeledik az egyházakhoz, vagy inkább távolodik tőlük.

Napjaink nyilvános vitáiban az egyházak az elfordulókkal és az ellenségekkel szembesülnek. A szimpatizánsokról kevesebbet tudunk és hallunk. Már csak azért is, mert nehéz meghatározni, hogy ki tartozik ide. A meghatározás egyik nehézsége – ami elvezet az egyházakkal való viszonyig –, hogy ki, miért nevezi magát vallásosnak. Bárhogyan határozzuk is meg a "vallásos" magatartást, valószínűleg nem sok köze lesz azokhoz a definíciókhoz, amelyeket a szakirodalom a vallásosságról adni szokott. A legegyszerűbb persze az volna, ha – mint a köznapi beszédben és az amerikai szakirodalomban – vallásosnak azt tartanánk, aki tagja valamely egyháznak vagy vallásos mozgalomnak. Mi azonban eleve különbséget tettünk az egyházak tagjai és szimpatizánsai között, ez utóbbiak közé sorolva azokat, akik nem tagok.

Tekinthetjük vallásosoknak azokat, akik csak néha veszik igénybe valamely egyház szolgálatát (például keresztelő, esküvő, temetés), de ekkor persze már fölmerül a kérdés, hogy nem potenciális egyháztagokról van-e szó. Mondhatjuk, hogy vallásosak azok, akik vallásos világnézetet vallanak (például hisznek Isten létezésében); amivel az egész kérdést ideológiai síkra csúsztattuk át. Végül, ha igényesek vagyunk, alkalmazhatunk tudományos definíciókat a vallásosságról (például a föltétlen függés érzete); ennyire személyes kritériumok mentén azonban ma nem tudnánk társadalmi csoportot körülírni. Minden jel szerint az a legegyszerűbb, ha vallásosoknak azokat tekintjük, akik vallásosnak tartják magukat. Így persze ugyanoda érkeztünk, ahonnan elindultunk: kik ők?

Az egyik válasz erre a kérdésre az, hogy a hagyomány őrzői. Vonatkozó kutatások itthon és külföldön sokszorosan bizonyították, hogy a vallásosnak

nevezett tudás, magatartási minták és értékrend tradicionális kultúrákkal épülnek össze. Egyszerűbben szólva ez azt jelenti, hogy a magukat vallásosnak nevezők a családból, szűkebb vagy tágabb társadalmi környezetükből, gyermekkorukból hozzák magukkal a vallási szertartások, az istentiszteleti alkalmak, az egyházi szolgálatok iránti vonzalmat. Nem csoda ezek után, ha az így értelmezett vallásosokat a lemaradó földrajzi régiókban, nem városiasodó településeken, alacsonyabb foglalkozási kategóriákban (betanított és segédmunkás) találjuk meg. Többségükben idősebbek, gyakrabban nők, főként pedig iskolázatlanabban, mint azok, akik nem vallásosak. S hogy mégsem teljesen így van, az abból következhethet, hogy az egyházi hagyományok a magyar kultúra egészébe beépültek, nemcsak az ún. "alacsony kultúrába" (egyházművészet, népművészet). A vallásosság mint kultúra tekinthető ugyan konzervatívnak, de értéktelebnek nem.

A korábban megszokott válasz szerint a vallásosság világnézeti választást jelent. Aki vallásosnak vallja magát, az idealista világnézetet fogad el, akár tudja ezt, akár nem. Ezért a vallásosok idealisták (s mint ilyenek, tudományosan fölvilágosulatlanok). Az, hogy mindenkinek világnézete van – mi több, ez rá társadalmilag is jellemző, sőt egyenesen meghatározó –, tipikusan aszociális értelmezése az embernek, és jellemző volt a korra, amely ilyesmit kitermelt. Más formákban azonban mai gondolkodásunktól sem éppen idegen. Enyhébb változatban vallásosoknak szokták tekinteni végül azokat, akik világnézetiileg elkötelezettek, szembeállítva őket azokkal, akik nem kívánják magukat egyetlen világnézettel sem mindenben azonosítani.

Közéleti emberek is, kutatók is hajlamosak rá, hogy vallásosoknak tekintsék azokat, akik egyfajta morált követnek, sőt, hogy ezt a morált a vallásosságból származtassák, vagy éppen azonosítsák a vallásossággal. Ilyen értelemben a vallásosok tábora etikai értelemben volna meghatározható (például nem bűnözik, tisztességes családi életet él stb.). Napjaink vitáiban szinte természetes, hogy nekik vallásos erkölcs tanítást lehetne oktatni. E meghatározások szerint az egyházak olyan társadalmi környezetben küzdenek a maguk adaptációs problémáival, amely többségében ma is idealista, és a hagyományos erkölcs híve. Ahhoz, hogy újjáéledjenek a kapcsolatok a társadalom és az egyházak között, az egyházaknak egyfajta világnézeti prédikátor és erkölcsi tanító szerepében kellene föllépniük. Ez az az elgondolás, amely az egyházaktól morális példamutatást kíván és etikai tartást remél.

Az ideológiai színezetű meghatározások nincsenek távol a politikai meghatározásoktól. Föltételezhető, hogy a vallásosok egy része politikai lojalitásból is rokonszenvezik az egyházakkal, bár nem tagja egyiknek sem. Különösen mert korábbi közvélemény-kutatások szerint sokkal kevesebben voltak a szimpatizánsok, és arányuk csupán 1989/90 óta emelkedett meg. Ezt a politikai lojalitást nem föltétlenül kell direkt pártlojalitásként értelmezni (nem is köthető egyetlen politikai párthoz). Valószínűbb, hogy része annak az általános változásnak, amely az emberek politikai orientációjában az elmúlt években végbement. Akár így van, akár nem, a mai politikai viták eleve föltételezik, hogy a magukat vallásosnak mondók bizonyos politikai irányzatokkal szimpatizálnak, másokat viszont elutasítanak. Ez a kísértés az egyházakat is elfogja, amikor a keresztény

ember politikai felelősségvállalásáról – általánosabban fogalmazva: felelősségéről a világban – vitatkoznak.

A "maguk módján hívők" csoportjai közt minden korban megjelennek a létbizonytalansággal küszködők. Közülük az idősek, magányosok és betegek csoportja megszokott és kivehető. Egyházi tisztségviselők azt is tudják, hogy a munkanélküliség növekedésével és a szociális háló hiánya miatt egyre gyakrabban jelennek meg náluk szegények, hajléktalanok és kéregetők. A hirtelen megnyílt határokon menekülő tömegek is az egyházakat keresték Magyarországon. E csoport léte kétségtelen, és jelentős oka annak, hogy az egyházak legitimitásukat az ún. szeretetszolgálatban keresik.

Valószínű, hogy a magukat vallásosnak, bár nem egyháztagnak vallók közt a felsoroltak mind megtalálhatók. Együttesen alkotják azt a társadalmi közeget, amelyhez az egyházak adaptálódhatnak, és amely minden valószínűség szerint visszaadhatja nekik legitimitásukat. Ehhez képest a "kulturharc", amely nemrég föléledt nálunk, valószínűleg csupán egyik lehetséges terepe a társadalmi szerepvállalásnak. Az iskolák visszaszerzése és új iskolák nyitása a szimpatizánsoknak csupán egy szegmensét érinti, és bizonyára nem a legnépesebbet.

Egyházpolitikai kérdés azonban, hogy a legitimitást kiktől kell megkapniuk (visszakapniuk) az egyházaknak; mert a szimpatizánsok táborában politikailag erősebb és gyöngébb csoportok egyaránt vannak. Iskolapolitikával egy szűkebb, de föltehetőleg politikailag jobban pozicionált csoportot céloznak meg az egyházak; és nem is mindegyik egyház. Adaptálódásuknak és legitimálódásuknak további, szélesebb terei vannak, amelyen a különböző vallási mozgalmak eltérő módon állhatnak helyt (hitélet, szeretetszolgálat, kulturális tevékenység) aszerint, hogy tagságuk és tisztségviselőik kikből tevődnek össze.

Közömbösök és elfordulók

Az egyházak akkor is kisebbségben vannak, ha a 15–20 százaléknyi gyakorló egyháztagnak a 40–50 százaléknyi érdektelennel vetjük össze. De az egyházak valódi kisebbségi helyzete akkor válik igazán világossá, ha a "maguk módján hívőket" is e második csoportba soroljuk. Alighanem ez a realitás ma Magyarországon. Gyakori kérdés – még ha nem mindig fogalmazódik is meg nyíltan –, hogy miért kellene ennek a túlnyomó többségnek egy kisebbség legitimitásával és alkalmazkodási gondjaival foglalkoznia.

A kérdés azonban rosszul van föltéve. Nem egy túlnyomó többség és egy törpe kisebbség áll ugyanis szemben egymással, hanem olyan állampolgárok, akik tagjai vallásos szervezeteknek, és olyanok, akik nem tagok. Az egybevetés, amely szerint hívőkre és nem hívőkre lehet osztani a társadalmat, azt a fölfogást visszahangozza, hogy a társadalom potenciálisan keresztény, még ha aktuálisan nem is az. A kérdés tehát nem az, hogy társadalmi probléma-e "a vallás", hanem, hogy közügyet jelentenek-e társadalmunk vallásos szervezetei. Véleményem szerint igen – mégpedig lényegében két ok miatt.

Az egyházak fontos kulturális örökség hordozói. Függetlenül attól, hogy vallási szervezethez tartozunk, vagy csak szimpatizálunk vele, esetleg egyenesen

elutasítjuk, ebben a kulturális örökségben mindnyájan osztozunk. Arról az örökségről van szó, amely az európai műveltséget megalapozta, s amelyet egyfelől zsidó-keresztény, másfelől az antik (görög-római) hagyományok táplálnak. Ha kultúrát mondunk, rendszerint irodalmat és művészetet értünk rajta, de nemcsak azt. A kultúra eleme az épített környezet, amely körülvesz, amint-hogy kultúránkhoz tartoznak viselkedésünk mintái, értékeink rendszere is. Aligha vitás, hogy mindezek Európában gyökereznek. Nem művelt – legalábbis európai módon nem az –, aki nem ismeri és nem osztozik ebben.

Ez persze nem jelenti azt, hogy aki nem keresztény – nem hívő zsidó, nem európai muszlim –, az nem művelt. Köztudott, ha manapság hajlamosak vagyunk is elfelejteni, hogy nemcsak a protestantizmus fakadt a középkori kereszténységből, hanem a humanizmus, a fölvilágosodás, a nacionalizmus és a szocializmus is. A zsidóság-kereszténység az a kulturális paradigma, amelynek elemeiből a legkülönbözőbb ideológiák, nemzeti, népi, osztály- és réteggkulturák, kulturális konfigurációk épültek és épülnek.

Az elmúlt évtizedekben a hivatalos ideológia e gazdag kulturális paradigma egyes részleteit valósággal kiiktatta a társadalmi műveltségből. Aki nem tud megfelelőképp egy templomban viselkedni, nem ismeri a temetési szertartásokat, természettudományos magyarázkodásokba bocsátkozik antik mondákról és bibliai történetekről, világnézeti oktatással helyettesít vallási elkötelezettséget, az nem sokat értett meg Európából. Mindez különösen égető kulturális, politikai, sőt diplomáciai kérdéssé válik manapság, amikor tudomásul kell vennünk, hogy az egyházak szerre Európában – így vagy úgy – közügyet jelentenek.

Legalább ennyire fontos az a szerep, amelyet az egyházak a társadalom újjáélesztésében betöltenek. Egyes politikai körökben divatos ezt úgy érteni, hogy az egyházak tisztességes embereket nevelnek gyerekeinkből, mert megtanítják őket a hit és az erkölcs értékeire. Más politikai körökben emiatt attól félnek, hogy a marxista világnézeti nevelést egyházi indoktrináció követi. Közben mindkét fél államosított egyházra gondol. Holott a modern egyházak ereje közösségeikben, gyülekezeteikben rejlik.

A magángazdaság és a politikai pluralizmus fölszámolásával lényegében csak a vallási gyülekezetek maradtak a társadalom szélesebb körei előtt nyitva úgy, hogy nem álltak a hivatalos ideológia szolgálatában. Ezért, nem pedig ideológiai okokból jelentősek a vallási gyülekezetek a társadalom újjáépítésében. A helyi társadalmak olyan kereteit jelentik, amelyekben megindul az önszerveződés.

* * * *

Az egyházak modernizálódása minden demokratikus társadalomban közügy. De a közömbösöknek és az elfordulóknak ez csak úgy válik nyilvánvalóvá, ha a vallási szervezetek példát tudnak mutatni az európaiságra; gyülekezeteik és szolgálataik pedig a helyi társadalom gondjait – itt és most – enyhítik.

VALLÁS ÉS ISKOLA

AKI A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓBÓL tájékozódik a magyar társadalomról, azt hiheti, hogy átmeneti korunk egyik legégetőbb problémája az egyházak megjelenése a közéletben és a közintézményekben – nem utolsósorban az iskolában. A társadalom nem így gondolkodik. De biztos-e, hogy a közvélemény illetékesebb, mint az újságírók? (S mielőtt valaki ezt a kérdést gonoszul pártosnak minősíti, hadd tegyük hozzá a párját! Kinek a véleményéhez kell igazítani az oktatáspolitikát, a – nem ritkán hallgató – többséghez, vagy a szakértőkéhez?) Válaszra itt, egy tanulmány bevezetésében természetesen nem vállalkozunk. De akár kiindulópontnak is tekinthetjük, hogy az iskolaügyben a kulturális rendszerváltás megannyi kérdésével szembetalálkozunk. Bennük elvek és szokások keverednek és ütköznek egyéni és csoportérdekekkel. Nyilvánvaló mind az egyházak, mind a pedagógustársadalom, mind a tömegkommunikáció érdekeltisége (ami persze legkevésbé sem zárja ki, hogy ezeken belül is többféle álláspont versenyez egymással).

Valóságidegen s nagyképű dolog lenne azt állítani, hogy kezünkben van a "külső megfigyelő" pártatlan megoldási javaslata. (Lehet-e bármelyikünk "külső" és csak "megfigyelő"? S ha valaki mégis a partvonalon túlról beszél bele, van-e súlya szavának a gyorsan pergő döntésekben?) Egy dologra ellenben kísérletet tehetünk. Megpróbálhatjuk számbavenni az egymással ütköző erőket és nézeteket. Talán így jobban megértjük a miénktől eltérő érveket és törekvéseket. Talán így áttekinthetőbbé válik az ellentétek dzsungelé. S talán ezáltal a konfliktus politikai kezelése is – mindkét, mindegyik oldal, vagy egyszerűen a társadalom számára – egyszerűbbé válik.

Mielőtt a vallás és az oktatásügy konkrétabb kérdéseivel szembenézünk, tisztázni kell a társadalmi önrendelkezés alapproblémáit és a velük kapcsolatos álláspontokat. 1. Kié a gyermek? Ki jogosult nevelését meghatározni? 2. Van-e világnézetileg semleges oktatás? 3. Mennyire semleges az iskola? S milyennek hiszik az emberek, a szülők az iskolát? 4. Társadalmunk növekvő pluralizmusa (a kulturális-világnézetű sokféleség és a lelkiismereti szabadság normája) milyen követelményeket támaszt az oktatási rendszerrel szemben? Az általánosabb elvi alapok (és nézetkülönbségek) tudatosítása megkönnyíti a napi viták két témakörének körüljárását. 5. Ki, hol, kinek, mi módon beszéljen vallásról, vagy éppen hitről? 6. Kellene-e vallásos, felekezeti, egyházi iskolák, s ha igen, akkor milyen kötelezettségek terhelik ezen intézményeket a társadalommal és az állammal szemben, s velük szemben milyen kötelezettségei vannak a társadalomnak és az államnak? Az utóbbi két kérdés, vagy akár csak az európai országok hitoktatási és a felekezeti iskolaügyi gyakorlatának áttekintése maga is kitenne

egy tanulmányt. Itt a megjelölt témák mindegyikét csak vázlatosan tudjuk áttekinteni.

Ki az illetékes?

A kérdés alig két-háromszáz éves. Azelőtt egyértelmű volt a család maradéktalan meghatározó szerepe: az otthon szerzett tapasztalatok révén is, a szakmára és a pályára való irányításban is. A társadalom egészének áttekinthetőbbé válása, a társadalmi kommunikáció megélénkülése, a közélet megnyílása – elvben – mindenki számára új követelményeket támasztott. A társadalom életében való részvételhez, sőt a személyes boldoguláshoz is nélkülözhetetlenné vált bizonyos kulturális javak, az írás-olvasás, elemi számtani tudás stb. elsajátítása. A művelődés és a műveltség a társadalmi emelkedés talán legfontosabb eszközévé vált. A korábban származási, rendi, vagyoni szempontok szerint rendeződő társadalmi struktúra új dimenzióval gyarapodott, a kulturális rétegződéssel. Egyfelől megnőtt annak a lehetősége, hogy az ember származásától függetlenül, önállóan alakítsa sorsát. Másfelől ez az önállóság és a társadalmi lehetőségek felismerése a fiatal korban elsajátított tudástól és felkészültségtől függ.

Nyilvánvaló a szülő, a kibocsátó család megnövekedett felelőssége. Ezt a döntést kettős igény alakítja. A szülői tapasztalat, a megszokás, a saját értékek és ideálok vonzáskörében megtartani akarás arra ösztönöz, hogy a gyermeket apja, anyja saját életéhez hasonlóra készítse. Ez látszik biztosabbnak, "normálisnak", talán erkölcsösebbnek. A gyermek "többre" kívánása kitörést feltételez a szülőket kötő adottságok közül, elengedést az ismeretlenbe – az emelkedés, a jobb jövő reményében. Meghatározó lehet, hogy az az "ismeretlen" mennyire bizonytalan, mennyire ijesztő. Az iskolázottabb szülő jobban átlátja a társadalmi helyzetváltoztatás lehetőségeit, s egyebek között a tanulás szerepét. Tehát magabiztosabban ösztönzi gyermekét továbbtanulásra. A szülők generációjában érvényesülő kulturális különbségek újratermelődnek.

Az elmúlt évtizedek a szülőket elbizonytalanították. Ezért részben a kommunista rendszer és állam volt felelős. Az állam szerepével külön kell foglalkoznunk. A szülői elbizonytalanodás döntő oka azonban a világ viharos átalakulása volt: a kitelepítések, a téészesítés, a városba menekülés, az iparosítás, a magángazdaság felszámolása, majd az államszocializmus szelárnyékában a második gazdaság kialakulása, és így tovább. A világ áttekinthetetlenné vált, régi tapasztalatok leértékelődtek. Honnan tudhatta a szülő, merre érdemes gyermekét irányítani?

A szülők mellett az államnak is van legitim szerepe a jövő generáció felkészítésében. Az államnak kell biztosítania a társadalomban való létezés feltételrendszerét – s ezen belül az oktatást. Az állam feladata a társadalmi ellentétek kezelése, az egyenlőtlenségek elleni harc, a hátrányos helyzetűek támogatása. Ennek oktatáspolitikai következményei is vannak. Végül a gazdaság nemzetközi versenyképességének fokozása az államnak is kötelessége, aminek részben a képzési rendszer közvetítésével tud megfelelni. A közérdeket a kultúra és az oktatás területén is az államnak kell megjelenítenie, minél jobban összehangol-

va azt az egyéni és csoportérdekekkel. A hangsúly az összehangoláson van. Az állam joga nem állítható szembe a társadalom jogaival. Az államapparátusnak semmilyen külön jogai nincsenek. Az állam csupán szervezi, intézményesen megjeleníti, egyezteteti a társadalom jogait.

A kommunista állam egy elméleti társadalom elképzelt érdekeiből és igényeiből próbált önmaga számára jogokat levezetni. Ilyen ideológiai spekulációval lehetett az absztrakt társadalom "igazi" érdekeit szembeállítani az élő emberek, a létező társadalom megfogalmazott törekvéseivel. S így lehetett egy nevelési-oktatási rendszert szembefordítani a szülőkkel. A "kettős nevelés" körüli vitákban az állam elítélte a szülőket, hogyan mernek a hivatalostól eltérő hagyományokat, szemléletet képviselni? A "tudományos világnézet" tanításában minduntalan elhangzott, hogy a szülők elmaradottak, "tudománytalanok", legjobb, ha a gyermek figyelmen kívül hagyja nézeteiket. A kommunizmus kifejezetten célul tűzte, hogy az ifjúságot meghódítja (hogy az ifjúságot elveszi szüleitől). Ezt szolgálta az egységes, a marxizmusra hivatkozó – és az egyéb, mindegyelőtt a keresztény világnézettel szemben ellenséges – tananyag és oktatási rendszer. Ugyanebbe az irányba hatott a kétkeresős rendszer általánossá válása, a másodállással és ingázással töltött idő, a bölcsődék, óvodák, napközi otthonok, kollégiumok szaporodása és hivatalos ideológiával való átítatása.

Jelentős részletkérdés az oktatás finanszírozása. Ismeretes, hogy az elmúlt évtizedekben is működött tíz magán (felekezeti) középiskola Magyarországon. Ezek költségeit – a tanári fizetésekhez való csekély állami hozzájáruláson túlmenően – az egyházak és a tanulók szülei fizették. Tehát a szülő kifizette adóját, amiből az állam fenntartotta az iskolarendszert. Ha ellenben a szülő élni akart azzal a jogaival, hogy maga döntsön arról, hogy milyen szellemben tanuljon gyermeke (s ha ráadásul a szülő nem fogadta el a pártállam ideológiáját), akkor fia-lánya taníttatásáért másodszor is fizetnie kellett. Ezen túl vagyunk! De valóban túl vagyunk? Úgy tűnik, hogy állami és önkormányzati tisztviselők, oktatásügyi szakértők és tömegkommunikációs kommentátorok között még jócskán akadnak, akik azt tartják, hogy állami (önkormányzati) pénz annak jár, aki az "állami (stb.) kultúrát" közvetíti. Megfordítva ez azt jelenti, hogy a felekezeti, az alapítványi és a magániskoláknak juttatott önkormányzati támogatás ténye és mértéke kétséges. A gyakorlatban politikai testületek és igazgatási apparátusok döntenek, vagy elismerve a szülők jogait, vagy sem. (A "súlyosbító körülmények" hosszan sorolhatóak. Az új típusú iskola hívei általában kisebbségben vannak... Ha az új iskola vonzáskörzete túlnyúlik az önkormányzat területén, ez illetékességi problémákat is okoz.)

A magyar jogrend szerint a szülő joga, hogy – igazodva a tankötelezettség előírásaihoz – gyermeke neveléséről és oktatásáról döntsön. Ahhoz, hogy ez maradéktalanul lehetségessé váljék, fel kell számolnunk azt a veszélyes tévhitet, hogy vannak egyfelől "normális", "átlagos", "állami", másfelől "speciális", "rendkívüli", "felekezeti, alapítványi vagy magán" intézmények; hogy az első típus szolgálja a "közigényt" s azt ezért teljes mértékben az állam (és az önkormányzat) fizeti, míg a második típus "csoportérdekeket" szolgál, azaz a haszonélvező csoportnak kell a költségeket – vagy azok egy részét – fedeznie. Minden oktatási intézménynek valamilyen csoportot kell kiszolgálnia! Miközben munkáját végzi, minden oktatási intézmény a társadalom egészét is szolgálja! S

ezért mindegyikük azonos – és az alkotmányos renden túlmenő ideológiai vagy politikai feltételekhez nem kötött – anyagi támogatásra tart igényt. (Csak ezen elvek elfogadása után szabad felvetni azt a kérdést, hogy nyújt-e egy intézmény külön költséggel járó valamilyen speciális szolgáltatást, amiért az azt igénybevevőktől hozzájárulást lehet kérni.)

"Világnézetileg semleges" oktatás

Az elmúlt korszak túlideologizáltsága után vonzó jelszó a világnézeti semlegesség. Mintha ez biztosítaná a legnagyobb szabadságot. Mintha ez képviselné a legkifejezettebben a toleranciát. Mintha ez lenne "a társadalom egésze" számára a megfelelőbb – szemben a meghatározott világnézeti csoportok igényeit követő (s emiatt mások számára nem igazán megfelelő) egyházi és egyéb világnézeti iskolákkal. A pluralizmus kérdésével később foglalkozunk. Az oktatás világnézeti semlegességének lehetősége és jelentéstartalma ellenben önmagában is figyelmet érdemel.

A nyilvánosságban zajló vita első csapdáját a "világnézet" fogalma állítja. Meghatározást jóformán senki sem nyújt. Bár lehet, hogy azt tartják, hogy az elmúlt kor lexikonai, értelmező szótárai elég egyértelmű választ adnak. (Némi utánalapozás bárkit meggyőzhet, hogy nem ilyen egyszerű a dolog.) Itt elég egy tényt kiemelni. A világnézet nem a világról való nézetek steril, következménymentes halmaza, hanem a teljes valóságnak a személyes életet is integráló, értékeket és normákat is tartalmazó értelmezése. Ezután kell újra feltenni a kérdést, van-e világnézetmentes, vagy világnézetileg semleges oktatás, s ha van, milyen az?

Válaszok jócskán idézhetőek a sajtóból. A kétszer kettő négy, akárki, akár milyen feltételek között, akár milyen személyes meggyőződéssel tanítja is. Valóban, egy számtankönyv vagy egy televíziós fizikai vagy kémiai kísérlet lehet világnézetmentes. (A tudományosság kritériuma a szigorú öntörvényűség, azaz a világnézetmentesség. Dehát egy-egy tudomány nem is tudja, s ha józan, nem is akarja a világ egészét, ráadásul az ember életét befolyásoló módon értelmezni, magyarázni.) Az oktatás ellenben nem egyszerűen tananyag, hanem kultúraátadás és megjelenítés, ráadásul közösségben. Az iskola nem csupán ismereteket közöl, hanem szemléletet ad, nevel. S nem azért, mert ügyetlen, hanem mert nincs más választása. Nem tud nem nevelni. A tanár azzal is nevel, ha elnézi a puskázást, ha nem avatkozik bele a verekedésekbe. Az iskola nem tud függetlenedni a társadalomban jelenlevő értékfeszültségektől. Legfeljebb úgy tesz, mintha nem venné azokat észre. (Bár az igazi pedagógusról ez kevésbé feltételezhető, mint a róla hívtottan vagy hívatlanul írókról.) Tehát az iskola nevel: önállóságra vagy önállótlanyságra, teljesítményre vagy munkakertülésre – és így tovább.

Hogy része-e mindez a világnézetnek? Hát persze! De elvontabb, filozófikusabb példák is hozhatók. Az iskolai oktatás-nevelés, ha akarjuk, ha nem, mond valamit az élet céljáról, az ember eredendő szabadságáról, az ember társas természetéről. S nem mindegy, hogy ezekről mit mond! Van-e célja az ember (az

egyen) életének? Elég cél-e az egyéni, gyors, minél nagyobb öröm? Hogyan lehet a konfliktusokkal és sikertelenséggel megbirkózni? Van-e értelme önkorlátozásnak, önfegyelmzésnek, áldozatnak? Továbbá: szabadon rendelkezünk-e sorsunkról? Világunk befejezett, zárt, vagy fejlődő, s talán általunk is fejleszthető rendszer? Elvileg képesek-e a tudományok, a valóság maradéktalan megismerésére? Továbbá: melyik a legműködőképesebb társadalom, és a társadalomban melyik a legtöbbet ígérő cselekvési stratégia? Mi jobb: a korlátozott szabadverseny, az "aki bírja, marja"? Vagy a francia forradalom jelszava: az egyenlőség, az elmaradottak támogatása, a kimagaslóak lenyakazása? Vagy a különféle képességeket és igényeket tudomásul vevő sokféleség és ezen belül a kisebbségek védelme? Ilyen, s ehhez hasonló kérdések számos tantárgyban explicit módon is előkerülnek. Közvetve pedig felkészít rájuk a pedagógiai gyakorlat. Az iskola nevel, értékrendet, szemléletet, világnézetet ad.

Ezzel mégsem fejeződik be a világnézeti semlegesség körüli vita. Két kérdés még nyitott: a tudatosság és az egyenműség. A tanár és az iskola világnézetiileg is nevel, akár tudatosítja ezt, akár nem. De nem baj, ha tudatosítja. Nem előnyös a pedagógiai zsákbamacska. A nevelés, éppen mert emberformálás, a nevelőtől is emberséget s meggyőződést követel. Az elmúlt kor nem segítette elő a kiegyensúlyozott, sokoldalú, stabil meggyőzések kiforrását. Annál nagyobb ma a feladat. Néha felmerül az emberben a gyanú, mintha a "világnézeti semlegesség" elve az ettől a feladattól való menekülést szolgálná. (Vagy egyszerűen a túlideologizált múlt pusztá tagadásáról van szó? Dehát lehet a tagadás pedagógiai program?)

Bonyolultabb dolog az egyenműség. Veszélyesen közel van az egyoldalúsághoz. Egy pedagógus esetében az a kérdés, hogy van-e kiforrott világnézete, s nyilvánosan képviseli-e azt. Egy tanintézménynél azt is meg kell kérdezni, hogy tanerői azonos (hasonló) világnézetet képviselnek-e vagy sem, hogy a nevelés egy világnézethez igazodik-e vagy sem? Az első esetben beszélhetünk világnézeti (felekezeti stb.) óvodáról, iskoláról, kollégiumról. Általános világnézeti bizonytalanság idején ez hasznos lehet egy közösség erősítésére. Kisebbségek talán csak úgy tudják megőrizni azonosságukat, ha kultúrájukat ápoló oktatási-nevelési intézményeket létesítenek. Megfordítva a dolgot, a különböző világnézetű tanárokat alkalmazó, azaz egészében világnézetiileg egy irányba sem elkötelezett iskola a plurális társadalom szerkezetének és a vélemények sokféleségének visszatükrözése, amelyben a nézetek versenye és párbeszéde érvényesülhet. Ennek értelmét és értékét nem kell külön részletezni. Az egyik vagy másik típus iránti társadalmi rokonszenvet azonban nem annyira az elvi lehetőségek, hanem az oktatásügyre vonatkozó történelmi tapasztalat befolyásolja.

Társadalmi megítélés

Foglalkozási presztízs-vizsgálatok egységesen jelzik, hogy a társadalom látja a pedagógusok alacsony megbecsülését. A közvélemény tisztában van a tanítók és tanárok alacsony fizetésével, jogfosztott helyzetével, a politikai hatalomnak való kiszolgáltatottságával.

Az előző rendszer a pedagógusok felhasználásával szeretett volna janicsárokat nevelni. Ez a törekvés nem ért célt, nem utolsó sorban a tanítók és tanárok önállósága miatt. Ez utóbbiak azonban maguk is a kísérlet szenvedő alanyai voltak. Köztudott a pedagógiai tanulmányokra való felvételnél évtizedeken át érvényesített ideológiai éberség. Ismert a pedagógusképzés – máig sem teljesen felszámolt – súlyos ideológiai egyoldalúsága. Köztudott, hogy milyen sokakat tiltottak ki e pályáról, mert nem tudták (nem akarták) a hivatalos világnézetet kritikátlanul közvetíteni. A magyar pedagógusok – mint a fény felé törekvő növény – nagy többségükben az emberpalántáknak egész emberré nevelésére kötelezték magukat. Az uralkodó rendszer ellenben igyekezett közülük mindazoknak útját állnia, akik e nemes ideálokat nem a pártállam éppen aktuális felfogása szerint értelmezték. A pedagógus-társadalmat évtizedeken át egy irányba nyesegették, torzították. Ilyen féloldalasságot nem lehet egy-két év alatt kiheverni, helyrehozni. Idősödő emberek hamis ismeretei, előítéletei talán már soha sem helyesbíthetőek, hiszen a múltat őrzi az iskolai és az otthoni könyvtár, s új, európai nézetek csak lassacskán kapnak hangot – egyre drágább és kis példányszámú – nyomtatványokban, kiadványokban.

Ami a vallást, kereszténységet illeti, a pedagógusképzésbe beleivódott az egyház- és valláskritika. Az utolsó, liberálisabb évtized idején, amikor már világnézeti párbeszéd volt a divat, a harcos ateizmus leginkább egy-egy pedagógiai főiskolán vagy karon tudta megőrizni állásait.

A pedagógusok társadalmi megítélésén sokat rontott az a néhány ember, aki felvállalta, hogy a rendszert, a marxizmust, az uralkodó politikát képviselje a szülőkkel, a társadalommal szemben. Ez a konfrontáció végigkísérte a kommunista kort.

Bizonyára ritka volt az olyan pedagógus, aki feljelentette (akár csak pártalapszervében, illetve "hangulatjelentés" formájában) a kritikusan gondolkodó szülőt, vagy aki minden – egyebek között törvénytelen – eszközzel és ijesztgetéssel igyekezett a hittanra való beíratást megakadályozni, aki a vallásos (hit-tanos) tanulók szüleinek munkahelyét "tájékoztatta", aki a "kettős nevelés" megoldásának a szülők tudásának és nézeteinek becsmérlését tekintette. Talán ritka volt az ilyen pedagógus, de a legtöbb településen és tantestületben akadt belőlük, az 50-es, és 60-as években még inkább, mint később. A helyi (s persze az országos) emlékezet ellenben őrzi az ilyen eseteket.

Szintúgy riasztó kivételként(?) kell említeni a Művelődési Minisztérium által a 80-as évek elején végeztetett pedagógus-vizsgálatot. Eszerint a pedagógusok munkájuk fő akadályának a szülőket, sikertelenségük okának a hivatalostól eltérő – főleg a vallásos – gondolkodást tartották. "Megoldásaik" között pedig egyebek között a vallásos tanulóknak üdülésből való kizárását, továbbtanulásra nem javasolását említik. Mindezt a 80-as években. Lehet, hogy a gyakorlatban ez ekkorra már kivétel számba ment. A minisztériumi kutatásban adott válaszok ellenben legalább annyit bizonyítanak, hogy a pedagógusok még tíz évvel ezelőtt is azt gondolták, hogy munkaadójuk, vagy általánosabban a rendszer ezt várja tőlük. S ha a tanulók, tanárok is ezt gondolták, igazán nem lehet csodálkozni azon, ha a közvéleményben ugyanez jelent meg. Az akkori konfliktus máig (holnapig, holnaputánig) súlyos tehertétel.

Végül nem lehet szó nélkül hagyni egy sajátos ellentmondást. A pedagógus réteg és a társadalom (vagy a gyermekes szülők) eltérő összetételére és egymástól különböző érdekeire gondolunk. Az értelmiségivé válás önmagában is elkülönít a diplomával nem rendelkezőktől. Az előző rendszerben alkalmazott, politikai és ideológiai mércéhez igazodó kiválasztás és képzés tovább növelte a tanítók, tanárok, valamint a társadalom egyéb tagjai közötti kulturális és talán világnézeti távolságot. Valószínűleg sok vonatkozásban igaz, hogy a múlt rendszer a pedagógusokat nagyobb mértékben tudta saját képmásává formálni, mint az ország egészét. Ez a különbözőség harccá fajul a rendszerváltás után. A társadalom különféle csoportjai saját felfogásukhoz (is) igazodó oktatást és nevelést igényelnek gyermekeik számára, esetleges alapítványi, magán, felekezeti stb. intézményekben. A pedagógusok ragaszkodnak saját meggyőződésükhöz, identitásukhoz, s persze állásukhoz, a diplomájuknak megfelelő munkalehetőséghez is. Lehet, hogy foglalkoztatásuk a jelzett ellentét miatt egyes helyeken veszélybe kerül. Ezt a veszélyeztetettséget bírálják és a pedagógusok igényeit erőteljesen támogatják mind a szakmai érdekvédelmi szervezetek, mind a tömegkommunikáció. A szereposztás groteszk. Immár nem az állam állítólagos nevelői joga kerül szembe a szülőkével. Mintha itt egy réteg igyekezne saját érdekeit érvényesíteni azokkal szemben, akiknek szolgálatára eredendően hivatott. Továbbá, mintha a letűnt korszakban szerzett helyzeti előnyök (képzettség, szakmai gyakorlat, beosztás stb.) érvényesülnének továbbra is, ellentmondva az állami centralizmus megszűntének és a társadalmi-kulturális pluralizmus kibontakozásának.

Alapos okunk lehetne az egész előbbi érvelés elutasítására. Az "igazi pedagógus" mindig megőrizte emberségét. Az "igazi pedagógust" az előző korban sem lehetett manipulálni, netán kényszeríteni. S ma is csak kevés helyen jellemző a pedagógusok és a szülők közti ellentét. Csak az a baj, hogy ez nem cáfolat. Legfeljebb némi pontosítást követel. Tekintsünk most el a további kifejtéstől, s elégedjünk meg három sommás tétellel! 1. Az elmúlt rendszerben nem elhanyagolható számban akadtak olyan pedagógusok, akik – ideológiai és politikai kérdésekben a rendszer diszkriminatív gyakorlatát átvéve – rombolták a szakma és a réteg becsületét. 2. Az egyének ilyen vagy olyan szándékától függetlenül objektív eltérés van az előző rendszerben szerzett (mindenekelőtt a társadalom- és embertudományokkal kapcsolatos) tudás és értékrend, és a társadalom (mind korábbi, mind jelenlegi) kulturális igényei és törekvései között. Ha feltételezzük a társadalom és a szülők jogát, hogy a következő generáció nevelésének mikéntjéről döntsenek, ezzel akarva, nem akarva azt a jogot is elismerjük, hogy az oktatásüggyel és a pedagógusokkal szemben is követelményeket támasszanak. 3. A valóban létező konfliktusok, ellentétek és változási igények egyáltalán nem az oktatásügy, hanem az átalakulóban levő magyar társadalom sajátosságai. Az iskolával kapcsolatos túlhangsúlyozásuk aligha segíti elő a megoldást. Egyfelől előfordulhat, hogy a közvélemény egy része a korábbi iskola- és neveléspolitikáért, bűnbakként, a pedagógusokat hibáztatja. Másfelől előfordul, hogy a pedagógusok érdekvédelme ürügyén szakszervezeti és pártpolitikai állásokat erősítgetnek. Mindkét gyakorlat a múlthoz kötődik, s figyelmen kívül hagyja a társadalom és ezzel értelemszerű összefüggésben az oktatási rendszer pluralizálódását.

Plurális társadalom – plurális iskolarendszer

Minden modern társadalom alapproblémája, hogy miképpen tartható fenn az egység a sokféleség ellenére, és megfordítva, hogy miképpen védhető és ápolható a sokféleség egyetlen állam keretei között. Számunkra ezen belül az a kiindulópont, hogy a kommunista rendszer mindent megtett, hogy felszámolja a társadalomszervezet azelőtti, fejletlen differenciáltságát, részleges pluralizmusát. Az állami központosítás ellenben nem egyszerűen mindent egységképpé zúzó húsdarálóként működött. Feltételezte, hogy a társadalmi szerveződés addigi formái nem véletlenszerűek, hanem valamilyen maradandó igény kifejeződései. Ennek megfelelően folyamatos gyanakvással (félelemmel?) kezelte az önszerveződés és a kulturális, világnézeti stb. szervezet korábbi ismert formáit, mindegyiket az egyházakat. Más szóval a totalitarizmus mindenkit sújtott, de a tudatos üldözésnek megkülönböztetett célpontjai voltak.

Az egyszínűsre törekvő pártállamról az összetett, plurális társadalomszervezetre való áttérés eleve tartalmazza a rendelkezésre álló – egyebek között az oktatási, nevelési – eszközök újraelosztását a különböző csoportok között. Az átalakulás azt is jelenti, hogy kétségbe vonjuk az előző rendszer döntéseinek (hatalom- és kultúra-megosztásának) helyességét, jogosságát. A cél a társadalmi tagolódáshoz jobban igazodó államszervezet (s ezen belül iskolarendszer) megteremtése, s ennek persze nemcsak "nyertesei", hanem szükségszerűen "vesztesei" is vannak. S a "vesztésekkel" nehéz beláttatni, hogy eddigi előnyösebb helyzetük valójában jogtalan volt: nem társadalmi súlyukból, hanem az előző rendszer politikájából következett. A politikai és tömegkommunikációs érvelésben gyakran elhangzik a "jól működő intézmény/ek/ megszüntetésének veszélye". Valóban, menthetetlen dolog lenne az átalakulás nevében újjáépítés helyett rombolni. Vigyázni kell azonban, hogy a "jól működő intézményekre" való hivatkozás ne a pluralizmus megteremtésének akadálya, ne a pártállamban kialakított rendszer átmentése legyen!

A pluralizmus: különböző csoportok együttélése. Nagyobbaké és kisebbeké, erősebbeké és gyengébbeké. Az állam feladata annak biztosítása, hogy a nagyobbak ne számolják fel a kisebbek életterét. S az államnak kell őrködnie afelett, hogy a csoportok nagysága és társadalmi súlya ne szakadjon el teljesen egymástól. A mostani átalakulásban nem könnyű megfelelni ezeknek a követelményeknek. A csoportok körvonalai elmosódtak, törekvései tisztázatlanok. S persze különböző csoportok különböző veszélyeket emlegetnek. Noha működő pluralizmusról még aligha beszélhetünk, sokan újfajta súlypontok kialakulásától és ebből eredő kényszerektől tartanak, nem látják megfelelően biztosítva a kisebbségek jogait. Mások úgy vélik, hogy valaha hatalmas – és ma is befolyásos – kisebbségek nehezítik, akadályozzák a nagyobb csoportok, vagy éppen a többség érdekeinek érvényesítését. Végül nem ritkán úgy tűnik, hogy mind a "társadalmi igényekre", mind a "kisebbségek védelmére" való hivatkozás a speciális törekvések (értsd: csoportigényeknek megfelelő osztályok és oktatási intézmények) elutasítását szolgálják. Lehetséges, hogy az egymástól eltérő érdekek egyeztetése nehéz, sőt alkalmasint fájdalmas folyamat. Mégis, ha pluraliz-

must akarunk, a megoldás nem lehet sem az állami monopólium erősítése, sem pedig az oktatásnak egy alacsony közös nevezőre való nivellálása.

A pluralizálódás két, talán legnagyobb érdeklődést kiváltó témája a vallás- vagy hitoktatás bevezetése és az egyházi iskolák újraindulása. Mindkettővel politikai viták és cikkek száza foglalkoznak. Mindkettővel kapcsolatosan rendelkezünk közvélemény-kutatási eredményekkel is.

Vallástanítás és hitoktatás

A vallás egyfelől: a kultúra tárháza, az emberi történelem része, kódrendszer, ismeretanyag; másfelől: egy meghatározott közösség jellegzetes viláértelmezése, értékrendje, hite, intézményi rendje. Az első fele közkinccs, a másik fele a hívők közösségének – nem csak magán, de – belügye. Az első felével nem foglalkozni, azt nem tanítani: menthetetlen, lelkiismeretlen mulasztás. Így ennek bármilyen iskolai oktatás részét kell alkotnia. Tehát az állami oktatásügy felelős azért, hogy a műveltségnek ezt a részét is – mint az irodalmat, történelmet, vagy a természettudományokat is – a tananyag tartalmazza, az iskola tanítsa. Ezt az ismeretanyagot az oktatásügynek profán szakmai kritériumok szerint rendeznie, összegeznie kell, ehhez egyebek mellett oktatókat kell képezni, tudományos és egyetemi bázist kell teremteni. Ha ezt elmulasztja, akkor hűtlen a kultúra megőrzésére és továbbadására – illetve mindezek intézményes biztosítására – kapott társadalmi megbízatáshoz. Áthárítania sem lehet ezt a feladatot. Ezt semmilyen speciális közösség vagy intézmény nem láthatja el, hiszen osztársadalmi igényről van szó, aminek ellátását szakmai és nem hitbeli kritériumoknak kell irányítania. A megkülönböztetés kedvéért ezt talán vallás-tannak nevezhetjük (ami Svédországban és Hollandiában önálló, kötelező tantárgy, Európa más országaiban a "hit- és vallástan" tárgy része).

A dolog másik része hitek, értékek, magatartásformák átadása. Kérdés, lehet-e ilyesmit egyszerűen tanítani, vagy inkább tapasztalni, közösségekben megélni, begyakorolni kellene? Ezt a területet mindenesetre a lelkiismereti szabadság joga védi. Erre senki sem kötelezhető. Ugyanakkor a jog pozitívan is érvényes, mint a hitelmélet és gyakorlat megismerésének a joga. A jogot az államnak kell garantálnia. (Persze úgy, hogy mások jogát ne sértse.) S ha egy közösség – felekezet – gyakorlati okokból az iskolát tartja a hitoktatás legmegfelelőbb keretének, a plurális demokrácia szabályai azt követelik, hogy ott erre módot kapjon.

A közvéleményben a hit- és vallástan kettőssége egybemosódik. Annál inkább, mert a többség a hitoktatás fő feladatának az erkölcsös életre való nevelést tartja (lásd az I. táblát a 22. oldalon). Vajon ez az egyéb oktatás kritikája is egyben? Így mindenesetre érthető a hitoktatás iránti igény!

A hitoktatás körüli vita tele van szinte érthetetlen ficamokkal. Az illetékes miniszter és az egyházak közösen kinyilvánították, hogy a hittant és a hittanoktatókat, és a hittanra járókat az iskolában ezután nem érheti hátrányos megkülönböztetés. Ez a bejelentés országos vihart kavart. 40 éven át a kommunista jog lehetővé tette az iskolai hittant, "csupán" a gyakorlat büntette, akadályozta azt. Az iskolai hitoktatás ellenzői mintha a kommunista törvénysértéseket akar-

ták volna az új rend alapkövéné tenni. Továbbá: mint a 40 év gyakorlata, az említett nyilatkozat is fakultatív hitoktatásról beszélt. Ebből a kommentátorok zöme egyértelműen a kötelező hitoktatás igényét hallotta ki. Végül a vita értelmiségi érdekcsoportok (ideológusok? kulturális befolyásért küzdők?) között zajlott, jóformán figyelmen kívül hagyva a közvéleményt, amely előbb jelentős többséggel a hitoktatás általános lehetővé tétele mellett voksolt, majd amikor beíratásra került a sor – bár oktató híján sokhelyütt továbbra sem szervezhető hittan –, a gyermekek egyharmadát beíratta. (Csak zárójelben: a "magyar megoldás" eltér a nyugat-európaiától. Ott nincs "beíratás", mert a résztvételt tartják magától értetődőnek. Mód van viszont a "kiirat/koz/ásra", ami ellenben ritka. Talán azt is lehet mondani, hogy mivel csak a társadalom egy része veszi magának a fáradságot, hogy beleszóljon a gyermek tanrendjébe, hittanra járatásába, a "megszokás", vagy az iskola "normális" gyakorlata a meghatározó. Nyugaton "normálisnak" a hitoktatást tekintik, nálunk a hittan-nem-oktatást.)

I. TÁBLA

A hitoktatás fő feladata a közvélemény szerint (%)

A hitoktatás fő feladata	
- az erkölcsös életre nevelés (vagy)	53,5
- a kereszténység és a vallás megismertetése	30,6
Válaszhiány, nem tud dönteni, egyéb válasz	15,9
Összesen	100,0
	N = 997

II. TÁBLA

Az egyházi iskolák megítélése a közvéleményben különböző szempontok szerint (%)

Az egyházi iskolák újraindítása a magyar oktatásügynek	
- előnyére válna	79,4
- nem válna előnyére	20,6
Összesen	100,0
	N = 1000

Az egyházi intézmények	
- az egész társadalom előnyére válnak	63,7
- csak egy kisebb csoport előnyére válnak	36,3
Összesen	100,0
	N = 1000

Az új egyházi iskolák számára épületek biztosítása	
- az állam feladata	76,5
- nem az állam feladata	23,5
Összesen	100,0
	N = 1000

(Forrás: a Magyar Közvéleménykutató Intézet 1991 tavaszi vizsgálata.)

Világnézeti iskolák

Köztudott, hogy 1948-ig a magyar oktatási intézmények fele egyházi volt. Köztudott, hogy kiépülése folyamatában a pártállam az oktatásügyet államosította, de külön megegyezéssel néhány – előbb több, végül tíz – felekezeti középiskolát engedélyezett. Köztudott az elmúlt korszakban az egyházi iskolákat és diákjaikat sújtó diszkrimináció, mint ahogyan köztudott ezeknek az intézményeknek – tanulmányi versenyeken és egyetemi felvételi vizsga pontszámokban mérhető – átlagon felüli jó eredménye. A múlt nosztalgikus felidézése, a tíz fennmaradt felekezeti gimnázium kézzel fogható értékei és az állami oktatásüggyel (sőt, a néhai pártállammal) szembeni elégedetlenség egyaránt közrejátszhatott abban, hogy a társadalom túlnyomó többsége (többen, mint ahány ember bármilyen értelemben is vallásosnak mondja magát) 1991 elején az egyházi iskolák újraindítása mellett foglalt állást (lásd a II. táblát a 22. oldalon).

A közvélemény számára a kérdés 1991 elején: elmélet. Politikai állásfoglalásról s nem gyakorlati döntésről van szó. A gyakorlati kérdések csak ezután jelentkeznek. Az első, azóta bőven tárgyalt tétel, hogy az iskolák száma a diáklétszám függvénye, tehát új típusú intézmények létesítése (vagy az 1948 előttiék újraélesztése) az állami tanintézetek számának csökkenésével kell, hogy járjon. Ezt a szükségszerűséget még inkább aláhúzza, hogy az ingatlanvisszajuttatás bizonyos funkciók megtartásától függ, azaz az egyházak nem vagyont, hanem működő intézményt igényelnek s kapnak vissza. Nyilvánvaló, hogy ez másfajta kérdés – s talán másfajta döntést eredményez –, mint az előbb idézett közvélemény-kutatások. Ebben a helyzetben is bizonyos azonban, hogy Magyarországon vannak vallásos emberek, akik saját világnézetükhöz igazodó oktatásra tartanak igényt. Az ő állampolgári jogukhoz társul egyházuk tulajdoni igénye (illetve ezen igény elismerése után: tulajdonjoga). A demokrácia szabályai szerint tehát az egyházi iskolák újraindításának joga általánosan nem vonható kétségbe. Azonban amint konkrét esetekről beszélünk, néhány további szempontot is figyelembe kell venni. A legátfogóbb elvi követelmény, hogy mások jogait – az egész társadalomét, a nem hívókéét, vagy egyszerűen a felekezeti iskolát nem igénylőkéét stb. – is figyelembe kell venni. Tehát konkrét esetben az a kérdés, hogy az egy településen élő különböző felfogású és igényű embercsoportok jogait hogyan lehet a legoptimálisabban egyeztetni.

A helyzetmegítélést nehezíti a fogalmi tisztázatlanság. Elég, ha az iskola-fenntartó "személye" és a világnézeti jelleg körüli ellentmondásokat említjük. Egyházi iskolát egyházi jogi személy (egyházmegye, egyházközség, szerzetesrend) létesíthet. Ismerünk azonban alapítványi és önkormányzati "keresztény" és "ökumenikus" iskolákat is. Egyházi intézménynél jól meghatározott az a szervezet, amely az iskoláért felelősséget vállal, de kevésbé nyilvánvaló az adott objektumra vonatkozó társadalmi igény (ami a demokratikus legitimitáció feltétele). Közösségi kezdeményezésű iskoláknál kétségtelen a helyi társadalmi igény, de kevésbé bizonyos, hogy az alapítvány (iskolaszék, fenntartó társaság stb.) kellő garancia az intézmény megfelelő és hosszútávú működtetésére.

Másfajta probléma, hogy nem nyilvánvaló, hogy a tananyag, a tanerők és a tanulók szempontjából pontosan mit jelent az "egyházi", "keresztény", "ökumenikus" stb. megnevezés. Másképpen kérdezve: változik-e, és miképpen változik emiatt a célok és a követelmények rendszere? Hogyan fejeződik ez ki a tananyagban és a pedagógiában, és hogyan érinti a jelenlegi és a jövőbeni tanárokat és tanulókat? S mindez alapvetően (kizárólag?) a keresztény világnézethez és értékrendhez, vagy emellett (ezelőtt?) egyházrendi és szervezeti normákhoz és szokásokhoz való igazodást-igazítást jelent? Ki határozza meg, hogy – ez esetben – mit kell "kereszténynek" tekinteni?

Az elmúlt negyven év következménye, hogy azon maroknyi tanáron kívül, akik az akkori egyházi iskolákban oktattak, hiányoznak azok a pedagógusok, akiknek élő tapasztalata vagy éppen gyakorlata lenne felekezeti intézmények szervezésében, vezetésében, a kinyilvánítottan keresztény oktatásban. Hogyan lehet ma valakiről megállapítani, hogy "keresztény pedagógus"-e? Választ alighanem csak az idő adhat.

Eszerint minden új felekezeti iskola kísérlet, a társadalmi sokféleség oktatásügyi kiszolgálására. A kísérletek kockázattal járnak, de nincs más mód a pedagógiai pluralizmus kialakítására. S a régi típusú központosított rendszert védi, aki minden ilyenfajta kísérletezést eleve gyanúperrel kezel. A felekezeti iskolák száma 1989–1992 között tízről mintegy harmincra nőtt. Az 1993–94-es tanévben számuk – a Művelődési és Köznevelési Minisztérium becslése szerint – elérheti a hatvanat. A magyar iskolák összlétszámához képest elenyésző mennyiség. A tanügy differenciálódása még hosszú időt vesz igénybe.

Végül nem lehet szó nélkül hagyni egy szerencsétlen és szükségszerűen konfliktusforrássá váló politikai szabályozást. Az egyházak számos nyilatkozatot tettek, hogy csak a társadalmi igénynek megfelelően szándékoznak iskolákat indítani. (Ez persze nem meglepő. Nem létező igényre semmit sem lehet építeni.) Ám korábbi ingatlanaira csak azonnali igénybejelentéssel s csak intézmény-működtetési ígérvénnyel formálhattak jogot. Választhattak. Lemondhattak épületeikről, noha remélték, hogy ha ma nem is, de majdan képesek lesznek azokban társadalmilag szükséges és hasznos intézményeket működtetni. Vagy visszakérhették korábbi épületeiket, jelezve, hogy abban milyen intézményt fognak működtetni, noha csak feltételezéseik vannak a jelenlegi (s persze még inkább a jövőbeni) társadalmi elvárásokról, s ráadásul ma legtöbbször a személyi feltételek sem biztosítottak. Döntésüket nem könnyítették azok a politikai erők, amelyek – a közvéleménnyel és társadalmi igényekkel cseppet sem törődve – az egyházak közéleti és oktatásügyi megjelenését és korábbi intézményeik egy részének újraindítását elvileg is ellenezték és a gyakorlatban legalább is korlátozni szeretnék volna.

* * * *

Befejezésül tanulságos két, egymással ellentétes külföldi tapasztalatot tudatosítani. Egyfelől számos olyan országban, ahol az egyházi iskoláknak hagyományosan jelentős a száma és a befolyása (az USA-tól Belgiumig) a felekezeti oktatás mind az érdeklődés csökkenése, mind a vallási jelleg megőrzése körüli nehézségek miatt krízisben van. Másfelől a közelmúltban a szekularizált Franciaor-

szágban százezres tömegek tüntettek azért, hogy az eddig nem támogatott egyházi iskolákat teljes mértékben az állam fizesse. Követelésüket a kormány elfogadta.

Az európai és amerikai tapasztalatokat talán lehet oly módon általánosítani, hogy annál kevésbé van szükség világnézeti alapon megkülönböztetett (felekezeti, egyházi stb.) iskolákra, minél nagyobb mértékben demokratikus, nyitott, világnézeti szabadságot biztosító az iskolarendszer egésze. Természetesen itt nem szűnik meg a pluralizmus, hanem egyetlen oktatási intézményen belül jelenik meg. Amíg azonban ez nem magától értetődő, addig természetes, ha mindazok, akik úgy vélik, hogy az iskola az ő meggyőződésüket nem képviseli (vagy éppen azzal szemben nevel), saját oktatási intézmények teremtésére törekcszenek. Esetünkben ez kettős következtetésbe foglalható. Mind a világnézeti iskola iránti – kétségtelenül demokratikus – igény, mind a vallási világnézetet elutasító, vagy egyszerűen az eddigi oktatási gyakorlatot folytató iskola, mind a kettőjük közötti konfliktus az előző rendszer kulturális centralizmusának nyomait mutatja. A társadalmi-kulturális differenciálódás minden bizonnyal az iskolarendszer kibontakozását, több-típusúvá válását is maga után vonja. A típusok ellenben egyre kevésbé foghatóak (majd) fel egymás ellenpontjaiként, a közöttük levő – vagy egyszerűen a differenciálódással járó – konfliktusok élessége csökken/ni fog.

TOMKA MIKLÓS

EZ AZ ÖN HIRDETÉSÉNEK A HELYE

EDUCATIO MARKETING IRODA

☒ 1395 BUDAPEST, Pf 427 ☎ 1297-639

EGYHÁZI ISKOLÁK NYUGATON ÉS NÁLUNK

AZ UTÓBBI MINTEGY TÍZ ÉVBEN szinte minden valamirevaló társadalomkutató vigyázó szemét Nyugatra vetette: ha valamit kívánatos perspektívának tartottunk, akkor az az volt, hogy egyszer mi is eljussunk a demokráciának legalább arra a fokára, amely a nyugati országokat jellemzi. Most itt a lehetőség politikai rendszerünk átalakítására, itt a lehetőség a világnézeti és a vallásszabadság nyugati normáinak megfelelő kereteinek kialakítására, érthető tehát, hogy még nagyobb az érdeklődés az iránt, és most már nem is csak a társadalomkutatók körében, hogy hogyan oldják meg a számunkra ma problematikus kérdéseket Nyugaton. A mi esetünkben ez a kérdés így hangzik: hogyan szabályozzák ott az egyházi, vagy, hogy pontosabbak legyünk, a felekezeti jellegű oktatást?

A minap egy magánoktatással kapcsolatos konferenciára készülve tanulmányoztam nagyon hasonló okból a nyugati szakirodalmat. Akkor már a meghatározással is nehéz helyzetbe kerültem, hiszen az egyes általam vizsgált országokban nagyon is eltérő módokon értelmezik a magánoktatás mibenlétét. Van ország, ahol közoktatás az, amit közpénzekből fedeznek és magánoktatás az, amit nem abból. Másutt azonban ez a megkülönböztetés értelmetlen, mert a magániskolákat is az állam finanszírozza, szigorúan egyforma mértékkel. És van ország, ahol a költségek egy részét fedezi közösségi forrásból a privát intézményekben. Van ország, ahol a magániskolákban mást és másképpen tanítanak, mint az államiakban, és van olyan ország, ahol a magániskolákban a tananyag általában nem, vagy csak részben, esetleg csak az oktatás világnézeti meghatározottságában különbözik a közintézményekben szokásostól. Nem sorolom a példákat, talán ennyi is elég, hogy jelezzem, a magán és állami, vagy még tágabban a magán és a közösségi oktatás megkülönböztetése világszerte, és nyugati világszerte is igencsak különböző elveken alapul. Az viszont mindenesetre tény, és ezt az említett konferencián tartott előadásomban ki is emeltem, hogy a legtöbb általam ismert fejlett országban, ha nem is mindegyikben, a felekezeti iskolákat a közösségi iskoláktól valamilyen módon megkülönböztetik, és a magánoktatás körébe tartozónak tekintik. De fordítva talán még pontosabb lesz az állításom: a legtöbb nyugati országban a magániskolának tekintett intézmények döntő többsége nem más, mint felekezeti iskola.

Nézzük meg hát a felekezeti iskoláztatás szabályozásának néhány nyugati modelljét!

*

A legegyszerűbb képlet az észak-amerikai, az USA modellje. Erre talán nem is nagyon kell szót vesztegetnem, hiszen közismert, az Egyesült Államokban a közoktatás ingyenes helyi közszolgáltatásnak minősül, szövetségi szintről gyakorlatilag nem irányítják, az államok szintjéről már igen, de a rendszer egésze erősen decentralizált, tartalmilag a helyi politika ellenőrzése alatt áll, költségeinek nagyobbik részét is helyi adókból fedezik. A tanulóknak az egyes államokban átlagosan 10–15 százaléka jár magánintézményekbe, amelyeknek döntő többsége felekezeti, és azon belül is leginkább katolikus iskola. Ez egyenes következménye annak, hogy az USA alkotmánya merev fallal választja el egymástól az államot és a vallási intézményeket: a vallási tevékenységet, illetve meggyőződést szigorúan magánügynek tekinti. Ennek megfelelően az állami iskolákban – amelyek a mi mai szóhasználatunkban önkormányzati iskolák lennének – mindenfajta vallással kapcsolatos tevékenység, arra való utalás, sőt elvileg még a vallási jelképek viselése is tilos. Mostanában kezd ez a tiltás annyiban oldódni egyes államokban, hogy a tananyagban egyáltalában szóba hozhatók a vallások, a különböző egyházak, s azok szerepének hangsúlyozottan elfogulatlan ismertetése, de ma még ez is csak az államok kisebb részében lehetséges. A felekezeti iskolák nagy számát éppen az indokolja, hogy a vallási, felekezeti hatás végletesen ki van zárva az állami oktatásból, következésképpen azon kívül keresi meg a maga helyét.

Ehhez azonban rögtön azt is hozzá kell tennünk, hogy bár az Egyesült Államokat általában vallásos országnak tekintik, a szociológiai vizsgálatok szerint az USA magániskoláit igénybe vevő szülők többnyire nem vallási okokból választják gyeremeiknek ezt a meglehetősen nagy anyagi terhet jelentő oktatási formát, hanem azért, mert míg a körzetesített állami iskolák erősen egyenlősítő jellegűek, addig a privát intézmények szabadon választhatják meg, hogy kit vesznek fel és kit nem, vagyis képesek exkluzív, elitista képzést kialakítani. Az egyházi iskolák többsége drága tandíjat szed: finanszírozásukhoz tilos közpénzeket nyújtani. Ez a kirekesztettség azonban másfelől az autonómia magas szintjét is jelenti: az állam, vagy a helyi politikai testületek a magániskolák munkájának tartalmába, szelekciós elveibe semmilyen módon nem szólhatnak bele, tevékenységüket nem szabályozzák és nem ellenőrzik. Gazdasági szempontból a felekezeti iskolák, mint a többi magániskola is, egyaránt működhetnek vállalkozási, és nonprofit alapon.

Annak, hogy lényegében ugyanazon tankönyvekből ugyanazokat a tárgyakat módszertanilag is azonos módon tanítják az egyházi iskolákban, mint az államiakban, az elemzők szerint nagyon egyszerű oka van. Az tudniillik, hogy diákjaiknak a felsőoktatásba való bejutáshoz ugyanazoknak a felvételi követelményeknek kell megfelelniök, mint az állami iskolákat elvégzőknek.

A magánoktatás körül az Egyesült Államokban ma is heves vita folyik. Egyesek azért tartják felszámolandónak, mert nyilvánvalóan fokozza a gyermekek esélyeinek egyenlőtlenségeit, ami ellentmond az amerikai demokrácia alapértékeinek. Mások viszont azért javasolják, hogy az állam ne csak engedélyezze,

de a jövőben támogassa is a privát iskolákat, mert szerintük ez egy másik demokratikus alapértéknek, az egyéni szabadságnak a kibontakoztatását segítően elő. És ma már egyre többen kardoskodnak amellett, hogy ha a szülők kívánják, az állami iskola szelleme akár vallásos is lehessen. Ma mindenesetre az a helyzet, hogy a közpénzekből fenntartott iskolák az USA-ban világnézeti értelemben a nálunk elterjedt szóhasználattal élve szigorúan semlegesek.

*

Angliában ugyancsak élesen elválik egymástól az állami és a privát oktatás szférája, de egészen másként, mint az USA-ban. A felekezeti iskoláknak ugyanis itt a nagyobb része nem számít magániskolának. Az állami szektorban itt tudniillik ma kétféle iskola működik: a *county schools* (megyei iskolák) és a *voluntary schools*, amit talán önkéntes iskoláknak fordíthatnánk. Az előbbieket a helyi oktatási hatóságok irányítják és finanszírozzák, az utóbbiakat ugyancsak, de egyházi, vagy karitásos jellegű szervezetek részvételével. A felekezeti iskolák 1945 óta tartoznak a nem-privát szektorba: az addigi magániskolák fenntartói akkor választhattak, hogy belépnek-e az állami szektorba, és akkor teljes állami finanszírozásban részesülnek, vagy megőrzik függetlenségüket, de nagyrészt le kell mondaniuk az állami támogatásról is. A felekezeti iskolák döntő többsége az előbbi utat választotta, beépültek az állami iskolarendszerbe, így ma az angol magániskolák nagyobbik része nem vallási jellegű, hanem, mint bírálók mondják, egyszerűen "gazdag gyerekek intézményei". A felekezeti iskolák többsége viszont az állami rendszerbe tartozik.

A 45-ös döntés után is függetlennek maradt magániskolák – köztük néhány felekezeti is – szervezetükről és munkájuk tartalmáról maguk döntenek. Ez azért fontos, mert azóta az állami szektorban egyenlősítő elvek alapján fokozatosan végbement az alsó és a középfokú oktatás egységesítése (a tanulók több, mint 90 százaléka így ma már egységes iskolába jár). A privát intézmények, a többi 10 százaléknyi tanuló iskolái viszont többségükben megőrizték hagyományos, korai szelekcióra épülő gimnáziumi szervezetüket és ezzel nemcsak fenntartották, de meg is erősítették sokat bírált, nyíltan az elit elkülönülését szolgáló jellegüket.

*

Németország magániskolái jogilag két csoportra oszlanak: úgynevezett helyettesítő és a kiegészítő iskolákra. Az előbbieknél szerkezetüket, szervezetüket, tantárgyaikat és módszereiket tekintve el kell fogadniuk lényegében minden, az állami iskolatípusokra vonatkozó előírást. Munkájuk így gyakorlatilag minden tekintetben "egyenértékű" a megfelelő állami iskolákéval. Teljesíteniük kell az előírásokat a tanárok alkalmazása, fizetése stb. tekintetében is. Csak az ilyenfajta magániskolák jogosultak teljes értékű állami támogatásra. Az úgynevezett "kiegészítő" jellegű iskolák viszont olyasfajta képzést nyújtanak, amely az állami iskolarendszerben egyáltalán nincs.

A helyettesítő iskolákat, amelyek tehát tartalmilag majdhogynem ugyanolyanok, mint az államiak, tulajdonképpen csak világnézeti irányultságuk kü-

lönbözteni meg azoktól. Ezeket ugyanis többségükben egyházak vagy felekezeti háttérű szervezetek tartják fenn, az utóbbiakat viszont – amelyekből nagyon kevés van – egyesületek, alapítványok és magánszemélyek. Ezek főleg szabadiskolák, *Waldorf*, *Freinet* típusúak.

E kettősség oka, hogy a német magániskolák többsége történetileg valóban "helyettesítő", pótló jelleggel jött létre: a *Realschule*-kben és a *Gymnasium*-okban a múlt század vége óta rendszeresen mutatkozó számszerű hiány feloldására egészen az 1950-es, 60-as évekig főleg az egyházak vállalkoztak. (Főleg a lányok számára nem nyitott elegendő utat az állami oktatáspolitikai.) A magániskolák többségét kitevő felekezeti iskolák szerepe így Németországban hagyományosan az állami oktatásügy mennyiségi hiányosságainak kompenzálása – és persze egy, az államtól eltérő szellemiség fönntartása. (A német általános iskolás korosztály 5, a gimnazisták 10, a szakképzésbe járók 4 százaléka magániskolás.)

Németország közvéleménye a magánoktatás közpénzekből való támogatása ügyében igencsak megosztott: ezt mutatja, hogy a kérdés az utóbbi években többször is szerepelt mind a Legfelsőbb Bíróság, mind az Alkotmánybíróság napirendjén. A német oktatáspolitikában ugyanis mind az iskoláztatás szabadságát, mind a szülők pénzügyi helyzetétől függő előnyök-hátrányok elkerülését fontos célnak fogadják el – de a közhangulat nyilvánvalóan az utóbbit tekinti fontosabbnak. A legutóbbi szabályozás szerint bizonyos minimumtámogatás az elemi iskoláztatást kivéve (amelyet így teljesen meg kívánnak védeni az egyenlőtlenségektől) bármely magánintézménybe járó diákot megillet, a fölött azonban részben az állami előírásokhoz való igazodás mértékéhez kötik a támogatást, részben az egyes tartományok hatáskörébe utalják. Egyszóval a társadalmi igazságosság érdekében inkább kevésbé, mint többé igyekeznek a magánoktatást közpénzekből támogatni.

A német állami iskolákban, nem úgy, mint az Egyesült Államok közületi tanintézményeiben, van helye a vallási ismereteknek és a hittannak is.

*

A francia állami iskolák azonban – megintcsak a mi mai vitáinkban alkalmazott szóhasználatunkkal élve – éppúgy semlegesek világnézetileg, mint az USA állami iskolái. Franciaországban ugyanis a köziskolákban ugyancsak tilos a vallási-vallásos tevékenység, például a hittan tanítása. Igaz viszont, hogy azért, hogy még véletlenül se merülhessen fel annak gyanúja, hogy az állam akadályozza a szülőket gyermekük vallásos nevelésében, az egész közoktatásban minden szerdán szünnap van – ez a nap szolgál arra, hogy aki kívánja, hittanra járjon –, ebbe az államnak sem beleszólása nincs, se köze nincs hozzá, statisztikai információt sem gyűjthet erről. Evvel a lehetőséggel sok szülő él, mégis igen sokan járatták gyermekeiket állami helyett egyházi iskolába.

Franciaországban ezeket magániskolának tekintik. Az alap- és középfokon tanulók mintegy 23–25 százaléka magániskolás, ezek döntő többsége, több, mint húsz százaléka katolikus felekezeti iskolában tanul.

Ellentétben az amerikai, a német és az angol példával is, a francia felekezeti iskolák nagyobbrészt nem elitintézmények. Felsőoktatásra történő felkészítő munkájuk nem jobb, hanem gyengébb, mint az állami líceumoké. Az elemzé-

sek szerint legnagyobb csoportjuk éppen a szelekciós követelmények enyhítésével, a kisebb versennyel, az e tekintetben humánusabb légkörével vonzza a családokat. Második csoportjuk főleg az állami iskolákban honos szabadosabb, drogvészélyes, fegyelmetlen légkört elutasító középosztálybeli szülők nem feltétlenül továbbtanuló lányainak nyújt hagyományos nevelést. Harmadik csoportjuk főleg munkás- és vidéki körzetekben fogad tanulókat, és végül kisszámú felekezeti liceum számít igazán magas színvonalat diktáló elitintézménynek.

*

Spanyolország esete számunkra azért érdekes, mert ott éppúgy mint nálunk, az utóbbi években a diktatúrából a demokráciába vezető úton járnak. Éppen a felekezeti oktatás ügyében azonban a helyzet a miénknek a fordítottja: ott nem az elnyomott egyházak szabadságjogainak visszaadása, a hívők jogaiba való "visszahelyezése" van napirenden, hanem a Franco-féle "nemzeti katolicizmus-sal", a politikai katolicizmus minden mai demokratikus spanyol erő által elítélt válfajával való egyértelmű szakítás, egyebek mellett az oktatásügynek is a szekularizálása.

A Franco-diktatúra hivatalos ideológiája a közoktatást, és különösen a középiskoláztatást a katolikus egyház ügyének tekintette, az egyházat pedig az iskolai indoktrináció eszközeként használta fel. Hatalomra kerülésével a spanyol tanügyben az Európa más országaiban megfigyelhetőekkel éppen ellentétes tendenciák indultak meg: míg 1931-ben a középiskolásoknak itt 29, addig 1943-ra már 71 százaléka járt magániskolákba, amelyek nagyrészt katolikus felekezeti intézmények voltak. Ingyenes csak a négy elemi osztály elvégzése volt, a továbbtanulóknak az állami és az egyházi iskolákban is tandíjat kellett fizetniük. 1950-re az állami középiskolások az összes középiskolai tanulónak mindössze 9 százalékát tették ki. A hatvanas évektől (amikor a rezsim az elemzések szerint "technokratizálódni" kezdett és a diktatúra oldódott) ez a trend ha lassan is, de megfordult. 1970-ben bevezették a 14 éves korig tartó tankötelezettséget, iskolaépítési programba kezdtek – igaz, az erre szánt összegek nagyobb részét Franco halálát megelőzően még a magániskolák, lényegében tehát a katolikus iskolák hálózatának fejlesztésére szánták. A diktátor halála után azonban megindult az állami iskolák építése is, a demokratikus fordulat után pedig rohamléptekkel kezdett szekularizálódni a spanyol oktatásügy. Így napjainkban a magánoktatás mind az alsó, mind a középfokon csak a tanulók körülbelül egyharmadát fogadja be és aránya tovább csökken. A kilencvenes évektől már Spanyolországban is 16 éves korig tart a tankötelezettség.

A demokratikus spanyol állam nem kiszorítani kívánja a felekezeti illetve a magániskolákat, hanem demokratizálni. A nyolcvanas évek végén a magániskolák 91 százaléka kapott költségeinek száz százalékára kiterjedő állami támogatást, mindazok, amelyek az állami minimumkövetelmények teljesítését vállalták. Ezek az előírások nemcsak az állami, hanem a magánszféra intézményeinek arculatát is jelentős mértékben átalakítják. A katolikus egyház sikertelenül fordult panasszal az alkotmányos fórumokhoz, elvesztette az állami iskolák tanterveinek meghatározásában korábban élvezett jogait, sőt a pénzügyi támogatásért cserébe saját iskoláiban is az állami tantervi előírásokhoz, csoportlétszám-

sek szerint legnagyobb csoportjuk éppen a szelekciós követelmények enyhítésével, a kisebb versennyel, az e tekintetben humánusabb légkörével vonzza a családokat. Második csoportjuk főleg az állami iskolákban honos szabadosabb, drogvészélyes, fegyelmezetlen légkört elutasító középosztálybeli szülők nem feltétlenül továbbtanuló lányainak nyújt hagyományos nevelést. Harmadik csoportjuk főleg munkás- és vidéki körzetekben fogad tanulókat, és végül kisszámú felekezeti liceum számít igazán magas színvonalat diktáló elitintézménynek.

*

Spanyolország esete számunkra azért érdekes, mert ott éppúgy mint nálunk, az utóbbi években a diktatúrából a demokráciába vezető úton járnak. Éppen a felekezeti oktatás ügyében azonban a helyzet a miénknek a fordítottja: ott nem az elnyomott egyházak szabadságjogainak visszaadása, a hívők jogaiba való "visszahelyezése" van napirenden, hanem a Franco-féle "nemzeti katolicizmussal", a politikai katolicizmus minden mai demokratikus spanyol erő által elítélt válfajával való egyértelmű szakítás, egyebek mellett az oktatásügynek is a szekularizálása.

A Franco-diktatúra hivatalos ideológiája a közoktatást, és különösen a középiskoláztatást a katolikus egyház ügyének tekintette, az egyházat pedig az iskolai indoktrináció eszközeként használta fel. Hatalomra kerülésével a spanyol tanügyben az Európa más országaiban megfigyelhetőkké éppen ellentétes tendenciák indultak meg: míg 1931-ben a középiskolásoknak itt 29, addig 1943-ra már 71 százaléka járt magániskolákba, amelyek nagyobbrészt katolikus felekezeti intézmények voltak. Ingyenes csak a négy elemi osztály elvégzése volt, a továbbtanulóknak az állami és az egyházi iskolákban is tandíjat kellett fizetniük. 1950-re az állami középiskolások az összes középiskolai tanulónak mindössze 9 százalékát tették ki. A hatvanas évektől (amikor a rezsim az elemzések szerint "technokratizálódni" kezdett és a diktatúra oldódott) ez a trend ha lassan is, de megfordult. 1970-ben bevezették a 14 éves korig tartó tankötelezettséget, iskolaépítési programba kezdtek – igaz, az erre szánt összegek nagyobb részét Franco halálát megelőzően még a magániskolák, lényegében tehát a katolikus iskolák hálózatának fejlesztésére szánták. A diktátor halála után azonban megindult az állami iskolák építése is, a demokratikus fordulat után pedig rohamléptekkel kezdett szekularizálódni a spanyol oktatásügy. Így napjainkban a magánoktatás mind az alsó, mind a középfokon csak a tanulók körülbelül egyharmadát fogadja be és aránya tovább csökken. A kilencvenes évektől már Spanyolországban is 16 éves korig tart a tankötelezettség.

A demokratikus spanyol állam nem kizorítani kívánja a felekezeti illetve a magániskolákat, hanem demokratizálni. A nyolcvanas évek végén a magániskolák 91 százaléka kapott költségeinek száz százalékára kiterjedő állami támogatást, mindazok, amelyek az állami minimumkövetelmények teljesítését vállalták. Ezek az előírások nemcsak az állami, hanem a magánszféra intézményeinek arculatát is jelentős mértékben átalakítják. A katolikus egyház sikertelenül fordult panasszal az alkotmányos fórumokhoz, elvesztette az állami iskolák tanterveinek meghatározásában korábban élvezett jogait, sőt a pénzügyi támogatásért cserébe saját iskoláiban is az állami tantervi előírásokhoz, csoportlétszám-

normákhoz stb. kell igazodnia. A kötelező oktatás évfolyamain az államilag támogatott iskolák tandíját sem szedhetnek, és irányításukat is demokratizálniuk kell, be kell vonniuk az irányító testületekbe a szülőket, pedagógusokat, diákokat. Sem a tanulók, sem a tanárok felvételénél nem alkalmazhatnak diszkriminációt. Fontos jelenség, hogy a privat iskolák között egyre kevesebb a felekezeti: ma már a magániskolák nagyobbik fele nem katolikus, hanem egyéb irányzathoz tartozik.

Az állami iskolák kötelesek a hittan tantárgyként való oktatását megszervezni, de a bizonyítványban ennek eredményét nem veszik figyelembe, és a tantárgy tanulása fakultatív. Eltörölték azt a néhány évig érvényben volt előírást is, hogy a hittant nem választóknak etikát kell tanulniuk.

*

Következzen most a *holland* modell, ami számomra talán a legérdekesebb. A holland társadalom története immár évszázadok óta egymással szemben álló felekezetek történeteként írható le. Századunk elejétől katolikusok és protestánsok, illetve az őket képviselő "keresztény" és "liberális" pártok között a szocialisták játsszák a mérleg nyelvét. Az 1920-as évektől kialakult sajátos politikai-felekezeti egyensúly mára azt eredményezte, hogy Hollandiában nemcsak az iskolarendszer, de lényegében minden hasonló szolgáltatás, mint pl. az egészségügy és a média is, a nagy vallási csoportok számára külön szerveződik. Mindezekből párhuzamos rendszereket tartanak fenn.

A korábbi harcokat mára a következetes elkülönülés és a számunkra meglepő mértékű tolerancia váltotta fel. A tanügyet illetően a jelszó már évtizedek óta a "szeparált, de egyenlő" oktatás. Az általános és a középiskolába járó tanulók mintegy harminc százaléka protestáns, majd negyven százaléka viszont katolikus magániskolába jár. A lakosság körülbelül egyharmada pedig "semleges" iskolát választ gyermekeinek: ez utóbbiakat nevezik állami iskoláknak. És végül: a tanulók kevesebb, mint 10 százaléka a három nagy csoporton, tehát a "semleges" államin és a kétféle felekezeti magániskolarendszeren is kívül álló, semleges, vagyis nem felekezeti háttérű (Waldorf, Freinet stb.) magániskolába jár.

A működtetési és a tartalmi előírások a világnézeti, vallásgyakorlási kérdések kivételével egyformán érvényesek a három nagy rendszer intézményeire, a semleges magániskolák is csak tartalmi vonatkozásban (mit és hogyan tanítanak) élveznek nagyobb szabadságot. Az iskolák nevelőmunkájának alapkérdéseiben ugyan fenntartójuk dönt: az jelöli ki a tantervet és a tananyagot, alkalmazza a tanárokat, határoz a vallásoktatásról és így tovább, de szigorúan azonos érvényű állami előírások szerint. Az óraszámokat, az osztálylétszámokat, a tanár-diák arányt és így tovább minden iskolára központilag írják elő.

Hollandiában a református és a katolikus magániskolákat, a semleges állami iskolákat és a semleges magániskolákat egyaránt az állam tartja fenn, a helyi önkormányzatok közvetítésével, szigorúan egyenlően finanszírozva azokat.

Szoros előírások léteznek arra nézve, hogy hány azonos felekezeti, világnézeti, vagy központilag elfogadott pedagógiai irányzatnak minősülő (gyakorlatilag ez a Waldorf-pedagógiát jelenti) elveket választó családból jött tanuló

jelentkezése esetén finanszírozza az állam a helyi hatóságon keresztül a megfelelő iskola (magániskola) megalakítását, és mekkora létszámcsökkenés esetén kell az iskolákat megszüntetni. Ha az azonos elveket választó családok száma valahol egy bizonyos minimumon felül, de az önálló intézményalapításhoz szükségesen alul van, az önkormányzat köteles az ilyen családok gyermekei számára az iskolabuszoztatást megszervezni, hogy senki ne kényszerüljön elveit föladni.

Az állami előírások "egyenlő megtartásán" pénzügyi szempontból is szigorú felügyelet őröködik, mert így kívánják az eltérő világnézetű vagy szemléletű és anyagi helyzetű családok gyerekeinek biztosítani az egyenlő feltételeket. A magániskoláknak is – hacsak az állami támogatásról teljesen le nem mondanak, amire gyakorlatilag nincs példa – tilos tanulóikat előnyösebb helyzetbe hozniuk másoknál. Nem szedhetnek tandíjat, nem adhatnak magasabb tanári fizetéseket stb., mint bármely más iskola. Az elitképzés és a magánoktatás fogalma így Hollandiában nem kapcsolódik össze. Az egyenlőségért azonban magas árat kell fizetni: fenntartása szigorú állami kontrollt igényel.

* * *

A fentiek ismeretében alighanem le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy akár a magánoktatásnak (és azon belül a felekezetinek), vagy önmagában a felekezeti iskoláztatás szabályozásának lenne valamilyen "egységes nyugati" modellje. Ilyen modell *nincs*.

A felekezeti oktatás egy-egy országban játszott szerepe mindenütt valamilyen kiküzdött (és nem is mindig változatlan) politikai kompromisszumot tükröz. Az általam bemutatott államok mindegyike fontos értéknek tekinti a világnézeti szabadságot és a tanulás-tanítás szabadságát, mégis némelyikük homlokegyenest eltérő módon szabályozza a magán és a felekezeti iskoláztatást és egészen eltérő mértékben vállal részt annak finanszírozásából. Hogy hogyan és mennyire, az nem elsősorban attól függ, hogy miként gondolkodnak ezekben az országokban a hitről és a világnézeti szabadságról, hanem attól, hogy miként vélekednek az egyházak és az állam kapcsolatáról, illetve, hogy mi ott az uralkodó álláspont a társadalmi esélyegyenlőség kívánatos mértékéről.

Nincs tehát közös nyugati minta. Mégis van azonban valami, ami közös: az a törekvés, hogy olyan szabályozási megoldást találjanak, amely egyfelől a legnagyobb szabadságot jelentő választást teszi lehetővé mindenkinek, világnézetétől függetlenül, másfelől az, hogy az adott társadalomban kialakult vallási-politikai-világnézeti megosztottságokhoz alkalmazkodva a lehető legkisebb ütközési lehetőségeket is kiküszöböljék, hogy eleve olyan szabályozást alakítsanak ki, amely az értelmetlen helyi, felekezetek, csoportok vagy egyének között világnézeti okokból folytatandó harcokat feleslegessé teszi, illetve eleve kizárja.

Ez az a megközelítési mód, amelyre véleményem szerint Magyarországon nekünk is törekednünk kell. Ausztria kivételével minden szomszédunk polgárháborús, vagy majdnem polgárháborús helyzetben van – kerüljünk el, ha csak lehet minden, az állampolgárok különböző csoportjait egymás ellen hangoló megoldást.

Tegyük lehetővé, hogy mindenki olyan iskolába adhassa gyermekét, amilyenbe akarja, de senki se kényszerüljön arra, hogy neki nem tetsző intézményt

válasszon, és arra sem, hogy egyáltalában döntési szituációba kerüljön, ha ezt nem kívánja.

Ma és nálunk, tekintettel az ország többfélekezett voltára, a nem hívók alighanem magas arányára és a magyar hagyományokra, azt találnám a legcélszerűbbnek, ha *mutatis mutandis* a francia, vagy az amerikai példát követnénk. Válasszuk tehát el egymástól egyértelműen a közösségi és a magánszférát: az állami-önkormányzati iskolák legyenek világnézetiileg pártatlanok, a felekezeti iskolák, vagy az egyesületi, alapítványi jelleggel szerveződő ökumenikus intézmények pedig szabadon "elfogultak". Az állam pénzügyileg is támogassa a magánintézményeket, de e tekintetben is legyen egyértelmű ezek különbözése a közintézményektől. Ez egyben az ilyen iskoláknak az államtól való nagyobb szabadságára is garanciát jelenthet.

LUKÁCS PÉTER

IRODALOM

- BOYD-BARRETT, OLIVER: State and Church in Spanish Education. *Compare*, 1991/2.
- EDUCATION IN OECD COUNTRIES, 1987-88. *A Compendium of Statistical Information*. Special Edition. Paris, OECD, 1990.
- FOON, A.N.: Nongovernment School Systems: Funding, Policies and Their Implications. *Comparative Education Review*, 1988/2.
- GINSBURG, M. & COOPER, S. et al.: National and World-System Explanations of Educational Reform. *Comparative Education Review*, 1990/4.
- GLENN, C.E.: *Choice of Schools in Six Nations*. US Department of Education, 1989.
- LEVY, D.C. (Ed): *Private Education*. Studies in Choice and Public Policy. Oxford University Press, 1986.
- WALFORD, G. (Ed): *Private Schools in Ten Countries. Policy and Practice*. London-New York, Routledge, 1989.
- NATHAN, J. (Ed): *Public Schools by Choice*. Institute for Learning and Teaching. St. Paul, Minnesota, 1989.
- WALFORD, G.: *Privatization and Privilege in Education*. London-New York, Routledge, 1990.

ÁLLAM, EGYHÁZ, OKTATÁS 1848–1945

A HITFELEKEZETI ISKOLÁK ÁLLÍTÁSÁT 1848-ban az új polgári népoktatási törvényjavaslat – melyet az alsóház elfogadott – mindenkinek megengedte, de ez senkit nem mentesített a községi iskola fenntartására szolgáló 5%-os iskolaadó alól. (Az öt százalékos iskolaadó a tévedések elkerülése végett sem ekkor, sem a későbbiekben nem azt jelenti, hogy a lakosok jövedelmük öt százalékát fizették volna iskolára, hanem azt, hogy az államnak fizetett jövedelemadó öt százalékát vetették ki községi iskolaadó címen az adófizetőkre.) Az 1848-as elképzelés óriási forrásbővülést hozott volna az oktatásügynek, hiszen ez az alapfokú köziskoláztatást – az éves állami költségvetésen túl – ellátta volna az ország jövedelemadó bevételeinek öt százalékával, kötelezővé tette volna olyan községi iskola felállítását, melybe bármely felekezethez tartozó gyermek fenntartások nélkül járhat, hiszen a vallásoktatás nem iskolai tantárgy, hanem arról a lelkeszek gondoskodnak. (1919 után a liberális erők bukása tette lehetővé azt, amit 1848-ban senki nem javasolt, 1868-ban pedig a parlament többsége elvetett: az istentisztelet látogatásának hatósági behajtását.)

Ettől az állami kötelezettségvállalástól teljesen függetlenül a törvényjavaslat lehetőséget biztosított az egyházaknak, hogy saját forrásaikból, államsegélyeikből és híveik felekezeti iskolaadójából, valamint tandíjából alternatív iskolarendszert tartsanak fenn. Ezáltal a törvény – legalábbis finanszírozási tekintetben – a felekezeti iskolákat ugyanúgy magániskolának nyilvánította volna, mint ahogyan ez például az Amerikai Egyesült Államokban megvalósult. Ez a törvényjavaslat – bár az alsóházban inkább a radikálisok voltak ellene – a felsőházban olyan konzervatív ellenzésre talált, hogy lekerült a napirendről és ezért nem lett belőle törvény.

Az 1849-es fordulat azután a liberális oktatáspolitikai törekvéseket egy időre teljesen lebenította. Az iskolákkal – mint a lojális magatartást befolyásoló intézményekkel és a Habsburg-ellenes értelmiség búvóhelyeivel – kapcsolatos politikai attitűd-rányomta a bélyegét a tanügyigazgatásra. Különösen a középiskolákkal kapcsolatban megfogalmazott határozott szakmai követelmények biztosítottak lehetőséget a lényegesen kisebb és kevésbé felszerelt – de "a nemzeti ellenállás szellemét hordozó" – protestáns iskolák leminősítésére.

1867 után a kormányzatnak olyan tömegű problémával kellett szembenéznie, olyan törvényalkotási menetrendet kellett teljesítenie, hogy 1848 marokány elképzeléseit sok tekintetben fel kellett adnia. Olyan rendszert kellett te-

remteni, amely a kormányzat melletti két legjelentősebb társadalmi erőnek, az egyházaknak és a megyei társadalomnak egyaránt megfelel.

Népoktatás

Az egyházakkal való kiegyezés érdekében az *Eötvös József* vezette minisztérium megkötötte a legsúlyosabb kompromisszumot. Visszalépett a közoktatás és magánoktatás markáns szétválasztásától és lehetővé tette, hogy az egyházi iskolaadó összege a községi iskolaadó összegéből levonassék, magyarul, hogy az egyházi iskolák – automatikusan – közjövödelmekből finanszíroztassanak. Más kérdés, hogy a liberális kultúrpolitika akkor még abban bízott, hogy a katolikus autonómia közelinek hitt megvalósulásával a katolikus egyházhoz áramló közpénzeket ténylegesen a katolikus társadalom és nem az egyházi hierarchia fogja ellenőrizni. Ez a magyar közoktatást az "amerikai modell" helyett a skandináv modell irányába mozdította volna tovább. (*A győri... Török, Leopold*)

A kulturális kormányzat a társadalmi részvétel fokozására népnevelési egyletek létrehozását szorgalmazta. Ezek az egyletek azonban ellenállásba ütköztek a ténylegesen autonóm társadalmi csoportoknál. A protestánsok autonómiájukat féltették, a katolikusok viszont a egyház hierarchikus felépítésével találták ellentétesnek azokat a társadalmi mozgásokat, amelyek kiemelték volna a hierarchia alól a felekezeti iskolákat is. Ugyanakkor azok, akik az egyházak visszaszorítását tűzték ki célul, ezen egyletek hatásával nem lehettek elégedettek. E csoportok, melyek már ekkor államosítást követeltek, részben a községítés lehetőségével kívántak élni, ez azonban csak a plébános teljes mellőzésével tartott katolikus gyűlések (és hasonló akciók) révén volt lehetséges. Az egyház ellentámadása azonban általában sikeres volt.

A tanfelügyelők ebben az időszakban kétirányú küzdelmet folytattak: a tankötelezettség és mulasztások megtorlása ügyében – a törvényhatóságokon és a közigazgatáson keresztül – a községekkel kerültek konfliktusba, az iskoláztatás tartalmi kérdéseiben, az iskolai élet belső kérdéseiben pedig a hitközségekkel illetve az egyházi hatóságokkal. (*Kelemen 1985/72*) A tanfelügyelői eljárások nyomán a felekezeti hatóságok megintése ismételten politikai bombákat robbantott, így a VKM nem tudta megvédeni tanfelügyelőit és az 1/1873. számú körrendelet szinte feltétel nélküli hatósági támogatást, sőt államsegélyt helyezett kilátásba a felekezeti főhatóságok számára. A VKM realizálta: tanfelügyelőiből nem hozhat létre olyan dekoncentrált szervezetet, amelyek a helyi elit megkérdése nélkül tesznek javaslatokat.

A községek és hitfelekezetek viszonyában is változások következtek be: csökkent az 1860-as évek végén igen magas községi segély aránya, az ismert megyék adatai szerint 25% körül állandósult a tandíjából eredő bevétel, megnőtt az egyházak tagjaira kirótt hozzájárulás mértéke: néhol elérte az 5%-ot. (*Kelemen 1985/96*)

A liberális korban az iskolaállítás szabadságát a felekezetekre nézve természetesnek tartották, leszámítva néhány radikális etatista politikust és publicistát. Az 1868-as törvény intenciói szerint tanintézetek finanszírozására a hívők anya-

gi hozzájárulását azonban a "saját képviselők által meghatározandó módon és arányban" vehették volna igénybe. Ez viszont súlyos konfliktusokhoz vezetett, hiszen a katolikus és görögkatolikus egyházba is be kívánta vinni az attól teljesen idegen képviselői elvet.

A katolikus egyház számára ezekben az évtizedekben két alternatívát kínált fel a rendszer: vagy létrehozzák az autonómiát, azaz a hívők és a lelkészek képviselőiből demokratikusan választott szervet (országos szinten olyat, mint a helyi szinten az iskolaszék), és ebben az esetben a hierarchia lemond az iskolák közvetlen irányításáról, viszont az állami beavatkozás is visszalép ugyanarra a szintre, mint a protestáns egyházak vonatkozásában; vagy pedig az állam megőrzi a szorosabb irányítás jogát. Ez az alternatíva különösen a középiskolaigazgatásban volt éles, hiszen ott a hierarchiának, illetve a rendnek való teljes alávetettség, a külső kontroll hiánya a tankerületi főigazgatónak való teljes alávetettséggel párosult.

A tanítók, tanárok megválasztásának, fizetésének tekintetében a törvény a fenntartóknak teljes szabadságot adott. A tanítói érdekcsoportok nyomására azonban ez a szabadság hamarosan a fizetési minimum megsabására korlátozódott, ez viszont azokhoz a konfliktusokhoz vezetett, amelyekben az egyház nem kívánt államsegéllyel élni, miközben a tanítók ezt szorgalmazták, és a nacionalista – azaz a nemzetiségeket képviselő – egyházak autonómiájának visszaszorítását célul kitűző állammal szövetségben végül kimondták az államsegély kötelezőségét, ami viszont az állami beavatkozás lehetőségének kiszélesítését vonta maga után.

A liberális korban az első pillanattól kezdve szabályozták a tanítás szakmai feltételeit, az iskolaépületekre, a nemi szeparációra, a tanító-tanuló hányadosra, a tanítói képzettségre és – bizonyos "puhítással" – az iskola eszközellátottságára vonatkozólag. Miközben azonban mindenféle községi és állami funkció betöltését a tanítónak megtiltották, addig az istentiszteleti és temetkezési segítséget lehetővé tették. Ez azután feszültséghez vezetett: a kántori és hasonló illetményeket ugyanis beszámították a tanító fizetésébe, ennek következtében a felekezeti tanító kevesebb államsegélyt kapott.

Az eredeti eötvösi elképzelés még az volt, hogy az államnak kell az iskola vagyonán és annak felhasználásán őrködni, de ezt végül a fenntartó felekezetet dologgá tették, és csak a fenntartó ezen tevékenységének ellenőrzése lett az állam joga. Az állam statisztikai adatokat is csak felekezeti főhatóság útján kérhetett be az iskolákról. E két korlátozás jelzi: a felekezeti autonómia ebben az esetben elég erős ahhoz, hogy a professzionális kontroll egyik legjelentősebb elemével szembeállítsa a vagyontitok és az adatvédelem liberális elvét. Mivel statisztikai adatok és vagyonkimutatás nélkül a tanfelügyelő nem végezhetette el azt az alapvető feladatát, hogy a megye és a kormányzat urainak beszámolhasson a helyi oktatás állapotáról és a szükséges teendőkről, így pedig nem tudott se helyi, se országos forrásokhoz jutni, a tanfelügyelőt e rendelkezés a felekezeti főhatóságokkal való folyamatos alkura készítette.

1868-ban még úgy tűnt, hogy a felekezeti iskolák státuszának megváltoztatása fegyver lehet a megszabott normákat teljesíteni nem tudó felekezetekkel szemben. Az állam igen széles mérlegelő jogkörrel tartott fenn magának, kimondván, hogy amennyiben a felekezetek nem tartják be a törvényt, akkor másfél

év után a kormány közös községi iskolát állíthat fel és a község jogkört kap arra, hogy iskolai adót vessen ki az adott hitfelekezet tagjaira is. (1868:38 tc.) Ugyanakkor a község lehetőséget kapott arra, hogy községi jövedelemből fenntartott iskoláját a hitfelekezet kezében hagyja, de ebben az esetben a segélyezést kötelek volt arányosan elosztani az egyes felekezeti iskolák között. (1878:1578 VKM)

A kortársi és történelmi elemzésekből kitűnik: ahol a helyi lelkész, a helyi közigazgatás és a helyi tanügyigazgatás – mindegyik a saját érdekét követve – megfelelően működött együtt, ott a községesítés-egyháziasítás processzusa nem volt más, mint a külső források bevonásának legegyszerűbb módja. Ennek tipizált története: a falu egyetlen iskolája a katolikus egyház kezében van. A helyi lakosság teherviselő képessége a községi vezetők és a pap megítélése szerint már a végén jár, a tanfelügyelő mégis évről évre a dologi ellátottság elégtelenségéről kénytelen beszámolni. Államsegélyt viszont – mondjuk a 90-es években – kultúrharcos hangulatban nehézkes szerezni az államtól, a felekezeti főhatóságok pedig nem is engedélyezték, hogy az iskola ilyet kérjen, nehogy megnövekedjen állami függősége. A korábbi bevált módszert – községi erőforrások igénybevétele a felekezeti iskola fejlesztésére – az állam megnehezítette. Először tiltotta, hogy a községi törzsvagyonból átengedjenek épületeket a felekezeteknek (1891:9714 VKM), azután a községi iskolához községi pénzből épített tanterem, az újonnan szervezett tanítói állás felekezeti jellegét szüntették meg (1888:12945 VKM, 1896:42990 VKM), végül kimondatott, hogy a községi törzsvagyon egyáltalán nem használható felekezeti iskola fejlesztésére. (1901:13179 VKM)

A megoldás: "községesítik" az iskolát. A helyi elit olyan szűkkörű, hogy az iskolaszék változatlan marad, az iskola belső élete sem változik semmit, a "községi" tanítónak továbbra is "engedélyezik", hogy ellássa eddigi kántori stb. funkcióit, s a "helyi lakosság nagy szegénységére és mély vallásosságára tekintettel" tankönyvcserét sem hajtanak végre. Viszont a tanfelügyelő a "példamutatóra hivatott" községi iskola számára már kérhet államsegélyt. Az államsegélyből tatarozzák és felszerelik az iskolát. Majd – néhány év elteltével – a "lakosság egyöntetű kívánságára" visszacserélik a táblát. A VKM illetékes osztálya nem emel kifogást, hiszen így csökkenthető az államsegély mértéke, ami igen fontos, hiszen sürgető kívánságképpen néhány vadonatúj "községi" iskola nyújtotta be igényét.

A község tényleges iskolaállítási kötelezettsége akkor lépett életbe, ha a községben 30 olyan más vallású gyerek volt, akik a fennálló felekezeti iskolát használni nem akarták. Az államkincstárnak nem volt célja, hogy a községi iskolák számát szaporítsa: az emigráns ellenzékiként állami finanszírozást sürgető *Kossuth Lajos* korábban, pénzügyminiszterként hallani sem akart az állami szerepvállalás ilyen mértékű kiterjesztéséről. Amikor tehát a tanfelügyelet a vallási kisebbségek jogait a felekezeti iskolában is garantálni kívánja, úgy, hogy a vallásórák számát egy meghatározott hányadra szorítja, nem pusztán a lelkiismereti szabadság követelményének tesz eleget, hanem az elemi pénzügyi racionalitásnak is: egyszerűbb elkerülni a sérelmet, mint a panaszt kiváltani.

Amennyire nem vagy alig volt szócsöve ugyanis a szociális és nemzetiségi sérelmeknek, annyira működtek a felekezeti információhordozók. A legkisebb felekezeti sérelemből is lehetett – ha ebben a helybeliek közül egy közepesen

tanult ember érdekelt volt – országos sajtóbotrányt, interpellációt, főpásztori átiratot csinálni. Az 1877/25801 számú rendelet a hitfelekezet nélküli külföldieket is kötelezte a hittan látogatására, világosan jelezve a magyar liberalizmus korlátait. Ugyanakkor az 1877/18221 számú rendelet kifejezetten eltiltotta a hitoktatókat, hogy tandíjat szedjenek a gyerekektől, s kimondta: ezt csak a hitközség fizetheti nekik. A hitoktatók jogviszonyának és jövedelmének elválasztása az egyéb tanítókétól az állam és az egyház elválasztásának irányába tett eötvösi lépéssel kezdődött, de az, hogy korszakunkon át végig megőrződött, nem a folyamatosan gyengülő oktatáspolitikai liberalizmusnak köszönhető, hanem a nagypolitikai liberalizmus hatásának.

Az oktatáspolitikán kívüli okokból kirobbant kultúrharc az összefonódó állami és egyházi tanügyigazgatást ismét kissé szétválasztotta, ismét megjelentek olyan tanügyigazgatási tisztviselők, akik Eötvösön és Bismarckon nevelkedve alakították ki elképzeléseiket: hol a helye a katolikus egyháznak a magyar társadalomban. Szintén a megerősödő nagypolitikai liberalizmus gyermeke az európai színvonalú törvénnyel megalkotott közigazgatási bíróság, amely jogot kapott arra, hogy a község vagy a közigazgatási bizottság törvénytelen felekezeti elfoglaltságot tükröző pénzelosztásait, vagy tanítóválasztási szabálytalanságait megsemmisítse. (1896:26 tc.)

A nemzetiségi sérelmek felemlítésének reménytelenségét mutatja, hogy egyszerűen nincs olyan szereplő a színtéren, aki valóban liberális nemzetiségi politikában lenne érdekelt: az iskolafenntartó "nemzetiségi" egyházak inkább konzerválják a nemzetiségi helyi társadalmak tradicionalista értékrendjét, s az utódállamokra is kiható érvénnyel bénítják a szlovák, román, szerb liberalizmus megerősödését. A tanügyigazgatás éppúgy nem kívánta feleslegesen szaporítani saját munkáját a többnyelvűséggel, mint ahogy a "több tanító = nagyobb költség" borús logikájától a helyi adófizető elit illetve a pénzügyminisztérium sem volt elragadtatva. A harmincmillió magyarról vízionáló közhangulatban a VKM – mint a magyarosításért felelős tárca – remélt hatásköröket és pénzforrásokat gyűjteni, s ezen a kemény motiváción néhány következetesen liberális politikus alkalmi feltűnése a tárca élén nem segíthetett. A magyar parlament magyarosító álmaihoz és a nemzetiségek nyelvén tudó tanítók alkalmazásának betiltását(!) szorgalmazó tanítószövetségi megnyilatkozásokhoz képest *Apponyi* magyarosító szabályai még az "arany" középutat jelentették; az pedig kész csoda, hogy végig érvényben maradt – ha nem is alkalmazták következetesen – az az 1868-as paragrafus, amely a nemzetiségiek nyelvén értő tanító alkalmazását preferálta.

A szabályozás ugyanakkor a felekezeti iskolát azzal tette érdekeltté abban, hogy némileg toleráns legyen a más felekezetűekkel szemben, hogy egyértelműen kimondta: a község először saját iskolája követelményeinek tesz eleget, és csak utána segíyezi a felekezeti iskolát. Magyarán az a hitközség, mely kikényszerítette, hogy miatta kelljen községi iskolát állítani, államsegélye, községi segélye elvesztésével egyaránt számolhatott.

A katolikus iskolaszék hatásköre a saját főhatóságához képest viszonylag szűk volt, még azokban az iskolákban is, amelyeket kizárólag a helyi katolikus iskolaadóiból tartottak fenn. A választás – noha a katolikus tanfelügyelő jelenlétében zajlott le – csak a püspök jóváhagyásával vált érvényessé, sőt, arra

is lehetőség nyílt – különféle nehezen ellenőrizhető indokok alapján –, hogy a püspök új választásra utasítsa az iskolaszéket, sőt, maga nevezze ki a tanítót. A kizárólagos egyházmegyei vagyonból fenntartott iskoláknál a kinevezés joga teljes egészében a püspököt illette, ha pedig az egyházmegye állandó segéllyel járult az iskola fenntartásához, a püspök az iskolaszék három jelöltjéből nevezte ki a tanítót.

A református és evangélikus iskoláknál az iskolaszéket csak meghallgatják a tanító alkalmazásánál, a választás joga a presbitériumé. A presbitérium – amely az iskolaszék választója is volt – maga felügyelt az iskolára, ennek következtében az iskolaszék jelentősége itt eltörpült. Az egyházmegyei felügyelők a közgyűlés tanügyi bizottságának tettek jelentést, ennek egyharmad részét a tanítók alkották.

A megyei oktatáspolitikát a tanfelügyelő referálása alapján a közigazgatási bizottság irányította. A tanfelügyelő minden fontos kérdésben – nem beszélünk most az oktatás tartalmi felügyeletéről – csak a bizottság tudtával és határozata alapján intézkedhetett. Nemcsak a megyei közigazgatás közegeit nem tudta nélkülük nyomás alá venni, ami talán természetesnek és egyszerű koordinációs feladatnak tekinthető, de bizonyos kérdésekben még saját miniszterével sem érintkezhetett. Például először a közigazgatási bizottságot kellett arról meggyőznie, hogy bizonyos felekezeti iskolák nem felelnek meg a törvényes előírásoknak és csak utána kerülhetett arra sor, hogy a VKM is megfontolja: megint-e az illető felekezetet. A döntést azonban két igen fontos kérdésben: a községi segély hitfelekezetek közötti elosztásának kérdésében és a városi iskolaszéki választóképeség kérdésében nem a közigazgatási bizottság, hanem maga a törvényhatósági bizottság hozta, amelyben a tanfelügyelő szerepe lényegesen kisebb volt.

A tanfelügyelők első kongresszusukat 1893-ban tartották, mégpedig közösen az egyháziak és az államiak. A századforduló politikai céljai közül tehát a nemzetiségekkel kapcsolatos célokat a tanügyigazgatás felvállalta; a liberalizmus utolsó nagy csatáját, az állam és egyház szétválasztását már nem.

A tanfelügyelők tevékenysége éppen az egyházi oktatás és az állami tevékenység összecsúsztatása irányába hatott. Szorgalmazták, hogy a hitoktatókat a VKM költségvetéséből fizessék, hogy a valláserkölcsöt az alsófokú iparostanonc képzésben kötelezővé tegyék, hogy a felekezeti tanítók ellen folytatott felekezeti vizsgálatokra az állami tanfelügyelőt hívják meg. Az egyházpoltikai konfliktus következtében a VKM-nek érdekében állt elválasztani az évtizedek óta összefonódott világi és egyházi iskolaigazgatást, a konfliktusokért cserébe pedig valamit kellett adnia a tanfelügyelőknek: napirendre kerül az állami tanfelügyelők munkafeltételeinek javítása.

A századfordulóra teljesen világossá vált, hogy az iskolafelügyelet és igazgatás nem az oktatási szféra belügye, hanem ismét épp oly súlyos politikai kérdés, mint Eötvös idején. A felekezetek egyszerűen sokallták az állami felügyeletet, féltették autonómiájukat. A nemzetiségiek azt szorgalmazták, hogy a nemzetiségi iskolákra való felügyeletet az adott nemzetiség sorából alkalmazott személy felügyelje. (MP 1902/166) A tanárok szakmai autonómiájuk korlátozását látták. (MP 1902/169) Nacionalista oldalról viszont általánosan gyengének találták az iskolafelügyeletet.

1901-ben kimondatott, hogy minden tanító közhivatalnok. Ez a kijelentés nem a VKM-ben, hanem az IM-ben hangzott el. A visszhang azonban nem volt negatív, így a VKM is elkezdhette az ezzel kapcsolatos törvények előkészítését. (MP 1901/55) Az 1907-es törvény a nem állami tanítót köztisztviselővé nyilvánította, és mindazt a védelmet megadta neki, ami a köztisztviselőt megilleti, az államsegély igénybevételét pedig kötelezővé tette. Azt mondhatjuk, hogy gyakorlatilag 1907-re Magyarországon véget ért az a korszak, amelyet a különböző fenntartók versenyén alapulónak nevezhetünk.

Ha igaz is a tény, amit a közigazgatástörténeti szakirodalom állít, hogy a közigazgatás egészében centralizáció figyelhető meg a Tisza-korszakban, a kilencvenes évek liberalizmusa ismét megfelelő ellensúlyokat épít be a rendszerbe. Egyrészt az 1893:XXVI törvény 9. paragrafusával újabb diszkrecionális jogkört ad a közigazgatási bizottság kezébe: amennyiben a felekezeti tanítói fizetéseket az egyházközségen behajtani nem tudja, akkor a háromszori figyelmeztetés halasztó hatálya nélkül – amelyet még az 1876-os törvény írt elő – azonnal községi vagy állami iskola szervezését rendeli el, felekezeti helyett. Ennél is lényegesebb, hogy ebben az időszakban megszületik a közigazgatási bíróság, amely felülvizsgálhatja nemcsak a közigazgatási bizottság, de a megyei törvényhatóság döntéseit is, amelyek a helyi adók és segélyek elosztására vonatkoznak, amelyek a tanítók jövedelmével, annak kiszolgáltatásával, az iskolaszéki tagok választásával kapcsolatosak. (1896:26 tc.)

Figyelemre méltó, hogy az állami túlhatalom megnövekedése a felekezetekkel és a helyi erőkkel szemben nem egyszerűen a közigazgatás túlhatalmának növekedése, ahogy az eddigi történetírás – legalábbis oktatástörténetírás – hangsúlyozta, hanem ennek az új típusú – és kifejezetten liberális – ellensúlynak a megnövekedésével jár együtt. Ugyanis az a közvetlen pénzügyi kapcsolat, kétoldalú követelési rendszer, amely 1907 óta a nem állami tanítók és a VKM között létrejött, szintén a közigazgatási bíróságnak lett alávetve.

Közéiskola

1849 után az iskolai adminisztráció teljes egészében beolvadt a politikai adminisztrációba. 1860-ban a *Helytartótanács* kezében rövid időre teljes volt a centralizálás, de mivel ez kivihetetlennek mutatkozott, 1862-ben újra életbe léptették a *Ratio Educationis* óta ismert főigazgatói rendszert.

A főigazgatók hatásköre azonban már nem volt a régi. Az akadémiák ugyanis közben valóságos főiskolákká fejlődtek, s eképpen a legtekintélyesebb intézmények már nem tartozhattak főigazgatói hatáskörbe, az 1868-as törvény pedig kivette kezükből a népoktatást is. Az ekkoriban keletkező állami középiskolák sem tartoztak hatáskörükbe. Ennek egyik igen fontos oka az volt, hogy a tankerületi főigazgatók kivétel nélkül exponált katolikusok voltak, s a kormány az általa létrehozott, felekezetiileg semleges intézeteket nem kívánta rájuk bízni. (MP 1902/86) Kiderült azonban, hogy a minisztérium az állami középiskolák adminisztrálását sem győzi, ezért 1875-ben azok is a főigazgató-

ságok alá kerültek. (MP 1902/86) A főigazgatói állások részben vallási feudumok maradtak: a 12 főigazgatóságából négy valláshoz volt kötve.

A nép- és "középfokú" (de nem közép-!) iskolák mindenekelőtt helyi igényeknek feleltek meg, a középiskolák több megyényi területről gyűjtötték össze a diákokat. A polgárok óriási tömege használta a népiskolákat ott, ahol az iskolafenntartás meghatározó mértékben helyi adókból történt; viszont csak a polgárok kicsiny – de eleve jelentős társadalmi súllyal rendelkező – töredéke tanult a középiskolákban, amelyek költségeit meghatározó mértékben a fenntartók vagyonából, az állami költségvetéstől elkülönült célvagyonból (Tanulmányi Alap) és tandíjából, vizsgadíjából, adományokból fedezték. Ennek következtében a tankerületi főigazgatók személyében megjelenő központi államot nem ellensúlyozhatta a helyi polgárokat képviselő megyei közgyűlés, községi képviselőtestület vagy az iskolaszék, hanem másféle egyensúlyok épültek be a rendszerbe.

Ebben az egyensúlyrendszerben az iskolafenntartók kulcsszerepet töltöttek be, amelyek – a gyakorlatilag közadókra épülő egyházi népoktatással szemben – maguk a saját vagyonnal rendelkező szerzetesrendek, törvényben biztosított autonómiájú protestáns egyházak voltak. Az iskolafenntartók befolyásolására létrejött első szervezet az *Országos Református Tanáregyesület* volt. Azzal a két fő céllal alakult meg, hogy tisztázza a tanárság közjogi helyzetét az egyházi szervezetben, továbbá, hogy az egyházat és az iskolát közelebbi viszonyba hozza. (MP 1902/268) A századforduló után valamennyi jelentős középiskolával bíró felekezeti tanárai egyesületet alkottak.

A főigazgatók személyi ügyekben is szélesebb hatáskört követeltek, hiszen csak az állások töredéke tölthetett be pályázat útján, a többi gyakorlatilag a fenntartó olyan döntései alapján amelyeket a főigazgató csak utólag ellenőrizhetett.

Az alap- és szakoktatási rendszer egyensúlyrendszere a harmincas évek közepére rendkívül súlyos válságba került. A tény, hogy a tanárok, tanítók fizetéséhez, az iskolák dologi költségeihez való állami hozzájárulás nagyságrendileg megnőtt, növelte a főigazgató, tanfelügyelő befolyását a fenntartókkal, és a csökkenő teherviselőképességű szülőkkel szemben. Az 1935-ös oktatási törvény – a kor kormányzati érvelése szerint, amit meglepő módon a szakirodalom is elfogadott – a katolikus egyháznak megadta ugyanazt az autonómiát, amellyel a protestánsok a 18. század vége óta rendelkeztek.

Ez az érvelés valójában azt az összefüggést leplezte, hogy a katolikus autonómia fogalma a 19. században nem az egyház meglévő hierarchiájának autonómiáját, államtól való függetlenné válását jelezte, hanem azt, hogy amilyen mértékben hajlandó a püspöki kar és a Vatikán a világi katolikus erők bevonására – azaz az alsópapságból és világi hívőkből választott testület elismerésére –, olyan mértékig adja meg az állam a függetlenséget a katolikus egyház világi tevékenységének. Ez a 19. századi, leginkább Eötvös József nevéhez fűződő érvelés teljesen koherens: a liberális, népszuverenitáson alapuló állam csak akkor mondhat le például a katolikus oktatásügybe áramló közadók és állami jövedelmek ellenőrzéséről, ha e jövedelmeket legitim, a hívők által választott testület kezében tudhatja. Mi több: a katolikus egyház egész belső szervezetét az iskolaügyi autonómián keresztül kívánták liberalizálni, például

1902-től a kötelezően megszerveződő, választott katolikus iskolaszéket a katolikus autonómia hordozójának nyilvánították. (*Lepold, Hanur*)

Az 1935-ös szabályozás viszont úgy nyilvánította autonómnak a katolikus egyház iskolaügyét, hogy azért cserébe nem a világi hívők és az alsópapság befolyásának kiterjesztését kérte, hanem a tanügyigazgatási logikába való fokozott illeszkedést. (*Csizmadia 1966/136–139*)

A katolikus püspökségeknek, illetve a katolikus iskolák újonnan szervezett tanügyi főhatóságának "hasonló szíves intézkedés végett" megküldött rendeletek voltaképpen elmélyítették az állam befolyását. Az állam megbízottainak a negyvenes évek elejére sokkal nagyobb befolyásuk lett a most már "autonóm" katolikus középiskolákban, mint tíz évvel korábban. Maguk az autonóm katolikus főhatóságok adták ki – a VKM illetékes ügyosztályának kérésére – az ehhez szükséges rendeleteket. Ennek a postázó szerepkörnek az átengedésével az állam valójában kihúzta a talajt az autonómiát – valódi autonómiát – követelő egyházi körök alól. Úgy tűnik, a katolikus hierarchia megkötötte a kompromisszumot az állammal, hogy ne a liberális katolicizmus áramlataival, ne a katolikus társadalommal kelljen megkötnie. (*OL K 507 81. cs.*)

Sajátos módon egyszerre volt cél a szerzetesrendi autonómiák megszüntetése, és a nem szerzetesrendi katolikus iskolák kiemelése a katolikus egyház teljes tekintélyével bíró, éppen ezért a tanügyi szférában tevékenykedőknél sokkal kevésbé presszionálható püspökök alól. A katolikus középiskolák főigazgatása az eddigi rendi jelleg megszüntetésével területi jellegűvé vált, három regionális tankerülettel. A három főigazgató között az elnökfőigazgató tartott kapcsolatot, aki a főigazgatóság képviselőjét a *Katolikus Középiskolai Főhatóságnál* illetve a VKM-nél ellátta. A főigazgatói pozíciókat általában egy-egy szerzetestanár szerezte meg. (*PPK 1938. okt. 4. 15. pont*)

Ezzel mindkét autonómia-forma végtelenen lecsökkent, s a VKM rendeleteit, kívánságait egy kifejezetten tanügyigazgatási szerv elé terjeszthette. Hiába voltak maguk az irányítók szerzetesrendi vezetők, hiszen – szemben a korábbi állapottal – már annyiféle katolikus iskola fölött diszponáltak, hogy nem érvényesíthették rendjük speciális szempontjait. Ugyanakkor nem az egyház világi hierarchiájával kellett a VKM-nek totálisan ütközni. (Ennek igazi jelentősége éppen ebben az időszakban növekszik meg, amikor nemcsak a középiskolákat, de a többi középfokú intézményt – például az 1938-tól a fenntartó katolikus egyház akarata ellenére is radikálisan átalakuló tanítóképzőket – is a főigazgatóság alá rendelik.) (*OL K 507 82. cs.*)

Kérdés, hogy a katolikus püspöki kar miért ment bele ebbe a megoldásba. Valószínűleg azért, mert a másik megoldás, amit az állam követni kezdett, még fenyegetőbb volt. Ennek lényege, hogy bizonyos tekintélyes vezetőkkel, szerzetesekkel jó kapcsolatot alakítottak ki, ezek pozíciókat kaptak a tanügyigazgatásban, s ezért lassan közelebb kerültek a VKM-hez, mint a püspöki karhoz. Így a püspöki kar befolyása a szerzetesrendi iskolákban csökkenni kezdett. Ezzel egyidejűleg rendszeresen előfordult, hogy azok a püspökök, akik a VKM szorgalmazására nyerték el hivatalukat, olyan VKM rendeleteket is továbbítottak a fennhatóságuk alatt működő iskoláknak, amelyeket a püspöki kar központi iskolahatósága elfogadhatatlannak tartott. (*PPK 1938. márc. 16. 12. pont*) Az alternatíva tehát az volt: az államhatalomhoz való viszony mentén a kato-

likus egyház egységét áldozzák fel (a hierarchia egységét és a világiak-klerikusok egységét), vagy az autonómiából engednek egységesen. Az utóbbit választották.

A katolikus iskolarendszerben ugyanaz a folyamat játszódik le, mint az állami tanügyigazgatásban. Azaz az egyes iskolatípusok elveszítik önállóságukat, ezzel az egyes csoportok differenciált érdekérvényesítési képességeiket. (Az az alternatívát, hogy például a katolikus tanítóképzőknek külön főigazgatóságuk legyen, elutasították.) A tényleges döntéseket az önálló politikai tényezőktől, a nagyhatalmú püspöki kartól igen távol hozzák, azaz a Katolikus Középiskolai Főhatóságnál (amelynek tagjai félig államsegélyből élő tanárok), amely ráadásul nem is a püspöki kar alárendeltje, hanem a *Katolikus Iskolai Főhatóságnak*, amelyben a hercegprímás befolyása kizárólagosan érvényesült.

A reformátusoknál ilyen legfelső szerv a *konvent* volt, s tanügyi bizottságával elvileg bármikor, bármely intézményét megvizsgáltathatta. Valójában középiskolai felügyelői állást a konvent nem tartott fenn, a kormánnyal az egyházkezületek érintkeztek, a kormány a püspököket tekintette az egyházi főhatóságnak. A népoktatási intézetek felettes szerve ugyan a választott presbitérium volt, de hatáskörét az egyházmegye erősen korlátozhatta. (*A magyarországi református... 1942, Szentpéteri*)

Ennek ellenére míg a katolikus tanügyigazgatás és az állam konfliktusai a hivatalos dokumentumokban nem jelennek meg – legfeljebb egy-egy szerzetesiskola évi értesítőjében –, addig a református egyház és az állam ütközései igen: “Ha a kormányzat... hatalmi szóval erőlteti a magyar közoktatás egyöntetűségét, a református iskolai nevelés és oktatás sajátos karaktere színtelenednék el... bürokratikus, látszólag nem fontos részletkérdésekre irányuló intézkedések is mállaszthatják iskolaügyi autonómiánkat...” Mégsem konfliktuskereső a jelentés: “az állami főfelügyeletet gyakorló tankerületi főigazgatóságoknak az állami felügyeleti jog gyakorlásában követett eljárása ellen középiskoláink tanárai és fenntartó testületei részéről panasz illetékes egyházi tanügyi hatóságainkhoz nem érkezett.” Ha ez igaz, ez annak a jele, hogy azt a számos panaszt, ami a tanügyigazgatás fennmaradt iratanyagából kiténik, egyszerűen nem továbbítják az egyház illetékeseihez, mert az iskolák tudják, hogy e szervek nem tudnak védelmet nyújtani számukra. (*A magyarországi református egyház... 1938/267*)

Az állam legfontosabb kényszerítő eszköze az államsegélyek folyamatos manipulálása volt. Az egyre aprólékosabb szabályozás miatt az egyházi iskolák lassan, de folyamatosan növekvő államsegélyre szorultak. S törvény biztosította, hogy az államsegély emelkedésével az állam beleszólási jogai növekedjenek, hogy 50% feletti államsegélynél az állam ugyanazokat a jogokat gyakorolja, mint az állami iskolákban. A fizetéskiegészítő államsegély aránya valamennyi jelentős iskolánál meghaladta az 50%-ot, például Csurgón, Pápán, Budapesten, Sárospatakon, Debrecenben. Az alkuban résztvevők most már nem az állam és az egyházi főhatóság, hanem a pénzt biztosító tanügyigazgatási tisztviselő, és a pénzt igénylő “autonóm egyházi” iskolaigazgató lett. (*OSZK Kt F 15/56 959, Csizmadia 1966/193*)

Az államsegélyesség kvázi kötelező volt 1933 óta a népiskolai szférában, 1934-ben pedig középfokon. Hasonlóképpen a harmincas évek elejétől veszi kezdetét a tankönyvmonopólium megteremtése. A tantervegyesítésre irányuló

nyomás eredményeképpen a protestánsoknál az állami tanterv már 1937-ben bevezetett. (*A magyarországi református egyház... 1938/218*)

Az iskolátogató és tanfelügyelő adatgyűjtéseivel, vizsgálataival, a pedagógusok minősítésével, fegyelmi kezdeményezésével, az igazgatóval szemben az iskolát megfigyelő tanár kijelölésével mélyen belenyúlt az egyházi iskolák autonómiájába.

“Az iskolai törvénykezéssel, főként pedig a végrehajtás során kialakuló szokásokkal felekezeti iskoláink észrevétlenül államosíttatnak” – vonja le a végső konklúziót a dunamelléki egyházkerület. (*A magyarországi református egyház... 1938/216*)

Ezeket a harmincas évek közepén megindult folyamatokat az 1941-es törvény megerősítette. Minőségi változásként a törvény lehetővé tette, hogy a nem állami népiskolákban az alkalmazásnál a választás jóváhagyását a tanügyigazgatás munkatársai gyakorolják.

Ez a szabály – ha mélyebben belegondolunk – a magyar állam és egyház viszonyának alapvető megváltozását jelenti. Ugyanis, míg a VKM fenntartja magának a jóváhagyás jogát – 1941-ig –, addig ugyan megvalósul az állam és egyház összefonódása, de ezért a miniszter elvileg politikailag felelősségre vonható. A tankerületi főigazgatónak viszont nincsen politikai felelőssége. Ezáltal a főkegyúri jog gyakorlása a felségjogból – amit természetesen a királytól a felelős kormány vett át – egyszerű közigazgatási aktussá vedlett.

A magyarországi egyházaknak a közigazgatás alá való vetése megtörtént. Kevés ehhez fogható változást találunk a magyar történelemben.

NAGY PÉTER TIBOR

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A BUDAPESTVIDÉKI TANKERÜLET igazgatóinak értekezlete Miskolcon. 1929. május 20–21. Miskolc, 1929.
- A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS Egyházegyetem szabályzata a közép- és középfokú iskolák és intézetek látogatásáról és rendszeres tanulmányi felügyeletéről. Győr, 1942.
- A GYŐRI EGYESÜLT KATOLIKUS plébániák önkormányzati egyházközség (röviden: kat. autonómia) tanítóegyesületének szolgálati szabályzata. Győr, 1939.
- A KORSZERŰ KÖZSZOLGÁLAT ÚTJA, 1–6. Bp., 1936–1940.
- A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS egyház egyetemes konventje jegyzőkönyvei. Bp., 1938, 1943.
- A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS egyház törvényei. Bp., 1942.
- AZ EGYETEMES KONVENT zsinatelőkészítő köznevelési és oktatásügyi albizottságának előterjesztése az egyházi VI. tc. módosítása tárgyában. Bp., 1928.
- AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS egyházkerület tanítói értekezetének 1938. évi jegyzőkönyve. Minerva ny., é.n.
- AZ ORSZÁGOS ZSINAT ISKOLAÜGYI bizottságának jelentése. Bp., 1933.
- BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon*. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1985.
- CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.

- DOLMÁNYOS ISTVÁN: A "Lex Apponyi". (Az 1907. évi iskolatörvények.) *Századok*, 1968/3-4.
- EGYHÁZKERÜLETI NÉPISKOLAI felügyelői jelentés a Tiszántúli Református Egyházkerület népiskoláinak 1941-42-ik iskolai év állapotáról. Debrecen, 1942.
- EÖTVÖS JÓZSEF: *Kultúra és nevelés*. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1976.
- FELKAI LÁSZLÓ: *Eötvös József közoktatási ügyi tevékenysége*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1979.
- FINÁCZY ERNŐ: *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Bp., 1896.
- GALÁNTAI JÓZSEF: *Egyház és politika, 1890-1918*. Bp., 1960.
- GALLAY REZSŐ: *Népoktatásügyi közigazgatás*. Nyíregyháza, 1942.
- GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház Magyarországon, 1944-1971*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1985.
- HALÁSZ FERENC: *Állami népoktatás*. Bp., 1902.
- HANUY FERENC: *Hetven éves küzdelem az autonómiáért*. Bp., 1918.
- HORVÁTH JÓZSEF: *A nem állami iskolák és a nem állami tanítók jogviszonyai*. Makó, 1937.
- HÓMAN BÁLINT: *Művelődéspolitikai*. Bp., 1938.
- HUSZTI JÓZSEF: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Bp., 1942.
- KÁRMÁN MÓR *Paedagogiai Dolgozatai*, I-II. Bp., 1909.
- KELEMEN ELEMÉR: *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1985.
- KORNIS GYULA: *Magyarország közoktatási ügye a világháború óta*. Bp., 1927.
- KOTNYEK ISTVÁN: *Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig*. Zalaegerszeg, 1978.
- KÓSA KÁLMÁN: *Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet*. Bp., Országos Közoktatásügyi Tanács, 1942. (Nemzetnevelők könyvtára, II.; Nemzetszolgálat, 4.)
- KUBINSZKY LAJOS: *A vallás- és közoktatásügyi jog vázlata*. Bp., 1947.
- LEPOLD ANTAL: *A katolikus autonómia*. Bp., 1920.
- MAGYARY ZOLTÁN: *A magyar közigazgatás ügyei és eljáró szervei*. Bp., 1932.
- MANN MIKLÓS: *Trefort Agoston élete és működése*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.
- MEZEI GYULA: *A magyar közoktatásirányítás (különösen az iskolafelügyelet) fejlődésének történeti áttekintése*. Bp., 1979.
- MP - Magyar Paedagogia
- NAGY PÉTER TIBOR: *A magyar oktatás második államostítása*. Bp., Educatio, 1992.
- NAGY PÉTER TIBOR: *Egyház - állam - oktatás*. *Világosság*, 1991/11.
- NÉPISKOLAI ELŐADÓ JELENTÉSE (Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűléséhez). Debrecen, 1940.
- NÉPNEVELÉSI KÉRDÉSEK A SZEGEDI tankerület iskolafelügyelőinek értekezletén. Közéteszi: Kispartai János. Szeged, 1937.
- OL - Országos Levéltár
- PPK - A katolikus püspöki kar konferenciáinak jegyzőkönyve. (Országos Levéltár)
- REGŐS JÁNOS: *A tanfelügyelői intézmény a 19. század utolsó évtizedében*. *Pedagógiai Szemle*, 1971/3.
- REGŐS JÁNOS: *Az elemi népoktatásügy Vas megyében, 1867-1890*. Szombathely, 1966.
- RENDI TÁRSADALOM, POLGÁRI TÁRSADALOM, 1-2. Salgótarján, 1987, 1988.
- SARLÓS BÉLA: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Bp., 1976.
- SZABÓ MIKLÓS: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896-1986*. Bp., Medvetánc, 1990.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története Magyarországon*. Bp., 1986.
- SZELÉNYI ÖDÖN: *A magyar evangélikus nevelés története*. Pozsony, 1917.
- SZENTPÉTERI KUN BÉLA: *A magyarországi református egyház külső rendje*. Bp., 1948.
- SZOMBATFALVY GYÖRGY: *A középiskola és a modern társadalom*. *Társadalomtudomány*, 1933/3-4.
- TÖRÖK JENŐ: *A katolikus Autonómia-mozgalom*. Bp., 1941.

KATOLIKUS ISKOLÁK AZ ÁLLAMOSÍTÁS UTÁN

AZ OKTATÁSSZOCIOLÓGIAI-OKTATÁSPOLITIKAI kutatás az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem foglalkozott egyházi jellegű témával. Pedig régi adóssága lett volna ez. Nagy Péter Tibor közelmúltban megjelent könyvéig (*Nagy Péter Tibor 1992*) egyetlen összefoglaló munkát sem olvashattunk az egyházi oktatásnak a tanügyigazgatásban betöltött szerepéről. Az 1950-es egyezmény utáni időszak végképp elkerülte a kutatók figyelmét, valóban, tíz egyházi iskola nem ígérhetett nagy távlatokat. Napjainkban azonban csodálkozva és értetlenül állunk az előtt a kisebbsajta társadalmi vihar előtt, amelyet az egyházi iskolák visszaadása kiváltott. Ismeretlen a kutatás számára az a társadalmi környezet és azok az elvárások, amelyekkel az egyházi iskolák együtt éltek. Nem ismerjük sem eredményeiket sem problémáikat, így természetesen sötétben tapogatózunk, amikor differenciálódó iskolarendszerünkben elfoglalandó helyüket keressük.

Be kell látnunk: nem lehetséges az egyházi oktatás társadalmunkban betöltött szerepének megértése a szociológiai kutatások felhasználása nélkül. Ennek a régi, kínossá váló tartozásnak a törlesztését kívánjuk megkezdeni az iskolák társadalmi környezetét feltáró vizsgálódásunkkal. Jelen munkánk a legnagyobb iskolafenntartó felekezet, a római katolikus egyház iskoláinak háttérét kívánja megvilágítani.

Az 1950-es tárgyalások eredménye

Az egyházi iskolák 1948-as államosítása után (*Mészáros 1989*) csak két évvel később ült az akkorra már totális hatalmat szerzett kommunista politika és a katolikus egyház tárgyalóasztalhoz, hogy viszonyukat rendezzék (*Gergely 1991*). Rákosinak érdeke fűződött ahhoz, hogy hivatalos kiegyezés formájában elismeresse a *status quot* a megfélemlített egyházi vezetéssel is. Ezért engedményekre is hajlandó volt, így maga vetette fel a tárgyalásokon néhány régi iskola visszaadását (*Kemenes 1988*). Az iskolákról folyó tárgyalás albizottsági szinten folyt az egyház által delegált oktatási szakemberek és a VKM között (*Gergely 1989*), amelynek eredményét a püspöki kar és a kormány szentesítette. Az egyezmény értelmében nyolc gimnázium került vissza katolikus fenntartásba, hat mellett kollégium is működhetett. De mit jelentettek az egyezmény kikötései?

Az egyházi delegációnak sikerült ugyan elérnie a tárgyalásokon egy viszonylagos tartalmi önállóságot: az állami tankönyvek használata kötelező, de az eltérő katolikus véleményt jegyzetben foglalhatják össze. Érdekes módon

ilyen jegyzet nem készült sosem, elég volt a különvélemény jogának rögzítése. Az egyházi iskolák szervezeti különállást is kaptak, de a szakbürokrácia a ké-
mény input-szabályozás eszközével szorította korlátok közé a rendek iskoláit.

A legsúlyosabb korlát a 80 fős beiskolázási limit volt, ami maximum 640
gyerek felvételét jelentette évente. Mialatt tehát ez a szám állandó maradt – leg-
feljebb csökkenhetett –, addig a középiskolások száma az állami szektorban
(nappali tagozaton) 1950 és 1985 között 95.765-ről 236.104-re nőtt, vagyis több
mint a duplájára, az iskolák száma 405-ről 561-re, az osztálytermeké 2.575-ről
6.902-re növekedett! (KSH 1982, 1986)

De nemcsak a felvehető tanulószámot szabták meg, hanem minden elkép-
zelhető egyéb foglalkoztatottat is, egészen a konyhalányokig. Illusztrációként
álljon itt a nevelő- és segédszemélyzetre vonatkozó maximálás, a tanulók létszá-
mának megfelelően szabott határok szerint.

I. TÁBLA

Engedélyezett nevelő- és segédszemélyzet száma a katolikus iskolákban

Létszám	nevelő	konyhalány	takarító	hivatali szolgáló
91–125	2	4	2	1
126–175	3	4	2	2
176–220	4	5	3	2

Ezen kívül 1 igazgató, 1 gondnok, 1 szakácsnő, 3 osztályra 1 segéd; 8 osztályig
1, majd 2 fűtő.

A beiskolázási limitből következik, hogy az egyházi iskolákban érettségi-
zettek száma mindössze 400–500 között mozgott évente, míg az oktatási expan-
zió a középfokú oktatásban érte el egyik legnagyobb eredményét: az összlét-
szám az 1950-es 14.383-ról 1985-re 48.723-ra nőtt (ezen belül a gimnáziumban
érettségizettek száma 1955-ben csak 9.431 volt, 1985-re már 22.586 lett). A
fejlődésből tehát a felekezeti iskolák teljesen ki voltak zárva, így elvileg a
létszámoknak stabilitást kell mutatniuk, hiszen egy fejlődő szektor növekedni
nem tudó részének állandó teljes létszámot kell hoznia.

Másrészt nemcsak ilyen egyszerű érvek szólnak a létszám stabilitása mel-
lett, hanem egyházzociológiaiak is: a 20. század utolsó évtizedének Magyaror-
szágán, 40 év szekularizáció után is a lakosság kb. 10%-ára teszik a hitüket gy-
akorló keresztények számát (Tomka 1991), így egy hozzávetőlegesen egymilliós
társadalmi csoportra jutó gyerekszám képezi az egyházi iskolák potenciális fel-
vételi bázisát, tehát ennek elméletileg fele juthat a katolikus iskolákra (8 katoli-
kus és 8 egyéb felekezeti iskolát engedélyeztek, a gyakorlatban azonban csak
egy protestáns és egy zsidó iskola működött). Ehhez képest az évi maximum
640-es beiskolázás olyan elenyésző töredék, hogy egy létszámvizsgálat elvileg
megint semmilyen létszámingadozást nem mutathat.

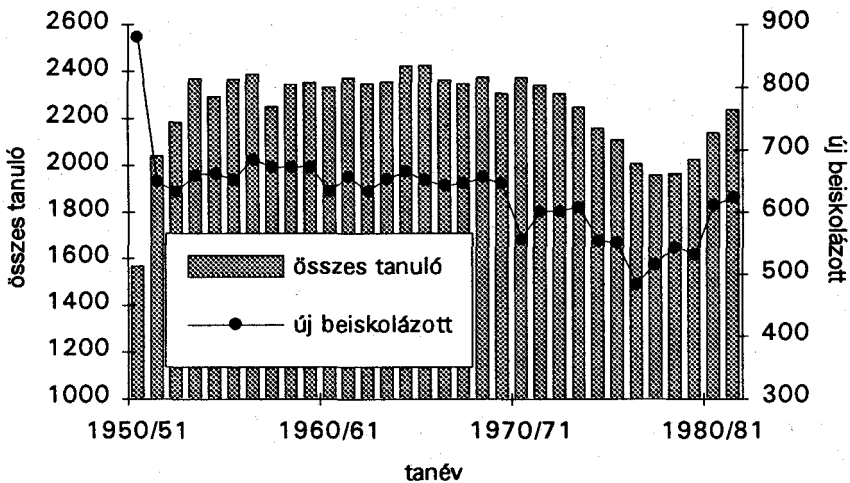
A következőkben látni fogjuk, hogy mindezek ellenére az elmúlt 30–40 év
katolikus iskoláinak statisztikai elemzése azonosítható politikai és szociológiai
változásokra hívja fel figyelmünket. Ez elsősorban arra a már említett tényre

vezethető vissza, mely szerint az oktatáspolitikai hatások másodlagos szerepet játszottak az egyházzal szemben, tehát hiába folyt a növekedés az állami szektorban, az egyházak társadalmi elszigetelésére törekedő izolációs politika, tetézve az időszaki vallásellenes ideológiai rohamokkal, képes volt még ilyen alacsony létszámnál is csökkenést előidézni. E hatások az 1970-es években jól látható recessziót eredményeztek (lásd az 1. ábrát), amely csak a nyolcvanas évek megváltozott viszonyai között váltott át fejlődésbe.

1. ÁBRA

A katolikus iskolákban az újonnan beiskolázott és az összes tanuló száma, 1950–1981

Az 1950-es beiskolázás kivételével (mikor is már induló osztályokat vettek át, hiszen augusztusban kötetett meg az egyezmény és szeptember 10-én kezdődött a tanítás) tehát nagyjából konstans az ábra, az 1956-os emigráció és a 70-es évek recesszióját leszámítva. Mindez megfigyelhető a tanulólétszám ábrázolásakor is (ugyancsak az 1. ábra szerint).

A recesszió előtti és utáni telített létszám szociológiai háttere azonban feltételezhetőleg nem azonos. Mindenekelőtt azt a politikai környezetet kell megvizsgálnunk, amelyben a különböző társadalmi csoportok elvárásai az egyházi iskolákkal szemben kifejeződtek.

A politikai környezet

Az 1950-es egyezmény forrásai bizonyítják, hogy a püspöki karnak nem állt szándékában iskolákat visszakérni és fenntartani, még kevésbé a rendeknek, akik ezt egyértelműen elutasították. Az iskolák Rákosiék taktikai játszmájának eredményeképpen kerültek vissza, hiszen bizonyítani kellett, hogy az új rend-

szer nem üldözi a vallást, életteret biztosít az egyházaknak, csak "racionalizálja" a különböző szociális, oktatási és egyéb szolgáltató tevékenységeket.

Az egyházi vezetés világosan látta, hogy alig megoldható feladat lenne valamennyire is önálló iskolákat fenntartani egy totális állami monopóliumra épülő oktatási rendszerben, ahol az egyre szélesedő állami szervezeti és tartalmi ellenőrzésen kívül az egyházi iskolák létüket egy alapjaiban vallás- és kereszténységellenes állami politika önmagára kényszerített nagyvonalúságának köszönhetik. Ráadásul vagyona államosításával a fenntartó egyházakat a teljes anyagi függőség is az államhoz láncolta.

Milyen társadalmi rétegek, milyen elvárásokkal fordultak a visszaadott iskolák felé? Az ötvenes években még látható a társadalom "katolikusán nevelt" rétege, amely menekíteni akarja gyermekeit az átideologizált iskoláktól és a rendszerbe való beolvasztástól. Ebben az időszakban "két Magyarország" élt egymás mellett, élesen elvált az új hatalom és a társadalom, amikor is a "guggolva is kibírjuk"-felfogás eleve elzárkózott az új rendszerrel való kommunikáció elől. Ebben a helyzetben nemcsak "patinájuk", hanem "menedék"-jellegük miatt is vonzóak voltak a katolikus iskolák. Az államosítás idején a *Mindszenty*-féle vezetésnek sikerült komoly tömegeket megmozgatnia az ellenállásra, akik most boldogan fogadták, hogy mégiscsak maradt néhány iskolájuk.

Az ötvenhatos emigráció az ábrán is látható visszaesést eredményezett, de az iskolák létét nem veszélyeztette. A forradalom után Mindszenty amerikai követségre menekülésével nem állt be semmilyen változás az egyházpolitikában, a püspöki székek jó része nem volt betöltve, az esztergomi érsek hivatalát nem gyakorolhatta.

Az 1964-es egyezményig nyomát sem találjuk enyhülésnek, a hatvanas évek eleje az ideológiai rohamok jegyében telt. Ekkor folytak a nagy egyházi perek, ami nem véletlen, hiszen a rendszer gazdasági eredménytelensége nagyobb hatalomhoz segítette az ideológusokat. A közoktatásban is megfigyelhető ez az ideológiai expanzió, a politechnika bevezetése, az iskola "élethez közelebb vitele". Az 1961-es hruscsovi új vonal begyűrűzéséről van szó, a közismert "a nyolcvanas évekre utolérjük az USA-t" típusú újraelkesztő offenzíváról.

A hetvenes évekre a kádári konszolidáció viszonylag békés feltételeket kínált a társadalommal való kiegyezéshez. Megoszlanak ugyan a vélemények a tekintetben, hogy létre is jött-e ilyen kiegyezés, de a reformok és a beinduló második gazdaság valóban nagyobb önállóságot és jobb megélhetést ígértek a közletről lemondó társadalmi csoportok számára. A ma milliommossá váló "vállalkozók" jó része ebben az időben kezdte "maszakként" karrierjét.

Az első jelentősebb generációváltással ekkor érett be Rákosiék "magvetése": a konszolidálódó viszonyok között helyét kereső korosztály, amely a vallásoságtól iskolai neveltetése által, az egyháztól pedig szociálisan szigetelődött el.

A szentendrei Ferences Gimnázium történetírója például így foglalja össze a csökkenő diáklétszám okait (és a gimnázium reakcióját):

"...az emberek berendezkedtek arra, hogy egy ateista államban kell leélni az életüket, és ezt minél kevesebb konfliktussal akarták megoldani. Terjeszkedett a viszonylagos jólét idején a fogyasztói mentalitás, mely a földi javakban vélte felfedezni az élet lehetőségét, sőt célját. De számított az is, hogy az egyetemi felvételnél változatlanul élt a csendes diszkriminációs gyakorlat... Vidéken és Budapesten beisko-

lázási területünk templomaiban ferences napokat tartottunk. Ferences atya tartotta az egyik szentmisét, a másikon is ő prédikált. Szülőiknek, iskolás korú gyerekeknek diavetítéses előadásokat tartottunk."

Szentendrei Ferences Gimnázium 1950–90. Szentendre, 1990.

Az enyhülési folyamattal az egyházpolitika is szelídült, és nyílt agresszivitás helyett az egyház belső viszonyainak mozgatására állt rá, közvetett jutalmazással és büntetéssel értékelte a püspökön keresztül a néppel érintkező plébánost és szerzetest. A rendek esetében persze jóval nehezebb volt mindez, hiszen a rendi közösség, mint demokratikus típusú szervezet jóval nagyobb ellenállást tudott kifejteni, mint a hierarchiának kiszolgáltatót világi papok.

A társadalmi elszigeteltség a hetvenes évek végén a legláthatóbb, de ekkorra már feltűntek az új fellendülés jelei is. Az elszigeteltség idején a katolikus iskolák szerepe jórészt visszaszorult a klérus utánpótlásának biztosítására. Ezzel a feladattal általában mindig baj volt, az iskolák sokszor panaszkodtak, hogy a püspökök által ajánlott "gyerekanyag" olyan rossz, hogy még az érettségit se tudják garantálni. Ennek ellenére kb. 8–10 fiú jelentkezett évente egyházi intézményekbe, illetve az adott rendbe.

Itt érdemes megemlíteni a rendi utánpótlás adatait, mely a tanulmányait elvégzett, tanításba beálló fiatal szerzetesek kimutatása alapján készült (forrás: KKF levéltár). Megfigyelhető a demográfiai visszaesés a hatvanas-hetvenes években, és a viszonylagos konszolidáció kialakulása a nyolcvanas évek kezdetére.

II. TÁBLA

Rendi utánpótlás

	Munkába álló tanárok				össz.
	Piaristák	Iskolanővérek	Ferencesek	Bencések	
1954	3	2	11	–	16
1956	1	–	4	–	5
1958	2	1	1	–	4
1960	–	1	3	–	4
1962	1	3	7	1	12
1964	2	–	5	–	7
1966	–	1	1	3	5
1968	2	1	2	1	6
1970	–	2	2	–	4
1972	–	1	5	3	9
1974	1	1	4	2	8
1976	3	1	4	–	8
1978	2	2	2	1	7
1980	2	–	3	–	5
1982	2	1	2	–	5
1984	1	–	2	1	4
összesen					
1954–1985	44	30	85	31	190

(helykimélés céljából csak kétévénként közöljük a számokat, a tendencia ebből is leolvasható; az utolsó sor tehát nem egyenlő a felsoroltak összegével)

Ebből a szempontból leginkább karakterisztikus a piaristák adatsora, de látszik ez a bencések és az iskolanővérek adatain is. A ferencesek kivételt képez-

nek, mivel beállítottaságuk inkább a lelkipásztori mint a tanítói tevékenységhez állt közelebb, így elképzelhető, hogy nem is mindenki tanított teljes óraszám-ban, akit munkába állónak tüntettek fel.

A hetvenes évekre tehát az egyház működése a "templomi szolgáltatásokra" korlátozódott. Egy ilyen egyház már elfoglalhatta helyét a *status quo* elvén felépülő kádári szocializmusban. A hivatalos egyházpolitika enyhülése együtt járt a nyolcvanas évekre a szocializmus válságának elmélyülésével.

A visszaszoruló hatalom a közoktatásban az 1985-ös oktatási törvénnyel elkezdte a komoly decentralizálást, és jelentős engedményeket tett az iskolák autonómiájának. A válság és a decentralizáció nyilvánosabbá tette az iskolák különbözőségét. A szabad iskolaválasztás törvényi kimondásával, valamint a fellebbezési jog megadásával jogilag is szentesítette a már korábban is létező gyakorlatot, ami tovább bátorította a polgárokat a szabad választásra. Ez az egyházi iskolák iránt növekvő érdeklődést eredményezett.

Ez a reneszánsz egy új társadalmi egyházképből is eredt, ami a fent leírtakon kívül a szocializmus és a baloldali ideológiák társadalmi esélykiegyenlítő álomképei szertefoszlásának is köszönhető. A megreformálható "emberarcú" szocializmus 1968-as rózsaszín felhői a Csehszlovákiába bevonult "baráti" tankok emlékével és a reform 1974-es befagyasztásával lassan eltűnedeztek a magyar társadalom szeme elől. A nyolcvanas évek individualizált, az erősödő gazdasági és társadalmi differenciálódás feszültségeivel terhelt társadal-mában igen nagy hiányérzet keletkezett az egymással való törődés, az embe-riesség, az erkölcsi útmutatók alapvető emberi igényei iránt. Többek között ilyen hiányérzet keltette fel az emberek (főképp az iskolázatlanabb rétegek) érdeklődését az ekkor már teljesen templomaikba visszaszorult egyházak iránt (Tomka 1991). Ekkortájt indult be az ifjúsági közösségek rohamos fejlődése, találkozáik, zárandoklataik demonstrációval értek fel (Kamarás 1989), és megnőtt az érdeklődés a kisegyházak iránt is.

A nyolcvanas évek végére tehát ismét egyre növekvő túljelentkezés nyomása nehezedett a katolikus iskolákra, melyeknek már számolniuk kellett az érdeklődő társadalom megváltozott igényeivel, az elitiskolákkal szembeni elvárásokkal. Mivel a jelentkezők felkészültebbek voltak, mint a korábbi években, az iskolák eredményeiben is látványos javulás volt tapasztalható.

A Köznevelés felvételi eredmények tükrében összeállított gimnáziumi "toplistáján" (Köznevelés 1991/3. I. 25.) 175 iskola között eredményeik meglehetősen egyenletesen oszlanak el (18-tól a 149-ik helyig), de három egyházi gimnázium is (a győri *Czuczor Gergely* bencés, valamint a debreceni *Svetits* és a budapesti *Patrona Hungariae* leánygimnáziumok) bekerült a kiemelkedően fejlődő kategóriába. A bencések az 1984-es 132–136-ik helyről a 32–34-ik helyre, a leánygimnáziumok a 159–161-ikről a 76–81-ik (Debrecen) illetve a 82–84-ikre (Budapest) emelkedtek.

Ez a nyomás túlzóan fogalmazva "identitás-zavarba" hozta az iskolákat, ami legtöbbször az "okos, de nem keresztény, vagy butább, de jó katolikus gyereket vegyek fel?" jellegű dilemmában jelentkezett. A válasz erre rendenként különböző volt, de valószínűleg mindegyik inkább törekedett elvi állásfoglalások helyett egyedi mérlegeléssel megoldani a kényes kérdést.

A nyolcvanas évek új kihívása más társadalmi szerepet szánt tehát az egyházi iskoláknak, el kellett dönteniük, akarják-e ezt a szerepet, hajlandóak-e elitiskolákká válni. Különösen fontossá vált a kérdés a kilencvenes évek elején, a rendszerváltás utáni időszakban, amikor a politikai gátak végleg leomlottak az egyházi oktatás előtt, és az új kormány politikai konjunktúrát támasztott az egyházak társadalmi részvétele számára. A kérdés azonban megítélésünk szerint alapjában véve már korábban eldőlt, amit a katolikus iskolarendszer belső vázlatos elemzésével próbálunk bizonyítani.

Előbb azonban egy rövid kitérőben szót kell ejtenünk az iskolák általános pénzügyi helyzetéről, hogy világossá váljanak azok a keretek, melyek között az iskolák mozoghattak.

Finanszírozás

Az elmúlt évszázadok különböző felekezeti iskolarendszereit a kiépülő államhatalommal szemben az egyre szűkülő forráslehetőségek jellemezték. Az állami oktatási rendszerek kiépülése teljesíthetetlen versenyfeltételek elé állította az egyházi iskolákat, és ezek az oktatás emelkedő költségeit már egyre inkább az államsegélyek segítségével voltak csak képesek előteremteni. Magyarországon például az államsegélyekkel történő befolyásolás volt az egyik legeredményesebb útja az állami követelmények egyházi iskolákra történő kiterjesztésének.

Természetes, európaszerte ismert folyamat volt ez, ahogy a középkori helyzettel szemben – mikor is az egyház feladata volt az oktatás a társadalmi munkamegosztásban – a modern korra a közpénzek állami allokációjával átértékelődött az egyházi iskolák szerepe. Nem állt már rendelkezésre egyetlen felekezetenél sem a társadalom nagyobb részének oktatásra fordítandó forrása, sőt a növekvő adókból finanszírozott állami iskolák elterjedésével a polgárok egyre kevésbé voltak hajlandóak anyagi hozzájárulásra az egyházi oktatáshoz. Ebben a helyzetben az egyház magánvagyonra és a közpénzekből történő állami hozzájárulás (átengedett adók és államsegélyek) váltak az iskolák finanszírozási bázisaivá. Bármelyik radikális csökkenése működésképtelenséget eredményezhetett.

A világháború utáni Magyarországon a nagybirtokok államosításával az egyház jórészt elveszítette azt a jövedelmi forrást, amiből iskoláit finanszírozta. Ezáltal már a koalíciós időkben is jórészt az állam kegyeire utalva tudta csak fenntartani iskoláit. Az 1948-as iskolaállamosítás lezárt egy folyamatot, és amikor 1950-ben felmerült az esetleges visszaadás gondolata, semmi remény nem volt arra, hogy a totális államosítások korában megfelelő anyagi háttérrel is rendelkezhesen az egyház iskolái ellátásához. Többek között ez is az oka a püspöki kar kezdeti berzenkedésének.

Az 1950-es egyezmény értelmében visszakapott iskolák újraindításához a katolikus egyház 470 ezer Ft. személyi és 32 ezer Ft. dologi államsegélyt kapott. A szerzetesrendeket tanítás céljára engedélyezték, és ilyen célból vehettek fel növendékeket is a rendbe. Így az iskolákban jóformán kizárólag szerzetes-tanárok tanítottak, akik nem vesznek fel bért, és ez az iskolák egyik legnagyobb kiadási tételének szinte teljes megtakarítását jelentette (ez az olcsóság

tűnt el napjainkra, amikor teljes állami támogatás mellett már bért kell fizetniük a szaporodó iskolák civil tanárainak).

Egy 1959-es megállapodás értelmében a szerzetesi iskolák a mindenkori gimnáziumi bér 68%-át kapták. Ez nem változott egészen 1977-ig, amikor is 17%-os emelést hajtottak végre, de így is bőven alulmaradtak a megállapított 68%-nak. Ez az összeg a nyolcvanas évek végére már nem érte el a tanárbérek 33%-át (Kemenes 1988).

Egészen a rendszerváltás előtti Németh-kormányig az államtól jóformán morzsák jutottak az iskoláknak – ám ennek ellenére azt láthatjuk, hogy az új "szektorsemleges" állami finanszírozás már Magyarország talán legjobban felszerelt iskoláit találta, terjeszkedő kollégiumokkal a mindaddig diszkriminált rendek kezén. Hogyan lehetséges mindez ?

Az állami oktatási rendszerek *archeri* tipizálásban "visszaszorító modellként" ismert változatában az állam az egyéb fenntartók kiszorításával a finanszírozásban is magára marad: egyedül az adófizetők pénzének újraelosztása fedezi az állam kínálatélénkítő expanzióját.

A közpénzek így először szinte "számolatlanul" kezdtek folyni az oktatásba, ez azonban előbb-utóbb az *archeri* elemzésben "infláció"-nak nevezett stádiumba juttatta a rendszert. A politika bizalmatlanná vált az ellenőrizhetetlen eredményű de óriási kiadásokat igénylő iskoláztatás iránt, főleg mivel a rendszer belső önállóságának növekedése következtében kontrollt is egyre kevésbé gyakorolhatott felette. Ez a bizalmatlanság persze nálunk csak a 80-as évek restriktív politikájában vált érzékelhetővé, de az állami ráfordítások emelkedése már a hatvanas években érezhetően visszafogottá vált.

Az egalitárius szocialista ideológia az egységes oktatás létrejöttét a különbségek teljes felszámolásában látta, akár a lefelé nivellálás árán is. Így a szűkülő források és az erőltetett konformizmus jegyében telt el a magyar oktatásügy utolsó húsz esztendeje. A 80-as évek fellazulásakor az iskolák önálló profilkeresés mellett természetesen más, kiegészítő források után is néztek. Napjainkra egyre több iskola mellett jönnek létre alapítványok, hogy az iskolához kötődő társadalmi és gazdasági csoportok többletforrásait az iskola számára lefölözzék.

Az ötvenes években az "anyagi helyzet", az "államsegélyek" és az "adományok külföldről" meghatározó témák voltak a *Katolikus Középpiskolai Főhatóság* (KKF) ülésein. Az ínséges helyzet kényszerítette rá az iskolákat és a Főhatóságot, hogy új források után nézzenek. A püspöki kar az *Országos Központi Rendelkezési Alapból* a kezdetektől igyekezett enyhíteni a gondokat, de ebből inkább csak tűzoltásra futotta. 1958-tól léptek kapcsolatba a *Caritas Internationalis*-szal, mely a katolikus egyház segélyezési világszervezeteként egyre komolyabb mértékben kezdte anyagilag támogatni az iskolákat. Az érdeklődés érthető, mivel az egyháznak mindössze ez a néhány, növekedésében megbénított iskolája volt, melyeknek soha nem volt ereje a technikai felszerelés fejlesztéséhez, vagy például egy kollégiumbővítés önerőből való megoldásához. Így a Caritas a mai időkig segített a modern oktatástechnika beszerzésében, az építkezések pénzügyi támogatásában. A kollégiummal rendelkező iskolák egy viszonylag "szolid" és jövedelmi helyzetűl függően önállóan választott összeg erejéig a szülőket is bevonták, de ez messze nem volt elegendő a fenntartási költségek fedezésére. Így 1976-tól az akkori kecskeméti piarista igazgató, dr. Lukács László ötletére

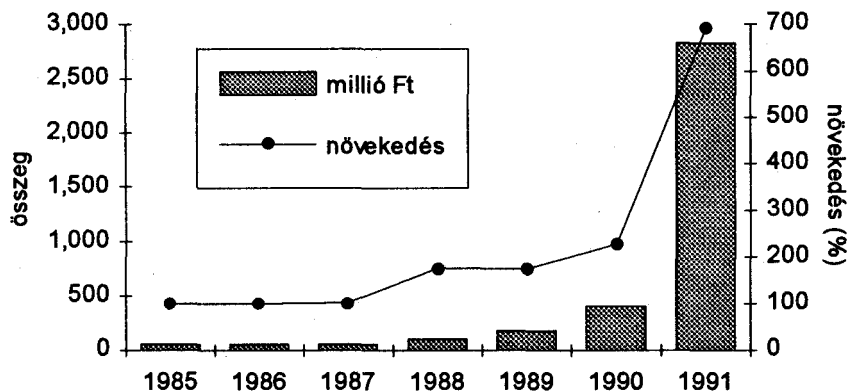
külön adakozást hirdettek meg évente egy vasárnap a katolikus iskolák javára, aminek többmillióس bevétele nagy segítség volt. Ezek együttes hatására a 80-as évekre a katolikus iskolák felszereltség és a folyó beruházások tekintetében többnyire túlszárnyalták állami társaikat.

A rendszerváltás előtti politikai helyzet egész Közép-Európában kedvezően alakult az egyházak számára: az utolsó kommunista kormányok igyekeztek az egyházakat "kiengesztelve" új legitimitást szerezni a szabad választások előtt, és közeledni a "nemzeti" ellenzék felé. A Németh-kormány 1990 elejére lebontott mindenféle diszkriminációt az egyházakkal szemben, és az 1990. évi IV. törvényben biztosította az egyházak önállóságát és szabadságát. Az egyházi iskolák részesültek a frissen bevezetett normatív támogatási rendszerből, sőt az állami normatíva másfélszeresét kapták az 1991-es költségvetésig.

Az Antall-kormány kezdetektől fogva igyekezett növelni az egyházaknak juttatott költségvetési pénzeket, mely szándék mögött politikai indíték található: a *Nemzeti megújulás programja* számít az egyházakra az ország erkölcsi válságának a megoldásában. A költségvetés elvének 1990-es átalakulásával lehetőség nyílt arra, hogy a normatívva alakuló támogatásokból az egyház is egyenlően részesedjék. Az 1991. évi költségvetésről szóló 1990. évi CIV. törvény az önkormányzati normákkal azonos támogatást állapított meg a közfeladatot ellátó egyházi intézmények számára is. A költségvetés néhány egyéb céltámogatási tétel kialakításával is igyekezett az egyházakat támogatni (Nemes 1991). Érdemes megfigyelni a nyolcvanas évek második felétől a költségvetési támogatások növekedését.

2. ÁBRA

Az egyházaknak nyújtott állami támogatások összege és növekedése (bázis: a mindenkori előző év), 1985–1991

Egyúttal gomba módra szaporodnak az újonnan alapított egyházi iskolák és az önkormányzatokkal iskolák visszaadásáról egyeznek meg, de ez most nem lehet elemzésünk tárgya.

Azt a kérdést a rendszerváltás utáni helyzet mindenképpen fel fogja vetni, hogy vajon meddig és milyen áron növelhető az állam szerepvállalása az egyházak anyagi függetlenségének megteremtése nélkül, valamint, hogy a szaporodó egyházi iskolák is olyan jól felszereltek lesznek-e mint nyolc katolikus elődjük alapján azt a közvélemény gondolná?

A katolikus iskolarendszer

A tények ismeretében némi túlzásnak tűnhet, ha mindössze nyolc gimnáziumot az előző korból ismert "katolikus iskolarendszer" kategóriájába helyezünk. Lehet-e rendszerként értelmezni egyáltalán ezt a nyolc, kifelé oly különbözőnek tűnő gimnáziumot éppen az iskolák arculatának egyenlősítésére törő állami oktatási rendszer mellett?

Semmiképp sem beszélhetünk "rendszerről" annak háború előtti értelmében, hiszen mind a finanszírozásban, mind a tartalmi alapkövetelmények meghatározásában az iskolák elvesztették még meglévő szabadságukat is. Az iskola belső struktúrájára is (órarend, taneszközök, tanulói, tanári jogviszony) a vonatkozó állami jogszabályok az irányadók, kivéve a heti plusz két hittanórát. Ha azonban azt vesszük alapul, hogy ezek az iskolák nem az államhoz, hanem más fenntartóhoz tartoztak, mely sajátos igényeinek megfelelően igyekezett megszervezni iskolái működését és összefogását, valójában mai értelemben vett alternatív oktatási kínálatról, az államihoz képest "másik" iskolarendszerről beszélünk. A katolikus iskolák működésük során szembekerültek mindazokkal a problémákkal, amikkel a magániskolák találkoznak, és érdekeiket is egységesen próbálták érvényesíteni.

A háború előtt a katolikus iskolák számára készült rendtartás a *Katolikus Iskolai Főhatóságot* nevezte meg, mint a püspöki kar által kijelölt szervet, hogy az "egyházi hatóság alatt álló iskolák" legfőbb tanügyigazgatási szerveként döntsön a különböző ügyekben. A KIF végrehajtó szerve volt a *Katolikus Tanügyi Főigazgatóság*, melyben a katolikus tankerületi főigazgatók foglaltak helyet, akik megfeleltek a királyi tankerületi főigazgatónak. Valójában tehát párhuzamos tanügyigazgatási struktúráról van szó, amely legalább annyira elbürokratizálódott, mint állami társa.

Az államosítás után visszaadott iskolák fölé nem kívántak még egyszer a püspöki kar alá tartozó bürokráciát szervezni, főképp, mivel az iskolák a rendek önkéntes vállalása alapján kerültek vissza. Jelzi is ezt a püspöki kar által a Katolikus Középpiskolai Főhatóság, az új tanügyi szerv számára készült működési szabályzat: "Nyomós okok ajánlják, hogy az új főhatóság a régi főhatóság jogutódjának ne legyen tekinthető." Ez az új főhatóság mintegy "kijáró" szerveztként működött a katolikus iskolák képviselőjében.

Így nem alakult végrehajtó szerv a KKF mellé, hanem a feladatok "decentralizáltak" a *Rendfőnöki Hatóságokhoz* kerülnek, hogy: "az egyes rendek iskolái csak a szükségesekben legyenek megkötve". Ennek másik oka a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás kényszerűsége volt, mivel a tanácsok kapták az állami felügyeleti jogok egy részét. Ez persze nem jelentett valamiféle decentralizációt.

lizált közigazgatáshoz, vagy netalán holmi helyi politikákhoz való alkalmazkodást, hanem pusztán annyit, hogy már nem lehetett mindent a minisztériumban elintézni.

A működési szabályzat utal az összefogás szükségességére is: "Az egységben azonban erő van, és amint a katolikus iskoláknak a helyi viszonyokhoz való bölcs és megengedhető alkalmazkodásra szükségük van, úgy az egységes eljárásban rejlő erőt sem nélkülözhetik." Ennek az összefogó funkciónak megfelelően alakították ki a Főhatóság hatásköreit is: a törvényességi felügyeleten kívül felügyelte a tanítói-nevelői munkát és a valláserkölcsi nevelést is. Ennek a felügyeletnek elsősorban információgyűjtő és nem irányító szerepe lehetett. A KKF küldte az érettségi biztosokat és ő küldött szakfelügyelőket is – az állami szervek a főfelügyeletet látták el. A KKF szervezésében került sor évente a különböző katolikus tanulmányi versenyekre, melyek pótolni tudták az állami versenyek esélyegyenlőtlenségéből fakadó hiányokat. A katolikus iskolák alapításának engedélyezési joga is ide tartozott, ami a rendszerváltásig pusztán szimbolikus jellegű volt, de ma ez fontos joggá válhat.

Létrehoztak viszont egy "véleményező" szervet, a *Katolikus Tanügyi Bizottságot* (KTB), mely a kiharcolt eltérő tartalmi álláspont kidolgozására és rendtartás készítésére jött létre. Végül azonban nem is készült átfogó jegyzet a tananyag és a katolikus álláspont eltérő részéről, elég volt az erre való jog kiharcolása. Készült azonban egységes hittan-jegyzet, és a KTB több továbbképző szemináriumot szervezett a szaktanárok továbbképzésére, és a tananyag kritikus, a tanárok által másképp tanított részeinek megvitatására.

A KKF-gyűlések napirendjeinek vizsgálatából kiderül, hogy a Főhatóság természetesen leginkább a minisztériummal való kapcsolattartásra, a problémák megoldásának gyorsítására, kedvezmények kiharcolására fektette a hangsúlyt. Olyan ügyeket találunk napirenden, mint pl. az államsegélyek, a diákotthoni létszám, az egyetemi felvételik kérdése, a tanárok nyugdíjazásának ügye, a szentendrei iskola visszatérő gondjai, melyekben igyekezett a Főhatóság a rendelkezésével nagyobb befolyást elérni.

A KKF elnöke a püspöki kar szempontjai ellenére a Működési Szabályzat szerint mégis a püspöki kar elnöke lett, tagjai a rendfőnökök, egy tanügyi előadó, és egy jegyző. A "főigazgató"-i címet viselő tanügyi előadó volt igazából a KKF "lelke": ő érintkezett az iskolákkal, begyűjtötte a problémákat, előkészítette az üléseket, a hozott határozatokat eljuttatta az iskoláknak. *Lékai* bíboros valószínűleg az egyházi ügyek egységes képviselője céljából változtatta meg a püspöki kar álláspontját, hogy a KKF elnökeként a politikai "adok-kapok"-játékba a katolikus iskolák érdekeit is be tudja vonni.

A KKF még feldolgozatlan iratainak vizsgálata segíthet majd megválaszolni azt a kérdést, mennyiben volt sikeres az iskolák érdekeinek egységes képviselése, és közben betekintést enged az iskolák visszatérő krónikus problémáiba is.

Az iskolák statisztikáiból

A nyolc katolikus gimnázium a KKF kérésére az első tanévtől (1950/51) kezdve részletes évkönyvet készített az adott év történetéről és adatairól. Ezekben

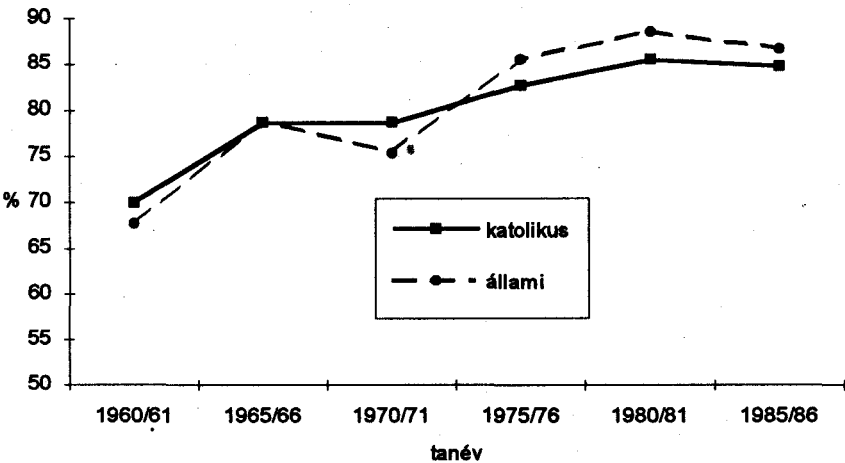
az évkönyvekben az iskolák történetének pótolhatatlan forrásaira bukkanunk. Részletesen leírják az adott év eseményeit, a különböző szakköröket és versenyeket, tájékoztatnak az iskola anyagi-felszereltségbeli gyarapodásáról. Ha van kollégiuma az iskolának, az évkönyv leírja a kollégiumi élet – tanári szemmel értékesnek látott – eseményeit is, mindig részletes adatokat közöl az érettségikről, név szerint hozza az iskola tanulóinak év végi eredményeit. Az évkönyvek rendkívül fontos része a beiskolázási és továbbtanulási statisztika. Ezeknek a számoknak az elemzéséből próbálhatunk választ keresni az iskolák szerepvállalásának kérdésére. Természetesen egy ilyen elemzés csak néhány olyan tendenciát mutathat ki, melyek jellemzőek az iskolákra, nem vállalkozhat átfogó magyarázatra.

Az iskoláztatás tömegessé válásával az oktatásirányítás egyik legfontosabb feladata a tanulók "iskolában tartása", a lemorzsolódás csökkentése lett, a megcélzott tanköteles korig, sőt gimnáziumok esetében ennél tovább. Az elmúlt húsz évben a magyar oktatási rendszer számottevő haladást ért el e területen a statisztikák szerint.

Egyértelműen javuló tendencia mutatható ki, a lemorzsolódás tíz százalék körül stabilizálódik, ami a felsőoktatásra felkészítő gimnázium esetében jó aránynak mondható. Ha ezt összevetjük a katolikus iskolák adataival, azt láthatjuk, a fejlődés ott is kimutatható, de egyenletesebb (lásd a 3. ábrát; az állami iskolák adatainak a forrása: KSH).

3. ÁBRA

Lemorzsolódás (a negyedikesek és az elsősök aránya) az állami és a katolikus gimnáziumokban, 1960–1985

Az 1980-ig tapasztalható egyenletes fejlődés lelassult, majd megállt, elért egy bizonyos optimumot, melyet nem tudott átlépni. Mivel magyarázható, hogy az egyházi iskolákban harminc év alatt 1955 és 1985 között az átlag 60%-ról mindössze 80% körülire emelkedett ez az arány? Néhány indok könnyen kitapintható.

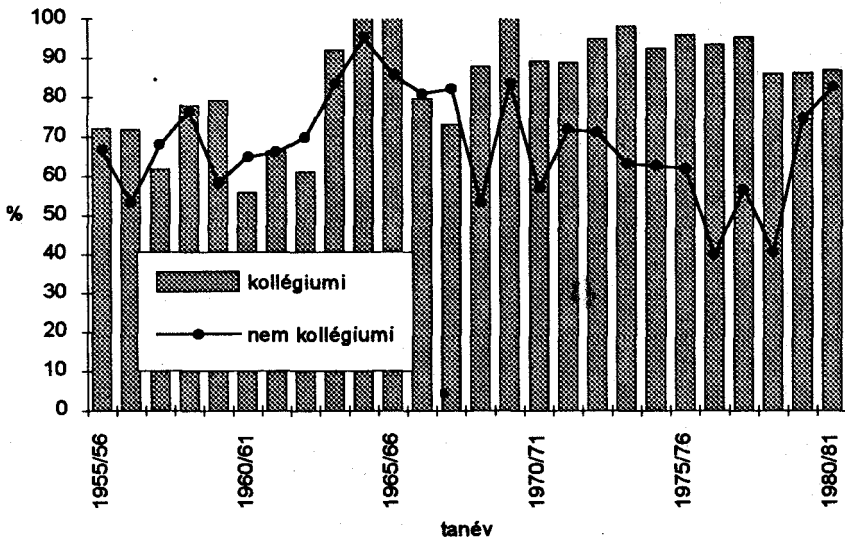
A két pesti és a szentendrei iskola kivételével vidéki és egyben kollégiumos gimnáziumról van szó, ahol komoly alkalmazkodást követel meg az életforma és a tanulási tempó elsajátítása, főképp 14 éves korban, távol a szülői háztól.

Sokáig kevés eséllyel lehetett bizonyos típusú (elsősorban humán) felsőoktatásba egyházi intézményből bekerülni, főleg, ha ott nehéz volt jó eredményt elérni. Így néhol szokássá vált az "átérettségizés", amikor is a tanuló a negyedik évet már állami iskolában fejezte be.

Mivel a kollégisták száma csak igen lassan emelkedhetett, az iskolák rekrutációs bázisa nem volt javítható nagyobb felvételi szelektálással, de ez különben nem is állt az iskolák szándékában, legfeljebb a túljelentkezés kényszere alatt felvételiztettek. Tovább differenciálja a képet, ha a kollégiummal rendelkező iskoláknál külön vizsgáljuk a diákotthoni és a nem kollégista diákok lemorzsolódását. A 4. ábra ilyen bontásban rajzolja elénk az előbb vizsgált adatokat.

4. ÁBRA

Lemorzsolódás a katolikus iskolákban a kollégiumi és a nem kollégiumi tanulók körében, 1955–1980

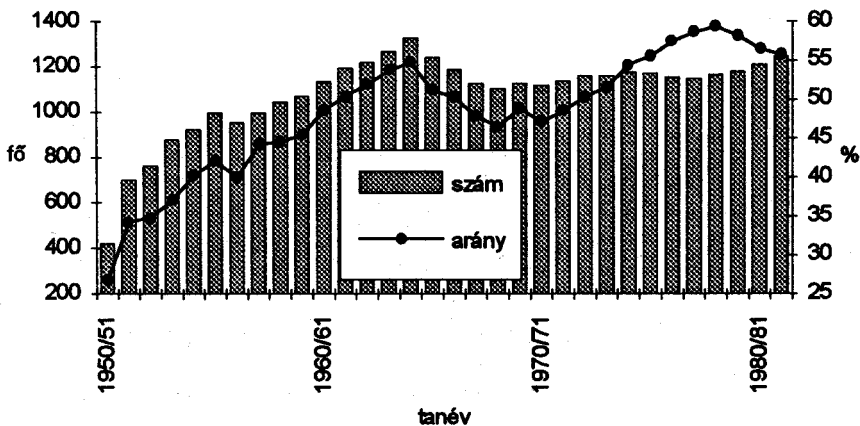
Látható, hogy jócskán szóródik a függvény, főképp a nem kollégiumiak esetében. Jóval nagyobb négy év alatt a fluktuációjuk, mint kollégista társaiknak. Az is elképzelhető, hogy teljesen kicserélődnek a bejárók a négy év folyamán, vagy "elfogynak", esetleg megkétszereződnek (előfordul hasonló a kollégistáknál is, ez magyarázza, hogy 1964-ben, 65-ben és 69-ben nincsen "teteje" az oszlopnak, hiszen a hányados meghaladja az 1-et, a 100%-ot). A diákotthoniak nagyobb stabilitást mutatnak, kevesebb a lemorzsolódó, mint a nem kollégisták esetében. Ez a különbség azonban már átvezet minket a diákotthoniak szerepének vizsgálatához.

Mivel a katolikus iskolák elszórtan voltak az ország területén, a családi hagyományból visszajárók mellett igen nagy területről gyűjtötték össze az egyházi iskolába járni kívánókat. Így természetes, hogy a távolabb lakók érdekében lehetőségeikhez képest igyekeztek növelni kollégiumi helyeiket.

Eredetileg maguk az iskolák sem akartak többet, mint ami az 1950-es egyezmény alapján megvalósult: a kollégisták száma legfeljebb a tanulók 50%-a (Pannonhalma és Esztergom ez alól már akkor kivétel volt). Ez azonban rövidesen kevésnek bizonyult, és lassú terjeszkedéssel igyekeztek feloldani ezt a korlátot. Ezt mutatja be az 5. ábra. Érdeemes megfigyelni, hogy az első "csúcs" a hatvanas évek első felére esik, amit rövid visszaesés követ.

5. ÁBRA

A kollégisták számának és arányának alakulása a katolikus iskolákban, 1950–1981

Az 1. ábrában található összlétszámmal hasonlítva láthatjuk, hogy a hetvenes évek recessziója nem érinti a kollégiumok létszámát, a tanulószám drasztikus esése elsősorban a változékonyabb bejáró tanuló görbére jellemző. Ha a diákotthoni és a bejáró diákok arányát vizsgáljuk, még szembeötlőbb a diákotthon fokozatos térnyerésének mértéke.

A diákotthoni tanulók létszáma a megegyezés ellenére lassan nőtt, de igazán nem tudta mentesíteni az iskolákat attól a tehertételtől, amit a változó számú bejáró diákok jelentettek a beilleszkedés és a tanulás folyamatosság szempontjából. A rendek maguk nem is akartak teljes diákotthoni létszám kialakításával elszakadni a helyi igényektől, mivel a legtöbb helyen plébániát is vezettek, és a kevés lelkipásztorral rendelkező város (Pannonhalma és Szentendre kivételével mind nagyváros) egyházkerületi munkájába is igyekeztek bekapcsolódni, bár ezt az AEH informális úton, de határozottan tiltotta.

A túljelentkezés – és az ezzel együttjáró felvételi szelekció – és a kollégisták számának növekedése együttesen komoly nyomás volt az oktatás színvonalának emelésére, de a nyolcvanas évek végéig csak lassan felpuhuló létszámkorlátok és az általános paphiány következtében fennmaradó lelkipásztori felada-

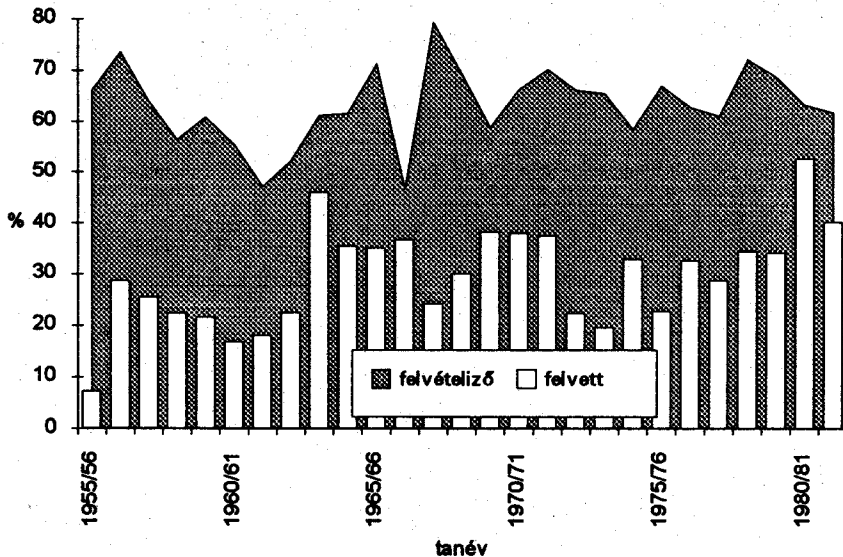
tok nem tették lehetővé az iskolák számára a minőségi képzés felé való fordulást.

A gimnáziumoknak a szocialista közoktatási rendszer expanziójában is megmaradt az a szerepük, hogy elsősorban a felsőoktatásra készítenek fel. Meg kell vizsgálnunk tehát, a katolikus gimnáziumok mennyire orientálódtak a továbbtanulás felé, hiszen a társadalmi elvárások számára ez a "kimenet" a legkézzelfoghatóbb mutatója az iskola képzési profiljának.

Következtetések kiindulópontjaként alkalmas lehet az érettségizettek és a felvételizők összevetése, mert ezeket az adatokat az évkönyvek megőrizték. A 6. ábra ezt az arányt kívánja ábrázolni.

6. ÁBRA

A felvételizők (az érettségizettek közül) és a felvettek (a felvételizők közül) aránya a katolikus középiskolákban, 1955–1981

Látható a két függvény együttmozgásán, hogy mennyire összefügg a felvételizési kedv az előző év eredményességével. A kedvező felvételi statisztikát követő évben rendszerint növekszik az aspiráció, a kedvezőtlenek után általában csökken. Mindazonáltal hullámzó a továbbtanulási kedv (a tanulók viszonylag állandó hányada különféle okok miatt nem tanul tovább), amint hogy sajátosan hullámzik a felvettek aránya is, jobb éveket követ esetenként jelentős visszaesés, amit nem magyarázhatunk kizárólag az egyenetlen felkészültségből eredő okokkal.

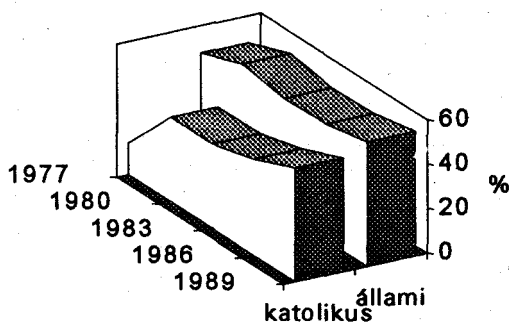
Az egyetemek felvételi politikájának vizsgálata segíthetne talán legtöbbet a fenti sajátosságok értelmezhetőségében, hisz az egyházi iskolák felvételizői eleve külön elbánás alá estek. Köztudott volt a pártállam stratégiája, mely a humán képzésből jószerint távoltartotta őket, míg a reál és elsősorban a műszaki pályá-

kat lassan a kádári "kiegyezés-politika" jegyében felszabadította. A kontroll nem is volt a hatvanas évektől igazából konzekvens, úgy is lehetne fogalmazni, hogy a kitartással fordítottan volt arányos.

A középiskolák eredményeit összefoglaló statisztikákból nagyobb összefüggésbe helyezhetjük a felvételi problematikát. A 7. ábra 1977-től háromévenként mutatja az egyházi iskolák eredményeit az összes középiskola adataival összevetve. A hetvenes évek közepétől jól látható növekedés kezdődik a felvételi eredményeknél és a nyolcvanas évek végére a katolikus iskolák eredményei utoléri az országos átlagot.

7. ÁBRA

A felsőfokú intézményekbe felvett katolikus illetve állami középiskolai tanulók aránya, 1977–1989

Feltételezhető tehát, hogy nem csak a felsőoktatás elzárása volt az egyetlen tényező, ami a továbbtanulás mértékét meghatározta. Az érettségiző-felvételiző arányból következtetni lehet egy olyan rétegre, amely nem is akar továbbtanulni, erre semmilyen motivációt nem érez. Elsősorban a vidéki, községi tanulók és a bejárók között kell keresnünk e csoport tagjait. Előbbiek számára a gimnázium már maga is kiemelkedés volt, nem biztos, hogy ennél többre is futotta: a családnak otthon szüksége volt a munkaerőre. A bejárók számára pedig, ahogy fentebb kimutattuk, igen labilis intézmény volt a katolikus gimnázium. Ezt a feltételezést talán egy életútvizsgálattal lehetne a legjobban bizonyítani.

A nyolcvanas évek elejére megelégnélő érdeklődés ellenére az egyházi iskolákban nem emelkedett kiugróan a továbbtanulási kedv, az iskolák nem vesztették el alapjaiban népiskolai mivoltukat.

Az iskolák típusai

A nyolc gimnáziumot az alábbiakban elsősorban a profilra és a társadalmi érdeklődésre hatást gyakorolni tudó szempontok alapján próbáltuk csoportosítani.

Természetesen minden ilyen csoportosítás viszonylagos, de néhány már eddig is taglalt tényező alapján eredményességüket is jellemző csoportokba sorolhatók.

Ilyen fontos tényező például a földrajzi elhelyezkedés és az infrastruktúrá-
lis, urbanizációs háttér. A budapesti iskolák számára adva volt egy világváros
óriási oktatási piaca, amihez ha hozzávesszük Budapestnek a trianoni béke óta
kialakult kiemelt kulturális-információs helyzetét, érthetővé válik, hogyan ala-
kulhatott ki a szocialista egyenlősítő politikán kívül maradó két budapesti isko-
la képzésközpontú, eredményorientált jellege. A vidéki városokban azonban
egyszerre látható az ország egész területéről rekrutálódó kollégista tanulók,
valamint az előzőekben leírt módon nagyobb létszámingadozású helyi bejárók
csoportja.

Érdekes mutató az engedélyezett kollégisták száma, amely az adatokat
figyelve a megkötés ellenére igen változékony: a hatvanas évekig mintha nem
vették volna olyan komolyan, utána azonban láthatóan ellenőrizték, mert az
iskolák csak a hetvenes évek végén tudják ismét átlépni a keretszámokat.

A felvételi eredményesség-mutatók és a köztudat egyaránt a budapesti
Piarista valamint a *Pannonhalmi Bencés Gimnáziumot* ítéli a legeredményesebb-
nek. A továbbtanulási arány itt a legmagasabb, a felvételi eredmények százalé-
kosan a legjobb. A *Patrona Hungariae* leánygimnázium, helyzete alapján in-
kább a kollégiummal rendelkezők és nem rendelkezők között van: kollégiuma
túl kicsi ahhoz (kb. 80 fő), hogy jelentősen befolyásolja az iskola életét, de
hatása nem elhanyagolható. A továbbtanulási kedv itt is magas, az eredmények
azonban szerényebbek.

Pedig a két budapesti és a pannonhalmi iskola szinte minden egyébben
különbözik egymástól: a fővárosiak csak bejárókat tanítanak, míg a bencés isko-
la egy kieső faluban szinte kizárólag kollégistákat. De éppen profiljuk egyolda-
lúsága teszi őket ennyire hasonlóvá egymáshoz: egyrészt a felvételi bázis elég
széles a válogatáshoz, ami Budapesten helyben van, míg Pannonhalmára az or-
szág minden részéből jelentkeznek, másrészt mind a túl nagy bezártság, mind a
kizárólagos iskolai kapcsolat a képzés erősítése irányában hat. Az iskolákat ve-
zető rendek számára is fontosak a tudományos értékek, a kognitív tudás.

Ez a három iskola áll a legközelebb ahhoz a képhez, amit a nyolcvanas
évek új elvárásai megfogalmaztak az egyházi iskolákról.

A legnépesebb tábor a vidéki nagyvárosok, Debrecen, Esztergom,
Kecskemét és Győr kollégiummal rendelkező iskolái alkotják. Az 1950-es
egyezmény ezeknek az iskoláknak 50% diákotthonost engedélyezett, a kerete-
ket idővel mind átléptek. Kivétel ez alól Esztergom, ahol eleve feljebb mehet-
tek az ötven százaléknál.

Ennek ellenére mindig jelentős maradt a bejáró diákok száma, akik termé-
szetesen elsősorban a városból jöttek, de természetesen voltak a környező fal-
vakból is. Az adatokat vizsgálva talán ez a megosztottság látható a továbbtanu-
lásban is: itt alacsonyabb a felvételizők száma, mint az előző csoportban, és az
eredmények is átlagosak.

A szentendrei ferences iskola már a tárgyalásokon is sok gondot okozott,
hisz azelőtt nem tartozott rendi kezelésbe, nem volt a közelben rendház, az
egyetlen gimnázium volt a helységben, és a ferences rend fel sem volt készülve
az átvételre. A KKF napirendjén sűrűn szerepelt az ötvenes években "a szent-

endrei iskola ügye", az évkönyvek tanúsága szerint más rendbéliék (ciszterciták, piaristák) segítségével kezdett működni az iskola, a koedukációt is megőrizve állami korából. A helyi állami gimnázium indulása után kiderült, hogy sok két iskola a településnek, hirtelen visszaesett a létszám. Az iskola ekkor diákszerző kampányba kezdett, és természetesen elsősorban Budapest igényei felé fordult.

A specifikusan szentendrei adatok közül a helyi-bejáró viszonyt és a leányok számát érdemes megvizsgálni az alábbi táblázatban, amit sajnos csak ötéves bontásban mutathatunk be a hiányok miatt.

III. TÁBLA

A szentendrei Ferences Gimnázium tanulói összetételének változásai, 1959–1990

	A tanulók közül		
	helyi	bejáró	leány
1955/56	–	153	137
1960/61	68	182	115
1965/66	75	201	142
1970/71	42	219	122
1975/76	14	168	84
1980/81	12	177	104
1985/86	30	237	159
1989/90	44	274	186

Az adatok szerint a hetvenes évekre már beállt az egyensúly, a bejáró diákok jó része Budapestről jött, ez a nyolcvanas évek elején élenkült meg. De a lemorzsolódás kiugróan magas maradt. A HÉV és a nyolcvanas évek konjunktúrája igen jól tett a nehézségeivel nehezen birkózó szentendrei iskolának.

Következtetések

A magyar közoktatás irányítása már a világháború előtt az egyházi oktatás teljesszerű befolyásolására törekedett, majd a kommunista politika a közoktatás expanziójának folyamatában az egyházi iskolák államosítását választotta. A fejlesztésnek ez az erőszakos és torz módja magában hordta az egyházi iskoláztaás rendszerváltás után kialakult fejlődési anomáliáit.

Az 1950-es állam-egyház egyezmény alapján visszaállított katolikus iskolák szociológiai értelemben ketrecbe zárt mintaiskolák voltak, amelyek a társadalom reális igényeitől való elzártságuk ellenére is megőrizték a kapcsolatot a "katolikus társadalommal". Elsőrendű felszereltségük azonban csekély számuknak és egy ateista társadalmi-politikai rendszerben a keresztények között kialakult kitüntetett szerepüknek volt köszönhető.

A nyolcvanas években az oktatási rendszer megújulása iránti várakozások igényeivel megalapozatlanul fordult az egyházi iskolák felé, amelyek nem veszítették el népi iskolai jellegüket. Mindez azt is jelenti, hogy a közeli jövőben az egyházi iskolák – véleményünk szerint gyorsan mérséklődő – expanziója nem eredményez elitiskolákat, mivel erre sem szellemük (például a "katolikus",

vagyis egyetemes nevelés, nyitottság a társadalom minden szférája felé, és ez az attitűd, ha másféle megjelenésben is, de a többi egyházi iskolára is érvényes), sem eddigi eredményeik nem szolgáltatnak alapot. A rendszerváltás idején tapasztalható kezdeti lelkesedés és túlkapások ellenére legfeljebb annyi egyházi iskola kialakulása várható, amennyire az egyház tagjainak valóban szüksége van, illetve amennyit ebből meg is tudnak maguknak szervezni és fenn is tudnak tartani.

A rendszerváltás utáni bizonytalan időkben még nem világos, hogy az egyházi elit milyen fejlődési irányt választ a társadalomba történő újrabetagolódásra. Vagy értékeiket hierarchizált világrendként megjelenítve és egy archaikus társadalomképet felelevenítve az intézményes egyház "konzervatív" útját választják, vagy a Magyarországra még csak nyomokban elért II. vatikáni zsinat szellemét követve, és ebben a visszaszorítottságban kialakult személyiségközponitú gondolati hagyományokat felhasználva "modernista" egyházképet rajzolnak fel maguk elé, az önfejlődést segítő folyamatokat indítva be.

A katolikus egyház fejlődésében és politikai irányválasztásában valószínűleg korunkban is a vatikáni diplomácia nemes hagyományát, az állandó egyensúlykeresést fogja követni: középút lesz, de vajon milyen?

DRAHOS PÉTER

IRODALOM

- BALOGH MARGIT & KNAUSZ IMRE: *Az iskolák államosítása. Kézirat.*
- BOLDGOK AKIK HÁZADBAN ÉLNEK. Bp., 1990.
- GERGELY JENŐ: A szerzetesrendek 1950 őszi felszámolásának dokumentumai. *Levéltári Szemle*, 1991/2.
- GERGELY JENŐ: Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon. *Vigília*, 1989/12.
- INTERJÚ Tomka Miklóssal. *Világ*, 1991. V. 22., 24.p.
- KAMARÁS ISTVÁN: *Lelkierőmű Nagymaroson.* Bp., Vita, 1989.
- KEMENES LÁSZLÓ: A mai katolikus középiskolák. In: *Magyar Katolikus Almanach.* Bp., Szt. István Társulat, 1988.
- KÖPECZI BÉLA: A kulturális forradalom húsz esztendeje. In: *Húsz év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből.* Bp., Kossuth, 1964.
- KSH: *Oktatás, művelődés, 1950–1980.* Bp., 1982. *Oktatás, művelődés, 1950–1985.* Bp., 1986.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty és Ortutay – Iskolatörténeti vázlat, 1945–1948.* Bp., OI, 1989.
- NAGY PÉTER TIBOR: *A magyar oktatás második államosítása.* Bp., Educatio, 1992.
- NAGY PÉTER TIBOR: Egyház, állam, oktatás – tradíciók és értelmezésük. *Világosság*, 1991/11, 809–817. p.
- NEMES FERENCNÉ: *Az állam és az egyházak kapcsolata napjainkban.* BKE, 1991. Szakdolgozat
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története.* Bp., Ecclesia, 1985.

TÁRSADALMI IGÉNYEK ÉS VALLÁSOKTATÁS

A POLITIKAI RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN az iskolai vallásoktatás kérdései a közfigyelem előterébe kerültek. Ez lényegében két tényezőre vezethető vissza. Egyfelől arra, hogy a korábbi politikai rendszer hatalmi és ideológiai megfontolásokból korlátozta az iskolai vallásoktatás és az egyházi iskolalétesítés lehetőségét, s így a rendszerváltást követően az ezzel kapcsolatos igények nagy erővel törtek fel. Másfelől arra, hogy a hatalomra került politikai erők egyik legfontosabb oktatáspolitikai törekvésévé éppen az egyházi iskolatulajdon visszaállítása és a vallásoktatás lehetőségének az állami-önkormányzati intézményekben való megteremtése lett. E törekvés, mivel érzékenyen érintheti a lelkiismereti szabadság kérdését, és létező intézményi formák megszüntetésével vagy átszervezésével járva konkrét érdekeket is sérthet, aggodalmat keltett különböző társadalmi csoportokban, és a politikai ellenzék ellenállásába ütközött. A vallásoktatással és a volt egyházi iskolatulajdon visszaállítással kapcsolatos törekvések helyi és iskolaszintű konfliktusok megjelenésével jártak, élénk parlamenti vitákat eredményeztek, és a sajtó állandó figyelmét váltották ki.

Amíg a magyar társadalomnak a valláshoz és egyházakhoz való viszonyáról korábbi vallásszociológiai vizsgálatok eredményeképpen általában eléggé megbízható információkkal rendelkezünk, arról jóval kevesebbet tudunk, hogy a vallásoktatással és az egyházi iskolatulajdon visszaállítással kapcsolatos kérdéseket hogyan ítélik meg a társadalom különböző csoportjai. Ez indított arra, hogy a közvélemény-kutatások módszereit felhasználva megpróbáljuk feltérképezni, mit is gondolnak az emberek e kérdésekről. A *Szocio-Reflex Független Társadalom- és Piackutató Kft*-vel együttműködve több alkalommal folytattunk tanügyi közvélemény-kutatásokat, melyek egyebek mellett a vallásoktatás és az egyházak oktatásügyi szerepének társadalmi megítélését is célozták. A három egymást követő évben megismételt vizsgálatok alapján eléggé megbízható képet alkothatunk arról, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai a vallásoktatás milyen formáját igénylik vagy tudják elfogadni. Az alábbiakban e vizsgálatok eredményeit ismertetjük.

A vizsgálatok

Az első vizsgálatot 1990-ben, közvetlenül az első szabad választásokat követően végeztük el. Ennek során azonban a vallásoktatással kapcsolatban csupán néhány kérdést tettünk fel, nem sejtve még, hogy e kérdéskör hamarosan milyen

jelentőségre tesz szert.[†] A második vizsgálatra, amelynek célja immár elsősorban a vallásoktatással kapcsolatos vélemények megismerése volt, 1991 őszén került sor. A legutóbbi vizsgálat 1992 áprilisában zajlott le, vagyis egy olyan időpontban, amikor a vallásoktatással és az egyházi ingatlanok visszaadásával kapcsolatos kérdések a korábbi viták és konfliktusok nyomán már egyértelműen a közfigyelem előterében voltak.

Mindhárom vizsgálatnál a magyarországi felnőtt lakosságot iskolázottság, életkor és lakóhely szerint reprezentáló 1.000 fős mintával dolgoztunk. Mindhárom esetben olyan kérdőíveket alkalmaztunk, melyek kérdéseit kérdezőbiztosok tették fel a lakóhelyükön felkeresett megkérdezetteknek.

A mintákban a vallásos és nem vallásos emberek aránya lényegében megfelelt az egyéb kutatások által kimutatottnak: 1992-ben az embereknek körülbelül kétharmada (67,5%) mondta magát vallásosnak. A vallásossággal kapcsolatos kérdést, a hasonló vizsgálatokban alkalmazott módszernek megfelelően, úgy tettük fel, hogy megkülönböztethető legyen az egyházhoz és a nem egyházhoz tartozás. Az 1992 áprilisában végzett vizsgálat során az emberek 19,1%-a vallotta magát az egyház tanításait követő módon vallásosnak, 48,4% a maga módján vallásosnak és 31,1% nem vallásosnak (nem adott választ 1,3%). Ezek az arányok csaknem pontosan megegyeznek a korábban rögzítettekkel. Ami a felekezeti megoszlást illeti, a megkérdezettek 69,4%-a mondta azt, hogy a római katolikus vallásban keresztelték meg, 15,9%-ukat a református, 3,4%-ukat az evangélikus, 1,2%-ukat pedig a görög katolikus egyház keresztelte meg. Egyéb vallásban keresztelték meg vagy jegyezték be a megkérdezettek 0,6%-át, nem keresztelték meg vagy nem jegyezték be 6%-ukat, illetve nem válaszolt az ezzel kapcsolatos kérdésre 3,6%.

Vélemények a vallásoktatásról

Annak a megítélését, hogy általában szükség van-e a gyermekek vallásoktatására, külön kell választani attól, hogy ennek a biztosításában milyen szerepe lehet az úgynevezett nyilvános iskoláknak, azaz az állami vagy önkormányzati fenntartásban lévő intézményeknek. A vallásoktatás általában vett szükségességével kapcsolatban az emberek lényegében három nagy csoportot alkotnak. Vannak, akik mindenképpen szükségesnek tartják a gyermekek vallásos oktatását, vannak akik ezt nem tartják szükségesnek, de nincs ellene kifogásuk, s végül vannak olyanok, akik határozottan elutasítják ezt. Azoknak az aránya, akik kifejezetten ellenzik azt, hogy a gyermekek vallásoktatásban részesüljenek, rendkívül alacsony: mindössze 3,6%. A legtöbb ember (51,2%) nem tartja szükségesnek a vallásoktatást, ám nem is ellenzi azt. Azoknak az aránya, akik kifejezetten szükségesnek tartják a vallásoktatást: 39,4%.

[†] Az 1990-es vizsgálat eredményei, az alkalmazott kérdőív megtekinthető a *Társadalmi igények, iskola, oktatáspolitikai* című kötetben (Kutatás Közben, Oktatókutató Intézet, 1991.)

Ezek az arányok azt mutatják, hogy ma Magyarországon rendkívül csekély azoknak a száma, akik egy türelmetlen ateista álláspont lehetséges híveiként jöhetnének számba. A magukat nem vallásosnak mondó emberek döntő többségére sem jellemző a vallásoktatást kifejezetten ellenző álláspont. A nagy többség, amely tehát nem tartja szükségesnek a vallásoktatást, de nincs is kifogása ellene, nyilván annak függvényében alakítja ki konkrét álláspontját, hogy a vallásoktatás milyen formában jelenik meg a számukra: ennek bizonyos formáit elfogadják, másokat viszont elutasítanak. A vallásoktatással kapcsolatos vitákban ennek a többségnek a megnyerése válhat tétté.

A vallásoktatásnak elvileg nagyon sokféle formáját lehet elképzelni. Vizsgálatunkban hat különböző formát tártunk az emberek elé, arra kérve őket, mondják meg, melyiket tartják leginkább elfogadhatónak. A válaszok megoszlását az alábbi táblázat mutatja.

I. TÁBLÁZAT

A vallásoktatás mely formáját tartaná a leginkább elfogadhatónak? (%)

	Az adott formát választók aránya
A vallásoktatást csak egyházi iskolák végezzék	14,6
Az állami (önkormányzati) iskolákban legyenek vallásos szellemben oktató tagozatos osztályok	11,1
Az állami (önkormányzati) iskolákban legyen tanrenden kívül szabadon választható hittan	38,9
A tanrend részeként választhassanak a gyerekek a vallásoktatás és valamilyen más tantárgy között	12,8
Minden tanuló részesüljön vallásoktatásban	13,3
Semmilyen formában ne legyen vallásoktatás	2,3
Egyéb megoldás	1,1
Nincs válasz	5,9

A legtöbb ember a vallásoktatásnak azt a ma is leggyakoribb formáját tartja a leginkább elfogadhatónak, amely az iskolán belül szervezett, ám a tanrenden kívül, szabadon választható hittanórára épül. A normál tanrendbe beépített, ám szabadon választható vallásoktatásnak két formája között kínáltunk fel választást: az egyik fakultatív óra, a másik pedig vallásos szellemben oktató tagozatos osztály formájában tenné lehetővé a vallásoktatást. E két megoldás valamelyikét az emberek 23,9%-a választotta, nagyjából hasonló arányban megoszolva a két lehetőség között.

Azoknak az aránya, akik nem elégednek meg a fakultatív megoldásokkal, hanem mindenki számára kötelezővé tennék a vallásoktatást, meglehetősen alacsony (13,3%). Ennél valamivel magasabb azoknak az aránya, akik az állami (önkormányzati) iskolákban a vallásoktatásnak semmilyen formáját nem helyeselnék (16,9%), akik tehát vagy azt a megoldást választották, hogy vallásoktatás csak az egyházi iskolákban történjen, vagy pedig semmilyen formában nem tar-

tották azt elfogadhatónak. Lényegében ez a két álláspont az, amely a vallásoktatással kapcsolatos vitákban a két szélső pólust alkotják, s amelyek elfogadása a leginkább kizárja egymást.

Arra, hogy a vallásoktatás általánosan kötelezővé tételét kívánók, és az állami (önkormányzati) iskolákban a vallásoktatás semmilyen formáját elfogadni nem tudók aránya hogyan oszlik meg a társadalomban, más kérdések alapján is következtethetünk. Azzal az állítással, hogy "A hitoktatás legyen kötelező minden gyermek számára" az emberek 17,8%-a értett egyet. Ugyanakkor azt az állítást, hogy "Ha hitoktatás lesz az iskolában, akkor a nem vallásos gyermekek hátrányos megkülönböztetésben fognak részesülni a tanárok szemében és a továbbtanulásnál" a megkérdezettek 18,2%-a fogadta el igaznak.

A hitoktatás kötelezőségével a vallásos emberek nagy többsége sem ért egyet, noha ebben az egyházhű emberek és a maguk módján vallásosak között nagyon nagy eltérés található: amíg az előbbieknél 51,6%-a ért egyet a kötelezővé tétellel, addig az utóbbiaknak csupán 13,3%-a.

Fontos megemlíteni, hogy az álláspontok jelentősen finomodnak akkor, ha a kérdést nemcsak általánosságban fogalmazzuk meg, hanem mindjárt különböző alternatívákat is tárunk azok elé, akik egyébként egyetértenek azzal, hogy a hitoktatás legyen kötelező minden gyermek számára. Ebben az esetben ugyanis meglehetősen nagy hányaduk (30,2%) olyan alternatívát választ, amely végül is nem jelent kötelezőséget.

Mindezek megerősítik azt, hogy a magyar társadalom az iskolai vallásoktatás kérdését tekintve különböző csoportokra oszlik. Egyfelől van egy, a társadalomnak mintegy ötödét vagy hatodát kitevő többé-kevésbé intoleráns hívő csoport, amely mindenki számára kötelezővé tenné a vallásoktatást. Többségük még akkor is hajlamos a kötelezőség mellett állást foglalni, ha alternatívaként különböző fakultatív megoldások is megjelennek. Másfelől viszont van egy hasonló nagyságú csoport, amely döntő részben a lelkiismereti szabadságát féltve és nagyon kis részben vallásellenességből elfogadhatatlannak tartja azt, hogy a vallásoktatás az állami (önkormányzati) iskolákban bármilyen formában megjelenjen. Közöttük húzódik meg az a társadalomnak háromötödét vagy négyhatodát kitevő nagy többség, amely vagy toleranciából, vagy bizalomból elfogadja a vallásoktatás jelenlétét az állami (önkormányzati) iskolákban, de kizárólag az önkéntesség és a szabad választás alapján. Az emberek döntő többségére tehát az jellemző, hogy akkor, ha ez a világnézeti szabadság sérelme nélkül, szabad választás alapján történik, el tudják fogadni a vallásoktatás jelenlétét. Erre a legtöbben akkor látnak garanciát, ha a vallásoktatás megmarad a tanrendben, azaz általában a tanítási időn kívül szervezett hittanórák keretében, ennél kevesebben vannak azok, akik a tanrendbe iktatott fakultatív formákat fogadják el, vagy a vallásos nevelést igénylőknek külön osztályok szervezését látnák a jó megoldásnak.

Az egyházi iskolák visszaadása

Az elmúlt évben az iskolai vallásoktatásnál talán méginkább foglalkoztatta az embereket a volt egyházi iskolák visszaadásának a kérdése. A vitákat az vál-

totta ki, hogy erre az elfogadott törvény lehetőséget biztosít akkor is, ha az adott településen mindössze egy iskola működik, azaz amikor a visszaadás nyilvánvalóan a lelkiismereti szabadság veszélyeztetésével járhat.

Az emberek döntő többsége általában elfogadja azt, hogy az egyházaknak joguk van volt iskolatulajdonuk visszaszerzésére. Határozottan eltérően ítélik meg azonban az egyiskolás és a többiskolás települések esetét. Amíg abban az esetben, ha egy településen több iskola működik, 80,5%-uk elfogadja a visszaadást és csak 10,2%-uk helyteleníti, addig akkor, ha a településen csak egy iskola működik, csupán 19,8%-uk ért egyet a visszadással és 69,6%-uk ellenzi azt. Az ellenzők aránya a közvetlenül érintettek, azaz a községekben élők körében valamivel alacsonyabb, mint a városiak között, azonban itt is csaknem egyharmados (61,9% ellenző, 24,1% támogatóval szemben). Az ellenzők aránya a vallásos emberek körében is jóval magasabb, mint a támogatók aránya, igaz, ez a kérdés is azok közé tartozik, melynek a megítélésében az egyház tanait követők és a maguk módján vallásosak között nagyon nagy eltérés tapasztalható (lásd a II. táblázatot).

A szülői véleményeknek nyilvánvalóan az iskolaátadások kérdésében is különös figyelmet kell tulajdonítani. Az iskoláskorú gyermekkel rendelkező szülők körében az egyiskolás településeken való iskolaátadás elutasításának az aránya különösen magas: amíg a nem szülők körében az elfogadók aránya 21,9% és az elutasítóké 67,5%, addig a szülők körében az elfogadóké 14,8% és az elutasítóké 75,2%. Az eltérés hasonló mértékű a falun élők körében is: amíg a falusi nem szülőknek 27,1%-a fogadja el és 59,2%-a utasítja el az egyetlen iskola átadását, addig a falusi szülőknek csak 16,7%-a fogadja el és 68,6%-a utasítja el.

II. TÁBLÁZAT

Az egyiskolás települések iskoláinak visszaadásával kapcsolatos vélemények megoszlása vallásos és nem vallásos emberek körében (%)

	Egyetért	Nem ért egyet	Nem tudja
Vallásos, egyházhoz	49,5	33,7	16,8
Vallásos a maga módján	17,6	72,7	9,7
Nem vallásos	5,0	88,7	6,3
Nincs válasz	16,7	16,7	66,7

Az iskolaátadásokkal kapcsolatos vélemények elemzése is megerősíti a vallásoktatással kapcsolatban megfogalmazott feltételezéseinket. Az emberek döntő többsége elfogadja az egyházak oktatásügyi szerepének a növekedését és az egyházi iskolatulajdon arányának a növekedését, de csak abban az esetben, ha ez nem veszélyezteti a világnézeti szabadságot. Az egyiskolás településeken történő iskolavisszaadás ezért elfogadhatatlan a legtöbb ember számára.

A vallásoktatás és az egyházi iskolatulajdon visszaállításának a kérdése gyakran az oktatás világnézeti semlegességének a kérdésében jelenik meg. A világnézeti semlegesség értelmezése nem könnyű, hiszen ez alatt különböző emberek nem ugyanazt értik. Van, aki ezt szűken, magára a tanításra vonatkoz-

tatva értelmezi, azt vallva, hogy az iskolákban semmilyen világnézetnek nincs helye. A legtöbben azonban azt értik ezalatt, hogy egyetlen világnézetnek sem lehet az iskolában kitüntetett szerepe, de azt semmiképpen nem gondolják, hogy az egyes pedagógusoknak el kellene rejteniük saját világnézetüket tanítási gyakorlatukban. Vizsgálatunkban szándékosan kiélezett formában, úgy tettük fel az ezzel kapcsolatos kérdést, hogy azt kértük az emberektől, mondják meg, melyik állítással értenek inkább egyet az alábbiak közül: (1) "Az oktatás az állami iskolákban legyen világnézeti szempontból semleges", vagy pedig (2) "Az oktatás az állami iskolákban sem lehet világnézeti szempontból semleges, hiszen sikeresen nevelni csak valamilyen világnézet alapján lehet". A megkérdezettek döntő többsége (60,9%) még a kérdés ilyen feltevése mellett is a világnézeti semlegesség mellett foglalt állást, és csak kisebb hányaduk (24,4%) értett egyet inkább a világnézeti elkötelezettség szükségességével. A magukat vallásosnak tekintő embereknek a többsége (53,2%) is az állami iskolák világnézeti semlegességének a híve, noha arányuk a magukat nem vallásosnak mondó emberek között érthetően jóval magasabb (79%). E kérdésben ugyancsak jelentősen eltér az egyházhű és a maguk módján vallásos emberek álláspontja: amíg az előbbieknél csupán egyharmada (36,4%) a semlegesség híve, addig az utóbbiak között 59,7% az arányuk.

Az attitűdök eltérései

A társadalom különböző csoportjai természetesen nem egyformán ítélik meg a vallásoktatás szükségességét, illetve annak kívánatos vagy elfogadható formáit. Amint arról korábban szó esett, az embereket az iskolai vallásoktatással kapcsolatos attitűdjeik szerint három nagyobb csoportba sorolhatjuk: (1) azok, akik mindenki számára kötelezővé tennék a vallásoktatást; (2) azok, akik az állami és önkormányzati iskolákban fakultatív formában tartják elfogadhatónak a vallásoktatást; és végül (3) azok, akik az állami és önkormányzati iskolákban semmilyen formában nem tudják elfogadni a vallásoktatás jelenlétét. Érdeemes megnézni, hogyan alakul e három attitűddel rendelkező emberek aránya különböző társadalmi csoportokon belül.

A megkérdezetteket a különböző kérdésekre adott válaszaik alapján besoroltuk három típusba. Az első típusba (*elutasítók*) azokat soroltuk, akik általában elutasítják a vallásoktatást vagy azt csak az egyházi iskolákban tartják elfogadhatónak valamint azokat, akiknek az a véleményük, hogy az iskolai hitoktatás hátrányosan érintheti a nem vallásos gyermekeket. Ebbe a csoportba került 263 fő, azaz a megkérdezettek 27,6%-a. A második típusba (*elfogadók*) azokat soroltuk, akik a vallásoktatás valamilyen, nem kötelező formáját el tudják fogadni az állami (önkormányzati) iskolákban is. Ide került az emberek legnagyobb része, azaz 445 fő, a megkérdezettek 46,7%-a. Végül a harmadik típusba (*kötelezők*) kerültek azok, akik a felkínált – fentebb jelzett – alternatívák közül a minden tanulót vallásoktatásban részvételre kötelezőt választották, vagy akik egyetértettek azzal az állítással, hogy "A hitoktatás legyen kötelező minden gyermek számára". Ebbe a csoportba 194 fő, azaz a megkérdezettek 20,4%-a

került. A vonatkozó kérdésekre való válaszadás hiánya miatt 51 embert, vagyis a megkérdezettek 5,4%-át nem tudtuk egyik csoportba sem besorolni.

Az elutasítás vagy a kötelezővé tételre való hajlam szoros összefüggésben áll a megkérdezettek iskolai végzettségével. Amíg az iskolázottabb emberek között jóval magasabb az "elutasítók" aránya, mint a "kötelezőké", addig a kevésbé iskolázott emberek körében ez éppen fordítva van, azaz a "kötelezők" aránya a magasabb az "elutasítóknál". Az "elutasítók" aránya a középfokú végzettségi szint felett megugrik, itt eléri a megkérdezetteknek csaknem egyharmadát. A különböző fakultatív megoldásokat pártoló "elfogadók" aránya annál magasabb, minél feljebb megyünk az iskolázottsági ranglétrán (lásd a III. táblázatot).

III. TÁBLÁZAT

A vallásoktatással kapcsolatos attitűdök megoszlása különböző iskolázottságú társadalmi csoportokban (%)

Iskolázottság	Attitűd			
	elutasító	elfogadó	kötelező	nincs válasz
8 általános	23,7	42,2	26,9	7,2
középfokú	30,8	49,0	16,2	4,0
felsőfokú	30,8	53,2	12,4	3,6

Még erősebb kapcsolat található az emberek életkora és vallásoktatással kapcsolatos attitűdjeik között: minél idősebb valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy kötelezővé tenné a vallásoktatásban való részvételt minden gyermek számára. Amíg a "kötelezők" aránya a 18–40 évesek körében alig több, mint a megkérdezettek egytizede, addig a 61 év felettiak között már ők alkotják a többséget. Az 51 évnél idősebbek között a "kötelezők" aránya már magasabb az "elutasítóknál". A 40 év alattiak körében különösen magas az "elutasítók" aránya: meghaladja a megkérdezettek egyharmadát (lásd a IV. táblázatot).

IV. TÁBLÁZAT

A vallásoktatással kapcsolatos attitűdök megoszlása különböző életkori csoportokban (%)

Életkor	Attitűd			
	elutasító	elfogadó	kötelező	nincs válasz
18–30 évesek	35,3	49,2	11,2	4,3
31–40 évesek	36,1	47,1	11,0	5,8
41–50 évesek	32,1	48,7	14,0	5,2
51–60 évesek	21,0	50,6	24,4	4,0
61-évnél idősebbek	14,7	38,7	39,2	7,4

A különböző településeken lakók között ugyancsak eltérő arányban találhatók a vallásoktatás kötelezővé tételére és annak az állami (önkormányzati) iskolákban való elutasítására hajló emberek. Amíg a városokban lakók körében a "kötelezők" aránya a megkérdezetteknek valamivel több, mint egyhatoda, addig a falun élőknek egynegyedére jellemző ez az attitűd. Ami az "elutasítókat" illeti, az ő arányuk a falvakban és a kisebb városokban élők körében hasonló, itt a választóvonalat inkább a megyei városi szint alkotja: e szintnél emelkedik meg az ilyen attitűddel jellemezhető emberek aránya. A vélemények polarizálódása a kisebb vidéki városokban a legkisebb: itt a legmagasabb az "elfogadók" aránya, és a legalacsonyabb a két szélső pólusokon találhatóaké (lásd az V. táblázatot).

V. TÁBLÁZAT

A vallásoktatással kapcsolatos attitűdök megoszlása az különböző településtípusok lakosai körében (%)

Lakóhely	Attitűd			
	elutasító	elfogadó	kötelező	nincs válasz
Budapest	32,8	47,8	16,4	3,0
Megyei város	30,0	50,9	15,2	3,9
Egyéb város	24,2	55,8	15,0	5,0
Falu	24,1	39,8	28,3	7,8

Külön érdemes hangsúlyozni azt a meglehetősen nagy eltérést, amely az iskolás korú gyermekkel rendelkező szülők és az egyéb társadalmi csoportok attitűdjei között található. Amíg a szülők körében az "elutasítók" aránya több, mint két és félszerese a "kötelezők" arányának, addig azok körében, akinek nincsen iskoláskorú gyermeke, a két szélső póluson elhelyezkedők aránya hasonló (lásd a VI. táblázatot).

VI. TÁBLÁZAT

A vallásoktatással kapcsolatos attitűdök megoszlása az iskoláskorú gyerekek szülei körében (%)

	Attitűd			
	elutasító	elfogadó	kötelező	nincs válasz
Van iskoláskorú gyereke	35,4	45,8	13,3	5,5
Nincs iskoláskorú gyereke	24,5	46,9	23,2	5,3

Végül érdemes megvizsgálni azt is, hogy az egyes politikai pártokkal szimpatizálók körében hogyan alakul a különböző attitűdökkel rendelkezők aránya. Az elemzésnek itt gátat szab az, hogy mintánkban bizonyos politikai pártok

híveinek a száma olyannyira alacsony, hogy ennek alapján megbízható következtetéseket nem lehet levonni.

Talán nem meglepő, hogy az "elutasítók" aránya az MSZP és a FIDESZ hívei között a legmagasabb, ezzel szemben a "kötelezőké" a KNDP és a FKGP hívei körében. A rokonszenvezők számának az alacsonysága – és így az elemszámok kicsinysége – miatt nehéz megítélni az attitűdök megoszlását az MDF és az SZDSZ hívei között. Az adatok mindazonáltal arra utalnak, hogy egyik párt híveire sem jellemző a vélemények erős polarizálódása, bár az MDF-fel szimpatizálók között az átlagosnál magasabb a "kötelezők" aránya. Ez utóbbiak a legkisebb arányban a FIDESZ támogatói között találhatók.

Igen magas arányuk miatt (a megkérdezetteknek több mint felére ez volt jellemző) különös figyelmet kell fordítani azokra, akik tudatosan kijelentik, hogy egyetlen politikai párttal sem rokonszenveznek, illetve nem tudnak, vagy nem akarnak választ adni a pártszimpátiával kapcsolatos kérdésekre. Azok körében, akik határozottan kijelentik, hogy egyetlen párttal sem rokonszenveznek, igen magas a "kötelezők" és alacsony az "elutasítók" aránya. Azok körében viszont, akik nem tudnak, vagy nem akarnak rokonszenves pártot említeni, az "elutasítók" aránya nagyobb, mint a "kötelezőké". Úgy tűnik tehát, hogy míg a különböző okokból nem választókra inkább az átlagos attitűdök jellemzőek, addig a pártokat tudatosan elutasítók körében nagyobb valószínűséggel jelentkezik a vallásoktatás kötelezővé tételére hajló álláspont (lásd az VII. táblázatot).

VII. TÁBLÁZAT

A vallásoktatással kapcsolatos attitűdök megoszlása a különböző pártokkal rokonszenvezők körében (%)

Pártszimpátia	Attitűd				(N)
	elutasító	elfogadó	kötelező	nincs válasz	
FIDESZ	32,1	54,4	9,1	4,4	(252)
FKGP	20,5	40,9	31,8	6,8	(44)
KNDP	10,7	50,4	39,3	–	(28)
MDF	19,6	51,0	25,5	3,9	(51)
MSZP	49,2	36,1	13,1	1,6	(61)
SZDSZ	24,0	58,0	16,0	2,0	(50)
Egyéb párt	23,8	42,9	17,5	15,9	(63)
Egyik párt sem	17,8	47,8	27,8	6,7	(90)
Nincs véleménye	28,2	41,2	24,1	6,5	(415)

A vélemények változásai

Mivel a kérdések jelentős részét 1991-ben és 1992-ben is feltettük, sőt egy kérdés már 1990-ben is szerepelt vizsgálatunkban, lehetőség nyílik nemcsak a vallásoktatással kapcsolatos vélemények stabilitásának, illetve időbeni változásainak az elemzésére, hanem a vizsgálat megbízhatóságának az ellenőrzésére is. Amint a VIII. táblázat mutatja, a vélemények megoszlása meglehetősen nagy stabilitást mutat: noha vannak kisebb elmozdulások, az arányok változatlanok. Ez egyfelől azt mutatja, hogy az embereknek a vallásoktatással kapcsolatban kialakított véleményét az ezzel kapcsolatos viták jelentős mértékben nem tudták megváltoztatni, másfelől azt, hogy az alkalmazott vizsgálati eszközzel eléggé megbízható képet alkothatunk a valóságos társadalmi folyamatokról.

VIII. TÁBLÁZAT

Vallásoktatással kapcsolatos kijelentések elfogadása illetve elutasítása 1991-ben és 1992-ben (%)

	Egyetért		Nem ért egyet		Nem tudja	
	1991	1992	1991	1992	1991	1992
A hitoktatás legyen kötelező minden gyermek számára	15,6	17,8	78,1	73,5	6,3	8,6
A vallási tárgyakat is osztályozzák és ez is számítson bele a gyerekek bizonyítványába	16,1	21,5	74,0	66,9	9,9	11,6
A szakképzett hitoktatók váljanak az iskolai tantestület tagjává	35,1	36,2	46,7	38,0	18,2	25,8
A hitoktatás ne legyen kötelező, szabadon választott tantárgyként tanulhassák a gyermekek	72,1	72,4	18,2	21,6	9,6	6,0
Ha hitoktatás lesz az iskolában akkor a nem vallásos gyerekek hátrányos megkülönböztetésben fognak részesülni a tanárok szemében és a továbbtanulásnál	20,7	18,2	62,3	55,6	17,0	26,2
Hitoktatást az egyházak végezzenek az iskolán kívül, csak a hívó gyermekek számára, a vallási és erkölcsi ismereteket viszont az iskolai tanrend keretében sajátíthassa el minden gyerek	58,5	59,5	29,8	25,9	11,7	14,5
A hittant az iskolai tanrend részeként kell oktatni a hívó gyermekeknek, a nem hívóknak pedig vallási és erkölcsi ismereteket kell tanítani	51,0	47,2	38,2	38,9	10,8	13,9

Általában megfigyelhető, hogy csökkent azoknak az aránya, akik elutasítják a kötelező vallásoktatást, a vallási tárgyak osztályozását és bizonyítványba való beszámítását, a hitoktatók tantestületi taggá válását; valamint azoké, akik attól tartanak, hogy az iskolai hitoktatás hátrányos megkülönböztetéssel járhat a

nem vallásos gyermekek számára. Ugyanakkor megnőtt azok aránya, akik e kérdésekkel kapcsolatban nem rendelkeznek határozott véleménnyel, vagy pedig nem akarnak véleményt nyilvánítani. E tendenciát látszik igazolni egy másik adat is: amíg 1990-ben a megkérdezettek 21%-a értett egyet azzal, hogy "A vallásnak nincs helye az állami iskolákban", ugyanezzel 1991-ben csak 17,6% értett egyet (itt azonban számításba kell venni azt, hogy 1990-ben csak 70 évesnél fiatalabb embereket kérdeztünk).

Úgy tűnik tehát, hogy 1991 és 1992 között kisebb mértékben megnőtt az iskolai vallásoktatást akarók, azt elfogadók, illetve az azt nem ellenzők aránya, ám mindezt a véleményt nyilvánítani tudók vagy akarók arányának a csökkenése kísérte.

A vallásoktatással szembeni pozitív attitűddel rendelkezők arányának az enyhe növekedésével szemben áll a világnézeti semlegességgel kapcsolatos vélemények változása (lásd a IX. táblázatot). Az ezzel kapcsolatos kérdés az egyetlen, amelyet mindhárom vizsgálatunkban feltettünk, ezzel kapcsolatban tehát hosszabb időszakra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal. Az állami iskolák világnézeti semlegességét támogatók aránya a három év alatt egyértelmű növekedést mutat, a világnézeti elkötelezettség szükségességét támogatóké pedig egyértelműen csökkent. Ezzel kapcsolatban a válaszolni nem tudók vagy nem akarók aránya csak minimális mértékben változott.

IX. TÁBLÁZAT

Két ellentétes állítás közötti választás megoszlása három egymást követő évben (%)

	1990	1991	1992
Az oktatás az állami iskolákban legyen világnézeti szempontból semleges	53,3	56,0	60,9
Az oktatás az állami iskolákban sem lehet világnézeti szempontból semleges, hiszen sikeresen nevelni csak valamilyen világnézet alapján lehet	33,4	28,6	24,4
Nem tud választani	13,3	15,4	14,7

Következtetések

Vizsgálataink alapján a következő konklúziót vonhatjuk le. Ma Magyarországon igen alacsony azoknak az aránya, akik azt a nem toleráns álláspontot vallják, hogy a vallásoktatást mindenki számára kötelezővé kell tenni. Az ilyen állásponton lévők főleg a legidősebb és a legkevésbé iskolázott társadalmi csoportokban és a falvakban élők körében, valamint a konzervatív értékeket valló politikai pártok hívei és a valamenyi politikai pártot elutasítók között találhatók meg. Ez az álláspont a vallásos emberek körében is egyértelműen kisebbségben van.

Ugyancsak kicsi és csökkenő azoknak az aránya, akik az állami (önkormányzati) iskolák esetében a vallásoktatást általában elutasítják, illetve tartanak

attól, hogy ennek az iskolákban való megjelenése hátrányosan érinthet bizonyos társadalmi csoportokat. Figyelemre méltó azonban, hogy az így vélekedők aránya igen magas a leginkább érintettek, azaz az iskoláskorú gyermekek szülei és azon fiatalok között, akik a közeljövőben szülőkké fognak válni.

Az emberek döntő többsége nem igényli, nem tartja szükségesnek a vallás-oktatást, de nincs is ellene kifogása. Ennek valamilyen fakultatív, a világnézeti szabadságot és a szabad választást nem sértő formáját az állami (önkormányzati) iskolákban is el tudják fogani. Ugyanakkor a meghatározó többség ragaszkodik ahhoz, hogy az állami iskolák világnézeti szempontból semlegesek legyenek, s ahhoz is, hogy ne alakulhasson ki olyan helyzet, melyben valakinek akkor is egyházi iskolába kell járnia, ha nem akarja azt (egyiskolás települések).

Míndez azt támasztja alá, hogy a vallásoktatás és az egyházi iskolák kérdésében csak olyan megoldások számíthatnak a magyar társadalom többségének a támogatására, amelyek liberális alapon, azaz a választási szabadság és a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása mellett nyújtanak lehetőséget a különböző igények kielégítésére. A kötelezőséggel vagy hátrányos megkülönböztetések lehetőségével járó megoldásokat a legtöbb olyan vallásos ember sem támogatja, aki egyébként pozitív módon viszonyul a vallásoktatáshoz.

HALÁSZ GÁBOR

Kutatás közben

a sorozatot szerkeszti:
Junghaus Ibolya

kutatási eredmények, konferencia-jegyzőkönyvek gyors közreadása
(a füzetek a szerkesztőség címén megrendelhetők)

konferencia jegyzőkönyvek

ALTERNATÍV ISKOLÁK ÉS MOZGALMAK.

Szerk.: Lukács Péter

ÖNKORMÁNYZAT ÉS ISKOLA. Szerk.:

Kozma Tamás

MAGÁNISKOLÁK TANÁCSKOZÁSA. Szerk.:

Várhegyi György

közvéleménykutatás

GYÖRGYI ZOLTÁN: Pedagógusok a közoktatási törvénykonceptióról (1991)

BIRO LAJOS: Pedagógusok a közoktatási törvény koncepciójáról (1992)

VÉLEMÉNYEK A KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY

KONCEPCIÓIRÓL. Szerk.: Lukács Péter

HALÁSZ GÁBOR: Társadalmi igények, iskola, oktatáspolitikai

felsőoktatás

LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás összehasonlító statisztikai elemzése

HEGEDÜS T. ANDRÁS: A regionális beiskolázás a felsőoktatásban

LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás fejlesztésének kérdéseiről

oktatástörténet

FORRAY R. KATALIN: Az iskolakörzetesítések rövid története

NAGY PÉTER TIBOR: Tanügyigazgatás és gazdasági válság

A SZAKMAI PEDAGÓGUSOK KÉPZÉSÉNEK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON. Szerk.: Szövényi Zsolt

SÁSKA GÉZA: A reform reformjának reformja

közoktatás

BALOGH MIKLÓS & LUKÁCS PÉTER: Oktatásirányítás és iskolarendszer

FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS: Hány plusz hány?

BALOGH MIKLÓS & CSÉCSÉI BÉLA: Az iskolák finanszírozása tegnap, ma, holnap

LUKÁCS PÉTER & BALOGH MIKLÓS: Pedagógusbérezés és oktatásfinanszírozás

VISSZAPERELT ISKOLÁK

TULAJDONOSVÁLTÁS - CÉLOK ÉS ESZKÖZÖK

A Parlament által 1991 júliusában elfogadott egyházi kártalanítási törvény arról rendelkezik, hogy az önkormányzatok kötelesek az 1948 előtt egyházi birtokban volt épületeket visszaszolgáltatni, amennyiben erre az egyházak igényt tartanak.

Jelenleg országosan közel 6200 ingatlan visszaszármaztatási megállapodás létrehozásában közvetít a *Művelődési és Közoktatási Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Főosztálya*. Az egyházi visszaigénylések igen jelentős mértékben érintik az iskolaépületeket (főként a városi gimnáziumokat). Eddig közel 100 volt iskolaépület került vissza egyházi tulajdonba, s miután a kártalanításra 10 év áll rendelkezésre, a lista nyilván még korántsem teljes. Az alábbi táblázatban felsoroljuk a visszaigényelt és az ebből működtetni kívánt ingatlanok közül azokat, amelyek jelenleg oktatási célt szolgálnak, az összehasonlíthatóság kedvéért az első oszlopban közöljük a jelenleg működő összes magyarországi intézmény számát.

Az egyházak által visszaigényelt ingatlanok (Forrás: MKM, 1992. július)

	intézmények száma		
	összes	visszaigényelt	működtetni kívánt
óvoda	4748	321	167
általános iskola	3527	1304	752
gimnázium	186	61	53
szakközépiskola	400	51	11
szakmunkásképző	308	11	1
diákotthon	307	34	32

A kormányzat álláspontja egyértelmű: a kormánypárti képviselők által megszavazott kárpótlási törvény jelentős tárgyi feltételeket teremt az egyházi oktatás számára; a költségvetés mellett, hogy az egyházi iskoláknak az önkormányzati iskolákkal azonos fejkvótát biztosít, egyéb címeken is támogatást nyújt az egyházaknak. Mindebből arra következtethetünk, hogy a kormányzat-

nak nem lenne ellenére, ha az állampolgárok iskoláztatásából az egyházak jelentős részt vállalnának.

A különböző egyházi vezetők iskolaalapítási, illetve iskola visszaszerzési törekvései több típusba sorolhatók.

Az első típusba azok a törekvések tartoznak, amelyekkel már ma is viszonylagos önállóságot igyekeznek szerezni, a jövőben pedig esetleg teljesen függetlenül kívárnak az állami oktatás rendszerétől. Ez a magatartása a nagy és hagyományos tanító szervezeteknek (katolikus tanító rendek). Ha egykori ingatlanokra be is jelentették igényüket, vezetők most nem feltétlenül kívánják használni őket. Sokszor inkább bérleti szerződést kötnek az iskolaépületeket használó önkormányzatokkal. A katolikus kisebbségű európai országok példájából arra következtetünk, hogy távlatilag komoly szándékuk a katolikus iskolákat önálló hálózattá szervezni.

A második típusba tartozó törekvések szerint egyes iskolákat és nevelési létesítményeket azért akarnak alapítani (visszakapni), hogy igazolják jelenlétüket a társadalomban. Esetenként nagy áldozatokra is hajlandók azért, hogy egy-egy intézmény visszakerüljön egyházi fennhatóság alá. Akkor is, ha fenntartására az egyháznak (gyülekezetnek, egyházi szervezetnek) anyagi ereje nincs. Ez a magatartás a kisebb történeti egyházakra (protestánsok, zsidók), illetve a meggyöngyült szerzetesrendekre jellemző.

Végül a harmadik típusba azok az egyházak és vallási mozgalmak sorolhatók, amelyek vagy sohasem voltak iskolafenntartók Magyarországon (neoprotestánsok), vagy annyira megfogyatkoztak, hogy ma már nem gondolhatnak iskolafenntartásra (ortodoxok, unitáriusok). Híveik és lelkészeik közül többen fenntartással szemlélik az iskolák visszaszerzéséért folytatott küzdelmet, a kialakult feszültségekért a résztvevőket egyformán bírálják. Egyesek a jelenlegi kormánnyal szemben ellenzéki politikai álláspontra helyezkednek.

Az egyházak által újra birtokba vett iskolákról megbízható adatok még nem állnak rendelkezésünkre. Az országos és a helyi sajtó ide vonatkozó információi szerint az iskolák újraindításának kérdésében elsősorban a katolikus egyház mutat nagy aktivitást. Kétségtelenül tapasztalható némi versengés is a települések szintjén az egyházak között. Ahol az egyik egyház visszakapja volt iskoláját, rögtön megjelenik nyomában a másik, nehogy gyengébbnek bizonyuljon.

Az újrainduló egyházi iskolák szinte kivétel nélkül eddig is iskolaként működő épületeken belül szerveződnek. Mivel az egyháznaknak egyelőre a visszakapott épületeken kívül kizárólag csak hagyományai és ambíciói vannak, ez fontos, de korántsem elegendő az iskolai oktatás beindításához. A legtöbb esetben hiányoznak a pedagógusok, hiányzik a tanterv és hiányzik az iskolai berendezés. Teljesen új iskolák indításáról így az esetek többségében szó sem lehet. Sorra születnek tehát a kényszer- vagy átmeneti megoldások. Az egyház visszakapja az épületet, átveszi a tanári kart, átveszi a berendezést és átveszi a gyerekeket is. A tulajdonosváltással gyakran csak annyi történik, hogy a tantervbe kötelező hittan órákat iktatnak be, az igazgatókat saját, megbízható emberekkel cserélik le és a pedagógusokkal tudatják, hogy foglalkoztatásuk átmeneti. Ha nem vallásos szellemben oktatnak, vagy nem elég jó színvonalon, előbb-utóbb számíthatnak rá, hogy megválnak tőlük. A már iskolába járó

gyerekek befejezhetik tanulmányaikat, de az újonnan jelentkezők közül már szelektálnak, főként vallási hovatartozásuk és felvételi teljesítményük szerint. Az egyházak tehát az esetek nagyobb részében arra kényszerülnek, hogy fokozatosan "nőjenek bele" az állami intézményekbe.

Ez a folyamat minden jószándék és tapintat ellenére is szükségképpen együtt jár a régi intézményi struktúrák felbomlásával, és ennek következtében a folyamat résztvevőinek szorongásával és elbizonytalanodásával. Az egyébként is pedagógus-munkanélküliséggel fenyegető helyzetben az érintettek nemcsak nehezen megszerzett autonómiájukat és szakmai eredményeiket féltik, hanem egzisztenciális biztonságukat is. A politikai és gazdasági átalakulás bizonytalan helyzetében a szülők úgy érzik, hogy már gyerekeik iskolai helyzete sem biztonságos. Így előfordul, hogy az iskolaátadások során még az egyházakat támogató vagy velük szemben toleráns pedagógusok és szülők is az egyházi követelésekkel szemben foglalnak állást, és az egyházi oktatás terjedésében a régi pártállami ideológiáktól megcsömörlötten új állami ideológiák terjedésének fenyegetését vélik felfedezni.

Az önkormányzatok álláspontja szinte egységes. Miután törvény kötelezi őket az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatására, és egyébként is óvakodnak attól, hogy az egyházakkal szembekerüljenek, elvileg sehol nem támasztanak akadályt az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásával szemben. Az ingatlanátadások gyakorlata azonban helyenként mégis konfliktusokkal jár, amelyekkel az önkormányzatoknak kell megbirkóznuk. Ha "modellezni" akarjuk a súlyos konfliktussal járó esetek kialakulását, a következő fázisokat állapíthatjuk meg.

Az egyház helyi vezetői megkeresik a polgármestert és bejelentik követelésüket. A polgármester tárgyalásokat kezdeményez az egyházzal, és kompromisszumot ajánl. A felajánlott kompromisszum különböző utakon "kiszivárog", elsősorban az érintett iskolákba jutnak el a hírek. A tantestületek, megremülve a fejük feletti – szerintük már el is dőlt – tárgyalásoktól, kirobantják a botrányt. Nyilvánosan tiltakoznak az iskola felszámolása ellen. A sajtó az önkormányzatot támadja. Az oktatási bizottság vagy a képviselőtestület (közgyűlés) kikényszeríti az ügy újbóli tárgyalását. A többségi frakciók álláspontja szerint rendeződik a kérdés, és elnyeri jogi formáját is. A döntést ekkor már sűrű egyeztetések előzik meg, amelyeket azonban nem a polgármester, hanem a testület, vagy illetékes szerve rendez.

Tanulságosak azok a közvélemény-kutatások is, melyeket a felek a viták közben szerveznek. Az emberek elvileg támogatják az egyházi iskolák létrejöttét, de megfordulhat a véleményük, ha arról a konkrét iskoláról van szó, amelybe gyerekük eddig járt. Sokszor a testület vezető frakciójának belső válsága, személyi háborúi is nehezítik az önkormányzat felelős politikizálását.

Különösen nagy valószínűséggel mélyülnek el a konfliktusok azokban az esetekben, ahol a települések vezetése – talán a "botránytól" rettegve – a "titkos tárgyalások" zárt ajtók mögött megkötött kompromisszumainak eljárását választja. Ilyenkor mindig kiderül, hogy nincs demokrácia az érdekeltek hangos vitái és lassú kompromisszumkeresése nélkül. A "fejek felett" húzódnó rövid, csendes út csak a viták válsággá mélyülését eredményezi.

A válságok kialakulását nemcsak az okozza, hogy a demokratikus játékszabályokat illetően még tapasztalatlan és felkészületlen önkormányzatokat túlsá-

gosan megterheli az ingatlanátadásban érdekeltek bonyolult érdekviszonyaiból fakadó feszültségek feloldásának feladata, hanem az is, hogy az önkormányzatok általában szegények, és az ingatlanátadás kompenzálására központi források is csak igen korlátozott mértékben állnak rendelkezésre. Így arra nemigen akad példa, hogy a korábbi állami iskolának kompenzációként új épületet biztosítsanak. Ahol az egyház szigorú kritériumokat szabott, és nem vállalkozik az átmeneti "együttélésre", az önkormányzatok kénytelenek szelni az ereszten a tantestületet, és a város különböző iskoláiba elhelyezni a világi oktatást igénylő gyerekeket. Ugyancsak a szegénység számlájára írható, hogy néhány önkormányzatot az is motivál az iskolák átadására, hogy ennyivel is kevesebb intézmény várja el a szűkös állami fejkvóta önkormányzati kiegészítését.

Részben az önkormányzatok felkészületlenségével és tapasztalatlanságával magyarázható az is, hogy kevés megbízható információjuk van területükről. Gyakori, hogy nemcsak a jövőre nézve, de még a jelenlegi helyzetre vonatkozóan sem képesek az egyházi oktatásra vonatkozó lakossági igényeket felbecsülni. Könnyen előfordulhat némelyikükkel, hogy egy-két éven belül arra ébrednek, hogyha lakosaik oktatási igényeinek meg akarnak felelni, új világi gimnáziumokat kell alapítaniuk.

Az egyházi iskolák indítása ellen jelenleg csak az egzisztenciájukat, szakmai műhelyüket és világnézeti autonómiájukat féltő pedagógusok és a gyerekeik iskoláihoz, tanáraihoz és világi neveléséhez ragaszkodó szülők tiltakoznak (durván az érintett iskolák egyharmadában). Tiltakozásukból egyelőre parázs hangulatú gyűlésekre, petíciók aláírására és újságcikkek megjelentetésére telik, de ezeknek az iskolaátadási folyamatokra lényegében nincs semmi hatásuk. Az ellenállást sok esetben az teszi indokolttá, hogy a magyar közoktatási intézményrendszer legjobb minőségű épületeit és legjobb színvonalú szakmai testületeit fenyegeti az átalakítás veszélye. Ilyenformán sokan tartanak attól, hogy nem nyerni fog (minőséget és sokszínűséget) a magyar oktatási rendszer az egyházi iskolák beindításával, hanem veszíteni.

DRAHOS PÉTER & LISKÓ ILONA

NAGYKŐRÖS

A református tiszteletes szerint az elmúlt negyven évben Nagykőrös nem tartozott a kedvezményezett települések közé: "Cegléd mindig is vörös központ volt, Kecskemét meg mégiscsak megyeszékhely, és így Nagykőrös volt, amit lehetett ütni." Itt annakidején sok volt a nagygazda (kulák), s ez már önmagában is elegendő ok volt arra, hogy a hivatalos "kegyekből" éppen csak csuranjon-cseppenjen.

Nagykőrös hagyományosan protestáns város. A jegyző szerint: "Debrecen után ez a második legnagyobb református egyházközösség". A katolikusok számát inkább a betelepülők növelték. Becslések szerint a két felekezethez tartozók aránya mostanság 60–40 százalék lehet. Persze, merész dolog becslésekbe bocsátkozni, mert "olyan nagy hitélet nem mutatkozik" – mondta a jegyző, és tőle származik az az információ is, hogy több katolikus gyereket írtak be hittanra, mint reformátust. A református lelkész szerint míg a "terror előtt" tizenháromezer volt a nyilvántartott hívek száma, addig most a három gyülekezet mindössze háromezer főt számlál.

Az iskolák

A városnak annak idején mindössze egy világi alapfokú tanintézete és egy katolikus iskolája volt, a többi mind református. Református volt továbbá az egyetlen gimnázium és a tanítóképző is. Ötvenkilenc tantermet és vagy tíz iskolaépületet vettek el tőlük a református lelkész közlése szerint.

Jelenleg a városban öt általános iskola van: az ének-zene tagozatos (viszonylag új és modern); a sport-tagozatos (egyik része új, a másik eléggé rossz állapotban van); a harmadiknak a nyelvtanítás a specialitása (jó állapotban van, bár az igazgató szerint sokat lehetne még költeni rá; a régi tanítóképző épületében működik); a negyedik iskolának nincs különösebb profilja (viszonylag jó állapotú, most lesz tornaterme pályázat útján; jó a pedagógusállománya, jó eredményeket érnek el, a gimnáziumba került tanulók megállják helyüket); végül a kiegészítő iskola (rossz, szűkös körülmények között működnek, egy régi kúriában).

A nyelvtanításra specializálódott *Arany János Általános Iskolát* kéri vissza a református egyház, ami most a tanítóképző gyakorló iskolájának szerepét tölti be. Ezenkívül az ének-zene tagozatos iskolából egy 2+1 tantermes részre tart igényt. Imaházat akarnak ott létesíteni, de ígérték, hogy az oktatásban ez nem fog fennakadást okozni. A katolikus egyház szeptembertől – átmeneti megoldásként – a sporttagozatos iskolában indít egy katolikus osztályt. Az iskola ezt önként vállalta. A reformátusok igényt tartanak még néhány volt iskolára is, például amelyekben jelenleg az iskolamúzeum van, és amelyekben jelenleg a nevelési tanácsadó üzemel és egy kis óvoda. Ezekről vita folyik. Az önkormányzat nem akarja adni, mert nem tud megfelelő helyet biztosítani a jelenlegi funkciók zavartalan folytatásához. Sok egyéb épületről (főleg lakásokról) is szó van, de felsorolásuk szinte reménytelen vállalkozás lenne.

A városnak három középiskolája van. Azzal kezdeném, amellyel semmi gond nincs, az *Élelmiszeripari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet*: élelmiszeripari szakmákban képeznek mind a két iskolatípusban szakembereket, országos beiskolázású (régén MÉM) intézmény. Csúf, modern épület, körülbelül húsz éve épült, kilencszáz fős kollégiuma is van, ez felújításra szorulna.

A *Szakmunkásképző Intézetet* (helyi szóhasználatban Konstantin iskola, amit Konstantin váci püspök ajándékozott közel száz éve a városnak, katolikus alapfokú tanintézet céljára) a katolikus egyház kéri vissza, a centenárium évében, azaz 1996-ban kívánják birtokba venni. Az iskola körzeti beiskolázású, tizenkét

szakmában (vasipari, építőipari és élelmiszer eladói) képeznek jelenleg 352 gyereket. A város ezt az intézményt csak állami kárpótlással tudná átadni.

Az *Arany János Gimnázium és Óvónőképző Szakközépiskola* – többek szerint – jelenleg nem a legjobb formáját mutatja. Hét éve indítottak természet-tudományos és nyelvi tagozatokat (angol-német-olasz-orosz), amelyek akkoriban sokkal színvonalasabbak voltak (a nyelvtagozatok eredményeit a krónikus nyelvtanár hiány rontja). Kilencvenben 129 végzős hallgatójuk közül 46-ot vettek föl egyetemre vagy főiskolára. Próbálnak megújulni, most adják le a szak-középfiskolai tagozatot. Hat osztályos gimnáziumi osztályokat is szerettek volna indítani, de a minisztérium nem engedélyezte. Senki nem kétli, hogy joga van visszakérni az egyháznak a gimnáziumot, hiszen mindig is református iskola volt. Az azonban sokakban visszatetszést kelt, hogy a város és a szűkebb környék egyetlen ilyen típusú intézménye egyházi kezelésbe kerül. A gimnázium mellé a református egyház igényt tart két (fiú- és lány) kollégiumra is, bár csak a fiúkollégium volt eredetileg a tulajdonukban, de hajlandók ennek fejében más ingatlanról lemondani.

Viták forrása az is, hogy új iskola húsz éve nem épült a városban. A régi-eket toldozgatták, bővítették, korszerűsítették, ahogy mód volt rá. Tehát azt lehet mondani, hogy szinte reménytelenül összekeveredett minden. Lehetetlen megtalálni azt az ideális állapotot, hogy megközelítőleg is "értékarányosan" lehessen visszarendezni a dolgokat, tehát, hogy az egyházak is hozzájussanak ahhoz, ami őket megilleti, de az önkormányzat (és a város) se járjon rosszul. Ez még akkor is nehéz ügy lenne, ha mindkét fél érdekei egyformán hatékony védelemben részesülnének, és a felek igen nagy kompromisszumkészségről tenéneek tanúbizonyságot. De – mint majd látni fogjuk – ez nincs egészen így.

Az önkormányzat

A huszonzét tagú testület (a 28. a polgármester, akit MDF támogatással választott meg, de ő nem szavaz) pártok szerinti összetétele a következő:

MDF	5 fő
FKGP	9 fő
KDNP	1 fő
SzDSz	7 fő
FIDESz	2 fő
MSzP	2 fő
Független	1 fő
Összesen	27 fő

A kormánypárti többség és a két oldal viszonya egyáltalán nem mondható idillinek. Ennek leglátványosabb megnyilvánulása, hogy az SzDSz-FIDESz képviselők kivonultak a bizottságokból, mert azokat tevékenységük alapján "impotensnek" tartották, és kizárólag képviselőkként hajlandók dolgozni. Eredetileg 2 MDF-es, 3 kisgazda, 2 SzDSz-es és 1-1 MSzP-s illetve FIDESz-es bizottsági elnök volt, de mára már mindez érvényét veszítette.

Az ügyet állítólag a gazdasági bizottság vezetőjének lemondása indította el, aki kiváló közigazdász, és a költségvetési vita során konfrontált a kispap képviselőkkel. Ennek eredményeként az egész költségvetést újra kellett tárgyalni.

A kivonulással sokan nem értenek egyet, mert így testületi szintre csúszik át minden vitás kérdés és annak a munkája vált rendkívül nehézkesé. Bár az is igaz, mondják ugyanazok, akik ezt a lépést kritizálták, hogy a bizottságok munkája tényleg nem volt eléggé hatékony, szakvéleményüket is gyakran figyelmen kívül hagyta a testület a döntések meghozatalakor.

Az oktatási bizottság 11 tagú, onnan most hárman váltak ki. Nem testületi tag informátorom szerint az elnöki tisztért "nagy derby" folyt a két oldal között, amely végül is kispap győzelemmel zárult, pedig az SzDSz-es jelölt "igazi szaktekintély, tanár, most országos sportvonalon diáksport vezetőnek választották... de itt kisakkozták, nagy veszteség".

Kezdetől fogva az volt az érzésem, hogy a szokásos pártviszályokon az itteni állapotok egy kicsit túlmennek. Ezt megerősítette a jegyző is: "A politikai pártállás sok esetben nem domináns, gyakran személyeskedő irányba mennek el a dolgok, a személyes szimpátiák és antipátiák irányába." Hogy mi lehet ennek az oka? Sok mindent hallottam jártomban-keltomban, de az állítások a tényekkel való szembesítéskor igaztalannak bizonyultak. Az egyetlen dolog – természetesen a politikai irányultságon kívül – ami szignifikánsan megkülönbözteti a két oldalt, hogy míg az MDF-kispap vonal képviselői többnyire "őshonos" nagykorűsök, addig a másik oldalon "jött-mentek", betelepültek vannak inkább. Ez pedig roppant fontos kérdés Nagykorűsön. Bár eszembe nem jutott ezzel kapcsolatban kérdezni bármit is, mégis többen és többféleképpen megfogalmazták. Például az egyik igazgatóhelyettes is elelmélkedett azon, hogy őt még nem tartják igazi korűsinek, pedig a szülei negyvenben telepedtek meg a városban, ő akkor még kisgyerek volt. Talán majd a fia, aki már ő-zve beszél, amit jómaga sosem tudott elsajátítani. Lehet, hogy arról is szó van, hogy ki képviselheti hitelesebben a város érdekeit? Kinek van ehhez több jogosultsága? Az indulatok fölkorűbácsolódásához minden bizonnyal az is hozzájárulhatott, hogy egyik-másik "jött-ment" a körűzetében nagyobb arányú győzelmet aratott, mint némely őshonos kispap a sajátjában.

Az események

Ha csak a hivatalos eseményeket vesszük sorra, akkor a történet igen rövid: 1991 decemberében megalakult a képviselőtestület tagjaiból az egyházi ingatlanok visszaadásával foglalkozó ad hoc bizottság öt taggal (egy SzDSz politikus volt közöttük, a többiek MDF-esek és kispapok, valamint az egyik református lelkész), és nagyjából ekkor alakultak a szintén öt-öt fős egyházi bizottságok is, amelyek a feljegyzések szerint hét ízben tárgyaltak egymással. Az ad hoc bizottság ezen kívül öt alkalommal tárgyalt az érintett iskolák képviselőivel. Rendeztek egy úgynevezett *bizottsági fórumot* is, melyre az egyháziakon kívül hivatalosak voltak az iskolák vezetői és a szülői munkaközösségek képviselői. Végül a sort egy *közmeghallgatás* (nyílt városi nap) zárta, melyre minden érdek-

lődőt elvártak, lehetett kérdéseket feltenni, és azokra válaszokat is adtak. Április másodikán pedig a képviselőtestület név szerinti szavazással 17:10 (A tíz szavazat: 6 SZDSZ+2 FIDESZ+2 MSZP) arányban megszavazta az egyházi javak visszaadásával kapcsolatos előterjesztést.

Jó lenne most azt mondani, hogy ennyi történt, de – sajnos – azért ez nem annyira egyszerű. Már a bizottság összetételén is elmeditálhat a kritikus kedvű szemlélődő. Érthetetlen, hogy például miért kellett az önkormányzati bizottságba beválasztani a református papot (annál kevésbé érthető ez, mert a másik lelkész elmondása szerint egyébként aggályosan szem előtt tartották a korrektséget, és kimondottan kérték a képviselő testületet, hogy a négy presbiter-képviselő szóba se jöjjön bizottsági tagként). Aztán a bizottság az ellenzéki frakció bizottságokból való kivonulásával – úgy is mondhatnám – homogén lett, mert a szabaddemokrata képviselő helyét egy kisgazda foglalta el. Ez nagy hiba volt a liberálisok részéről, mert így teljesen elvesztették a bizottság tevékenysége feletti kontroll lehetőségét, nemigen tudták, hogy mi zajlik ott, "minden rájuk volt bízva" – összegezték kicsit keserűen a tényállást. (Bár nem hiszem, hogy a dolgok alakulását jelentősen befolyásolhatta volna az egyházi lobbyval szemben egyetlen szabaddemokrata jelenléte, de talán mégsem lett volna annyira sima az ügy lefolyása.)

Az alapkérdésben, hogy a törvényt végre kell hajtani, az egyházaknak vissza kell kapniuk jogtalanul elkobozott tulajdonaikat, tulajdonképpen egyetértés volt a két oldal között. Miben volt *nézeteltérés*? A liberálisok azt az álláspontot képviselték, hogy csak annyit kell visszaadni, amennyit elvettek, tehát az értéknövekményeket számba kell venni, a várost, az önkormányzatot nem szabad megrövidíteni. Ezzel szemben a másik oldalnak akár az is lehetne a mottója, hogy: "csak semmi kicsinyeskedés!" (többször, több szájból is elhangzott a képviselőtestület ülésén a jegyzőkönyv tanúsága szerint). Nem tudom, hogy mennyire tudatosan, de úgy kezelték a kérdést, mintha a város és az egyházak érdekei automatikusan egybeesnének, egyikük még azt a kitétel is megkockáztatta, hogy: "A városban a lakosság többsége az egyházi iskolák visszaállítását kéri." Igazán nem tudom, hogy hol és hogyan szerezte a képviselő úr ezt az információt, mert semmiféle közvélemény-kutatás nem volt a kérdésről, ugyanakkor az általam fellelhető összes egyéb jelzés (az egyházak képviselőivel és az iskolák vezetőivel való beszélgetések, valamint a különböző fórumokon elhangzott lakossági kérdések) arra utal, hogy ha nem is ellenségesen, de gyanakvással fogadja a lakosság a küszöbön álló változásokat.

A bizottság működésével kapcsolatban is komoly kifogásaik voltak a liberálisoknak, a képviselőtestület ülésén egyikük így fogalmazott: "Az ad hoc bizottság – személyi összetétele miatt – szerepet tévesztett, nekik az önkormányzat érdekeit kellett volna képviselniük." Hogy nem ezt tették, hanem valamiféle harmadik egyházi bizottságként működtek, ez nem csupán néhány ellenzéki politikai véleménye, és az sem, hogy ezzel megrövidítették az önkormányzatot és a várost.

Az ellenzékiek a tiszta profilú egyházi iskolákat preferálták volna, ez biztosította volna mindenki számára a lelkiismereti szabadságot. (És tiszta helyzetet teremtett volna, mert tényleg elgondolkodtató, hogy ugyanabban az iskolaépületben ugyanazokat a diákokat tanítják ugyanazok a tanárok, ugyanúgy a kvótá-

ból és önkormányzati támogatásból tartják fenn az intézményt, akkor mi ebben a felekezeti jelleg?) Ezért tartották volna fölöttébb kívánatosnak, hogy a város (és vonzasköze) egyetlen gimnáziuma önkormányzati kezelésben maradjon.

Azt is ők javasolták, hogy a szakmunkásképző (Konstantin iskola) életét ne zavarják meg, maradjon meg jelenlegi funkciójában és önkormányzati kezelésben, a katolikus egyház igényeit pedig megfelelő színvonalú csereingatlannal elégítsék ki.

A párház és a volt Técsy Szanatórium (később ÉDOSZ Továbbképző Központ) ügyét is ők bolygatták meg. Egyik sem volt soha a református egyház tulajdonában (a párház éppenséggel az átkos ántivilágban épült), mégis szerepelt az igénylistán, ugyanis a tanítóképző ezekben az épületekben működik. Úgy jutottak hozzá, hogy még a régi tanács – működésének utolsó évében – ingyen-bérbe adta az egyháznak öt évre. Ez a liberálisok szerint jó alku-alap lehetett volna: megkapja ezeket az épületeket a református egyház, és ennek fejében lemond a gimnáziumról. Ők azonban semmiről nem akartak lemondani. A reformátusok az őket támogató lobbyval összekacsintva "elálltak a teljes tulajdonba vételtől" – ahogyan ezt a képviselőtestület ülésén az ad hoc bizottság elnöke bejelentette. Nem hiszem, hogy éppen ők ne gondolták volna végig, hogy mit jelent mindez, hogy mit tud majd tenni 1996-ban egy új, akármilyen összetételű önkormányzat ezekkel az ingatlanokkal. Mert milyen variációk kezelhetők el? 1. Továbbra is ingyen fogja használni az egyház. 2. Bérleti díjat kér az önkormányzat, amit az egyház vagy megfizet, de a valószínűbb az, hogy egy, a város számára méltányos bérleti díjat képtelen lesz fizetni, tehát szétárja a kezét, hogy nincs pénze. És akkor mit tud tenni az önkormányzat? Kiebrudalja őket? Ez képtelenség, ezt a város sem hagyná, mert nagyon úgy tűnik, hogy egyhamar sok más dicsekednivalója úgysem lesz, mint, hogy van egy főiskolája. A lényeg azonban az, hogy több mint valószínű, hogy ezekből az épületekből a város már profitálni nem fog (legföljebb a karbantartásukról gondoskodhat, hiszen az ő tulajdona), és a képviselők azt a lehetőséget is eljátszották, hogy bármilyen kárpótlást kapjanak értük.

Az ellenzékiek azt is kifogásolták, hogy a reformátusok "csemegéztek" a visszaigénylendő ingatlanok között, vagyis elsősorban a városközpontban lévő értékesebbekre igyekeztek rátenni a kezüket. Hogy ez a gyakorlatban hogyan zajlott, arra a jegyzőnök mondott példát: "Nem kérték a városszéli iskolát, helyette csereobjektumot kértek hitélet és szolgálati lakás céljára." És a bizottság minden igényt készségesen kiszolgált.

Hogy eddig csak a reformátusokat emlegettem, az azért van, mert a katolikusok mindössze három intézményt igényeltek: egy iskolát, egy óvodát és egy szolgálati lakást. Mint kiderült, az általuk visszaigényelt Konstantin iskolát is meg lehetett volna menteni. Maga a plébános úr mondta nekem, hogy megelégedtek volna azzal a megoldással is, amelyet a liberálisok javasoltak, hogy a Mentovich 2. iskolát kapják meg a Konstantin helyett, ha egy kicsit ügyesebben, rámenősebben képviselték volna a város érdekeit a bizottságban. Az ellenzékiek kompromisszumos javaslatai azonban süket fülekre találtak (néhány ellentáborbeli a büfében azért nekik adott igazat). De az emberek félték bármilyen szelíd ellenvéleményt is nyilvánítani, annyire hangos és agresszív volt már az előkészületek során is a vallásos lobby.

Még két eseményről kell beszámolnom, amelyek elég jól jellemzik, hogy hogyan feszültek egymásnak a különböző erők a legártalmatlanabbnak tűnő kérdések kapcsán is. Valamikor márciusban az SzDSz lakossági fórumot szervezett, melynek meghívott előadója egy pártbéli országgyűlési képviselő volt, aki részt vett a törvény előkészítésében. Az összejövetel célja a törvény ismertetése volt, hogy "mindenki tisztában legyen azzal, hogy miről is van szó". A jegyzőasszony szerint nagyon jól sikerült az összejövetel, sokan jelentek meg. Azt már a szabaddemokraták mondták el, hogy a résztvevők toborzásában az egyházak is a segítségükre voltak oly módon, hogy a szószékről hirdették meg, hogy minél több hívő menjen el, mert egy olyan képviselő fog a törvényről beszélni, aki nem is szavazta meg, és "fönnáll a közvélemény manipulálásának a veszélye". Ugyancsak a jegyző asszony mondta azt is, hogy az esemény végén fölállt egy demokrata fórumos, és kéretlenül összefoglalót tartott, amelynek nyilvánvaló célja a szabaddemokraták lejáratása volt.

A törvényismertetés kapcsán egy másik bombát is robbantottak a szabaddemokraták, ugyanis az eseményre invitáló meghívók hátoldalára rányomtatták, hogy milyen ingatlanokat kérnek vissza az egyházak. A reakció erre az volt, hogy "etikátlan az a szervezet, amelyik feltüntette a meghívóján, hogy az egyházak milyen ingatlanokat kérnek vissza". Ugyanezen ok miatt a jegyzőnőt is megvádolták hivatali titok kiszolgáltatásával. Erthetetlen, miért lenne ez az egyházak és egynémely beavatott világi személy belügye, amikor az egész város értekeiről van szó? Demokráciákban nem divat ilyen dolgokban a titkolózás.

Ennek a törvényismertetésnek, illetve az ingatlanok közhírré tételének kapcsán egy levél is született. Írója az egyik református tiszteletes, címzettje pedig egy szabaddemokrata képviselő. A levél hangneme nem éppen keresztényi, dühből, sértettségből fogant, ezért sért is: azzal vádolja a címzettet és elvbarátait, hogy az elmúlt évtizedek átkos egyházpolitikáját kísérlik meg folytatni, és holmi áruulásról is szó esik, egyebek mellett igen hatásosan elhelyezve, kétszer is előfordul benne a következő mondat: "A hang Ézsaué, de a kéz Jákobé".

Néhány gondolat erejéig érdemes még elidőzni a testületi ülés és a szavazás eseményeinél. Már az is eléggé meghökkentett, amikor az előterjesztés után közvetlenül a polgármester emelkedett szólásra, és azt kérte a testulettől, hogy *vita nélkül* fogadják el az előterjesztést. Ennek túl sok foganatja nem volt. Az ellenzékiek elmondták kifogásaikat, érveiket, de szerintük a polgármester fellépése sokban befolyásolta a szavazás eredményét. Feltűnt továbbá a jegyzőkönyv olvasása során, hogy az egyházpártiak mennyire nem tartották fontosnak, hogy érveljenek, indokolják véleményüket (a legnyomósabb érvük a már emlegetett "nem szabad kicsinyeskedni!" volt). A liberálisok a szavazás eredményét megkérdőjelezték a következők miatt: igaz, hogy az önkormányzati törvény minősített többséget ír elő az önkormányzati vagyonról való döntéseknél, de a saját maguk által alkotott testületi szervezeti és működési szabályzatban ezekre az esetekre ők kétharmados többséget határoztak meg ("egy garázs nagyságú objektum esetében is csak a kétharmados döntés volt érvényes, higye el, utána néztünk" – bizonygatták). És mivel ez a "nóta is az önkormányzati vagyonról szólt", úgy gondolták, hogy ebben az esetben is a kétharmados szavazatarány érvényes. A liberálisok meg is fellebbezték a köztársasági megbízottnál az eredményt, de csak dodonai választ kaptak.

Az egyházak

A katolikus plébánosról azt hallottam, hogy mindenütt kellemes benyomást keltett, csendes volt, visszafogott, szerény. Ez abból is adódott, hogy neki nem volt olyan "hátszaga", mint a reformátusoknak. Számára az volt a legkifizetődőbb magatartás, ha szépen, csöndesen, szerényen kormányoz a célba a reformátusok nagyobb hajója által keltett hullámokon.

A református egyházi személyek viselkedését úgy lehetne legtalálébban jellemezni, hogy Janus-arcú volt: kemény, kioktató, agresszív a legyőzendőkkel (vagyis a liberálisokkal) szemben, és rendkívül engedékeny, megnyerő a meggyőzendőkkel (vagyis az iskolákkal). A két fiatal lelkész itt sem csillogtatta a hagyományos keresztényi erényeket: megértés, türelem, szeretet, hanem a legkisebb ellenvetésre is hisztérikusan, megbántottan reagált. Az ominózus levélről már szoltam, de a viták során olyan kínos esemény is előadódott, hogy (idézem az egyik semlegesnek tekinthető informátoromat): "fölkelt egy hithű katolikus ember, és azonnal egyházellenesnek lett kikiáltva". További faggatózásomra még az is kiderült, hogy le is fasisztázták az illetőt (amit aztán bocsánatkérés követett, de a sajnálatos tényen, hogy ennyire elragadtatták magukat, ez már nem sokat változtat). Pedig csak annyi volt a "bűne", hogy az a meggyőződése, hogy "más a hit, és megint más kategória az önkormányzat érdeke".

Sértettségéről árulkodnak az egyik lelkésznek az önkormányzati ülésen tett kijelentései is: "Kényelmetlen helyzetben érzi magát, mert úgy véli, hogy ezen testületi ülés során megalázták. Az elhangzott sok-sok megnyilvánulás megalázó az egyház számára." – írja a jegyzőkönyv. Őszintén szólva én semmiféle megalázó megnyilvánulást nem találtam a jegyzőkönyvben. Kétségtelen, hogy a vita olykor éles volt, de a nyilak a bizottságra, nem pedig az egyházra irányultak. S ha már itt tartunk, az is elég furcsa kijelentés egy önkormányzati képviselő szájából, hogy "Nem támogatom az önkormányzat kártérítési igényfelvetését. A református egyház több köbméter iratát is felegették meg az orgonáját is." Nem világos, hogy a felegetett iratoknak meg orgonának mi köze a jelenlegi önkormányzati kártérítéshez. Miért kell ezért a mai önkormányzatot, a mai várost büntetni?

Az iskolák felé viszont az egyházak óvatosabb gesztusokat tettek, nehogy elriasszák őket: a tanároknak azt ígérték, hogy megtartják őket, legyenek bármilyen vallásúak vagy akár ateisták is (ennek hagyományai is vannak, érveltek a reformátusok, Arany János idejében is volt a gimnáziumban görögkatolikus tanár, sőt ateista is), csak lojalitást várnak (kezdetben "aktív lojalitás"-ról volt szó, de ez sokakat emlékeztetett a rosszemlékű politikai megbízhatóságra). Ígérték, hogy amit más épített, azt nem rombolják le. Folytatják az iskolák jó hagyományait (nyelvi és egyéb tagozatok), a más vallásúak továbbtanulásának (és általában az egyházi iskolákban való tanulásának) semmi akadálya. Készek más vallású hittanórákat is beiktatni az órarendbe, az ateisták számára pedig polgári etikát oktatni, és így tovább. Hogy mitől lesz akkor a gimnázium egyházi jellegű? "A melegségében, a színvonalában kell, hogy református legyen" – mondta a tiszteletes úr. Hosszú távon, lassan, fokozatosan akarnak "tisza

profilú egyházi iskolákat" létrehozni, a tanárok természetes cserélődését (nyugdíjba vonul, vagy elmegy) kihasználva akarják igényeik szerint alakítani a tanári kart, és majd később eszerint válogatni a diákokat is. Ezt azonban hosszú folyamatként képzelik el. "Mire ez igazán református gimnázium lesz, akkorra másfél emberöltő el fog telni." – így a református tiszteletes.

Az igények felméréseivel nem foglalkoztak, de nagyon optimisták voltak. A reformátusok reményei valóra is váltak. Jól sikerült a beiskolázás. Persze, az Arany János Általános Iskola talán a legjobb a városban a nyelvtagozataival, gimnázium meg csak egy van, úgyhogy ez nem sokat mutat a tényleges igényekből. A katolikusokat viszont csalódás érte, mert mindössze 11–12 jelentkező volt a katolikus osztályba. Furcsamód a Mentovich 2-be, melyet a Konstantin iskola helyett ajánlgattak számukra, 28 katolikus gyereket írtattak be az első osztályba. Ezt nem a plébános úrtól tudom, mert amikor – már a számok ismeretében – megkérdeztem tőle, hogy hogyan sikerült a beiskolázás, csak sejtelmesen mosolygott, mondván, hogy "majd meglátjuk".

Az iskolák finanszírozását egyik egyház sem tudja vállalni, így az állami kvóta mellett önkormányzati támogatásra is igényt tartanak. Hogy ezen kívül milyen konkrét viszonyt tartanak fenn az önkormányzattal (azon kívül, hogy "jó kapcsolatokra törekszenek"), még nem tisztázott. A reformátusok mindenestre azon a véleményen vannak, hogy "szakmai kérdésekbe se az önkormányzatnak, se a presbitériumnak ne legyen beleszólása".

A tanárok

A tanárokat az egyházak ígérete meg is nyugtatta, meg nem is. Akarnak hinni az egyházaknak, mert elemi érdekük, hogy minden az ígérek szerint történjék, de a bizonytalanság azért munkál az emberekben. Sőt növekszik is, ha valamilyen hír elterjed. Például, hogy a Sárospatakon eltanácsolt 8–10 pedagógus helyébe már "lelkészi ajánlással" toboroznak újakat. "Persze, ott szervekedtek a vezetés ellen, ezt nem lehet." – mondta a gimnázium igazgatója. "Ésszel mindenki elfogadta, ha érzelmileg nem is, hogy ennek így kell lennie, de csak az idő és a tapasztalat fog igazán nyugtatónak hatni." – fűzte hozzá.

A szakmunkásképző helyzete jelentősen eltér a másik két iskoláétól. Náluk szó nincs arról, hogy a tanárok egzisztenciálisan függő helyzetbe kerülnének bármelyik egyháztól is, nekik "csak" az iskolájuk került veszélybe. Tartanak attól, hogy a központi kárpótlási alaphoz aligha fognak 180–200 millió forintot kiutalni a városnak egy új iskola felépítésére. De az ellenállásnak ők sem látták értelmét: "A törvényt mindenképpen végre kell hajtani." – mondják.

Az Arany János Általános Iskola már második éve az egyházi tanítóképző gyakorlóiskolája, tehát a tanárok tudták, hogy az egyházasítás be fog következni, és nem érte váratlanul ez a hír a gimnáziumot sem. Mindkét iskola igazgatója úgy nyilatkozott, hogy sok és korrekt tájékoztatást kaptak a tervekről, szándékokról, és jószerint minden kérdésükre kielégítő és megnyugató választ kaptak. A leginkább megnyugató a gimnázium igazgatója szerint az volt, hogy a faggatózások után a papok kijelentették, hogy: "gondolják, hogy ennyi kije-

lentés után mernénk mi másképp tenni?” Ezt afféle erkölcsi biztosítékként fogták fel. Egyébként az igazgató úr maga is katolikus, és biztosították, hogy sem a presbitériumnak, sem a papoknak semmi kifogása nincs a személye ellen (57 éves, nem sok ideje van már a nyugdíjig).

Az általános iskolában viszont úgy gondolták, hogy a legjobb biztosíték az lesz, ha szépen csokorba szedik az egyházi ígéreteket és igényeket, és közlik az egészet a helyi újságban a tizenhét tagú pedagógiai tanács (az iskola szakmai vezetése) aláírásával, hogy ebben egyeztek meg az egyházzal, és ezzel a pedagógusgárda is egyetért. Mert a szó elszáll, de a leírtakra bármikor lehet majd hivatkozni, ha úgy hozza a sors.

Különösebb egyezkedésekre, huzakodásokra tehát nem került sor az iskolákban. Az egyháziak nem is akartak radikális változásokat, inkább arra törekedtek, hogy leszereljék a félelmeket és fenntartásokat, megnyerjék maguknak a tanári kart. Így különösebb ellenállás nem volt, nem is lett volna értelme, mindeki vár és reménykedik, hogy minden úgy lesz, ahogy ígérve vagyon.

A polgárok

Mivel semmiféle igényfelmérés nem volt (bár a jegyzőnk szerint gondoltak rá, hogy megkérdezik az általános iskolások szüleit, de aztán elvetették az ötletet, mert tíz éves átfutású dolgok ezek, és egy mai közvélemény-kutatás eredményei lehet, hogy már két év múlva sem állják meg a helyüket), így összecsipegetett információkból próbálom összeállítani, hogy hogyan is viszonyulnak a kérdéshez Nagykörs lakosai. Igaz-e az, amit a képviselő úr mondott, hogy a lakosok többsége hön áhítja az egyházi iskolákat. Információim forrásai a különböző jegyzőkönyvek (közmeghallgatás és az iskolai fórumok), és az, hogy hogyan viselkedtek a szülők, amikor hosszú idő után első ízben nyílt alkalmuk arra, hogy egyházi iskolába írathassák a gyerekeiket.

A közmeghallgatás a hírek szerint nem volt túl sikeres. Talán huszonöt érdeklődő, ha összegyűlt. Inkább a kételyek fogalmazódtak meg a polgárok részéről, és nem kitörő örömüknek adtak hangot. A szakmunkásképző szülői munkaközösségének elnöke itt is kérte, hogy az iskola maradjon meg eredeti épületében és az önkormányzat kezelésében, valaki más felvetette azt a javaslatot, hogy minden egyházi iskolában legyen egy-egy világi osztály, ahol az ateista diákok tanulhatnak. Egy hölgy megkérdezte, hogy úgy lesz-e most is az egyházi iskolákban, mint régen volt, hogy a hitetleneknek vagy a más vallásúaknak magasabb tandíjat kell fizetniük. Egy úr a magyarok lovas nemzet voltán medített, majd így folytatta: “Csak az a baj, hogy nem tudnak a nyeregben maradni, van amikor átesnek a ló másik oldalára...” Nem került nyilvánosságra, hogy miket kér az egyház vissza. A református múlt létezett Nagykörsön, de változtak az idők, változtak az emberek. Az volt a véleménye, hogy a diákok és szüleiik körében felmérést kellene végezni, hogy igénylik-e az egyházi oktatást.

Az iskolai fórumokon elhangzott szülői kérdések is inkább a helyzetet akarták tisztázni: Mi lesz a más vallású, ateista gyerekekkel? Milyen felvételi

szelekciót szándékoznak bevezetni? Folytatják-e a régi jó hagyományokat? Igaz-e, hogy csak "lelkészi ajánlással" lehet majd bejutni az iskolába? Kósza hírek kerengenek a tandíjról, lesz-e? Milyen óraszámiban fognak hittant tanítani? Mennyiben fog ez többlet terhet jelenteni a gyerekek számára? És így tovább. Ezek is inkább a kételkedés hangjai, és nem a feltétlen lelkesedésé. Persze, lehet mondani, hogy ez a természetes. Egy ilyen fórumon azok kérdeznek, akiknek nem világos a funkció, a cél és a feltételek. Az egyházi oktatás hívei mindezzel tisztában vannak, ezért nem is kérdeznek.

A beiskolázási adatok azonban valami hasonlót sugallnak: a fiaskónak is beillő katolikus adatokat már ismertettem, most csak annyit tennék hozzá, hogy ha olyan sok híve lenne az egyházi oktatásnak, akkor azok a vallásos szülők, akik a Mentovichba írátták gyerekeiket, valószínűleg az egyházi iskolát választották volna.

Az is igaz, hogy a református általános iskolában nem voltak beiskolázási gondok, minden hely betelt. Tehát csak azért, mert egyházi kezelésbe került, nem vitték más, világi iskolába gyerekeiket a szülők, ha egyébként is az Aranyba járatnák volna. Ugyanakkor az sem volt jellemző, hogy körzeten kívülről több gyereket vittek volna az Aranyba, mint máskor. A szülők tehát rendkívül pragmatikusan viselkedtek, mintha a tulajdonosváltásról nem is vettek volna tudomást. Ez azonban nem tudatlanságból fakadt. Az Arany János Általános Iskola igazgatójának éppen az volt a meglepő tapasztalata, hogy: "a szülők nagyon felkészülten, jól tájékozottan jöttek, általában nem kérdeztek semmit, hanem diktálták be, hogy mit határoztak". 38 gyereket íráttak református hittanra, 26-ot római katolikusra, és 20-at polgári etikára.

*

MISKOLC

Az önkormányzat

Miskolc város önkormányzata ötvenkilenc tagú, pártok szerinti összetétele a következő:

MDF	13 fő
KNDP	8 fő
FKGP	1 fő
<hr/>	
FIDESz	13 fő
SzDSz	17 fő
MSzP	3 fő
MSzMP	2 fő
Zöldek	1 fő

A polgármester FIDESz támogatással került megválasztásra a három alpolgármester közül, amelyeknek egyike szintén a FIDESz által támogatott, a másik kereszténydemokrata, a harmadik demokrata fórumos.

A vonal a pártok felsorolásánál egy meglehetősen szokatlan összetételű koalíció jelölésére szolgál. A vonal feletti pártok alkotják a koalíciót. Mivel azonban a FIDESZ nem hajlandó minden körülmények között alávetni magát a koalíciós fegyelemnek, hanem legjobb meggyőződése szerint szavaz, a fiatal demokraták afféle "mérleg nyelve" szerepet töltenek be. Ha a koalícióval szavaznak, akkor az ő véleményük győz, de ha a szabaddemokratákkal, akkor már ott a többség.

Az oktatási intézményeket még felsorolni is lehetetlenség, nemhogy a jellegzetességeiket ismertetni, hiszen számuk bőven meghaladja a százat. Miskolc városában van 54 óvoda, 46 általános iskola, 3 kiegészítő iskola, 23 középfokú tanintézet, ebből: 6 gimnázium + 1 dolgozók gimnáziuma, 10 szakközépiskola, 6 szakmunkásképző intézet és 1 szakiskola. Vannak még ezeken kívül kollégiumok és zeneiskolák.

Az igények

A gimnáziumokon kívül még tizenkét oktatással kapcsolatos intézményre jelentették be igényüket az egyházak. Ez a homályos megfogalmazás azt jelenti, hogy vagy jelenlegi oktatási intézményről van szó, vagy olyanról, ami régen volt az, de lehet, hogy jelenlegi és múltbéli funkciója is az oktatással kapcsolatos. Szerepel az igénylistán két olyan objektum is, melyeket időközben lebontottak, de régen iskolák voltak. Ha az önkormányzat akceptálná az egyházi igényeket, akkor a gimnáziumokon kívül a következő oktatási intézmények kerülnének még nehéz helyzetbe: két zeneiskola, egy diósgyőri általános iskola, a *Kandó Kálmán Szakközépiskola Leánykollégiuma*, a *Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző és Szakközépiskola* és két óvoda. Persze, ez nem az összes igény, mert összesen ötvenöt objektumról van szó, amelyből huszonkettőt a római katolikusok, tizenkilencet a reformátusok, hatot az evangélikusok, kettőt a görögkatolikusok, és hármat-hármát a görögkeletiek és az izraeliták igényeltek. Ezen kívül még egy csomó lakásról is szó van. Az evangélikusok negyven szolgálati lakást igényelnek, de más egyházak is nyújtottak be ilyen címen igényt.

Vannak egészen cifra ügyek is. Például a görögkatolikusok által igényelt ingatlan eredetileg a *Munkácsi Görögkatolikus Püspökségé* volt, és most a hajdúdorogi nyújtott be rá igényt. Vagy: református iskola volt az épület egy része, a másik pedig bóher-képző, de mivel az izraeliták még nem nyújtották be igényeiket, nem tudnak egyezkedni. Olyan is van, hogy nem a tövényesen megjelölt célokra próbálnak egyes egyházak ingatlanokhoz jutni, például a görögkeletiek egy olyan házat szeretnének visszakapni, amelyben eredetileg is bérlakások és bérüzletek voltak, és most is ilyen célokra szeretnék használni, hogy legyen egy kis jövedelmük. A példák jelzik, hogy éppen elég teendője van a polgármesteri hivatal ezen ügyekkel foglalkozó munkatársainak éppúgy, mint a képviselőknek, és akkor még nem is beszéltünk az úgynevezett értéknövekményekről (bővítések, modernizálás stb.).

A következőkben a gimnáziumok ügyével foglalkozom, mert kétségtelenül ez kavarta a legtöbb indulatot a városban, és a legtöbb tanulsággal is ezek a tör-

ténetek szolgálnak. Az igénybejelentések után kiderült, hogy a város hat gimnáziuma közül négyre tartanak igényt különböző egyházak.

A római katolikus egyház igényt jelentett be a *Herman Ottó Gimnáziumra* (1948 előtt a *Szatmári Irgalmas Nővérek Szerzetesrend* működtetett az épületben érseki leánynevelő intézetet. Ez tulajdonképpen egy épületegyüttes kápolnával, lakásokkal. Mivel a Szatmári Nővérek nem tudták vállalni az intézményt, mert idősek (bár 1990-ben már beadták az igényüket, de ahogy a püspök úr szavaiból kivettem, lebeszéltek őket, sőt még arról is, hogy tanítsanak, így csak a szabadidős-kulturális-hitéleti tevékenységet fogják segíteni), ezért a Mindszenti Plébánia az igénylő. Már 1992-ben át kívánták venni, de ez nem megy. 1993-ban fogják átadni az épületet, de lehetőséget kaptak, hogy ha akarják, másutt indíthatnak már ez év őszén osztályokat.

Ugyancsak a római katolikus egyház jelentette be igényét a *Földes Ferenc Gimnáziumra*, amely egykor a *Magyar Királyi Fráter György Katolikus Gimnázium* volt. Ezt csak egy későbbi időpontban kívánta tulajdonba venni az egyház. Van egy olyan levél is, miszerint tíz éven keresztül fizetendő évi tízmillió forint fejében lemondanak az épületről. De egy május 11-i keltezésű jegyzőkönyvben azt olvastam, hogy mégiscsak az épületet igénylik. Az ügy háttéréről most csak annyit: többek szerint a tulajdonjog egyáltalán nem olyan egyértelmű, ezért is hajlandók alkuba bocsátkozni a katolikusok.

A *Zrínyi Ilona Gimnáziumot*, vagyis a volt *Miskolci Református Léway József Gimnáziumot* a reformátusok igénylik vissza. Eredetileg csak 1995-re tervezték a tulajdonba vételét, aztán mégis előrehozták 1993-ra. Ennek oka többek szerint a két nagy egyház közötti versengés. Ha a katolikusok már léptek, akkor a reformátusoknak is minél hamarabb mozdulni kell. A presbitérium és a *Lévaysok Baráti Köre* is sürgeti a birtokbavételt. Másfelől 1994-ig igyekeznek az egyházak tiszta helyzetet teremteni, tartanak ugyanis az esetleges kormányváltozás következtében előálló új helyzettől.

A *Kossuth Gimnáziumra* az evangélikus egyház jelentett be igényt. Az ő tulajdonában volt; de nem tudná a jelenlegi funkciójában hasznosítani, internátust akart belőle csinálni. Ebbe az önkormányzat nem ment bele, ezért már elég régen eldőlt, hogy pénzzel vagy csereingatlannal fogják kártalanítani őket.

A kiindulópont tehát az volt, hogy a város hat gimnáziumából négyet viszszaakérnek az egyházak. Így négy és félezer gimnáziumi férőhelyből másfélezer maradt volna mindössze a világi oktatás számára. Egyik az *Avasi Gimnázium*, amely "fiatal" iskola, a város egyetlen kéttannyelvű iskolája, és nem nagy múltja ellenére is jónevű intézmény; a másik a *Küliában*, amely "kültelki" gimnázium, és inkább a diósgyőri igényeket szolgálja. Ha számításba vesszük az igényeket, ez nagyon kevés. Nem is beszélve arról, hogy ezek az iskolák – anélkül, hogy lebecsülném a pedagógusok szakértelmét és igyekezetét – nem lennének képesek a Földes vagy a Herman színvonalán oktatni.

Ezért kezdtek el sokan aggódni Miskolcon. Az *Észak-Magyarországban* például "Mohóság" címmel írt a sajtó az egyházak visszaigénylési akciójáról, amit természetesen az érintettek fölöttébb sérelmeztek (mert ők nem mohók, nem követeltek, hanem csak a jogos tulajdonaikat kérték vissza, amire őket a törvény felhatalmazta).

A képviselőtestület

Már a testület összetétele is garancia arra, hogy a város érdekei itt nem maradnak képviselet nélkül, hogy itt nem fordulhat elő az, hogy egy többségi vallási lobby fenntartás nélkül kiszolgálja az egyházak igényeit. A törvényt végre kell hajtani, ez senki előtt nem kétséges, de ha lehet, minél kevesebb konfliktust okozva.

Múlt év szeptemberéig kellett az egyházaknak igényeiket benyújtani a minisztériumba. A helyszínen csak azokkal az igényekkel kellett foglalkozni, amelyekről igazolólap érkezett az önkormányzathoz. A polgármester azonban ezeket az igazolólapokat be sem várva elkezdett egyezkedni, és az egyház is jelentkezett, hogy akkor ők már 92-ben átvennék a Herman Ottó gimnáziumot. A kósza hírek, információk eljutottak az érintett iskolába is, és ott is megkezdődött a mozgolódás. Az önkormányzat tisztességesen akarta végigjárni a dolgot, tehát meg akarta kérdezni a testület és a szülők véleményét is.

1992 februárjában hozták létre az egyházi ingatlanok átadását előkészítő ideiglenes bizottságot (melyet ad hoc bizottságként emlegetnek), amely ezeket az ügyeket tárgyalja, egyeztet, és megpróbálja a legideálisabb megoldást megkeresni. A pártok delegáltjaiból meg is alakult a bizottság, és azóta is folytatja tevékenységét az alábbi alapelvek szerint: 1. lehetőleg minden kérdésben helyi konszenzust kell kialakítani; 2. valós igényeket tükröző döntésekre kell jutni; és 3. fontos, hogy egyik irányban se legyenek elfogultak.

Persze, itt is van egyházi lobby. Többek szerint az egyházaknak "súgnak", a háttérből a keresztény politikai csoportosulás mozgatja a dolgokat, élükön a kereszténydemokrata alpolgármesterrel. Többek szerint ő (illetve a lobby) van amögött is, hogy a római katolikus egyház megint visszatáncolt a Földes ügyében. Valószínű, hogy felvilágosították őket, hogy százmillió tíz év alatt roppant kevés, nagyobb kártérítést is el lehet érni. Az alpolgármesternek az a véleménye, hogy a volt bolsevikok cikkeztek a sajtóban, ők fújták fel az egész ügyet, nem is volt szó négy gimnáziumról, mert az evangélikusok azonnal visszaléptek. Szerinte a városban vannak igények az egyházi oktatás iránt, spontán módon jönnek létre a hittan csoportok. Lehet, hogy a Herman is egy "bolsevista képződmény", de onnan van egy adatom: "Évek óta lehet hittanra járni, és a 780 gyerekből harmincan jelentkeztek." – mondta a Pedagógus Szakszervezet képviselője. Majd: "Jönnek a telefonok, hogy ahelyett, hogy infrastruktúráját fejlesztenénk, háromszáz diáknak meg ötven tanárnak háromszáz milliót adunk egy új iskolára?" Ehhez csupán annyit fűznék hozzá, hogy állítólag a Földesért kapott kártérítésből is iskolát akar építeni a katolikus egyház. A témáról az ad hoc bizottság fideszes elnöke azt mondja: "Nyomulnak a városban mindenhol a keresztény szellemű oktatással, de a visszakapott/kért elemi iskolákban nem tanítani akarnak."

Arról is beszélt az alpolgármester úr, hogy a Herman-hoz hasonló esetekben nem az új iskola az egyetlen megoldás, hanem az "iskolaösszevonások, meg a megüresedő iskolák. Vannak itt szakmunkásképzők, ott kell indítani gimnáziumot." Éppen ettől félnek melleleg a megkérdezett gimnáziumokban, és szá-

momra is egy kicsit "büntetés-szaga" van ennek a megoldásnak. Ha összevonnak két iskolát, akár egy elnéptelenedő szakmunkásképzőbe telepítik a gimnáziumot, melyik tanári kart tartják meg? Kit bocsátanak el? Mind a két gimnázium tanári gárdája éppen a hagyományait szeretné ápolni, továbbvinni, a hosszú évek során kialakított szakmai műhelyt egyben tartani.

Azt az alpolgármester úr sem vitatta, hogy a pártok között egyetértés volt abban a kérdésben, hogy szükség van keresztény szellemű oktatásra, egyházi iskolákra, a vita inkább a *hogyanról* szólt.

A Herman Ottó Gimnázium

Az önkormányzat és az egyház abban egyeztek meg, hogy a római katolikus egyház már 1992 őszén indíthat gimnáziumi osztályokat, de csak 93-tól megy át a tulajdonába a Herman Ottó Gimnázium teljes egészében. Többektől hallottam, és a jegyzőkönyvben is nyomát találtam, hogy az izgatta a tanárokat és a szülőket, hogy az egyháztól senki nem tudta elmondani, hogy mit akarnak, és nem is tudták, hogy mit akarnak. Ezért is volt az ellenállás. "Volt mindenről szó: nyolc osztályosról, teljes vertikumról és még zárdáról is."

Mostanra azonban már kiérlelték a koncepciót: Idén három gimnáziumi első osztályt indítanak, jövőre pedig, amikor megkapják az épületet, elsőtől nyolcadikig általános iskolai osztályokat, és három párhuzamos osztályból álló gimnáziumi évfolyamokat. Hogy hosszú távon milyen oktatási formát preferálnak majd (a 8+4, 6+6 vagy a 4+8 osztályosat), ennek eldöntését a tanári karra kívánják bízni.

Már iskolaszéket is választottak, amelyben az egyházközség küldöttei, az iskolaigazgató, a tanári kar és a szülők képviselői vesznek részt. Már az ő többségi véleményük döntött az igazgatóválasztásnál: négy pályázat alapján választották meg a 36 éves matematika-fizika szakos, felsőfokú angol nyelvvizsgával rendelkező egyetemi tanársegédet, aki melleleg hívő katolikus is. Pillanatnyilag az igazgatón kívül a három osztályfőnököt veszik státusba, a többi tanár óradóként dolgozik majd, és ha feltöltődik a gyereklétszám, folyamatosan kapnak rendes tanári kinevezést. Három nyelvet tanítanak: angolt németet és latint (minden gyereknek két nyelvet kell választania).

Nem csak elitet akarnak képezni, nem csupán a kiválókkal foglalkozni, hanem "a közepesekkel is, akik a társadalom építőkövei lesznek".

Az egyházat meglepte a Hermanban tapasztalt szülői és tanári ellenállás, mert úgy érzik, hogy méltányos feltételeket ajánlottak. Kétségtelen, hogy az igazgató kivételével minden tanárt átvettek volna (az adminisztratív és technikai dolgozókat is), és a már gimnazista diákok ugyanabban a közegben és képzési formában tanulhattak volna tovább, az új tanulók felvételiztetését a szaktanárok végezték volna továbbra is, csak a döntés került volna az illetékes egyházi hatóságok kezébe. A hitoktatás továbbra is fakultatív maradt még az első osztályosoknál is, az iskolában nem vallásos illetve más vallású fiatalok is bekeverülhetnek, de a lelkeszi ajánlás vagy javaslat előnyt jelent.

Hogy miben fog ez különbözni egy átlagos gimnáziumtól? Az "általános szellemen kívül" abban, hogy két hittanóra lesz tanrendbe iktatva, a tantestület katolikus pedagógusokból fog állni, és a kápolnát is be akarják vonni a nevelésbe, ott tartják majd a miséket, lelki gyakorlatokat, ott rendezik a vallási ünnepeket, és az egyházi egyesületek működési terepe is ott lesz.

Az önkormányzattal jó kapcsolatban kívánnak maradni. Az oktatási osztály képviselőit az alakuló értekezletre is meghívták, és ezentúl is elvárják a szakreferenseket az iskolaszék üléseire. A finanszírozásnál a központi kvótára számítanak, és az önkormányzati támogatás is jól jönne, de mivel háromszáz millióba fog kerülni a Herman kiürítése, ezt már nem remélik.

Az egyháznak a lakossági igényeket nem sikerült előre felmérni. Kitettek ugyan cédulákat arról, hogy mit terveznek, és kértek visszajelzést, de mindössze negyvenen jelezték, hogy élni kívánnak a lehetőséggel. Kellemes meglepetésként érte őket, hogy a konkrét meghirdetés után százötvenen jelentkeztek az iskolába, ebből válogatták ki a 93 első osztályost.

A Herman Ottó Gimnázium Miskolc belvárosában, közvetlenül a városháza mellett van, elég jól karbantartott, kellemes benyomást keltő épületegyüttes, nagy belső udvarral. Régóta magas szinten oktatják itt az idegen nyelvet (német, angol, francia, latin, olasz, orosz és szlovák). Két-három éve indítottak egyedi tantervű biológia osztályt, és magyarból, történelemből, matematikából, fizikából emelt szintű képzés folyik. Miskolcon a Földes után a második legjobb gimnáziumként tartják számon, országos viszonylatban a 184 gimnázium versenyében a 39. helyen áll.

Igazgatónője tavaly érte el a nyugdíjkorhatárt, de "továbbszolgál". 1965-ben már igazgatóhelyettes volt, 76-ban nevezték ki igazgatónak. Azóta egyfolytában vezeti az intézményt. Manapság "szépséghiba" KISZ-es és pártmúltja, és főleg az, hogy a miskolci pedagógus pártalapszervezet titkára volt.

Az ő interpretálásában a történet a következő: 1992. januárjában, amikor a téli szünetről visszatértek, akkor hallottak arról pletyka-szinten, hogy napi-rendre került a Herman katolikus egyháznak való átadása. Maga a tény nem igazán érte őket váratlanul, számítottak rá, mert arról is tudtak, hogy a Szatmári Nővérek már 1990-ben beadták a visszaigénylési kérelmüket. Az volt az álláspontjuk, hogy az igény jogos, "az épület átadására mindig megvolt a készségem, csak arra nem, hogy ilyen formában jöjjön létre a dolog". Úgy gondolták, hogy először azokat az épületeket fogja az egyház birtokba venni, amelyekben nem tanítanak, a többi majd fokozatosan kerül át. Bosszankodtak amiatt, hogy nem hivatalosan, hanem mindenféle szóbeszédéből értesültek arról, hogy mennyire előrehaladott stádiumban van már az ügy.

Az első hivatalosnak tekinthető közlés a művelődési osztály vezetőjétől származott, és valahogy így hangzott: "Csak névtábla csere lesz, nincs más választásunk, a tanárok biztosan el fogják fogadni, mert itt a pedagógus munkanélküliség".

Ezután – furcsamód – az igazgatónő hamarabb találkozott az egyház, mint az önkormányzat illetékeseivel. A püspök úr közölte vele, hogy szeptembertől átveszik az iskolát, öt osztályt indítanak, már igazgatót is választottak. Megpróbált érvelni, hogy a beiskolázási munka már októberben elkezdődött, de ez nem hatott különösebben.

Közben megérkeztek a nyilatkozatok, amelyeket a pedagógusoknak alá kellett volna írniuk, és valami olyasmit tartalmaztak, hogy a pedagógusok megígérik, hogy a Bibliát meg a vallásos irodalmat tanulmányozzák, és nem nevelnek az egyház ellen.

Jártak közben itt-ott, próbáltak tájékozódni, kiutat keresni. A következő lényeges esemény a január 14-i tantestületi értekező volt, amelynek egyetlen témája az volt, hogy érdemes-e harcolni? Titkosan szavaztak. Az eredmény szerint egy kivétellel valamennyi pedagógus a Hermant és a harcot választotta.

Közben a szülők körében is zajlott a közvélemény-kutatás. Kilencven százalékban visszaküldték a kérdőíveket, és elsőprő többségük névvel-címmel vállalta, hogy nem az egyházi iskolát választja. A negyedikes szülők nevében az egyik SZMK elnök levelet írt a polgármesternek, amelyben a Herman fennmaradását kérte. Az egyik alkalommal, amikor a polgármesteri hivatalból és az egyháztól kilátogattak az iskolába, a kapuban 70–80 gyerek várta őket, néma tüntetéssel. Ez utóbbi két akcióról állítólag az igazgatónő előre nem tudott.

Január vége felé a testületi ülésen minden érdekelt megjelent. Itt volt igazán módjuk a tanároknak véleményt nyilvánítani. Egymás után pattantak fel, és mindenki a maga módján, és stílusában, a Herman egyben tartása mellett tette le a voksát. Állítólag előre elhatározták, hogy valamennyien hozzászólnak "ha csak közben le nem lövik őket". Ezután már a szavazás következett: a 49 szavazásra jogosultból 45-en szavaztak a Herman Ottó Gimnázium továbbélésére, és négyen az egyházi gimnázium mellett.

Ezután január 29-én és 30-án szülői értekezletek következtek. Azért rendezték két napon, mert félték, hogy egy alkalommal nem férnek be a terembe az érdeklődők. A két értekezleten körülbelül négyszáz szülő vett részt, 34 szülő mondta el a véleményét, és mindössze egy szólt közülük a katolikus gimnázium mellett. A többiek mind a Herman önkormányzati kezelésben való megmaradása érdekében nyilatkoztak. A titkos szavazás lehetőségét elutasították, nyíltan mindössze 3-an szavaztak az egyházi iskola mellett, és ketten tartózkodtak.

Hogy volt-e manipulálás vagy presszió, azt nem tudhatom. De hogy szervezkedés és agitáció folyt, az biztos. Ez azonban nem tilos, nem inkorrekt fegyver a demokráciában, hanem éppen az érdekérvényesítési folyamat szerves része. Több embertől is megkérdeztem, hogy mi a véleményük a szülői ellenállás okáról. Az egyházpártiakat kivéve mindenkitől a következőhöz nagyon hasonló véleményt kaptam: a legfőbb ok az, hogy hagyományai vannak az iskolának, és szeretik, ragaszkodnak hozzá.

Végül is kompromisszumos megoldás született. A Közgyűlés 1992. február negyedikén döntött a Herman Ottó gimnázium ügyében. Egyhangú volt a döntés abban a tekintetben, hogy az épületeket 1993 júniusában átadják a római katolikus egyháznak. A FIDESz, az SzDSz, és az MSzP egyhangúlag támogatta, az MDF megosztott volt, a kereszténydemokraták pedig nem támogatták a javaslatnak azt a részét, hogy a Herman Ottó gimnázium változatlan összetételben, új épületben folytathassa működését.

A Zrínyi Ilona Gimnázium

A református egyház 1993-tól szándékozik indítani első osztályait, és 95-re akarja birtokba venni az egész épületet. Nem félnék attól, hogy nem lesz igény a református oktatásra, de beiskolázás szempontjából nem csupán Miskolcra számítanak, hanem az egész egyházkerületre, amely Borsod megyén kívül még Heves megye egy részére is kiterjed.

Az egyház vállalta, hogy a jelenlegi évfolyamok a jelenlegi tantervek szerint tanulhatnak tovább, meglévő csoportjaikban. Ezután sem zárkoznak el más vallású diákok felvételétől, ezzel is régi hagyományukat szeretnék folytatni. Ha a tantestület nevelési koncepciójukat magáévá tudja tenni, s ha ebben a tekintetben lojalitást vállal, akkor megtartják és tisztségükben megerősítik őket. "Az iskola jelenlegi igazgatójának személyét változatlanul ebben a tisztségben kívánjuk megerősíteni." – nyilatkozták. Itt tehát igazgatóstul megmaradhatott volna az egész testület. A finanszírozást természetesen ők is állami kvótából kívánják megoldani, de maguk is szándékoznak valamit tenni az iskola fenntartása érdekében. "Az iskola anyagi működtetéséhez (ideértve a diákok ösztöndíjazását is) alapítványt kívánunk létrehozni." – írják.

Az önkormányzattal továbbra is jó kapcsolatban szeretnének maradni, de beleszólást csak annyiban engednek meg, amennyiben az nem ellenkezik egyházi érdekekkel. Hogy milyen iskolát képzelnek el, erre csak nagy általánosságokat mondott a püspök úr. Keresztény szellemiségű nevelést akarnak, de a szakmai színvonalra is nagy súlyt fognak fektetni, és "a keresztény nevelés szempontjait nem az oktatás színvonalának rovására, hanem annak emelésére" érvényesítik.

Szerinte vannak olyan politikai tényezők, amelyek az érintettek (tanerők, szülők) hangulatát igyekeztek befolyásolni, de mivel nincsenek konkrét bizonyítékok a birtokában, nem akarja megnevezni őket. Biztosít mindenkit, hogy a keresztény kurzustól senkinek nem kell tartania, és ha a magyar iskolaügyet megnézzük, akkor mindenki számára nyilvánvaló lehet, hogy a protestáns egyházak soha nem voltak militánsak.

A Zrínyi Ilona Gimnázium szép, tekintélyes, jól karbantartott épület Miskolc legszebb részén, az Avas aljában. A gimnáziumnak a nyelvek és a művészeti (ének, rajz) tagozatok az erősségei, de mostanában már egyedi tantervű biológia osztályokat is indítanak, és természetesen sokféle fakultáció is létezik. A felvételi arányok nem túl jók (40 és 55 százalék között van az utolsó öt év átlaga), de ide négyes tanulók jönnek, és zömében humán beállítottságú lányok, és olyan pályákra mennek (művészeti főiskolák, bölcsészkarok), ahol a legnagyobb a verseny. Jó szellemű, humánus légkörű az iskola, és szeretnek ide járni a diákok meg a tanárok. Az igazgatónő nagyon fiatal, magyar-angol szakos. Valaha maga is zrínyis diák volt, majd az egyetem után itt kezdett tanítani. 1990 óta igazgató, a tantestület egyhangúan választotta meg.

A tanárok mind tudták, hogy a Zrínyi református gimnázium volt, úgy-hogy a visszaigénylés ténye nem lepte meg őket. A lévays öregdiákok sokat nyüzsögtek itt már régebben is. Egy éve például felszólították őket, hogy vál-

toztassák meg a nevüket. Ők nagyon megdöbbenek, mert "úgy tudtuk, hogy Zrínyi Ilona nem kompromittálta magát az elmúlt évtizedekben". Amikor az igazgatóválasztás napirendre került, akkor az igazgatójelölt megkereste a püspök urat. A püspök úr akkor azt nyilatkozta, hogy 1995-ig ők nem szándékoznak birtokba venni az iskolát. Valószínűleg a Herman ügy pörgette fel itt is az eseményeket. A püspök úr "kényszerhelyzetbe került", és neki is lépnie kellett.

Az *első lépés* az volt, hogy rendeztek egy Lévy Fórumot, ahol volt lévays tanárok és az egyházközség képviselői vettek részt. Ott a püspök úr a magyarországi erkölcsök romlását taglalta, és hogy ők ezen változtatni akarnak. Az igazgatónő (aki ott volt a fórumon) ezt úgy kommentálta, hogy vajon ez a szolid iskola lenne-e az erkölcsi romlás színtere. Miskolc a munkanélküliek, a szociálisan elesettek, az elhagyott öregek gyűjtőhelye, és akkor pont itt kell kezdeni? Véleményével nem áll egyedül. Több helyen is megemlítették, hogy érdekes módon a szociális szférába korántsem igyekeztek olyan elánal benyomulni az egyházak, mint az oktatásba.

A *második lépés* az volt, hogy meghívták a püspök urat nevelőtestületi értekezletre. "Kellemes hangulatú volt az értekezlet, a püspök úr művelt, higgadt, kedves ember", de csak általánosságokat mondott: a lojalitásról beszélt, meg arról, hogy református szellemű iskolát akar a keresztyényi szeretet jegyében.

Az ad hoc bizottság vezetője ekkor már jelezte, hogy a pedagógusoknak véleményyt kell nyilvánítani az ügyről. Nyílt szavazást rendeztek. A szavazáson az 57 tagú testületből 51-en voltak jelen, 17-en voksoltak úgy, hogy tanítáának református gimnáziumban, 34-en pedig nemleges választ adtak. A püspök úr véleménye az, hogy a tanári kar elég nehéz helyzetbe hozta őket, pedig igazán nem túl sokat kívántak tőlük, jószerint annyit, hogy ne destruálják az egyházi oktatást. Ennek ellenére büszke a szavazás eredményére, szerinte ez az egyharmad-kétharmad nagyon jó arány. Közben szülői közvélemény-kutatás is volt. A 330 első-másodéves tanuló családja közül 286 szavazott: 109 család elfogadná az egyházi oktatást, 177 pedig nem. Biztos vagyok benne, hogy itt nem volt semmiféle rászervezés vagy agitáció, presszió meg különösen nem.

Az igazgatónő szerint, ha nem általánosságban lett volna feltéve a kérdés, hogy állami/önkormányzati vagy református iskola, hanem úgy, hogy vagy református vagy Zrínyi, akkor még több "világi" szavazat lett volna mind a tanárok, mind a diákok, illetve szüleik körében. Döntés még nincs, de azt hiszem, a zrínyisek még kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a Herman. Még egy gimnáziumot nehezen tud majd "kiállítani" az önkormányzat. Nem is lenne annyi gimnáziumra szüksége Miskolc városának, főleg most, amikor már levonul a demográfiai hullám. Pedig kár az iskoláért, mert olyan érzésem volt, hogy itt tényleg megvalósítottak valamilyen nagyon emberi, nagyon szeretetteljes légkört (ha nem is kifejezetten a keresztyényi szeretet jegyében).

CSATÁRY ILDIKÓ

RADNÓTI GIMNÁZIUM

1990 február végéig kellett valamennyi egyháznak benyújtania azoknak a volt egyházi ingatlanoknak a jegyzékét, amelyeket visszakérnek az államtól. A zsidó hitközség legelső megnyilatkozásai szerint az egyház három iskolát kér vissza: a volt zsidó gimnáziumot az Abonyi utcában, a Bethlen téri volt polgárit és a Wesselényi utcai volt elemi iskolát.

Raj Tamás országgyűlési képviselő szerint az Abonyi utcai zsidó gimnázium ügye már a Németh-kormány idejében is terítéken volt. Az utolsó minisztertanácsi ülésen szavazták meg, hogy százezer forint jelképes megváltással a zsidó hitközség visszaszerezheti a mai *ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium* épületét, és maga rendbe is hozhatja azt. Az új kormány azonban nem ismerte el ezt a döntést, a privatizációs törvényre való hivatkozással.

- 1991 szeptember végén, október elején jelentette be a hitközség először igényét az épületre, a törvénynek megfelelően - mondja *Tomcsányi Gábor*, a Radnóti igazgatóhelyettese.

1991 decemberére azonban a zsidó hitközség álláspontja megváltozott, amennyiben más ingatlant is elfogadhatónak mondtak az Abonyi utcai épület helyett. Nemzetközi nyomásra, azaz a külföldön élő volt zsidó gimnáziumi diákok kívánságára - akik közül számosan az USA-ban és Izraelben élnek, s anyagiilag is támogatják magyarországi felekezetüket - a hitközség 1992 januárjára felújította korábban benyújtott ingatlanvisszaigénylési kérelmét.

- 1992 februárjában jelentette be a hitközség, hogy mégis igényt tart az épületre. Ezt írásban közölte a minisztériummal. A minisztérium március elején továbbította az egyetemnek azt levelet, amelyben közölték, hogy az épületet zárolták, nem elidegeníthető. Egyben a tárgyalások folytatását a minisztérium áttestálta az ELTE-re. - mondotta *Tomcsányi* igazgatóhelyettese.

A Radnóti ügye így került az *ELTE Ingatlangazdálkodási Bizottsága* elé, amelynek feladata az egyházi ingatlanok visszaadásával, és egyéb ingatlangazdálkodással kapcsolatos ügyek intézése. A bizottság vezetője *Cseresznyés László*, gazdasági főigazgató.

A Radnóti tantestülete 1992 március közepén szerzett tudomást az új helyzetről: a zsidó hitközség igényt tart az épületre. Az *ELTE Ingatlangazdálkodási Bizottsága* az első egyeztető tárgyalásra meghívta *dr. Réz Gábornét*, a Radnóti igazgatóját is.

- Március 28-án kaptam értesítést *Cseresznyés úrtól*, hogy április 1-jére meghívnak a tárgyalásra. Itt *Zoltay úr*, a hitközség vezetője bejelentette, hogy 1992. szeptember 1-jétől szeretnék átvenni az épületet. Az *ELTE* álláspontja: addig nem tud időpontról tárgyalni, amíg nem tudja, hogy a gyakorló iskolát milyen épületben lehet elhelyezni. - mondta el az igazgatónő.

- Az ingatlanvisszaigénylési tárgyalások három szinten folynak. Ha az első, illetve második szinten nem jutunk el a megállapodásig, akkor tovább kell küldeni az ügyet az *Egyeztető Bizottsághoz*. Az *Egyeztető Bizottság* döntését a kormány hagyja jóvá. Amennyiben az *Egyeztető Bizottság* sem tud dönteni, akkor

továbbküldi a kormánynak, nekik kell döntenie a kérdésben. –magyarázza az ügymenetet Cseresznyés László, az ELTE gazdasági főigazgatója.

– Április 1-jén, az első tárgyaláson részt vett *dr. Kurucz Mihály* az ELTE képviselőjében, *dr. Réz Gáborné*, a Radnóti igazgatója megfigyelőként, és személyem. – folytatja Cseresznyés főigazgató. – A hitközség részéről Zoltay Gusztáv, *Landeszman György* főrabbi úr, valamint *Kovács Miklós* jogi képviselő voltak jelen.

Mivel a korábbi megbeszéléseken nem született írásos anyag, az első emlékeztetőt erről a tárgyalásról adták ki, miszerint az ELTE elismeri az igény jogosságát. A hitközség oktatási tevékenységre kéri vissza az épületet. Az érdeklentét alapja, hogy az épületben működő iskolára az ELTE-nek szüksége van, és az intézményt mint gyakorló iskolát együtt akarja tartani tantestülettel, diákokkal. Addig nem tudja innét elvinni az iskolát, amíg nincs megfelelő épület. A hitközség pedig ragaszkodik az 1992 szeptember 1-jei átadáshoz.

Az első tárgyalást követően *dr. Réz Gáborné* kötelességszerűen tájékoztatta a szülőket a kialakult helyzetről, biztosítva mindenkit arról, hogy az intézmény együtt marad, ha más épületben is. A szülők ad hoc bizottsága, elismerve a hitközségi igény jogosságát, nyilatkozatban kérte, hogy részt vehessen a további tárgyalásokon.

Az élénk sajtóvisszhangra válaszolva, ugyanakkor elzárkózva a kérdésnek a médiákon keresztül történő megvitatásától, Zoltay Gusztáv, a hitközség vezetője leszögezte:

– Ez az ügy túlnő az ELTE és a hitközség hatáskörén. Ragaszkodunk az iskolához, hiszen az kispénzű zsidók adományaiból épült fel. Természetesen nem akarjuk szétverni a Radnótit, nem mondjuk, hogy költözzenek ki holnapután, és szeretnénk, ha kapna egy másik épületet.

A törvény értelmében az első tárgyalás után harminc napos türelmi idő következik, az esetleges közbülső tárgyalások céljára. Cseresznyés főigazgató még harminc nap hosszabbítást kért a minisztériumtól.

A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvény szerint kormánybizottság dönt olyan esetben, ha a megelőző két szinten nem születik megegyezés. A kormánybizottság elnöke a *Miniszterelnöki Hivatal* illetékes államtitkára, társelnöke az egyház képviselőinek vezetője, tagjai hat minisztérium megbízottai, valamint az egyház képviselői, a kormányt képviselő tagokkal azonos számban.

Arra a kérdésre, hogy Cseresznyés úr milyen döntést vár a kormánybizottságtól, így válaszolt:

– Az eddig lefolytatott tárgyalásainkkal azt szeretnénk volna elérni a hitközségnél, hogy ne ragaszkodjanak ilyen szoros határidőhöz, és várják meg, amíg a Radnóti elhelyezésére megoldás születik. Megoldás lehet számunkra egy üres épület, vagy új épület. Amennyiben lejár a türelmi idő, és nem tudjuk új alapokra helyezni a tárgyalást, akkor a kormánybizottság hoz döntést. Ez a döntés lehet az, hogy az ELTE szüntesse meg a Radnótit, vagy az, hogy a hitközség ne kapja vissza az épületet. A pakliban ugyanis az is benne van, hogy ők igényelhetik, ám ha nincs megállapodás, akkor a kormánybizottság dönt pro vagy kontra...

- *A kormánybizottsági döntést megelőzőben ki lendíthetne a Radnóti ügyén?*

- A Fővárosi Önkormányzat abban segíthetne, ha egy olyan gimnáziumot, ahol a létszám erősen megcsappant, átosztana egy másikba, felszabadítva ezzel egy számunkra elfogadható épületet. Ugyanis, ha bármelyik fél sérelmet szenvedne, az fölöttébb kellemetlen volna. Itt egy kompromisszumos megoldás lenne jó, amire adott a lehetőség, hiszen apad a gyereklétszám a középiskolákban. Biztos vagyok benne, hogy egy középiskolai épületet a főváros szabaddá tudna tenni. - válaszolta a főigazgató.

Cseresznyés főigazgató szerint Budapesten az egyházi ingatlanok visszaigénylésének az ügye azért nem áll rosszul, mert az önkormányzatok hajlandóságot mutatnak az ingatlanok visszaadására. A legtöbb egyház ugyanis nem kifejezetten vallásoktatásra akarja az ingatlant visszavenni. Olyan típusú iskolát kívánnak kialakítani, amilyenek a régi egyházi iskolák voltak, biztosítva a közoktatást, amelynek csupán egy kis szegmentuma foglalkozott, fakultatíve, a vallás oktatásával.

- Az egyházak jelentős része csupán egy-két iskolában akar kifejezetten vallásoktatást. A többi csupán átvenni akarja, és meghagyni azt a funkciót, amelyet korábban is betöltött, biztosítani az erkölcsösebb nevelést, a jobb tanárokat. - folytatta a főigazgató. - A tanárokat, úgy tűnik, jobban meg tudja majd fizetni az egyház, ugyanis a normatíva akkor is jár, ha az épületet az egyház visszakapta. Ezzel a normatívával, és ezt kiegészítve külföldi támogatással, meg az esetleges tandíjjal, jobban tudják az egyházak biztosítani a megfelelő színvonal fenntartását. Ugyanakkor, tudván azt, hogy mintegy 7000 ingatlant igényeltek vissza, az esetek többségében pénzbeli kártalanításra tartanak igényt az egyházak. Ez érthető, mert ha nem nyújtják be az igényüket, akkor pénzbeli kártalanítást sem kapnak. Ez megviselelheti ugyan az állami költségvetést, de ha a parlament így döntött, akkor a következményekkel is számolnia kell.

- *Mi a véleménye a sokak által hangoztatott évről, hogy a törvény sok pontban elnagyolva fogalmaz, nem határozza meg a döntésre jogosultak körét?*

- A törvény valóban nem elég konkrét, mert azzal, hogy kimondja, hogy a jelenlegi használót el kell helyezni, nem határozza meg, hogy ez kinek a hatásköre, hogy ki dönti el az elhelyezéssel felmerülő vitás kérdéseket. Itt túl sok feladat hárul a kormánybizottságra, amelynek csak a felét teszik ki a kormánytagok, a másik felét egyházi képviselők alkotják, akik viszont csak érdekeket képviselnek, és nem rendelkezhetnek a kárpótlást illetően döntési joggal.

- *A Radnóti gimnázium, az ELTE egyik gyakorló iskolája, veszélyes helyzetben van. És mi lesz a sorsa a BTK helyiségeinek, a paristák volt központi épületében?*

- Az épület üres helyiségeibe a piaristák már most be akarnak menni. Az ELTE-nek az épületben maradását el tudják ugyan fogadni, de egy ütemterv közös kidolgozását kérik. Ami magában foglalja azt a kérdést is, hogy mikor megy ki az épületből végleg az ELTE. Ehhez az ütemtervhez az ELTE-nek is tartania kell magát. Mintegy 10 éves távlatban a társbérletet el tudják fogadni a piaristák, de a tulajdonjog átírását, a zsidó hitközséghez hasonlóan, ők is kérik. Ha ez mind megvalósul, akkor az ELTE-nek bérleti díjat is kell majd fizetnie a használatért. Reméljük, hogy a kormánybizottság az érzelmeket félretéve tárgyalja majd ezt az ügyet, mert ebben az esetben az ELTE-nek nincs visszavonulási lehetősége. Egy 20 ezer négyzetméteres épületet aligha lehet elővarázsolni a

fővárosban. Itt vagy egy hosszabb távú társbérletben, vagy a visszaigénylés megtagadásában látom a megoldást. – fejezte be nyilatkozatát a főigazgató.

A Radnóti gimnáziumbeli jogász szülők ad hoc bizottságának a közreműködésével a jelenlegi nem hivatalos átadási időpont 1993 szeptemberére módosult.

*

A DEÁK TÉRI ISKOLA

A Deák téri Általános Iskola az 1952-ben megszüntetett nyolcosztályos evangélikus leánygimnázium épületében működik. Az épületet nem államosították, a földtulajdoni lapon ma is az *Evangélikus Egyház* szerepel tulajdonosként.

– Mikor került először szóba a Deák téri általános iskola privatizációja?

– 1989–90-ben, amikor megkezdődött az egyházi birtokok visszaigénylése, akkor még arról volt szó, hogy az Evangélikus Egyház nem indít még egy gimnáziumot, vagy még egy iskolát Budapesten. A *Fasori Gimnáziummal* a fővárosi igényeket kielégítették, most a vidéknek lett volna szüksége gimnáziumra. – tájékoztat *Gauland Mátyás*, az iskola igazgatója.

Az Evangélikus Egyház igénybejelentése mégis váratlanul érintette a tantestületet, akik a győri rádióból, illetve a *Heti Világgazdaságból* értesültek az egyház szándékáról. Evangélikus részről *Havasné Bede Piroska* szerint az egyház privatizációs szándéka nem volt titok, hiszen az igazgató is részt vett a Fasori gimnázium privatizációs tárgyalásain, ahol a Deák téri iskola is szóba került.

Gauland Mátyás szerint, ha az evangélikusok betartották volna a törvény előírta ügymenetet, azaz az iskolaindításhoz szükséges 18 pontos kidolgozott koncepciótervezetet benyújtották volna az önkormányzathoz, akkor az önkormányzat részkidolgozásra visszaadhatta volna azt. Ezzel időt hagyott volna önmagának is, a tantestületnek is arra, hogy az iskolát nyugodtabb körülmények között adhassák át.

– Ezzel szemben mi történt?

– A korábbi közvetlen kommunikáció az Evangélikus Egyház és az iskola között megszakadt 1991 szeptemberével. 1991. október 31-én, az Evangélium napján, *Dr. Harmati Béla* püspök úr elment *Mihályi Gábor* polgármester úrhoz, és aláíratott vele egy szándéknyilatkozatot, amely szerint az Evangélium napján sokszínű iskoláztatás venné kezdetét az V. kerületben. Ezt a szándéknyilatkozatot mi is megkaptuk. Eszerint a két fél megállapodott abban, hogy “a Deák téri általános iskola 1992 szeptemberétől nyolcosztályos egyházi középiskolaként nyitja meg kapuit”.

Az egyházi ingatlanok visszaadásáról szóló törvény értelmében az önkormányzat testületi döntésének meg kell előznie minden megállapodást. Ez a szándéknyilatkozat azonban nem jogellenes, mivel az épület mindig is egyházi tulajdonban volt, ennek megfelelően jelen esetben nincs szó visszaigénylésről.

– *Miért szabadultak el az indulatok?*

– Először is, mert egy intézmény nevelési, oktatási eredményei kerültek veszélybe. Másodsor, mert veszélyben van egy nevelői társaság, amely nevelési gyakorlatában a gyermekek önnállóságát, szabad önkifejeződését támogatja. Harmadsor, a tantestület állami irányítás alatt kíván működni, ahol nem a szülők pénztárcája dönt a felvételnél.

Az Evangélikus Egyház püspöke, Dr. Harmati Béla 1991 novemberében levélben kérdezte meg a tantestület tagjait, hogy kívánnak-e az evangélikus iskola tanárai lenni. Az egyházi elképzelés szerint ez az iskola kezdetben csak hagyományos gimnáziumi osztályokat működtetne, és az alsótagozatos oktatás megszűnésével a tanítóknak másutt kellene munkát találniuk.

1991 decemberében önkormányzati, tantestületi és szülői képvisellel egyeztető tárgyalásra került sor, ahol az önkormányzat – elismerve a rá rótt alapellátási kötelezettségét – ígéretet tett az iskola szellemi, nevelési értékeinek megőrzésére, biztosítására.

A december 18-án lezajlott egyeztető tárgyaláson az érdekeltek jogászoknak adták át az ügy további intézését, akik meghatározták a tisztázandó jogi kérdéseket, amelyekről a január 10-ére kitűzött megbeszélésen tárgyaltak. A tárgyaló felek közötti megromlott hangulatért Havasné Bede Piroska az Evangélikus Egyház számára sokkoló, az eseményeket egyoldalúan interpretáló *médiákat* hibáztatta. Evangélikus részről ez a médiákkal szembeni bizalmatlanság lehetlenné tesz minden további megnyilatkozást.

A tárgyaláson a tantestület egy emberként állt ki az együttmaradás mellett, hozzájuk csatlakozott a szülők népes tábora is. A tárgyaláson megfigyelőként részt vett *Zászkaliczky Péter* lelkész is. Elismerte az iskola pedagógiai műhelymunkájának értékeit, és sajnálkozását fejezte ki arra az esetre, ha az önkormányzat nem tudna másik épületet biztosítani a Deák téri általános iskola részére.

Az 1992. január 10-én megtartott tárgyaláson a *Fővárosi Önkormányzat Oktatási Bizottsága* részéről *Sáska Géza* elnök így nyilatkozott:

– Több önkormányzattal tárgyaltam, és kértem őket, hogy gondolkozzanak azon, tudnak-e épületet adni a Deák térieknek, ha költözni kényszerülnek.

Ennek hallatára Harmati püspök úr felajánlotta, hogy hajlandó az alsó tagozattal és a teljes tanári karral együtt az iskolát, mint 12 évfolyamos iskolát működtetni.

Arra a kérdésre, hogy egy iskolaátvételi ütemterv milyen garanciát nyújt a tanári kar együttmaradására, Gauland Mátyás igazgató így válaszolt.

– Sopronban megnéztük a Berzsenyit, ahol az ütemterv szerint az első osztályosokkal indul az egyházi oktatás, míg a másodiktól fölfelé még mint állami intézmény működik a gimnázium. A későbbiekben megtudtuk, hogy csak evangélikus vallású tanár lehet osztályfőnök, valamint az egyházi pedagógus besorolás is eltér jelenlegi gyakorlatunktól.

Az egyházi alkalmazásba kerülő dolgozók új munkaviszonyt létesítenek, tehát elveszítenék közalkalmazotti besorolásukat, amennyiben a jelenlegi iskola jogutód nélkül szűnik meg. A későbbiek folyamán ezek a dolgozók sem kárpótlásra, sem átképzésre nem tarthatnának igényt, elvesztve így mindazon jogukat, amelyekre – mint az önkormányzat alkalmazásában álló közalkalmazottak –

igényt tarthatnak. További bizonytalanságra ad okot az egyházi oktatási hierarchia: a kinevezett rendes tanári, a szerződéses pedagógusi és az óraadó tanári jogviszony. Az ötven pedagógus csak a tanulólétszámnak megfelelő arányban kerül alkalmazásra. Ezen kívül az egyházi munkavállalási szerződés aláírása a jelenlegi iskola megszűnésének elismerését is jelentené.

A tantestület 1992. január 10-én kinyilváníthatta határozott együvé tartozási szándékát a *168 óra* című újság hasábjain is:

- A Deák téri általános iskola, mint intézmény átalakításával és megszüntetésével nem értünk egyet. Elért szakmai eredményeink alapján munkánkat együtt kívánjuk folytatni, s mindent megteszünk annak érdekében, hogy az intézmény egy új épületben működjön tovább.

Arra a kérdésre, hogy tehet-e valamit az V. kerületi önkormányzat az iskola életben tartásáért, Gauland Mátyás ezt válaszolta:

- Az V. kerületi Polgármesteri Hivatalnak az egyházi iskolák átadásával kapcsolatban lehetősége volna arra, hogy kárptólást kérjen az intézmény más épületben történő újraindítására. Mivel az önkormányzat nem vállal fel minket, mi beadtuk a fővároshoz az iskolakoncepciónkat.

A január 17-én az egyház és az iskola közötti kettős tárgyalásról az újságíróknak távoznuk kellett az egyház kérésére, a médiák korábbi elfogult, egyoldalú tájékoztatása miatt.

Az egyház új tervei szerint szeptemberben a jelenlegi feltételekkel, két osztállyal indulna az alsó tagozat, ugyanakkor a 15 éves korosztály számára megszerveznék az első evangélikus gimnáziumi osztályt is. A "régi" osztályokban fakultatív, az "újakban" kötelező volna a hitoktatás.

Mihályi Gábor polgármestertől ígéretet kapott az egyház a mintegy 14 hiányzó tanterem problémájának a megoldására.

1992. január 30-án a Deák téri általános iskola körül kialakult vita végére ideiglenesen pont került. Az Evangélikus Egyház, az önkormányzat, a minisztérium és az iskola által aláírt dokumentum elválasztja egymástól az iskola szervezetét és az épületet. Ez utóbbi 1993. augusztus 30-ig teljes egészében visszakerül az Evangélikus Egyház kezelésébe.

A Fővárosi Önkormányzat a VIII. kerületi önkormányzattal, míg az V. kerületi önkormányzat a minisztériummal együttműködve keres megoldást a Deák téri általános iskola önálló épületben történő elhelyezésére.

Az V. kerületi önkormányzat emellett vállalta, hogy az 1992 szeptemberétől újrainduló Deák téri Evangélikus Gimnázium két első osztálya számára, a Deák téri épület teljes birtokba vételéig, helyet biztosít a kerületben.

LEISEN ANTAL

A Magyarországi Evangélikus Egyház állásfoglalása

A fenti, Gauland Mátyás igazgatóval készített interjú több helyen tévedéseket tartalmaz, ezért egyházunk a következőket közli:

1. A Deák téri Evangélikus Leánygimnázium nem 1948-ban, hanem 1952-ben került elvétele. Az épület sohase volt államosítva, mindig is az Evangélikus Egyház tulajdonában volt, privatizációról ezért ebben a kérdésben nem beszélhetünk.[†]

2. Az Evangélikus Egyház a tárgyalásokat az iskola visszakerésével kapcsolatban mindig az illetékes hivatalos helyen kezdeményezte, tehát a Kormányznál és a Fővárosi Tanácsnál 1989-ben, valamint később az V. ker. Önkormányzatnál. Az iskola pedagógusaival többször tárgyaltunk. Nem felel meg a valóságnak, hogy az iskola visszakerésével kapcsolatban az egyház nem tartotta be a vonatkozó szabályokat és ügymenetet.

3. Az erre vonatkozó két legfontosabb szándéknyilatkozatot mellékelten, teljes szövegével csatoljuk. *[melléklet 1, melléklet 2 -a szerk.]* A tárgyalások folyamán az Önkormányzat, mint iskolafenntartó és a tantestület véleményének figyelembevételével egyházunk rugalmasan változtatta a gimnázium újraindításával kapcsolatos koncepcióját (4 osztályos, 8 osztályos, vagy 12 osztályos iskola). Az egyház követelményeit a pedagógusok magatartására vonatkozóan, hogy mit jelent egy evangélikus iskolában tanítani, írásban közöltük, ennek a szövegét is mellékeljük. *[melléklet 3 -a szerk.]*

4. Az iskola néhány pedagógusa a médiák segítségével kampányt indított az egyház ellen. Számos megnyilatkozásra került sor, ahol az egyház véleményét nem kérdezték, nem közölték, a tényeket pedig valótlan összefüggésbe állították, vagy valótlanságot állítottak. Erről a kampányról teljes sajtódokumentációval rendelkezünk.

5. Az Evangélikus Egyház tiszteletben tartja a tantestület döntését, hogy nem kíván egyházi iskolában tanítani és a megállapodás értelmében 1993 nyarán veszi át az iskolát az ott dolgozó tantestület nélkül, akik ígéretet kaptak, hogy más budapesti épületben folytathatják munkájukat.

Budapest, 1992. június 4.

[†] Leisen Antal cikkét már ezeknek a tényeknek megfelelően nyújtotta be (a szerk.)

[melléklet 1]

Szándéknyilatkozat

Budapest Belváros Önkormányzata és az Evangélikus Egyház – a reformáció emléknapján, 1991. október 31-én – megállapodott arról, hogy a gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező Deák téri iskola 1992 szeptemberétől 8 osztályos egyházi középiskolaként nyitja meg kapuit.

Dr. Harmati Béla püspök és Mihályi Gábor polgármester a következőkben állapodott meg:

- A jelenleg működő általános iskola munkáját folytatja.
- Az általános iskola osztályainak kifutása mellett folyamatosan épül ki a 8 osztályos gimnázium.
- A zökkenőmentes átalakulás céljából az összes érdekelt bevonásával egyeztető szakmai konzultációkra kerül sor.

Budapest, 1991. október 31.

[melléklet 2]

Szándéknyilatkozat

1992. január 30-án Dr. Biszterszky Elemér közigazgatási államtitkár jószolgálati tevékenységével tárgyalást folytattak a Budapest V. ker. Deák téri iskola ügyében, az V. kerületi Önkormányzat részéről Mihályi Gábor polgármester, a Fővárosi Önkormányzat részéről Sáska Géza, az Oktatási Bizottság elnöke, az Evangélikus Egyház részéről Dr. Harmati Béla, valamint az iskola képviselői.

A Deák téri iskola kérdéseinek megoldása a következő módon képzelhető el a Felek megállapodása szerint:

1. Az V. kerületi Önkormányzat az iskola épületét 1993. augusztus 30-ig teljes egészében átadja az evangélikus egyháznak. A Fővárosi Önkormányzat a VIII. kerület, az V. kerületi Önkormányzat az MKM segítségével a Deák téri általános iskola számára önálló iskola-épület biztosítására megoldást keres 1993. szeptemberéig.

2. Az V. kerületi Önkormányzat az 1992. szeptemberétől újrainduló Deák téri Evangélikus Gimnázium két első osztálya számára a kerületben megfelelő helyet biztosít.

3. A Deák téri általános iskola továbbra is helyet biztosít a megegyezések alapján az egyház hitéleti és kulturális tevékenységére.

*[melléklet 3]***A Budapesti Deák téri Általános Iskola
Tantestülete Tagjainak**

Tisztelt Tanárnő!
Tisztelt Tanár Úr!

Budapest Belváros Önkormányzata és az Evangélikus Egyház 1991. október 31-én megállapodott arról, hogy a gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező Deák téri iskola 1992. szeptemberétől nyolcosztályos egyházi középiskolaként nyitja meg kapuit.

A napjainkban végbemenő történelmi jelentőségű változások lehetővé tették, hogy a közoktatás-nevelés felelősségteljes munkájából az állam mellett, több évszázados hagyományaikhoz híven, az egyházak ismét részt vállaljanak.

A megállapodás szerint a jelenleg működő általános iskola alsó négy osztályának kifizetése mellett fokozatosan épül ki a nyolcosztályos gimnázium. A zökkenőmentes átalakulás céljából az összes érdekelt bevonásával egyeztető tárgyalásokra kerül sor.

Az átalakulás időszakában újonnan indított osztályok átmeneti tantervvel működnek. 1992 szeptemberétől két I. gimnáziumi osztályt nyitunk, a továbbtanulásra való tekintettel a jelenlegi négyosztályos gimnáziumokétól csak mérsékelten eltérő tantervvel.

A szervezési munka első lépéseként szükségesnek véljük számba venni, hogy a jelenlegi tantestület tagjai közül kiknek a munkájára számíthatunk. A tantestület foglalkoztatása a tanulólétszám és osztályrend függvényében biztosított. Önökkel, az iskola közismerten jó munkát végző pedagógusaival szívesen működünk együtt.

Elvárásaink a következők:

- Az Evangélikus Egyház nevelési törekvéseit fogadják megértéssel és támogassák az iskola átszervezését.
- Tekintsék legfontosabb feladatuknak, hogy művelt, felelősségteljes, becsületes és közösségi beállítottságú, hazafias magyar fiatalokat neveljenek.
- Tartsák természetesen a tanulók szabad vallásgyakorlását, fakultatív hitoktatásra járását.
- Tartsák tiszteletben az egyházi ünnepeket.
- A kísérleti tanterv fokozatos kidolgozásához és bevezetéséhez adjanak segítséget.
- Az iskolához pályázat útján kerülő új tantestületi tagokkal igyekezzenek kölcsönös, gyümölcsöző viszonyt kialakítani.

Kérjük, hogy az alábbi szelvényt kitöltve 1991. december 10-ig szíveskedjenek zárt borítékban, nevemre címezve visszajuttatni a Deák tér 4. sz. alatti lelkészi hivatalba. A válasz elmaradását nemleges válasznak kell tekintenünk.

Az iskolaszervező bizottság nevében, tisztelettel

Dr. Harmati Béla
püspök

Itt levágandó

Evangélikus Egyház
Budapest

Alulírott pedagógus, a Budapest Deák téri Állami Általános Iskola tantesztülete tagjaként tudomásul veszem, hogy az iskola 1992. szeptemberétől fokozatosan kiépülő egyházi nyolcosztályos gimnáziumként működik majd.

Az 1992/93 tanévben megnyíló Deák téri Evangélikus Gimnázium oktató-nevelő munkájában

részt kívánok venni
nem kívánok részt venni
/megfelelő válasz aláhúzendó/

Egyháztag vagyok _____ egyházban
Nem vagyok egyháztag.

(név, cím, szak, dátum, aláírás)

Következő számunk
december elején
jelenik meg.
Központi témája ezúttal
PIAC ÉS ISKOLA
kapcsolata lesz.

KÖRKÉRDÉS

1. *Helyesli-e, hogy a hitoktatás a rendes tanítási órák között tanított fakultatív tárgyak sorában helyet kapjon az általános és középfokú iskolák tanrendjében?*

2. *Ki finanszírozza az önkormányzati iskolákban folytatott hitoktatást?*

3. *Milyen feltételek mellett látná helyesnek a jelenlegi önkormányzati iskolák egyházi tulajdonba kerülését?*

4. *Ki finanszírozza az egyházi tulajdonban működő iskolák fönntartását?*

5. *Milyen eredmények várhatók attól, ha az egyház nagyobb szerepet kap az oktatásban?*

Ezt kérdeztük tanároktól, tudósoktól, szakértőktől és közéleti emberektől. Most közreadjuk a válaszokat. Örömmel közöljük azokat a hozzászólásokat is, amelyek egyház és iskola viszonyával a maga egészében foglalkoznak, bár a fenti részletekre nem térnek ki.

BIHARI JÁNOS

a Budapesti Tanítóképző Főiskola ny. tanára

1. Helyeslem. Kívánatos azonban, hogy a vallástanár, illetve hitoktató megfelelő képzettségű (képesítésű) személy legyen. Különleges helyzet alakul ki ott, ahol a városban csak egy középiskola (gimnázium) van, s az történetesen egyházi iskola (pl. Nagykőrös). Az egyházi iskolában a vallástanulás elvileg kötelező. De az ilyen iskolákban is, mivel a szülőnek nincs iskolaválasztási lehetősége, fel kell menteni a vallástanulás kötelezettsége alól azokat a tanulókat, akiknek a szülei ezt írásban kérik. Így a konfliktusok elkerülhetők.

2. Az önkormányzat. A hitoktatás keretében is a tanulók személyiségét fejlesztő oktató-nevelő munka folyik.

3. A kérdés így nem jó. Csak az olyan iskolák egyházi tulajdonba kerülése jogosult, amelyek a kommunista rendszerben történt államosítás előtt is egyházi tulajdonban voltak. Azt hiszem, senki sem kívánja, hogy már meglévő (önkormányzati) iskola egyházi tulajdonba kerüljön.

4. Az egyház, egységes állami támogatással. A közvélemény számára jobban tudatosítani kellene, hogy minden gyermek oktatásáról az állam köteles gondoskodni. A költségeket az adófizetők által befizetett összegből fedezi. Az egyházi iskolába járó tanulók szülei is adófizető polgárok, ők is éppen úgy jogosultak az állami támogatás-

ra, mint az állami vagy önkormányzati iskolába járó társaik. Az állam ezt vállalja is: az ún. "fejkvótát" minden tanuló után átutalja, bármelyik iskolába jár.

5. Feltehető – az eddigi tapasztalatok azt mutatják –, hogy az egyházi iskolákban állandóan törekednek a nevelés és oktatás színvonalának emelésére, másrészt a tanulók erkölcsi nevelését is az átlagosnál tudatosabban és eredményesebben fogják végezni.

FRENKL RÓBERT

Testnevelési Egyetem, Budapest

Már a nyolcvanas évek végén nyilvánvaló volt, hogy a társadalom számára is az egyházi változások hordozzák a történelmi fordulatról a legmeggyőzőbb üzenetet. Az eufória múlköny. Az egyházi élet helyreállításának főbb mozzanatai – a hitoktatástól az egyházi iskolák újraindításáig – olykor nem a társadalom szükséges, új kohézióját erősítették, hanem szinte a legjobban megosztó tényezővé váltak.

Az okok összetettek: az elmúlt évtizedek hatásától, a világnézeti különbségektől a vélt vagy valódi érdekellentétekig terjednek, beleértve a politikai érdekeket. Bizonyára a talpraállási folyamat kezdetén tartó egyházak hibái is szerepet játszanak.

Nemcsak etikai okokból, nemcsak és nem elsősorban a történelmi igazságtétel igénye miatt, de a jelen és a jövő iskola-rendszerében is szükség van egyházi iskolákra, hitoktatásra, az általuk közvetített értékekre. Miért?

Az "egyházi iskolák" kategória érthető, de nem helyesíthető általánosítás. Még az ugyanazon egyházhoz tartozó iskolák között is jelentősek a különbségek. Jelen írásomat főként a lutheránus középiskolákkal, újraindításukkal kapcsolatos tapasztalataim, véleményem határozzák meg. Vannak természetesen jogi, szervezeti értelemben általános jegyek, de ugyanígy általános kategória például maga a "középfokú oktatási intézmény", ami egy adott iskoláról keveset árul el. Azt hiszem, ez a látszólag túl elméleti fejtegetés mégis a probléma lényegéhez közelít. Szinte csak az egyházi iskolák megjelené-

sében valósult meg eddig nálunk az iskolarendszer kívánatos többszínűsége. Az uniformizáltsághoz szokott társadalom, benne számos pedagógus, szülő számára ez olykor meglepően nehezen viselhető el. Persze, mások nemcsak szavakban, hanem a valóságban is nagy örömmel, megújult kedvvel fogadták ezt a kihívást. Mert elsősorban erről van szó. A "langyos víz", az igénytelenség, az egyhangúság megszüntetéséről, az egészséges rivalizálásról, a minőség előtérbe helyezéséről.

Az egyházi iskola számomra elsősorban minőséget jelent. Ez nem tévesztendő össze az elit iskola fogalmával. Szükség van egyházi elit iskolára is, ilyen igényt támasztunk távlatilag a "Fasor" (*Budapesti Evangélikus Gimnázium*) iránt, de minden egyházi iskolában legyen az adott feltételek között optimális teljesítmény. Magas minőségi igény elérése a meghatározó. Nagyön leegyszerűsítve – tudom, ez vitára ingerlő: – csak jó meg rossz iskola van, bárki is az iskolafenntartó. Az állami iskola is legyen jó, de az egyházi iskola fenntartása értelmetlen, ha nem tesz eleget a minőségi igényeknek.

A nagy kérdés az, mitől egyházi egy iskola – azon túl, hogy az egyház az iskola-fenntartó, ami nyilván csupán cégtáblát jelent! A minőség szükséges, de nem elegendő specifikum.

Érthető az egyházak népének az az igénye, hogy jusson kifejezésre az egyházi iskola vezetésében, szellemében, a tanulók és a tanári kar összetételében is az egyházhoz tartozás. A népesség 4–5 százalékát kitevő lutheránus egyház számarányánál mindig nagyobb terheket vállalva vett részt az iskolaügyben. A megfogalmazott célok teljeskörű megvalósítása ma is szinte csak a fővárosban lehetséges, de a többi újra indított vagy indítandó gimnázium is olyan településeken – Sopron, Nyíregyháza, Békéscsaba, Orosháza, Bonyhád, Aszód – működik, ahol az országos átlagnál magasabb az evangélikusság jelenléte. Mégis adjunk hangot az egyházi iskolákkal kapcsolatos másik, az előbbivel nem ellentétes, hanem azt inkább kiegészítő szemléletmódnak is. Eszerint egyszerűen az egyházak történelmi gyökerű társadalmi felelősségvállalásához tartozik az isko-

lák és számos egyéb szociális intézmény fenntartása. Még akkor is, ha ezzel nem közvetlenül, vagy csak részben szolgálnak egyházi célokat. Azt bizonyítják ezzel (vagy ezzel is) az egyházak - ha nem is ez a cél -, hogy másként gondolkodnak, más meggyőződés által vezéreltetnek, mint a közvetlen érdekösszefüggések által irányított egyéb emberi közösségek. A cél egyszerűen szólva a szolgálat, a tehervállás. Ez ott kap különösen nagy hangsúlyt, ahol a település egyedüli iskolája egyházi.

Az egyház alaptevékenysége missziós jellegű. Arra irányul, hogy Istenhez vezesse az embereket. Az iskola viszont nem közvetlen missziós, hanem oktatási intézmény. Minősítését az szabja meg, hogyan látja el oktatási feladatát. Mégis, bár szükségyszerűen követve, sokrétűen érvényesülhet az iskola életében az egyház üzenete. Természetesen lehetnek, kellene az iskolai programban közvetlen spirituális események; a részvétel ezeken azonban mindig az egyéni döntéstől függhet csak. Ami a konkrét kérdéseket illeti.

1. Feltétlenül helyeslem, hogy a hitoktatás helyet kapjon az általános és középfokú iskolák tanrendjében, a rendes tanítási órák között, a fakultatív tárgyak sorában. Ma nyilván elfogultságnak látszik, ha inkább a "kötelezően választható" tantárgyi kategóriát említem. Szinte mosolyogtató ugyanis az erőlködés, hogy mi legyen a hittant elutasítókkal, amíg társaik hittanra járnak. Az iskolában, nézetem szerint, a hittan is tantárgy, nem missziós óra, nem bibliaóra. Miért ne dönthetnék el a nem vallásos tanulók, hogy melyik egyház hittanóráját választják, egyház-, bibliatörténelmet, erkölcsi értékrendet stb. tanulandó. Miért ne lenne kötelező a hittan tanárai számára is ez a - mondjuk így - nyitott hitoktatás? Bátor vállalása a tudás és hit megszűnése felvázolásának. Az alkotmányosság érdekében lehet, sőt kell vallásilag neutrális, társadalmi-világnézeti ismeretek tanulmányozására is választási lehetőséget biztosítani. Mindenesetre van némi humora is annak, amikor azok a pedagógusok, akik évtizedeken keresztül egyszer sem tiltakoztak az ellen, hogy még a törvények adta lehetőségtől is megfosztották egyes igazgatókat a hittanra jelentkezni

óhajtókat, most harcos demokrataként védik a vallástalanság jogát. Kitől?

2. Az előbbiekből következik, hogy nézetem szerint a hittan rendes tantárgy; nem minősíthető kizárólag világnézeti tárgynak. Egyébként is, mi lenne ez, hiszen van toleráns, liberális, messze tekintő, van autokrata, szűkkeblű, elfogult, bármilyen oktatás, de neutrális...? A költségeket természetesen éppúgy az önkormányzat finanszírozza, mint az oktatás egyéb költségeit.

3. Nem tartanám helyesnek az önkormányzati iskolák egyházi tulajdonba kerülését. A polgári fejlődés nagy vívmánya, hogy az állam lett az iskolafenntartó hatóság, ő kell, hogy gondoskodjék a gyermekek oktatásáról. A feladat megoldásában részt vállalnak - többek között - az egyházak is.

4. Az előbbiekkal is összefügg, hogy ami az egyházi iskolák finanszírozását illeti, a normatív alapú állami iskolafenntartásból nem az egyházak, hanem az egyházi iskolák tanulói részesülnek. Ez az egyházi iskolai költségvetés jelentős bevételi forrás. Az egyházak ezt - éppen a színvonalra irányuló célok miatt - kiegészítik. Elképzelhető - főleg sajátos helyi igények esetén -, hogy az önkormányzat és az egyház megállapodása alapján az önkormányzat is hozzájárul az egyházi iskola fenntartásához. De a két fő forrás: normatív támogatás + egyházi támogatás.

5. Az egyházak nagyobb szerepe az oktatásban jelentős színvonalemelkedést kell, hogy eredményezzen. Fontos összetevő a lelkes- és a tanárutánpótlásra gyakorolt hatás. Az már az egyházak belső megújulásától is függ, mennyire tudnak - életmód mintákat is adva - az iskolafenntartás kapcsán is résztvenni a társadalom szellemi megújításán túl az erkölcsi megújulásban.

HALÁSZ GÁBOR

Országos Közoktatási Intézet, Budapest

Az *EDUCATIO* vallásoktatással kapcsolatos körkérdésére válaszolva mindenekelőtt azt a reményemet szeretném megfogalmazni, hogy a feltett kérdések nem válnak a ha-

zai oktatásügy központi kérdéseivé. Olyan kérdésekről van ugyanis szó, amelyek megválaszolása remélhetőleg nálunk is rövid időn belül lezáródik, mégpedig a modern társadalmak normáinak megfelelően.

Hadd jegyezzem meg előljáróban azt is, hogy azokkal értek egyet, akik az európai társadalomfejlődés egyik legnagyobb értékének a vallás és a közügyek szétválasztását, a hatalomgyakorlás szekularizációját tartják. A kelet-európai társadalmakban ez a folyamat többek között az evilági boldogság üdvtanára épülő kommunista államvallás több évtizedes uralma és nem a nem evilági boldogulást hirdető vallás ezzel párhuzamos állami üldöztetése miatt nem zárulhatott le. Emiatt a feltett kérdésekre való válaszadás itt, a mi régióinkban valamivel nehezebb, mint másutt.

Végül azt is szeretném leszögezni, hogy a vallás és a hit megismerésének a jogát az alapvető emberi jogok között tartom számon. Az az ember, akit ettől megfosztanak, akinek tehát a vallás megismerése nélkül kell felnevelkednie, az emberi élet egyik alapvető kérdésében való választás szabadságától fosztatott meg. A hitben való élés lehetőségével mindenkinek joga van találkozni, s azért, hogy ez megtörténhessen, a közösségnek áldozatokat kell hoznia. A hit által felkínált üdvösségről való lemondás természetesen ugyanígy elidegeníthetetlen joga az egyéneknek. Mint ahogy joga az is, hogy felkészítést kapjon a hit hiányában való értelmes életre, a hit elvesztésének az élethelyzetére. Az a tanítás, amely tagadja a vallás nélküli értelmes és erkölcsös élet lehetőségét, kiszolgáltatottá, erőtlenné és szerencsétlenné teszi a modern társadalomban élő embert, ezért különösen veszélyes.

1. Az első kérdésre való válaszadást nehezíti a kérdés belső ellentmondása: a rendes tanítási óra sokunk fejében meghatározásánál fogva nem a fakultatív, hanem a mindenki által látogatott órákat jelenti. Másfelől nehéz a válaszadás, mert egészen más a helyzet, ha a hitoktatásról jogszabály intézkedik, vagy helyi konszenzusra épülő iskolai döntés. Ezért a válaszom az, hogy a rendes, azaz a mindenki által látogatott órák közé hittanórát állami intéz-

kedéssel nem szabad iktatni. Helyi konszenzus esetén elképzelhetőnek tartom a hittanóra beiktatását a mindenki által látogatott órák közé, de csak abban az esetben, ha az adott intézmény precízen kidolgozza a lelkiismereti szabadság biztosításának a garanciáit, s ha kényszer és nagy tapintattal ügyel is ennek az érvényesülésére. Az iskola ilyen döntésének a jogi feltételeit az állami politikának meg kell teremtenie, de e döntés meghozatalát közvetlenül szorgalmaznia nem szabad.

Az egyéneknek azt a jogát, hogy a vallással találkozhasson, az iskolának támogatnia kell, ám ennek nem a mindenki által látogatott hittanóra a legjobb formája. Az iskolák ezt sokféle módon biztosíthatják, amelyeknek csupán egyike a kérdésben felvetett fakultatív hitoktatás, vagy – én inkább így mondanám – a *vallásról szóló fakultatív óra*. A fakultatív vallási óráknak az iskolákban való jelenléte véleményem szerint nem érinti az oktatás világnézeti semlegességét. Az önkormányzati és állami iskoláknak világnézeti szempontból semlegesnek kell lenniük, ami azonban nem jelenti azt, hogy fakultatív órák formájában ne lehetne jelen vallásról való tanítás. A világnézeti semlegességet persze pontosan definiálni szükséges. Az én értekezésemben ez azt jelenti, hogy az iskolában minden olyan világnézet jelen lehet, amely a modern társadalomban megtalálható és alkotmányosan elfogadható. A lényeg az, hogy az iskolának egyfelől nincs joga hivatalból az egyik világnézetet a másik elé helyezni, másfelől a tanári szakma egyik hivatásbeli követelményeként kell megfogalmazni a saját világnézettől eltérő nézetek megismertetésére való törekvést. Az oktatás területén az állam egyik fontos feladata éppen a világnézeti egyoldalúság kizárása, az ilyen értelemben vett világnézeti semlegesség feletti őrködés.

Közvélemény-kutatások szerint a vallás oktatásának a fenti megoldása az, amit ma Magyarországon a legtöbb ember el tud fogadni. Egymást erősítő adatok azt mutatják, hogy a magyar társadalomnak körülbelül egyhatoda áll azon az állásponton, hogy a vallásnak nincs helye az állami és önkormányzati iskolákban, s egy másik egyhatoda híve annak, hogy tegyék

mindenki számára kötelezővé a vallásoktatást. A közbülső nagy többségre türelmes és liberális attitűd jellemző, azaz úgy vélik, hogy a vallásoktatást az önkormányzati és állami iskolákban is biztosítani kell azok számára, akik ezt igénylik.

2. A második kérdésre, t. i. arra, hogy ki finanszírozza az önkormányzati iskolákban folytatott hitoktatást, már könnyebb válaszolni: ha ez megjelenik a fakultatív órák vagy az iskola egyéb tevékenységei között, akkor ezt ugyanazokból a forrásokból kell finanszírozni, mint az egyéb, hasonló tárgyak oktatását, azaz elsősorban az iskola költségvetéséből, másodsorban egyéb külső forrásokból. A programját minden iskola maga állítja össze, s ha e program egészének a finanszírozásáról az iskolafenntartó döntött, akkor döntött az e programban külön tárgyként szereplő vallásoktatás finanszírozásáról is.

3. Előjáróban két dolgot szeretnék ezzel kapcsolatban leszögezni. Az egyik az, hogy az 1948 előtti tulajdonviszonyok visszaállítására való törekvést elvileg elhibáztottnak tartom. Negyven év után praktikus okokból nem lehet visszatérni egy azt megelőző állapothoz, amit az egyházaknak, bármennyire jogos legyen is a korábbi tulajdonuk visszaszerzésére való törekvésük, el kellene fogadniuk. Mégpedig azon az alapon, hogy negyven év elmúltával és olyan horderejű átalakulást követően, ami megtörtént, a kiinduló állapotokhoz való visszatérés társadalmilag és közigazgatási szempontból kezelhetetlen helyzetek kialakulásához vezet. Az egyházak szerepének a növekedése a szociális, egészségügyi és oktatási szférában minden szempontból, így e szférák fejlődése szempontjából is kívánatos, amit a magyar társadalom nagy része nemcsak elfogad, hanem akar is. Ennek azonban csak akkor van értelme, ha ez a meglévő szolgáltatások javulását, és nem azok leromlását vagy tartós bizonytalanság kialakulását eredményezi.

A másik az, hogy az egy iskolával rendelkező kistélepülések kérdését külön kell kezelni. E településeken az egyetlen intézmény átadása valamelyik egyháznak egyfelől rendkívüli módon megnöveli a lelki-

ismereti szabadság korlátozásának a veszélyét, másfelől konfliktus-generáló elemet épít be a rendszerbe. Ezért az állami politika ezt semmiképpen nem támogathatja.

A több iskolával rendelkező települések esetében viszont indokolt egy olyan állami politika, amely a korábban felborult egyensúly helyreállítása érdekében meghatározott ideig jogi és pénzügyi eszközökkel egyaránt támogatja az intézmények átadását, elsősorban azáltal, hogy az önkormányzatokat érdekeltté teszi ebben. Alapvető feltételként azt lehet megfogalmazni, hogy az átadásról az önkormányzat és az egyház között megkötött szerződés garantálja a szolgáltatás korábbi színvonalának a fenntartását, illetve azt, hogy az átadás ne érintse hátrányosan a már az intézménybe járó tanulókat.

Az egyházi tulajdonban működő iskolák finanszírozásában ugyanazt az elvet kell követni, mint az önkormányzati iskolák esetében. Ez azt jelenti, hogy az egyházaknak az általuk fenntartott intézményekbe járó tanulók létszáma alapján meg kell kapniuk ugyanazt a tanulói fejkvótát, amelyet az önkormányzatok megkapnak. Ezt az egyházak kiegészíthetik egyéb forrásokból, így saját jövedelmeikből, az egyházi adóból, valamint a részükre nyújtott általános állami támogatásból (amely utóbbi az egyházi adót fizetők száma alapján célszerű meghatározni), illetve maguk az iskolák is szert tehetnek egyéb bevételekre. Az egyházak közoktatási szerepvállalásának a növekedését segítő állami politika elsősorban az egyházak rendelkezésére bocsátott fejlesztési erőforrásokban nyilvánulhat meg.

5. A várható eredményeket hosszan lehetne sorolni. Csupán néhányat hadd említsek meg ezek közül: az egyházak által felhalmozott és képviselt kulturális kincs és szellemi tőke beáramlása a közoktatásba; a meglévő szolgáltatások kínálatának a bővülése, új szolgáltatások biztosítása eddig ellátatlan vagy nem megfelelően ellátott területeken; a verseny kibővülése és a kártékony állami monopólium visszaállításának lehetetlenné válása; a hazai oktatás nemzetköziesítése az egyházak nemzetközi kapcsolatai révén; a leépülő szociális

szolgáltatások kiváltása az egyházak által felvállalt szociális misszió révén stb.

Bizonyosra veszem, hogy a közeljövőben nálunk is végbemegy az a folyamat, amely a nyugat-európai iskolai rendszerekben az elmúlt évtizedekben csaknem mindenütt lezajlott. Ez az időszak ugyanis általában az egyházi oktatás jelentésváltozását is magával hozta. Az egyházi iskolák ma már egyre ritkábban és egyre kevesebb helyen jelennek meg úgy, mint a tradicionális és konzervatív értékek képviselői. Éppen ellenkezőleg: az egyházi szektor nemegyszer a másság, az alternatívitás, a modern pedagógiai szellem vagy éppen az igényesség hordozója, szemben a gyakran merev és mozdulni képtelen, bürokratikus kontroll alatt álló és nemegyszer a minőségre érzéketlen publikus szektorral. Ez egyébként az egyetlen alternatíva, amely az egyházi intézményeket a szolgáltatásaikat igénylők szemében tartósan vonzóvá teheti.

KORZENSZKY RICHÁRD

Bencés Gimnázium, Pannonhalma

A kérdésekre megfogalmazott válaszok személyes véleményemet tükrözik, semmiképpen nem tekinthető hivatalos állásfoglalásnak.

1. Meggyőződésem, hogy a hitoktatás rendkívül fontos. Az igény ugrásszerűen megnőtt iránta. Nem a "vallásosság" lett nagyobb vagy intenzívebb. Sokan vannak, akik gyermeküknek a hitoktatást azért kívánják, mert szeretnék, ha a családban megkezdődött, s az egyházközségi-gyülekezeti életben folytatódó vallásos nevelés és ismeretátadás az iskolai életből se hiányoznék. Az iskolai hitoktatás rendszeresége, az iskolai keretek mindenképpen lényegesen hozzá tudnak járulni a hitbéli ismeretek továbbadásához. (A hit mint alapbeállítottság, életszemlélet nem azonos az ismeretanyaggal: az élő, a hitből élő közösséggel való eleven kapcsolatra is szükség van.)

Nem tudok egyetérteni azzal a felfogással, amely a hitoktatást az iskolából kiemelné és az egyházközségi/gyülekezeti élet keretei közé helyezné kizárólagosan.

(Ezt a kommunista államrend sem tiltotta meg, bár szinte lehetetlenné tette.) De a kötelező hitoktatással sem tudok egyetérteni. Szabadon választható, fakultatív tantárgyként látom a helyét az iskolában. Európai példák bizonyítják, hogy az iskolai hitoktatás nem ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal. El tudom képzelni azt, hogy kötelező legyen minden tanuló számára az erkölcsstan, etika vagy "ember-tan". Ezt a tantárgyat pedig kiválthatná, helyettesíthetné a vallásoktatás, a hittan azok számára, akik ezt óhajtják. Szükség volna tehát etika tantervre, tankönyvekre, etikát oktató tanárookra. A hitoktatás tantervének, anyagának kidolgozásával az egyházak már előbbre járnak. Meg kellene találni a gyakorlati együttműködés módjait, lehetőségeit.

2. A hitoktatást szabadon választható *tantárgyként* tudom elképzelni. Ha tantárgy, akkor ugyanaz vonatkozik rá, mint bármelyik más szabadon választható foglalkozásra, fakultatív tantárgyra. Az iskolák az adófizető polgárok pénzéből működnek: a hitoktatást kérők is adófizetők.

3. A közvélemény előtt összekeveredik az iskola mint *intézmény* és az iskolaépület mint *ingatlan tulajdon*. Két szempontot szeretnék kiemelni: egyrészt érvényesülnie kell a szabad iskolaválasztás lehetőségének (azok számára is, akik vallásos szellemű iskolát akarnak), másrészt nem szabad megfélemlíteni jelentős, nagy múltú, történelmi egyházi intézmények újraindításáról. Az első szempont főként a társadalmi igényt jelenti, a második pedig a történelmi folyamatosság biztosítását, az egyházakon mint intézményen esett jogsérelmek orvoslását. Ha az önkormányzat területén valós igény van egyházi iskola megindítására, az önkormányzat akkor is bocsáthat épületet az egyház rendelkezésére iskola céljára, ha történetesen egyáltalán nem volt iskolája az egyháznak. Nem szabad elfelejteni, hogy a múltban is sokszor meghívott, felkért egy-egy város egy szerzetesrendet, hogy telepedjen le és vezessen iskolát (utoljára 1946-ban a szociáldemokrata Csepelen a bencés rendet).

Az egyházi iskolák a történelem folyamán mindig is nyitottak voltak a más vallásúak felé. Joggal feltételezem, hogy ez a

nyitottság érvényesülni fog az újonnan induló vagy újra induló egyházi iskolákban is. Tudom, hogy az egy tollvonással és erőszakossággal elkövetett 1948-as jogsérelmet nem lehet tollvonással és azonnal orvosolni. Kölcsönös türelemre, a másság kölcsönös elfogadására, a megoldások közös keresésére van szükség. A türelem azonban nem jelenthet időhúzást, halogatást.

4. Pontatlan a kérdés a "tulajdon" és a "működés" összemosása miatt. Kérdés, milyen feladatot lát el az iskola. Ha ugyanazt a "végeredményt" hozza létre az egyházi iskola, mint az állami vagy önkormányzati, a válaszom: ugyanaz finanszírozza az egyházat, mint aki az önkormányzatit és az államit. Feladat átvállalásról van szó ebben az esetben.

5. Ha az egyházi iskolák kérdése társadalmi üggyé válhatna, pártpolitikai érdekektől függetlenül, akkor mindenképpen várható, hogy az iskolaválasztás szabadsága nyugalmat eredményez majd a társadalomban. Kialakulhat egy egészséges versenyhelyzet is az iskolák között. De kialakulhat egészséges munkamegosztás is önkormányzatok és egyházak között. Vannak olyan feladatok, amelyekben az egyház szolgálata különösen is jótékony lehet: nem csak úgynevezett "elit iskolákra" kell gondolni, hanem nevelőintézetekre, fogyatékos gyermekek otthonaira és olyan területekre, ahol a vallásos elkötelezettségből vállalt pedagógus szolgálat különösen is fontos szerepet játszhat.

LUDASSY MÁRIA

Eötvös Lóránd Tudományegyetem,
Budapest

1. Én feltétlenül az amerikai és francia modellt helyeslem: állami (önkormányzati) iskolák világnézeti semlegességét. A többségi hithez nem tartozó tanárok és diákok emberi méltóságának megőrzését az és csakis az szolgálhatja, ha a tantervben tantárgyak és nem vallási (vagy más világnézeti) konfessziók szerepelnek. E tantárgyak közül kiemelkedően fontosnak tartom a felekezetiileg semleges vallástörténet, mindenekelött (mivel a zsidó-keresz-

tény kultúrkörhöz tartozunk) Biblia-ismertek oktatását, sok-sok művészettörténeti és zenei illusztrációval. Mindenütt, ahol "világi" iskolában az erőszakos térítést sem mellőző felhangokkal bevezetni vágják a vallási (kiváltképp kizárólagosan katolikus) hittanórákat, csak félelmeket váltott ki és hisztériát provokált, mivel a gyermekszáj kegyetlensége hamar kimondta az otthon hallottakat a hitoktatásra nem jelentkezőkről: "Büdös zsidó!" Tanároktól megkövetelt konfesszió-kényszer, a "keresztény szellemben" történő nevelés fogalma vagy semmi többet nem jelent, mint a megelőző rendszer "szocialista szellemű" nevelése, vagy a növekvő pedagógus-munkanélküliség esetén nagyon is sokat jelenthet: a zsidó származású tanárok kirűgését, mivel feltehetően ők a legkevésbé alkalmasak a "keresztény szellemiség" terjesztésére. Ennek a keresztény középosztályra gyakorolt mélyen demoralizáló hatásáról lásd Márai Sándor és Bibó István gyönyörű sorait. (Ahogy a Radnóti Gimnázium visszaegyházasítása esetén feltehetően a "gójok" jutnának hasonló sorsra, mert tőlük nem várható el az izraelita rituálék hithű oktatása.)

2. Az egyházak finanszírozását (a szűkebb értelemben vett hitéletét) hosszabb távon az állami költségvetés helyett a hívőknek, a civil társadalmaknak kellene átvállalnia, az eddig az államnak fizetett adók egy részének tudatos, szabad választáson alapuló célirányos csoportosítása révén (lásd a német példát). A hitoktatásnak függetlennek kell lennie az iskola világi vezetésétől, s ennek bázisa csak a teljes anyagi függetlenség lehet (teremhasználatot leszámítva). Ha majd a civil társadalom hívő része (feltehetően többsége) európai szinten el tudja tartani egyházait, akkor a hitoktatás – mint minden hitéleti tevékenység – az egyházak költségvetésének részét képezheti. Addig is el tudom képzelni a lehetősebb szülők önkéntes anyagi hozzájárulását, ahogy a fakultatív angol oktatást is finanszírozni szokták.

3. A történelmi jog csak a legnevesebb iskolák esetében jelent feltétlen jogosultságot (fasori gimnázium, református gimnázium stb.). Az ilyen esetekben nem is

okozott konfliktust a keresztény (keresztényen) "reconquista". Minden más esetben a funkció fenntartása és a szakmai színvonal megőrzése élvezzen prioritást. Sajnos, nem az a helyzet, hogy az állampárt minden volt felekezeti iskolát pártiskolává, KISZ-kommandósok kiképző helyévé és minden zárdát, kolostort szovjet laktanyává alakított át: ez utóbbi esetben ugyanis semmiféle konfliktust nem okozna az ingatlanok visszaadása. Ám jelenleg egyetemek, jónevű gimnáziumok, szabad szellemű, kreatív iskolai közösségek, a rendszerváltozásban élenjáró kollégisták lakják a volt egyházi ingatlanok túlnyomó többségét: ezek kiebrudálása éppoly jogsérelem lenne, mint anno az apácák vagy a kegyesrendi tanítók kilakoltatása. S nem szabad elfelejteni, hogy negyven év modernizációja kommunista rémuralom nélkül is végbement volna (s mennyivel hatékonyabban!); márpedig a modernizáció szekularizációt is jelent, a hitélet bensőségeiből való kiválasztást; a külső kultikus formák elhanyagolását; tehát a háború (vagy az államosítás) előtti állapot restaurációja a polgári társadalom számára elfogadhatatlan visszalépésként jelenne meg. Csak a tényleges társadalmi igényeknek megfelelő mértékű deszekularizáció elfogadható; a társadalmi igényeket nem a templomokban, nem-szülőktől, nem-otlakóktól, tisztes aggszűzektől és kiskorúaktól gyűjtött aláírások hivatottak reprezentálni. Hanem kizárólag az érintett iskola pedagógus közössége, a szülők megfélemlítés nélkül kifejezett igényei, valamint a kisebbségben maradt jogait (és tanulási lehetőségeit), az eddigi szakmai színvonal megőrzését garantáló bonyolult eljárásjog tiszteletben tartása.

4. A minden tanulót megillető fejkvótát természetesen az önkormányzat (állami költségvetési garanciákkal), a többlet igényeket a szülők, a hívók egyházi adója és az esetleges külföldi szponzorok. Megjegyzem, minden más alapítványi iskolával egyenlő feltételekkel, amelyek ez utóbbiak rovására egyáltalán nem érvényesülnek. A nem egyházi magániskolák épület igényeit a szülők többségi akarata ellenére sem sietnek kielégíteni az önkormányzatok, míg az egyházak esetében a kisebbség

követelése is zöld utat kap (lásd kispesti iskola stb.).

5. Attól függ, hogy a sokféleség (magyarul: pluralizmus) érvényesülését szolgálják-e, avagy az új monolit világkép rákényszerítését a tanulókra-tanárokra. Sajnos, sok olyan hangot (felhangot) hallottam az utolsó évben, amely inkább a múlt századi politikai katolicizmus (de Bonald és XVI. Gergely pápa) hangemére emlékeztet, semmint a liberális katolicizmus Magyarországon is népszerű nagyjainak (Lamennais és Montalembert) az egyház és az állam szétválasztását természetesnek tekintő gondolkodásmódjára. A pártállami diktatúra nemcsak belső kollaborációra kényszerítette az egyházakat, de azoktól a szellemi megújulási folyamatoktól is elzárta, amelyek a modernitáshoz való felzárkózás világtörténelmi stációt jelentik (II. vatikáni zsinat). Hogy a múlt századi fordulatot idézzem: "szabad egyház a szabad álamban" a lelkiismereti szabadság fellegvára lehet. Az államegyházi remiszcenciák felélesztésével pedig csak azt lehet elérni, amit a kommunistáknak sohasem sikerült: társadalmi érzületté tenni az antiklerikalizmust. A kötelezővé tett képmutatás az igaz hitnek árt a legtöbbet.

MARSCHALL MIKLÓS

Főpolgármesteri Hivatal, Budapest

A kérdések általános megválaszolása elé bocsátandónak tartom, hogy a probléma valamennyi részletének megközelítésében *az állam és az egyház szétválasztásának alapelve érvényesüljön.*

Ez a polgári modernizációs folyamat Magyarországon a maga "történelmileg természetes" idejében nem ment végbe, ez ma a konfliktusok egyik forrása. A másik mérlegelendő szempont a kérdések megközelítésében, hogy az elmúlt politikai rendszer a szekularizációt az egyházak intézményesített és erőszakos visszaszorításával vitte végbe. E tágabb történelmi kontextusban is mérlegelve a feltett kérdéseket, az alábbiak a válaszaim.

1. A kérdésben a *tanrend* szó szerepel, amely ma nem tisztázott és ezért nem pontosan értelmezhető fogalom. Az isko-

lában tanítandó anyagot *tanterv* körvonalazza, az iskolában tartandó órák rendjét pedig *órárendnek* nevezzük. Minthogy nem tudom eldönteni, hogy maga a kérdés a két fogalom közül melyikre irányul, mindkettőre válaszolok.

Az önkormányzati fenntartású iskolák tantervében és tantárgyi rendszerében a hittan mint tantárgy ne szerepeljen. Ez a feltétele annak, hogy hitoktatásban valóban azok részesüljenek, akinek családjuk, vagy egy bizonyos életkor felett a tanuló önmaga úgy döntött, hogy a hitoktatást igényli. Szükségesnek tartanék azonban az alapfokú oktatásban egy "világi" bibliaismereti tantárgyat, illetve tananyagot, mind az Ó-, mind az Újszövetségre kiterjedően, a középiskolában pedig egy, a világvallásokat bemutató, továbbá az Európában elterjedtebb vallások körét történetileg is áttekintő tantárgyat. Összegezve tehát: a vallás iskolai tanítását művelődéstörténeti okból, illetve céllal tartanám fontosnak.

A szabadon választott hittan tanítására mindaddig, amíg a templomokban vagy egyéb egyházi épületekben nem tudnak helyet biztosítani, helyes az iskolákban tantermeket rendelkezésre bocsátani, ha ezt az egyház igényli. Maga a hitoktatás ideje azonban váljon külön a rendes tanítási órák rendjétől. Az iskola azt biztosítsa, hogy a tanítási időhöz csatlakozó koradélutáni időpontban nem szervez olyan iskolai elfoglaltságot, amely a hittanra jelentkezőket a hitoktatáson való részvételben korlátozná.

2. Az önkormányzati iskolákban folytatott hitoktatást az egyház finanszírozza, hiszen a településen élőtől nem várható el, hogy adójukat bármely egyház céljára fordítsák. Mindaddig, amíg az egyház jövedelmei (az egyházi adó vagy egyéb bevétel) nem elegendőek a hitoktatás finanszírozására, az állami költségvetés az egyházaknak nyújtson támogatást a hitoktatók óradíjának kiegészítésére.

3. Az önkormányzati *iskolák* egyházi tulajdonba kerülése nem lehetséges. Egyházi tulajdonba csak olyan, jelenleg nem önkormányzati tulajdonú *épületek* kerülhetnek, amelyekben korábban iskola, szociális, egészségügyi vagy kulturális intéz-

mény működött. *Az önkormányzat tehát nem intézményt, hanem épületet adhat csak vissza az egyháznak.* Ennek feltétele, hogy az intézményét, amellyel törvényben előírt kötelező feladatot – esetünkben a fővárosban például középfokú oktatást, kollégiumi elhelyezést – lát el, megfelelő módon el tudja helyezni. Szerencsés esetben – ez, sajnos, várhatóan eléggé ritka lesz – iskola céljára alkalmas saját tulajdonú épületbe telepíti át. Ellenkező esetben, ha a kötelező feladatellátás az intézmény fenntartását nélkülözhetetlenné teszi, az önkormányzatokat vagy az egyházat az államnak kell kártalanítania.

4. Az egyházi tulajdonban működő iskolák fenntartását az egyház és az iskolát – mint egyfajta speciális magániskolát – választó szülők közösen finanszírozzák. Azt azonban biztosítani kell, hogy ha az egyházi iskola növendékeinek oktatásával egyszersmind törvényben előírt állampolgári kötelezettség (tanulmányi kötelezettség) teljesítésére vállalkozik, illetve államilag elismert vizsgára készít fel, akkor az oda járó tanulók után kapjon állami támogatást. E támogatás tehát az egyházi iskolákba járó tanulóknak állampolgári joga jár, és ugyanolyan mértékben kell számukra biztosítani, mint bármely más iskolába járó tanulók "kvótáját". Az önkormányzat egyházi tulajdonban működő iskolát semmilyen körülmények között nem finanszírozhat, hiszen a finanszírozás együtt jár olyanfajta fenntartói jogokkal (igazgatók kinevezése, helyi tanterv jóváhagyása, az iskolai munka minősítése), amelyeket az önkormányzat az egyházak irányában nem érvényesíthetne.

5. Mindenképpen credeménynek tekinthető, hogy a kínálat oldaláról bővül, színesedik a fenntartók köre. Az egyházi iskolák biztosítják azt, hogy vallásos világnézeti szülők világnézeti elkötelezett oktatási intézményt választhassanak gyermeküknek. Ez mindenképpen társadalmi feszültséget oldó mozzanat volna a rendszerváltás folyamataiban. Az egyházi iskolák, a világnézeti meghatározottság révén érvényesülhetne valójában az önkormányzati iskolák világnézeti semlegessége, és ezzel érdemben megvalósulhatna az állam és az egyház kívánatos szétválasztása.

MOLDOVÁN JUDIT

Polgármesteri Hivatal, Szeged

Napjainkban a magyar oktatásügyben óriási változások zajlanak, rohamos sebességgel. Nagy számban jönnek létre új szerkezetű oktatási intézmények, újabb és újabb tagozatok, speciális profilú osztályok és iskolák kezdik meg működésüket. Ebbe a rendkívül változatos és sokféle igényt kielégíteni igyekvő új rendszerbe mindenképpen beleillik a vallásos nevelés, az egyházi oktatási intézmények létrejötte, újbóli indításának gondolata.

Az egyházi iskolák (újra)indításának törvényi kereteit az 1991. évi XXXII. törvény adja meg, amely a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezésére született, és amelynek végrehajtásához az elmúlt hetekben, hónapokban kezdtek hozzá önkormányzatok és egyházak országsszerte. Az előzetes tájékoztatás szerint Szeged városában (eddig) 13 féle egyház, egyházmegye és rend 51 ingatlant igényelt vissza. Ezek közül 16 – jelenleg az önkormányzat tulajdonában lévő – oktatási intézmény. Természetesen a kicsinek mondható, a 60 gyereket ellátó óvodától a 600 tanuló és 70 fős nevelőtestületet foglalkoztató szakközépiskoláig, ezek az intézmények rendkívül sokfélék. Már ebből is látható, hogy a felelősség igen nagy, amikor az egyházak, és az önkormányzatok tárgyalásztalhoz ülnek.

Úgy vélem, az eddigi tárgyalásokból néhány – valószínűleg általánosítható – tapasztalatot érdemes leszűrnünk.

Rendkívül sajnálatos, hogy az egyházi ingatlanok visszaadására vonatkozó törvény megalkotásával egyidőben a törvényhozás elmulasztott az egyházak részére, leendő intézményeik – nem csak oktatási intézményekre gondolok – működtetéséhez megfelelő finanszírozási háttérrel is hozzárendelni. Ezáltal rendkívül nehéz helyzetbe hozták az egyházakat. Hiszen nem elég, hogy szeretnék visszakapni és működtetni régi, patinás intézményeiket, a tárgyalások során már most olyan kompromisszumokra kényszerülnek az önkormányzatokkal, hogy azoktól valamilyen formában pénzbeli hozzájárulást is kapja-

nak, például az óvodák, iskolák fenntartásához.

Mert igaz ugyan, hogy az állami normatív támogatást az egyházi oktatási intézmények is megkapják, de ez az óvodák és az általános iskolák esetében soha nem elegendő. Ebben a helyzetben az egyházak kénytelenek felajánlani különböző "engedményeket" az önkormányzati támogatásért kinevezésébe. Például: bárkit fel fognak venni a leendő oktatási intézménybe, mert az önkormányzatok a szektorsemleges oktatásért szállnak síkra. Vagy hajlandók akár fenntartói jogaik megosztására is az önkormányzatokkal oly módon, hogy némi beleszólást engednek az intézményvezetők kinevezésébe, vagy a tantestület kiválogatásába, vagy az iskola profiljának meghatározásába.

Ez pedig számukra a lehető legrosszabb megoldás. Ahelyett, hogy annyi évtized után végre kiteljesedhetnének, szabadon működhetnének, az egyházi óvodák és iskolák ismét "önként" kénytelenek esetleg korlátozásokat magukra venni. Ez természetesen nem kívánatos megoldás az önkormányzatok számára sem, hiszen azok saját intézményeiktől kénytelenek elvenni a pénzt, ha nem önkormányzati intézményt is támogatni kívánnak, ami minden oldalon csak feszültséget szül.

Egy másik fontos – és nem kevésbé fájdalmas – következmény is kibontakozni látszik az egyházak és az önkormányzatok tárgyalásaiból, de azt hiszem, ennek megítélése majd csak évek múlva lesz igazán lehetséges.

Arról van szó, hogy azokban az esetekben, amikor önkormányzati bérházakat vagy oktatási intézmények épületét üresen kéri vissza az egyházak, akkor az önkormányzatok ezt csak úgy "ígérhetik meg", ha az ország éves költségvetéséből az ilyen jellegű kárpótlásra elkülönített pénzből az új lakások létesítésére vagy az iskola/óvoda felépítésére megkérik a szükséges pénzmennyiséget. Mert hiszen gondoljuk csak meg, ha Szegeden az említett 16-ból csak 5 esetben nem kívánja az egyház a továbbiakban is oktatási célra használni az épületet (tehát újat kell építenünk, hogy a feladatot el tudjuk látni), és "csak", mondjuk, 100 bérlakásból kell a lakókat másik

(természetesen új, hiszen régi bérlakásunk üresen nincs) lakásba költöztetni, ez mekkora terheket róna az önkormányzatra?

Ebben az esetben az önkormányzat van kényszerhelyzetben: *előbb* meg kell építenie az oktatási intézmény épületét vagy bérházat, és csak *utána* adhatja át az egyház által igényeltet. Ez helyi szinten nézve igen sok idő, országosan nézve pedig – könnyű *utána* számolni – jóval több pénz, mint amennyi erre a kárpótlásra rendelkezésre áll. Így aztán hiába van törvény az egyházi ingatlanok visszaadására, sajnos, a folyamat nagyon lassú lesz.

Jelenleg még – legalábbis Szegeden – példaértékűen toleránsan, "csendes" zajlanak a tárgyalások. De az évek múltával, amikor majd láthatóvá válik, hogy számos ingatlan visszaadásának időpontja nem kerül egyre közelebb, sajnos, biztos, hogy csökkenni fog a kölcsönös megértés, nagyon nehéz lesz az együttműködés.

Hiába tehát a kormányzati jó szándék, ha nem tartalékolnak elegendő pénzt erre a célra, akkor bizony az egész helyzet kísértetiesen hasonlít arra a családi jelenetre, amikor a szülők – hogy ne idegesítse őket a gyerekek veszekedése – rájuk parancsolnak, hogy béküljenek ki. Majd bezavarják őket egy szobába, rájuk csukják az ajtót, és attól ők már akár azt is hihetik, hogy teljes a békeség, a csend és a nyugalom.

ORBÓKNÉ SZENT-IVÁNYI ILONA

Unitárius lelkész, Budapest

Az *EDUCATIO* által feltett kérdések megválaszolása előtt szükségesnek tartom a jelenlegi helyzet rövid elemzését.

A hazai társadalmi légkör a türelmetlenség, intolerancia jellemzi, és, sajnos, ez alól az egyházak sem mentesek. Ez részben érthető, hisz 1948 után annyi bántás, megaláztatás, jogsérelem érte az egyházakat, hogy most egyszerűen szeretnének mindezért kárpótlást kapni. Úgy tűnik, sokan elfelejtik, hogy nem lehet ugyanott folytatni az intézményrendszerek munkásságát, ahol annak idején, 1947–1948-ban abbahagyták.

Magyarországon az elmúlt évtizedek alatt két generáció nőtt fel vallásos ismeret, egyházhoz való tartozás nélkül. A kádári közömbösség és elaltatás politikája igazán sikeres volt ezen a területen. Szemben a régió más országaival, ahol az egyház menedéket jelentett a szenvedő népnek, hazánkban az egyházi élet hivatalos, látható része a rendszer kiszolgálására rendezkedett be.

A rendszerváltás több tekintetben is nagy kihívást jelentett a hazai történelmi egyházaknak. Egyfelől szembe kellett nézniük közelmúltjuk történelmével, önvizsgálatot kellett tartaniuk; másfelől egy új társadalommal kerültek szembe. Ebben az új helyzetben megnövekedett a vallás iránti érdeklődés, ezt bizonyítják az elmúlt két év kereszteselési statisztikái; ugyanakkor azt is tudomásul kell venni, hogy a társadalom jelentős része nem vallásos, nem él egyházi életet, s ha nem is ellenséges, de idegenkedve tekint a hozzá közelítő missziós tendenciákra. A megnyilvánuló vallásos érdeklődést sem tudják a történelmi egyházak – felkészületlenségük miatt – kellőképp kihasználni, éppen ezért terjednek olyan gyorsan az újkeletű vallásos közösségek, Nyugat-Európából kiszorult szekták.

Vagy mérhetetlen naivitás, vagy súlyos tévedés, ha nem az adott térség realitásából indulunk ki.

Ahhoz, hogy az oktatásban is rendeződjenek a viszonyok, az egyház és az állam teljes szétválasztása lenne a cél. Az egyházi intézményrendszer semmiképp sem függhet a mindenkori politikai rezsimtől. Nem válhat anyagilag függővé, hisz akkor a múltbéli gyakorlat folytatódik.

1. Nem tartom helyesnek, hogy a hitoktatás – az egyházi iskolákat kivéve – a rendes tanítási órák között kapjon helyet.

A templomokból éppen a középgeneráció hiányzik leginkább. Ez a generáció a mai iskoláskorú gyermekek szülei, ők vallásos nevelés nélkül nőttek föl, sokan közülük másodállást vállalnak, hogy megteremtsek családjuk számára a minimális életszínvonalat. A szülők nagy része tehát nem vallásos meggyőződésből írhatja be gyermekét hitoktatásra, hanem pótolni szeretne valamit, amiből ő kimaradt.

Ugyanakkor talán azt is remélik, hogy az egyházi nevelés pótolni tudja azt, amit ők a napi rohanásban elmulasztottak.

Az iskolai hitoktatás nem biztosít esélyegyenlőséget a történelmi egyházak számára sem. Egyértelműen a többségi egyházaknak kedvez, akik minden iskolában jelen tudnak lenni. De ilyen tekintetben már kisebbségnek számít a hazai, mintegy négyszázszáz év evangélikusság, nem is beszélve a kb. 80 ezres izraelita közösségről és a 15 ezer főnyi unitáriusról, akik nem tudnak élni a felkínált lehetőséggel. Így az iskolák többségében csak a római katolikus egyház tud méreténél fogva rendszeres hitoktatást tartani és megfelelő hitoktatót biztosítani, a protestáns egyházak esetében az iskoláskorú gyermekek hitoktatása változatlanul az egyházközösségekben folyik, hétköznap délután, vagy vasárnap délelőtt.

Annak nem látom akadályát, hogy ahol erre mód és igény van, az iskola termet biztosítson a tanórákon túl a hitoktatás számára. Ugyanakkor jó elgondolásnak tartom azt, hogy a tananyagba általános Biblia-ismeretet és erkölcsstant iktassanak be, hisz a hitoktatás felekezeti jellege továbbra is megmaradhatna.

2. A finanszírozás kérdése újfajta törvényi keretet igényelne. Jelenleg az egyházak működésük ellátásához állami támogatást kapnak a költségvetésből. Emellett a Művelődési és Köznevelési Minisztérium külön keretből fizeti a hitoktatókat havi bontásban.

Felvetődik a finanszírozás és az egyházi támogatás egy teljesen új formája is, például a személyi jövedelemadókból levonható egyházi támogatás; vagy a jelentős méretű állami vagyon egy részének zárolása, s ennek kezeléséből, gazdálkodásából félretett összeg. Mindenképpen célszerű lenne egy olyan finanszírozási eljárás kidolgozása, amely nem teszi az egyházakat ismét kiszolgáltatottá a mindenkori politikai hatalomnak.

Mivel a hitoktatás mindenképp a társadalom erkölcsi felemelkedését szolgálja, elősegítheti a társadalmi összefogást, ezért, amíg az egyházak nem kapnak olyan tőkét, amellyel önállóan gazdálkodhatnak, addig külön állami keretből kell fedezni a

hitoktatás költségeit. A fakultációk között első helyet kell kapnia a hitoktatásnak, amennyiben az adott iskolában erre igény van.

3. Az önkormányzati iskolák jelenleg igen nagy anyagi nehézségekkel küzdenek. Ha ezek nagy része ismét felekezeti jellegű lenne, továbbra is állami támogatásra szorulnának, hisz az egyházak képtelenek lennének fenntartani azokat. Különös figyelmet igényelnek azok a kisebb települések, ahol még csak választási lehetőség sem adódna a más felekezeti, illetve nem hívő gyermekek számára az állami és az egyházi oktatás között. Az egyházak csak annyi intézményt igényeljenek vissza, amennyit szellemi-lelki-anyagi lehetőségük elbír az elkövetkezendő években.

A protestáns középiskolák a múltban egyfajta értelmiségi elitképzésre is törekedtek, habár tanítványaik jórészt egyszerű családok gyermekei voltak, éppen a kulturprotestantizmus elve alapján a népi szellemi-erkölcsi felemelkedést szolgálják.

4. Az egyházi tulajdonban működő iskolák fenntartásában az lenne a cél, hogy a jelentős szellemi-erkölcsi többletet adó intézményt a szülők és az egyháztagok kötelessége legyen fenntartani. Csak kisebb mértékben szoruljanak állami támogatásra.

5. Ha az egyház nagyobb szerepet kap az oktatásban, annak hosszú távon biztos lesznek eredményei. De a túlzott optimizmust nem látom jogosnak, hisz az egyházi hitoktatás eleve azokat a gyermekeket érinti, akik amúgy is rendezett családi körülmények között élnek. Valójában a társadalom perifériájára szorult, sodródott tömegekhez jut el legkevésbé az evangélium, pedig ők szorulnának rá erre a legjobban.

Nem hiszem, hogy a bűnözési statisztika, vagy a társadalom morálfilozófiája hirtelen megjavulna. Ugyanakkor szükség van arra, hogy az elbizonytalanodott, kallódó emberek egyfajta erkölcsi kapaszkodót, támaszt találjanak az életben, s megtanulják, hogy tolerancia nélkül, a másik tiszteletben tartása nélkül nem lehet teljes életet élni. Az egyházak küldetése szempontjából már az is eredmény, ha egyetlen kallódó lelket megmentenek.

PETRIN LÁSZLÓ

Polgármesteri Hivatal, Tatabánya

Az ember hivatása gazdagítani személyiségét, a pedagógus hivatása gazdagítani a mások személyiségét. Az iskola színtere az egyetemes értékek és gondolkodásmódok továbbadásának, amelyet hivatásszerűen valósít meg a nevelők közreműködésével. Az iskola egyben gyűjtő- és gyűjtőpontja a világnézeti másságnak, amikor is értékek továbbadása történik, hidépítés a múlt és jelen között.

A személyiség gazdagításában, az egyetemes értékek továbbadásában kiemelt helye és szerepe van a kereszténység értékeinek, amely nem csupán tan vagy az élet sajátos értelmezése, hanem ősmintája az embernek. Ez az ősminta bizonyos értelemben kultúrák feletti, mivel egyetemes. Hogyan valósul meg ez az értékközvetítés az iskolákban?

Nem csupán az egyébként elkerülhetően és részben már megtörtént törvénymódosítások az egyedüli eszközei ennek. Kiemelten szükséges, hogy a világi hatalom hagyjon fel a tudományos világnézet mezébe öltöztetett előítéleteivel. A rendszerváltás lassan két éves múltra tekinthet vissza, de ez vajmi kevésbé érzékelhető az iskola falain belül. A tankönyvek még mindig egyféle (és ettől kötelezőnek tűnő) ideológia deklarációját közvetítik.

Az élet keletkezésére, az élet értelmére, a *bonnan jöttünk, hová tartunk* kérdésekre a tankönyvek materialista válaszokat adnak, nyoma sincs a bőszen hangoztatott pluralizmusnak. Az ún. tudományos világnézet tankönyveinkben ma még egyenlő a materialista világnézettel és ideológiával. Nem jelenik meg a tankönyvekben az sem, hogy a vallási filozófiák ugyanúgy védhetők és cáfolhatók, mint a többi. Nincs alternatíva, választási lehetőség biztosítva a diákoknak a keresztényi értékek, értékrendek választását illetően.

Hiányzik az iskolákban a biztosított nyilvánosság a keresztény minták számára mozgalmak, diákok és tanárok alakjában. Az iskolák még mindig tartózkodóak a cserkészmozgalmakat illetően, nem mernek nyitni, és sokszor gyanakvással fogad-

ják a külső közeledést. A keresztény diákok és tanárok megjelenését gátolja a társadalom válogatása a karizmák között. Kísért a keresztény fiatal és nevelő egydimenziós emberré redukálása: úgy tűnik, hogy a szeretet-szolgálat, a karitatív cselekedetek minden más karizma fölé kerültek, és az aktív keresztényi részvételt csak ebben a síkban teszi lehetővé a társadalom. A kereszténység által kínált emberkép ennél több értéket és mintát kínál az iskolák falain belül is. A társadalom- és jövőkép tekintetében, a gondolkodásmód és kultúra vonatkozásában olyan modellt javasol, amely a megelőzésben is hatóerőként lehet jelen.

Hogy ez az értékes másság jelen legyen és hathatósabban legyen jelen az oktatási intézményekben, annak két feltétele van. Az egyik: mind a diákok, mind a tanárok vonatkozásában meggyőzőbbnek kell lenni az általuk képviselt keresztényi életmintának. Olyan életgyakorlatra van szükség, amelyben a más vallásúak és a nem vallásos emberek számára megszólítható partnerekként lehessenek jelen. S ez viszonyosan is szükséges, ők is megszólítani-képes társai legyenek szűkebb környezetüknek. Az egyházi szentségekkel való élés, a csupán vallási aktusokon való részvétel, a rutinná vált istentiszteletre járás ma már nem betetőzése a keresztényi életmintának. Az igazságot kereső és értékbe kapaszkodó emberek társaságában ennél sokkal többre van szükség, és ehhez kiváló színtér az iskola.

A másik feltétel egy újfajta szövetségi politika. A keresztényi életminta és gyakorlat akkor lehet alternatíva, katalizátor és kihívás az oktatási intézményekben (és máshol is), ha független tényezőként kerül partneri viszonyba másféle reformprogramokkal. Ha pártpolitikai érdektől mentesen, ha megköötözött dogmáktól szabadon, ha nem az egyedüli kizárólagosság és burkolt kényszer jegyében lépnek fel, akkor a megújulási folyamatban nagyobb szabadságot kaphatnak. Nem valamiféle ravasz taktikára van szükség az előrelépéshez, hanem a másik ember (diák, tanár) meggyőzésének gyanakvás nélküli elfogadására, az értékes másságok szeretet-közösségben való megélésére.

A vallásos tanárokat és diákokat "gettóba" kényszerítő társadalom most közdi kicsalogatni csigaházukból a kereszténység értékeinek képviselőit. Elkezdődött egy folyamat, amelyben az iskola helyet biztosít a morális értékek közvetítésének, a munka etikája megismertetésének, a közéleti szereplésre való felkészítésnek (hiszen ez nem más, mint másokkal való törődés), és a sort még lehetne folytatni. A válságban levő társadalom felismerte, hogy a keresztény ember képes menedzselni a válságot, ezért igényt tart aktivitásukra. A keresztény javaslat a totális reform, amely a teljes ember megvalósítását célozza meg, és ennek alapjait az iskolában kell letenni.

SZENTÁGOTHAJ JÁNOS

a Magyar Tudományos Akadémia ny. elnöke

1. Természetesen *helyeslem*, hogy a hitoktatás a rendes tanítási órák között tanított fakultatív tárgyak közt helyet kapjon az általános és középiskolák tanrendjében.

Enyhén szólva is furcsának vélem, hogy olyan pedagógusok és szülők, akik a pártállam idején – igaz, egzisztenciális fenyegettség mellett – olyan tudománytalan, korszerűtlen, sőt ostoba tévtanokat prezentáltak a nevelésükre bízott ifjúságnak, mint a "tudományos szocializmus", marxista-leninista történelem és álfilozófia stb., most hirtelen félteni kezdték az ifjúságot a keresztény vagy zsidó vallás tanításaitól és erkölcsi elveitől. Biztos vagyok benne, hogy semelyik Magyarországon létező történelmi egyház nem tanít vallásoktatás címén olyan nyilvánvaló obskurantizmust, mint amit az elmúlt 45 évben az állam oktatáspolitikájában képviselt. Mégis, a teljes biztonság érdekében az állami vagy önkormányzati iskolákban nyújtandó vallásoktatást az alant részletezendő feltételekhez kötném.

A szülők kizárólagos prerogatíváját képezi, hogy gyermekeik hitoktatásáról rendelkezzenek. Azoknak a gyermekeknek a részére, akiknek a szülei hitoktatást nem kívánnak, a hitoktatás óraszámával egyen-

lő *társadalmi magatartás és erkölcsstan* című tárgyat kellene rendszeresíteni.

A más vallású, vagy ateista felfogással szembeni toleranciának minden vallási és vallásfelekezeti oktatásban kiemelt szempontnak kell lennie.

Mind az iskolai hitoktatásban, mind a helyette oktatott "nem vallásos jellegű" erkölcsstanban tilos a tudomány által elfogadottal ellentétes (obskurantista, mágikus stb. világszemléletből folyó) állításokat képviselni: pl. a világegyetem, bolygónk és az élőlények keletkezésével ellentétes elméleteket (például az USA-ban ismert kreacionista és más hasonló fundamentalista elveket) hangoztatni. A zsidó és keresztény történelmi felekezetek és egyházak a világ fejlett részén mindenütt ésszerű kompromisszumra jutottak e kérdésekben a modern tudományos világképpel.

Az állami és önkormányzati iskolákban természetesen tilos bármely vallás közkeletű szimbólumai (pl. a falra függesztett kereszték) és (a hitoktató órákon kívül) bármilyen imádság felmondatása, illetve szerepeltetése.

2. Az önkormányzati és állami iskolákban nyújtandó hitoktatás, illetve hitoktatást pótló tárgy anyagi feltételeit az oktatási költségek keretében célszerű biztosítani.

3. Minden olyan iskolát, amely 1948 előtt egyházi (felekezeti) tulajdonban volt, előbb-utóbb át kell adni az egyházaknak (felekezeteknek) az esetben, ha ezt az egyházak (felekezetek) kívánják, ha ebben iskolai oktatást óhajtanak folytatni és ennek feltételeit a maguk részéről meg is tudják teremteni. Határidőt itt nem szabnék, végső határnak talán 15 évet jelölnék meg. Ha az állam 1988 előtt olyan nagyméretű beruházásokat és átépítéseket eszközölt volna, hogy ésszerűbb az eredeti helyett más, a célnak megfelelővé tehető épületet átadni, erre tárgyalásokban kell módot találni. Mindenesetre biztosítandó, hogy jól és magas színvonalon működő állami vagy önkormányzati iskolák ne essenek e folyamat áldozatául.

4. Az egyházi (felekezeti) tulajdonba került iskolák fenntartása az illető egyházak (felekezetek) feladata, viszont az oktatott (nevelt) gyermekek utáni un. "fejkvótát"

az állami vagy önkormányzati költségvetés keretében kell biztosítani.

5. Az egyházak (felekezetek) által fenntartott iskolák biztosan jelentősen hozzájárulhatnak egy erkölcsi értékekben kiegyensúlyozottabb fiatal generáció felneveléséhez és ezen keresztül egy sokarcúbb - demokráciára alkalmas -, valódi pluralitásos társadalom kialakulásához. A fentebb említett feltételeknek minden, a "fejkvótára" igényt tartó iskolának meg kell felelnie.

ZIBOLEN ENDRE

a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató
Központ ny. igazgatója

A feladott kérdésekről a megszabott terjedelem korlátai között még hitvallást is aligha lehetne tenni, nemhogy megokolt véleményt kifejteni. Így inkább az elsőre szorítkozom.

Helyeslem, pontosabban: kívánatosnak tartom, hogy a fakultatív hittan a rendes tanítási órák között kapjon helyet az órarendben. Egyrészt azért, mert minden szülő alkotmányos joga, hogy gyermekét vallásoktatásban részesíttesse, másrészt a vallástan kivételes művelődési jelentőségére tekintettel. Ez a véleményem nem újkeletű. 1939-ben megjelent disszertáciomban már kifejezésre jut:

"A tanulmányi anyag hagyományos felosztását megtartva, a nemzeti irodalom, a történelem és a földrajz tanítása s a társadalomtudományi elvek ismertetése tehet legtöbbet ezen a téren (ti. a növendék szociális éréseinek a támogatásában - Z.E.). Szociálisan nevelő hatásában csak a helyesen értelmezett vallás-erkölcsi nevelés múlthatja felül." (*Szociális érés az iskolában*, 141. p.)

A közelmúlt emberöltők magyar pedagógia-történetében csak valamelyest is tájékozott olvasót nem kell emlékeztetni rá, hogy ennek az utalásnak a háttérében egykori tanárom, *Prohászka Lajos* művelődésfilozófiai tanítása állott:

"A vallás a maga tartalmaiban az embert ... teljes egészében mozgatja meg és szellemének horizontot ad, ezért művelődési értelemben klasszikusnak minősíthe-

tő. Nem véletlen, hogy minden vallás, amely súlyt vet az erkölcsi követésre, egyszersmind személyes életformálást követel. A csupán megigazulási és erkölcsi szempont mellett azonban a vallásos kiművelésben és gyakorlásban a történeti szempontoknak is érvényesülnie kell. Ez a történetiség adja meg éppen a pozitív vallások pótolhatatlan művelődési értékét a pusztán racionalisztikus elképzelésekkel vagy az egyoldalúan érzelmi vallásossággal szemben. E tekintetben éppen a kereszténység joggal többnek tekinthető, mint csupán vallásnak: azt mondhatnók, hogy egész kultúra, kozmosz az, amelyben benne él, habár jelentését változtatva és spiritualizálta is, az egész antik valóság, úgyhogy a Thukydides-féle kijelentést módosítva bizvást állíthatjuk, hogy miként Athén egész Hellasnak, úgy Róma egész Európának nevelőiskolája volt és az ma is: e 'római szellem' hatása alól nemcsak a reformált, hanem a nem-keresztény felekezetek, sőt a vallásilag közömbösek sem tudják egészen kivonni magukat. Ezért a vallás nélküli műveltség mindig csonka és hiányos lesz." (*Az oktatás elmélete*. Budapest, 1937, 123-124. p.) Prohászka mélyégs humanizmusából szükségképpen következik, hogy idevágó tanítása - ha a minden humanitással szemben ellenséges tudománypolitika őt már 1949-ben véglegesen el nem némitja - tovább tárgult volna az *ökumené* szellemében, magába fogadta volna a zsidó-keresztény kontinuitás eszmekörét.

A hitoktatásban való részesülés alkotmány biztosította jogából és a vallástan így felfogott jelentőségéből azonban még nem következnek, hogy a hittanórákat mindenképpen az órarendben kell elhelyeznünk. Az azonban igen, hogy a vallás tanításának az egyéb alapvető művelődési javak közvetítésével azonos körülmények között kell folynia. A hitoktatás ügye eként nem csupán művelődéspolitikai-világnézeti kérdés, hanem van oktatás-szervezési-pedagógiai vetülete is.

A hittan az általános és középfokú iskolai tanulmányok része. Márpedig az iskola a gyermek és a serdülő szemében sajátos világ. Életük (1) térben, (2) személyi állományában, főképpen pedig (3) szellemi

tartalmában minden mástól jól elkülönülő szektorra. Ami ott folyik, valamiképpen "más", még ha valamely egyéb, máshol (sportpályán, táncházban vagy éppen könyvtárban) másokkal folytatott tevékenység kisebb-nagyobb hányaduk szívéhez közelebb állna is. Az órarendből kirekesztett hittanóra egykönnyen a "külön" nyelvóráknak, fevételi előkészítőknak a "rendes" órákhoz viszonyítottan alacsonyabb rangjára süllyedhet. Rádásul tapasztalat szerint meglehetősen biztonságosan számíthatnának a sajtó (nem utolsósorban a hazai szakajtó) nagy részének, a rádióknak és a televízióknak együttértő támogatására mindazok, akik – mondjuk – a korrepetáló foglalkozások "rangját" szeretnék az így elhelyezett hittanóráknak biztosítani.

A hittannak az órarendi keretből való kiemelése más hátrányos következményekkel is járhat: magukat az így szervezett oktatásban részesülő fiatalokat készítheti a többiekétől való elkülönülésre. (Általános érvényű gyermek- és ifjúságlélektani tapasztalat, hogy a közös különözés tudata könnyebben ébred fel, mint az együvé tartozásé.) Pedig társadalmunk felekezeti tagoltsága olyan adottság, amelyik sajátosan virulens állapotban élte túl az ateizmus, "a tudományos világnézet" négy évtizedes uralmát. Adottak az ebben a megosztottságban gyökerező, a termékeny társadalmi együttműködést alkalmilag hátráltató következmények is. Az iskolai osztály gyakori hasonló tagozódását azonban megalakulásának pillanatától keresztetik a felekezeti alapon való megosztás ellen ható tényezők, mint amilyen a közös lakóhely, közös játék, közös kulturális érdeklődés stb. A tanulók ekként a mindennapi együttélés során válhatnak immunisá a felekezeti elfogultság ártalmával szemben. Olyan eredmény ez, amely vallási szempontból homogén gyermekközösségekben külön odafigyelést, tudatos nevelői ráhatást igényel. Olyan helyzeti előny, amelyet a hittan kikülönítésével elveszthetnénk vagy éppen visszajára fordítani vétek.

A hittanóráknak a kombinatív órarendben való elhelyezésekor már az eddig érintett két tényező: az oktatásra igénybe

vehető helyiségek és az oktatásban részesülő tanulók igényeinek figyelembe vétele sem könnyű feladat. Iskoláink mai elhelyezési viszonyai között, vallási szempontból erősen tagolt tanulóserreg esetében teljesen meg sem oldható.

Hatvanéves érettségi találkozóm külsőben már-már a harmonikus megoldás példájának tűnik az egykori iskolámban, az újpesti *Könyves Kálmán Reálgimnáziumban* követett gyakorlat. A 12 osztálytermen, tornatermen, rajztermen, természetrajzi és fizikai előadótermen kívül volt az épületben egy, az 1924. évi középiskolai reformig az V. osztályban induló görög helyett ún. görögpótló tárgyakat választó tanulók számára kialakított kis tanterem is, tehát a 12 osztály számára (az alsó osztályok párhuzamosak voltak) összesen 17 helyiség. Közülük az 1931/32. tanévben 4 mégis üresen maradt. Párhuzamosan ugyanis csak a katolikus és zsidó hittanórák voltak a 389 római és a 4 görög katolikus vallású, illetve a 153 zsidó tanulóknak. A 33 evangélikus úgy oszlott meg az osztályok között, hogy hétben számuk nem érte el a 3 főt. A 68 református iskolatársunkkal is órarenden kívül foglalkozott hitoktatójuk, más iskolák azonos korú növendékeivel összevontan. (Feltehetően ennek a körülménynek is része volt abban, hogy közülük nagyobb arányban léptek valamelyik "idegen" cserkészcsapatba. A reálgimnáziumnak a világháború éveiben elhalt cserkészcsapata csak az 1929/30. tanévben szerveződött újjá.)

Az ismertetett helyzet magyarázza, hogy az iskolai körözkönyv szóhasználatában a "más vallású" gyakorlatilag "zsidót" jelentett, és hogy körünkben – kiváltképpen a felső osztályokban – antiszemizmushoz híre-nyoma sem volt. Amikor egyik, addig zsidó hittanra járó és a vallási ünnepeken otthon maradó osztálytársunk az utolsó tanév őszén bemutatta a még születése idején kiállított keresztlevelet, ez a nem mindennapos esemény semmilyen konsternációt nem keltett. R. attól fogva katolikus hittanra járt. 1929 májusában, amikor Újpesten az előző évben nyugdíjba ment(!) főigazgató, *Gaal Mózes* "tanári és írói munkásságának 40 éves jubileumát" ünnepeltük, a Te Deumon és a

zsídó templomban tartott megemlékezésen tanárok-tanulók valláskülönbőség nélkül vettek részt. (Herczeg Árpád: *Gaal Mózes főigazgatónak, 40 éves tanári és tróai jubileuma alkalmából*. Az Újpesti m. kir. állami Könyves Kálmán Reálgimnázium XXII. évi értesítője az 1928/29. iskolai évről. Közzéteszi: Zibolen Endre. 3-6. p.)

Kétségtelen, hogy a példában idézett újpesti reálgimnáziumban az órarendszerű hitoktatás viszonylag széles körű megvalósítását elsődlegesen a kedvező tárgyi feltételek tették lehetővé, továbbá az a körülmény, hogy a tanulók több, mint 84%-a mindössze két hittanóra között oszlott meg. *Iskolává* azonban valamely intézmény a tárgyi és személyi összetevőkön túl és azokat messze meghaladó mértékben a benne ható *szellemi tartalom* révén válik. Témánk szempontjából meghatározó jelentősége van, hogy ez a tartalom milyen szellemi környezetet kínál a vallásoktatás számára.

A hatvan évvel ezelőtti Könyves Kálmán Reálgimnázium szellemiségét az ott közvetített művelődési javak és azok a tanárok együttesen határozták meg, akik az akkori középiskolai tanárság néhány ezres sokaságából valamilyen okból kiemelkedtek, de akiket a *Pintér Jenő* vezetett budapesti tankerület – esetleg ugyanazért – befogadni nem akart. Gondoljunk rá: ez a reálgimnázium volt akkoriban a legmodernebb, a fővárosból legkönnyebben elérhető elővárosi középiskola.

Osztályomban szerencsére közülük több is tanított. Némettanáromról, az Eötvös Collegium legelső évfolyamainak egyikéből való *dr. Herczeg Árpádról* azt beszéltek, hogy egykor a temesvári páholyban viselt funkciót. Ma is emlékszem, Lessing tanításakor milyen nyomatékkal szólt Bölcs Náhán gyűrűinek jelentőségéről. Történelemtanárom, a legitimista *dr. Buday Károly* emlékét – bár neve már lekopott róla – még az én odakerülésemkor is őrizte a kollégiumi emlékezet. Tudniülük, hogy volt itt valamikor egy Békefi-tanítvány, akinek a szakdolgozatát a könyvkötő nem vállalta egy kötetbe kötni. Osztályfőnököm, magyar- és latintanárom, aki az egész osztályt Széchenyi hívévé nevelte, *Szetey András* nagy bűne *Pintér* sze-

mében Adyról írott, később kötetted bővült tanulmánya volt az iskolai értesítőben. ("Miért éppen Ady?" – Később, a szocialista irodalomtudományban: "Miért éppen az istenes?") (Szetey András: *A másik Ady*. Budapest, 1941.) Az ilyen pedagógusok által meghatározott tanári területben magától értetődött a szellem igényessége, valamint – tárgyunk szempontjából ez különösen fontos – a tolerancia egymás, általában a mások nézetei iránt.

Vajon milyen szellemi környezettel találkozunk a fakultatív hittan mai általános és középfokú iskoláinkban? A tömegkommunikáció közvetítette helyzetkép nem sok jóval bíztat. Bár nyilván legalább részben más okokból, szerintem is van alapunk az aggodalomra. Ennek érzékeltetésére egyetlen példát idézek. A *Köznevelés*, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium hetilapja 1992. március 20-i számában két "Közlemény" jelent meg. Az elsőben, a 6. lapon a *Képességfejlesztés Országos Központja* (2025 Törökbálint, Köztársaság tér 8.) arra a nyelvi-irodalmi-kommunikációs programra hívja fel az olvasók figyelmét, amelynek "bevezetését bármely pedagógus kezdeményezheti", és 1986 óta a hazai anyanyelvoktatás alternatív programja". A 8. lapon ugyanez a Központ egy értékközvetítő és képességfejlesztő programot hirdet meg, amelyik az "1-3. évfolyamra választható", és a "4-5-6. osztályra szóló folytatása engedélyezés alatt van". A közlemények mind a két program szellemi mentoraként *Zsolnai Józsefet* jelölik meg.

Zsolnai már 1981-ben kísérleti iskolája feladatának vallotta "a vallásos képzetek leépítését". (Mányoki Endre: *Egy másik iskola*. *Mozgó Világ*, 1981, 71. p.) Amennyiben tehát a vezetésével kidolgozott programok sikerrel oldották meg az elébük tűzött feladatot, jóhíszemű pedagógus az e programokat követő iskola tantervébe (nemhogy az órarendbel) a hittant nem iktathatja be. Nem lehet a tanulókat heti 1-2 órában fakultatív vallásoktatásban részesíteni, a többi időben pedig az órákon tanultak lebontásán fáradozni. (Más kérdés, hogy ez az 1981-ben meghirdetett – és 1986-ban megismételt – nevelé-

si program ez idő szerint alkotmányellenes is.)

Természetesen lehetségesek ellenvetések is. Hivatkozni lehet rá, hogy mégoly egyértelmű szándéknyilatkozat nem azonos a megvalósulással, hogy valamely alternatív program benyújtójától nem várható el okvetlenül, hogy a körülmények módosulása (jelen esetben az állampárt összeomlása) nyomán maga kezdeményezze az engedély visszavonását. Az is meglehet, hogy az engedélyezett programok eleve nem voltak alkalmasak e károsnak ítélt képzetek lebontására. Hiszen arról sincsen tudomásunk, hogy a törökbálinti *Kísérleti Általános Iskolában* jelentékeny mérvű fűrj- és kisállattenyésztés folyék, pedig az igazgató már néhány éve kijelentette, hogy az iskoláját is megillető alapellátást egyebek mellett ezzel, ennek a jövedelmével fogják kiegészíteni. (Zsolnai József-Zsolnai László: *A gyermek majd képvisel minket*. Szombathely, 1988, 2-3. p.) Végtül azt is tekintetbe lehet venni, hogy 1986

óta, amikor a hivatkozott szándéknyilatkozat legutóbb 1200 példányban megjelent, majdnem hat esztendő eltelt.

Éppen ezért sajnálatos, hogy olyik legújabb keletű megnyilatkozása sem ad okot a derűlátásra. Így a nevével jegyzett, *A magyar közoktatás minőségi megújításának szakmai programja* című dokumentum a jövő magyar pedagógusától elvárja, hogy "istentani" felkészültséggel is rendelkezzen. (*Iskolakultúra*, 1992/6-7, 117. p.) Csak nem azért, hogy amit a gyermek a hittanórán vagy egyebet "felszed", a jövőben az eddiginél hatékonyabban tudja "leépíteni"?

Zsolnai József kiváltságos szakmai pozícióját, a rendelkezésére bocsátott eszközök szokatlan bőségét látva is remélni szeretnők, hogy a vallásellenes szellemi környezet nem fogja a hittannak az órarendbe való felvételét azokban az iskoláinkban is meggátolni, ahol a tárgyi és személyi feltételek egyébként lehetővé tennék.

KÖZOKTATÁSI KUTATÁSOK

AZ AKADÉMIAI KIADÓ ÉS A KÖZOKTATÁSI KUTATÁSOK TITKÁRSÁGÁNAK KÖNYVSOROZATA
SZERKESZTI GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA ÉS RÉT RÓZSA

NAGY JÓZSEF: A rendszerezési képesség kialakulása. A gondolkodási műveletek elsajátítása

KOZMA TAMÁS: Iskola és település

VAMOS DÓRA: A képzettség vására. Közgazdasági szempontok az oktatástervezésben.

SZEBENYI PÉTER: Történelemtanítás Angliában

MÁTRAI ZSUZSA: Az amerikai társadalomtudományi nevelés története

VIDÁKOVICH TIBOR: Diagnosztikus pedagógiai értékelés

KÁRPÁTI ANDREA: Látni tanulunk. A műelemzés tanítása az általános iskolában.

SZOCIÁLIS SEGÍTŐ. Szerk. Balog Miklósné

TANTERV ÉS VIZSGA KÜLFÖLDÖN. Szerk. Mátrai Zsuzsa

FORRAY R. KATALIN & HEGEDŰS T. ANDRÁS:

Két tanulmány a cigány gyerekekről

JELZÉSEK AZ ELSAJÁTÍTOTT MŰVELTSÉGRŐL.

Szerk. Horánszky Nándor

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS NÉMETORSZÁGBAN.

Szerk. Karl Pellens és Szabolcs Ottó

KOZÉKI BÉLA: Az iskolaethos és a személyiségstruktúra kölcsönhatása

NÉZZÜK MEG EGYÜTT. Műalkotások elemzése

Borsodban. Szerk. Rézművesné Nagy Ildikó

KOKAS KLÁRA: A zene felemeli a kezeimet

CSAPÓ BENŐ: Kognitív pedagógia

DEMOGRÁFIAI HULLÁM – ISKOLA – IFJÚSÁGI

MUNKANÉLKÜLISÉG. Szerk. Halász Gábor

KÁRPÁTI ANDREA: A Leonardo Program

MARX GYÖRGY: Szép új világunk. Természet-tudomány a gimnáziumban

BENEDEK ANDRÁS: Adaptív szakképzési modell.

TESSÉK MEGNEVELNI. Fegyelmi ügyek az iskolában. Szerk. Várhegyi György

EGY ISMERETLEN MAGYARORSZÁG. Mezőgazdaság és szakképzés. Szerk. Forray R. Katalin & Györgyi Zoltán

A könyvek ára egységesen 85.-Ft. Megrendelhetőek a Közoktatási Kutatások Titkárságán, 1395 Budapest, Pf. 427

EGYHÁZ ÉS ISKOLA KÜLFÖLDÖN

BELGIUM

Nekünk egy helyett három iskolarendszerünk van. Az alkotmány szerint ugyanis iskolát alapíthat maga a *Közösség* (az alkotmánymódosítás óta így hívjuk Belgiumot); a tartományi és helyi törvényhatóságok; valamint jogi és természetes személyek, egyesületek és nem profit-orientált szervezetek.

Az *állami iskolák* semlegesek. Az alkotmány 17. szakasza meghatározza, hogy állami iskoláknak mit nem szabad csinálniuk. A törvényhatósági iskolákat *hivatalos iskoláknak* nevezzük, és állami támogatást kapnak. A harmadik rendszer a *szabad iskoláké*. Vannak köztük vallási alapon szervezett iskolák, főleg katolikusok; és világiak, amelyek nem a világnézetet, hanem a tudományos színvonalat hangsúlyozzák.

A semlegesség az oktatásban nemcsak negatív követelmény. Azt is jelenti, hogy különösen respektálni kell a szülők és gyerekek filozófiai, ideológiai és vallási meggyőződését; a tanárok legalább háromnegyedének pedig olyan képzettsége kell legyen, amit hivatalos és semleges oktatási rendszerben szerzett. Szabad iskolákban viszont választhatóvá kell tenni a hitoktatást, illetve választást kell biztosítani a felekezeti hittan és a nem felekezeti etika közt. Ezért maga a *Közösség* felel a

tankötelezettség végéig, azaz 18 éves korig.

Minden iskola pedagógiai szabadságot élvez, beleértve a bizonyítvány kiadását is. Amelyik azonban állami támogatásra pályázik, annak:

- olyan iskolaszervezetben kell tanítania, amely államilag elfogadott, vagy amelyet a miniszter külön jóváhagy;
- olyan tantervet kell alkalmaznia, amely összhangban van a törvénnyel, vagy amit a miniszter ugyancsak külön hagy jóvá;
- alá kell vetni magát a hivatalos felügyeletnek;
- az iskolaalapító jogi személy legyen, illetve olyan természetes személy, aki teljes felelősséget vállal az intézményért;
- meg kell felelnie a tanulói létszám követelményeknek, amelyeket miniszteri rendelet ír elő; a közegészségügyi követelményeknek; illetve az iskolai felszerelésekre vonatkozó pedagógiai kívánalmaknak;
- olyan pedagógusokat kell alkalmaznia, akik nem jelentenek kockázatot a gyerekek oktatásában és nevelésében; végül pedig
- meg kell tartani a törvényes iskolai szüneteket.

Willy Wielemans
Katolikus Egyetem
Leuven, Belgium

Bonyolultabb az ortodox iskolák helyzete. Ezeket tekinthetjük "magániskolának", bár a szó valódi értelmében "magán" iskolák nem léteznek Izraelben. Ezeket az iskolákat állami hatóságok nem ellenőrzik közvetlenül; mégis megkívánják tőlük, hogy bizonyos "világi tárgyakat" iktassanak a tantervükbe, például matematikát. Erről jelentést kell tenniük az oktatási minisztériumnak, amely egyébként is folyamatos tárgyalásban áll velük, hogy működésük feltételeit kölcsönös egyezkedések alapján alakítsák ki.

E: Eddig csak a zsidó iskolákról beszéltünk. Pedig arab iskolák is vannak Izraelben.

– Az arab iskolák lényegében ugyanilyen rendszer szerint szerveződnek. Hiszen a szétválasztásnak ezt a módját még a brit főnhatóság idejéből örököltük. Az arab iskolarendszer – csakúgy, mint a finanszírozás vagy a tanárképzés rendszere – a zsidó iskolákéval megegyezik. A lényeges különbség azonban az, hogy nincsenek külön szekularizált és vallásos állami iskolák. Az iszlám ismereteket minden iskola tantervébe beiktatták. További különbség még, hogy az arab iskolák egy része keresztény (katolikus) iskola. Ezeket is, mint az összes többi, az állam tartja fenn. Mivel azonban a keresztény lakosság száma csekély, és az állam területén szétszórva élnek, számukra még fontosabbak azok a regionális bentlakásos iskolák, amelyeket az állam egyébként a vallásos zsidók számára is kezdeményez.

LENGYELORSZÁG

Nem sokkal azután, hogy Lengyelország elnyerte függetlenségét 1918-ban, a vallást mint rendes tárgyat bevezették az iskolai tantervbe kötelező tárgyként, ezt 1921-ben az alkotmányban rögzítették.

A II. világháború után is tanítottak vallást az iskolában (elemi és középfokon is), egészen addig, amíg 1952-ben el nem fogadták az állam új, kommunista alkotmányát. Az állam és az egyház szétválasztását követően a gyerekek szabadidejükben iskolán kívül részesülhettek vallásoktatás-

ban, amit főleg papok tartottak. Egyházi becslések szerint a gyerekek többsége ekkor is járt vallásórára.

A kommunizmus lengyelországi bukása után az elemi és a középfokú iskolákban az Oktatási Minisztérium 1990-ben kibocsátott rendelkezése szerint újra bevezették a vallásoktatást. A tanárokat, főleg papokat és apácákat, az egyház nevezte ki és fizette. A vallásoktatást azonban nem osztályozták a bizonyítványban.

1992 áprilisában az Oktatási Minisztérium új rendeletet bocsátott ki, amelyben meghatározta a vallás helyét és szerepét az iskolai életben. Leszögezte, hogy vallásoktatást kell tartani az elemi és a középiskolákban, ha a szülők kérik, illetve a középiskolákban, ha a tanulók kérik. Akik nem akarnak vallásoktatásban részesülni, választhatják helyette az etikát. De a részvétel nem kötelező. Az új tantárgynak lesz helye az iskolai bizonyítványban, azok, akik ilyen órára nem járnak, nem kapnak jegyet. Iskolai pályafutásukra ez nem lesz káros hatással.

A vallást/etikát mind az elemi, mind a középiskolákban heti két órában tanítják. A rendelkezés szerint lehetőség van arra, hogy a tantermekben keresztet függesszenek ki, és hogy tanítás előtt és után minden nap imádkozzanak.

Ryszard Pachocinski
Pedagógiai Kutató Intézet
Varsó, Lengyelország

LITVÁNIA

1991-ben a Litván Legfelső Tanács új oktatási törvényt fogadott el, amely a következőket mondja ki: "Az állami iskolákban a vallásoktatást a szülők kívánsága szerint kell lefolytatni, figyelembe véve felekezeti hovatartozásukat. A vallásoktatást nem igénylő gyerekek más erkölcsi vagy társadalmi értékekre vonatkozó tantárgyakat fognak tanulni."

Az iskola Litvániában szoros kapcsolatban van az egyházzal, 1387 óta, amikor Litvánia hivatalosan felvette a kereszt-

séget. Az első iskolát 1397-ben említik, ezt a vilniusi székesegyházban szervezték. Ugyanez vonatkozik a felsőoktatásra is: Vilniusban az első kollégiumot (1570) és a vilniusi egyetemet (1579) jezsuiták alapították, Báthory István kezdeményezésére. A litván iskolák és a katolikus egyház közötti szoros kapcsolatot a 19. században csak erősítette az orosz birodalom általi elnyomatás. Amikor az 1863-as forradalom után a litván iskolákat bezárták és a katolikus egyházat üldözni kezdték, a litván írásbeliség és a vallásos tárgyak oktatása illegálisan, de együtt folytatódott.

Amikor Litvánia 1918-ban független ország lett, a katolikus egyház az állami élet szintje minden területén befolyásos erővé vált. A függetlenség éveiben a vallásoktatás kötelező volt a litván iskolákban, és a kaunasi egyetem teológiai fakultása domináns helyzetbe került. Az 1940-es szovjet megszállás radikális változásokat hozott a litván oktatásban és annak az egyházhoz való viszonyában. Az iskolát hivatalosan elválasztották az egyháztól, a katolikusokat elnyomták. Tanárok és papok ezreit küldték Szibériába. Még Sztálin halála után is törvényen kívül maradt a vallásoktatás, sokakat ítélték el és börtönöztek be azért, mert gyerekeket vallásoktatásban részesítettek. Ez így folytatódott egészen a hetvenes évek végéig, a nyolcvanas évek elejéig.

Az úgynevezett *peresztrojka* évei alatt Litvániában az egyház bizonyos jogait visszanyerte, és többé nem üldözték a vallásoktatást. A lényeges változás azonban a függetlenség 1990-es visszaállításával állt be. A katolikus egyházat visszahelyezték jogaiba. A vallásoktatás visszakerült az iskolai órarendbe. Ez aztán számos új problémát okozott. A nem vallásos vagy más vallású szülők ellenezték az 1918 és 1940 közötti rendszer újraélesztését, azaz a kötelező katolikus vallásoktatás bevezetését az állami iskolákban. Másrészt ma a legtöbb iskola az állami oktatási rendszer része Litvániában. A főleg elemi katolikus iskolák létesítése még gyerekcipőben jár. Ezért kulcsfontosságú a katolikus közös-

ség számára a katolikus vallásoktatás bevezetése az állami iskolákban.

Rimantas Zelvyis
Pedagógus Továbbképző Intézet
Vilnius, Litvánia

NAGY-BRITANNIA

Állam és egyház kapcsolata, az ezzel kapcsolatos konfliktusok Nagy-Britanniában és Írországból összetettek. Tovább komplikálja őket, hogy a brit szigeteket ősidőktől fogva négy nép lakja: az angol, a walesi, a skót és az ír. Az egyház, az állam és az oktatás helyzetéről írott beszámoló csak a brit szigetek sajátos egyháztörténete lehet.

A kereszténység akkor vert gyökeret Britanniában, amikor a ma Angliának és Walesnek nevezett területek még a római birodalom részei voltak. Mikor a rómaiak elhagyták a szigetet, az angolszászok foglalták el Anglia nagy részét és Skócia egy részét, és a kereszténység a *welsh* területre korlátozódott. Fokozatosan terjedt Walesből először Írországra, Írországból Skóciába, végül Anglia északi részére is.

A reformáció idejében a római egyházat Angliában is, Skóciában is megdöntötték, és nemzeti protestáns egyházakat alakítottak. A VIII. Henrik alapította anglikán egyház, mind a katolikus, mind a protestáns hagyomány örökösének vallotta magát. Az egyház feje az uralkodó volt és ma is az. Ez végső soron a parlament ellenőrzése alatt álló államegyház. Skóciában a reformáció erősebben népi és kálvini jelleget öltött. A walesi nép az angol mintát követte (a Tudor-ház és maga VIII. Henrik is walesi volt). Ezzel szemben Írország legnagyobb részében a nép erősen katolikus maradt. Többek közt azért is, hogy elhatárolódjék az uralkodó brit protestánsoktól, kivéve az ír sziget északi csücskét, ahol a skót telepések protestánsok voltak. Mindkét közösség kívül maradt Írország angolok által alapított hivatalos egyházán, amely így kisebbségben maradt. Az iskolák és a főiskolák Angliában az anglikán egyházhoz kapcsolódtak, de olyan központokká fejlődtek,

amelyeken belül különböző csoportok gyakran élesen eltérő véleményeket alakítottak ki a teológiában éppen úgy, mint az egyházjogban. Skóciában a kálvini reformáció, mely erősen hangsúlyozta a Biblia egyéni olvasását és tanulmányozását, a népoktatás növekedéséhez vezetett. Mindez a skótokat Európa egyik legjobban képzett népévé tette; máig megőrizték elkülönült és kiemelkedő oktatási rendszerüket.

A polgárháború után is az anglikán egyház maradt az államegyház, és ez ellenőrizte az egyetemeket és a legtöbb iskolát. A protestánsok vallásszabadságot kaptak, de Oxfordban és Cambridge-ben nem vehettek részt, ahonnan egyébként a katolikusokat és a zsidókat is kizárták. Viszont felállíthattak önfinanszírozó magánakadémiákat, amelyek gyakorlatibb oktatást nyújtottak, mint az ősi egyetemek.

Ez a vallási megosztottság a fő oka a brit iskolatörténet két sajátosságának: a megosztottságnak és annak, hogy a kötelező állami oktatás bevezetése 1870-ig húzódtott. Ezt megelőzően az állam a különböző felekezetek által alapított iskolák támogatásával befolyásolta az oktatást. Az állami oktatás kiterjesztésének késedelmének az okozta, hogy a felekezetek között nem volt egyetértés abban, hogy ki ellenőrizze a kötelező és államilag finanszírozott iskolákat. Nem értettek egyet abban sem, hogy milyen fajta vallásos nevelést kell ezeknek az iskoláknak nyújtaniuk.

Végül is abban egyeztek meg, hogy az új állami iskolák adjanak széles, nem felekezeti, de protestáns nevelést, és vezessék be a napi imát is (ami alól a katolikusok és zsidók felmentést kaphattak). A két utóbbi csoport engedélyt kapott saját iskolák állítására, ezek teljes működési költségét az állam fizette, de a híveknek kellett az építési költségek nagy részét magukra vállalniuk.

Nagy-Britanniában a zsidó közösség kicsi, körülbelül 400 ezer ember. A legtöbb zsidó az állami iskolákba jár, de távol marad az ezekben folyó vallásgyakorlástól. Ezzel szemben Britannia katolikus kisebbségének nagy része (főképpen az ír bevándorlók leszármazottai) katolikus iskolákat látogat. A jómódú szülők közül sokan járatják gyermekeiket magániskolába. Ezek a magániskolák csaknem teljesen a tandíjkból vagy alapítványokból tartják fenn magukat. Ezeknek a magániskoláknak a többsége vallási intézmény. Az újabb brit egyetemek általában világi intézmények. A vallás ezeken az egyetemeken is jelen van, de csak mint önkéntes aktivitás. Egyes újabb egyetemek, Oxfordhoz és Cambridgehez hasonlóan, vallástudományi fokozatot is kínálnak. Ez az egyetemi fokozat azonban sem nem szükséges, sem nem elégséges ahhoz, hogy valakit pappá szenteljenek. (A legtöbb lelkészjelölt a saját felekezete által működtetett teológiai akadémiára is beiratkozik.)

Észak-Írországból a protestáns és katolikus tanulók elkülönített iskolákba járnak, még hozzá egy olyan tartományban, ahol a vallási megosztottság egybeesik a nemzeti és politikai megosztottsággal. A brit kormány nem mer beavatkozni a kétfajta iskola integrálásával, mert ez tovább rontaná a helyzetet. Az Ír Köztársaság jelenleg érvényben lévő alkotmánya kedvezményezett helyzetet biztosít a katolikus egyháznak. Mind az állami, mind a magániskolák többségében katolikus vallásgyakorlat és moralitás uralkodik, és erős a lojalitás az intézményes egyházhoz. Írnek lenni annyi, mint katolikusnak lenni.

A vallás helyzetét tovább bonyolította az utóbbi 40 esztendőben a hindu, szikh és muszlim bevándorlók jelentős száma, akik Nagy Britannia korábbi indiai birodalmából érkeztek. Ők Nagy-Britannia névleg protestáns, ténylegesen elvilágiasodott iskoláiba járnak. Vagy felmentést kapnak a vallásos nevelés és az istentiszteletek látogatása alól, vagy ezt az ázsiai vallások elemeivel vegyítik, hogy az újonnan bevándorlók beilleszkedését könnyebbé tegyék. Mindezt a hinduk el is tudják fogadni, hiszen vallásuknak nincs központi hittétele. A mohamedánok azonban sok városban törekszenek arra, hogy elkülönült állami iskolákra tegyenek szert, hasonlóan ahhoz, amilyenekre a katolikusok és a zsidók már korábban szert tettek.

Attól való félelmükben azonban, hogy a mohamedánok elkülönült és még harciasabb közösségekké válnak, a politikusok megszavazzák a mohamedánok állami iskoláit. (Mohamedán magániskolák felállításának, illetve iskolán kívüli vallásoktatás megszervezésének persze nincs akadályja.)

Christie Davies
Whiteknight Egyetem
Reading, Nagy-Britannia

NÉMETORSZÁG

Az oktatás lényegét tekintve állami ügy. Bár az alkotmány nem tartalmazza az állam iskolamonomóliumát, a tanulóknak csak hat százaléka jár magán, főleg egyházi, ezen belül is leginkább katolikus iskolába. Mindazonáltal az egyházi hatóságok kezelésében levő iskolák fontos szerepet játszanak. A gimnáziumokat és a szakképző iskolák egyes típusait tekintve az egyházi iskolákba járók százalékos aránya viszonylag magas (tíz százalék, illetve ennél több). Az egyházi iskolák minősége jobbnak tűnik, mint az állami iskoláké.

A magániskolák annál is inkább alternatívát nyújtják az állami oktatásnak, mert az egyházak elvesztették az állami oktatásra gyakorolt befolyásukat. A hatvanas évek elejéig az alapfokú oktatás hagyományosan felekezeti jellegű volt. Azóta rendszerint keresztény közösségi iskoláknak nevezik őket. Ilyen körülmények között az egyházi magániskolák vonzereje értékorientációjukban rejlik, ami már nem található meg az állami iskolákban. Emiatt gyakran olyan szülők is ezt a típust részesítik előnyben, akik maguk nem meggyőződéses hívei egyházuknak.

A magániskolák létesítésének és működésének jogát az Alaptörvény, a szövetségi alkotmány 7. cikkelyének 4. bekezdése biztosítja. Az állami iskoláknak struktúrában vagy kvalifikációkban megfelelő magániskolákat államilag el kell ismertetni. Ezt akkor kapják meg, ha oktatási céljaik, szervezetük és tanári gárdájuk nem

rosszabb, mint állami megfelelőiké, és ha vagyoni helyzetétől függetlenül veszik fel a tanulókat (nem kérhetnek magas összegű tandíjat). Nem kapják meg az állami elismertetést, ha a tanárok gazdasági és jogi helyzete nincs megfelelő módon biztosítva. Ezeknek az alkotmányos korlátozásoknak megvan a maguk jótékony hatása: a szövetségi alkotmánybíróság 1987 áprilisi döntése szerint az állam – azzal, hogy ezeket a kötelezettségeket rója a magániskolákra, különösen azzal, hogy korlátozza a tandíjakat – ezeknek az iskoláknak a támogatására kötelezettséget vállal. Mind a tizenegy nyugat-német tartomány támogatja a magániskolákat azzal, hogy a folyó költségek egy részét magára vállalja.

Az alaptörvény szerint a vallás az állami iskolákban rendes tantárgy, amit általában hetente két órában tanítanak. Az államnak kell megszerveznie, finanszíroznia és ellenőriznie, a megfelelő egyház elveinek megfelelően. Így a vallást tanító tanároknak nemcsak megfelelő végzettséggel és gyakorlattal kell rendelkezniük, hanem egyházuk felhatalmazását is bírniuk kell. Egyetlen tanárt sem lehet akarata ellenére kötelezni arra, hogy vallást tanítson. Az alaptörvény 7. cikkelyének 1. bekezdése biztosítja a szülőnek azt a jogát, hogy eldöntse: gyermeke járjon-e ilyen órára vagy sem. Egy 1921-es, még hatályban lévő törvény szerint, 14 éves kor felett a szülő döntése nem állhat szemben a gyermek akaratával: a tanuló maga dönti el, hogy akar-e járni vallásórára, vagy sem.

Nem igazán meglepő, hogy az egyre jobban szekularizálódó társadalomban csökken ennek a tantárgynak a vonzereje. Növekvő tendencia, különösen a gimnáziumokban és a szakképzést nyújtó középiskolákban, hogy a tanulók kivonulnak a vallásoktatásból, legalábbis lelki értelemben. Ez az oka annak, hogy egyes államokban a vallásoktatásban való részvételt megtagadó tanulókat kötelezik egy etika nevű alternatív tantárgy tanulására.

Speciális nehézségek vannak az öt kelet-német tartományban és Kelet-Berlinben. Az NDK létezésének negyven éve alatt a vallásoktatást száműzték az iskolából. A

vallást általában is elnyomták a közéletben. Az új államoknak most a vallásoktatás kérdésében alkalmazkodniuk kell a szövetségi alkotmányos előírásokhoz. De nem hagyható figyelmen kívül, hogy sok diák, aki az NDK nemvallásos vagy inkább vallásellenes légkörében nőtt fel, gyakran nem keresztyény háttérű. Ráadásul hiányoznak a megfelelő képesítéssel rendelkező tanárok is. Így némi időbe fog telni, míg az iskolai programokat az alkotmányos előírásokhoz tudják igazítani.

Hermann Avenarius
Nemzetközi Pedagógiai Kutató Intézet
Frankfurt am Main, Németország

OLASZORSZÁG

Az állam és az egyház viszonya az 1929-es első és az 1985-ös második konkordátumon alapul. Ezek szerint a katolikus vallás tanítása integráns része az olasz iskola-rendszernek (ez azonban természetesen nem vonatkozik az egyetemekre).

A vallást így rendes tantárgynak tekintik. A tanárokat az iskolaigazgatóval egyetértésben a helyi püspök nevezi ki. A püspök kinevezése a garancia arra, hogy a kinevezett képes vallást tanítani. Az elemi iskolákban a jelölteknek csak egy speciális vallási kurzuson kell résztvenniük míg a középiskolákban tanítóknak egyetemi, vagy azzal egyenértékű fokozattal kell rendelkezniük (ami lehet, mondjuk, papi szeminárium vagy teológia elvégzése).

A vallás tanárokat évente nevezik ki. A véglegesítést a püspökök ellenzik, mert félnék attól, hogy elvesztik az ellenőrzésből fakadó jogukat. A vallás tanárokat ugyanazok a jogok illetik meg, mint a többi tanárt, és ugyanannyi fizetést is kapnak. Heti egy alkalommal van vallásoktatás, kivéve Trentino-Alto Adige autonóm tartományban, ahol két alkalommal (az olasz autonóm régióknak saját oktatási törvényeik vannak).

A második, 1985-ös konkordátum óta a vallás választható tantárgy, míg az első

konkordátum szerint kötelező volt. Azoknak a tanulóknak, akik nem akarnak vallásoktatásban részesülni, ezt azzal kell jelezniük, hogy beiratkozáskor egy erre szolgáló űrlapot kitöltenek. Jelenleg az olasz tanulók 92-93 %-a részesül vallásoktatásban.

Az egyik vitatott kérdés a vallásoktatás órarendi helye. Legyen az a tanítási nap végén, hogy mindazok, akik nem járnak vallásórára, tanítás után így hazamehetnek? Legyen a nap folyamán, de akkor kérdéses, hogy akik nem járnak vallásórára, milyen egyéb iskolai foglalatosságot űzhetnek. Ezeket a problémákat a parlamentben és a sajtóban sokat vitatták. A kommunista rendszerek szétesése óta ez a vita láthatólag csendesült, bár még nem oldódott meg. Az órarend kérdése minden tanévnyitó előtt újra és újra előtérbe kerül.

Bernardo Bernardi
Encyclopedia Italiana Szerkesztősége
Róma, Olaszország

OROSZORSZÁG

Azt hiszem, még nem gondoltuk végig minden konzekvenciáját annak, hogy az egyház a nevelés szolgálatához visszatér. Pedagógusaink rendszerint vagy pedagógiai, vagy szociális szempontok szerint próbálják értelmezni az így kialakuló új helyzetet. Holott mindenekelőtt elméletileg-filozófiaiag kell megértenünk, hogy mi is történik valójában. Erről tartottam nemrég előadást Londonban, aminek itt persze csupán az alap gondolatát tudom megismételni.

Nemcsak az iskolák szerepe változott meg alapvetően Oroszországban, hanem az egyház társadalmi szerepe is. Hiszen a legtöbb szerepre, amelyet valaha az egyház betöltött, más szervezetek jöttek létre. Így nem lehet a múltba egyszerűen visszalépni, és mesterségesen helyreállítani az egyház hajdani társadalmi helyzetét.

Ami mármmost közelebbről magát a nevelést illeti, ez az iskola, a család, az egy-

ház és a tömegkommunikáció négyesében zajlik. Ennek a fölismerésnek azonban nemcsak az iskolai pedagógiában kell tükröződnie, hanem az egyház pedagógiájában is. És ha mindkét fél ehhez a fölismeréshez igazítja a maga nevelő munkáját, akkor – meggyőződésem szerint – az új generáció már alapvetően új nevelésben részesülhet országunkban.

Vladimir D Shadrikov
v. oktatásügyi miniszter
Moszkva, Orosz Föderáció

ROMÁNIA

Nálunk is megindult az iskolák visszaadása. De mit értünk vele, ha a vagyont, amiből valaha eltartottuk őket, még mindig nem kaptuk vissza? A hívek, bizony, általában túl szegények ahhoz, hogy saját maguk tartsák el az iskolát. Egyházi adót követelni tőlük – mint ahogyan azt, mondjuk, Németországban beszedik – Romániában aligha volna ildomos. Fizetni persze fizetnek szegények, de rendszerint ugyanannyit, mint az infláció előtti időkben. Ez pedig nálunk, ahol az elmúlt években a pénz értéke körülbelül a tizedére csökkent, csaknem a nullával egyenlő. És különben is: az egyháznak szolgálnia kell, mégpedig feltétel nélkül, és nem a markát tartva.

És mert a mi papjainknak is meg kell élniük valamiből, a reprivatizáció során egyházközösségként őt, kolostoronként pedig tíz hektár földet szavazott meg a nemzetgyűlés nekünk, csekély kárpótlásként azért a vagyonért, amelyet a kommunista uralom államosított.

De még ezeknek a földeknek a kiadása is húzódik, és előfordul – például Piatra-Neamtban –, hogy a helyhatóság, törvény ide, törvény oda, egyelőre nem ad ki semmit. Egyébként pedig mind a földek, mind az intézmények visszaadásából igen sok feszültség adódik: Lugosban például az egykori görög katolikus püspöki rezidencia visszavételéhez egy egész iskolát kellett kiköltöztetni...

Nálunk Romániában még nem terjed a magánoktatás gondolata – és magániskolákat sem volna miből fenntartani. Csupán néhány olyan szabad egyháznak telik erre, amelyet külföldi, amerikai hívei támogatnak. De ki támogatna minket, román ortodoxokat? És az úgynevezett hitvalló iskolákkal különben sem túl jók a tapasztalatok. Egy tavalyi nemzetközi konzultáción, amit Iasi-ban rendeztünk, a svájci protestáns résztvevő panaszkodott erről.

Ezért mi az iskolai hitoktatást szorgalmazzuk, amire az állam az egyház megállapodása jogosít föl. De nem egyházi jupon akarunk vallásoktatást, hanem mint az egyház hozzájárulását, szolgálatát egy elnyomított társadalom újjáépítéséhez, mert a kommunizmus különösen a társadalom morális tartását kezdte ki. Romániában a hittan újabban kötelező az állami iskolákban, de a gyerekek és szülei természetesen szabadon választják a hitoktatót aszerint, hogy a 14 "bevett" vallásfelekezet közül melyikhez tartoznak.

Újabb statisztikák szerint az ország lakosságának 85 százaléka "erősen hívő", ateistának – vagy, mondjuk inkább így: agnosztikusnak, szkeptikusnak – pedig mindössze 4 százalék vallja magát. E hívők mintegy 80 százaléka tartozik a Román Ortodox Egyházhoz. Nemzetközi összehasonlítások szerint – amerikaiakat idézek – Románia lakossága ma a "leginkább vallásos" egész Európában. Ebben még Lengyelországot is megelőztük... Persze, nálunk sem egyformák az emberek: Moldvában vallásosabbak, Erdélyben szervezettebbek, Munténiában türelmetlenebbek. Nem csoda: nem tanultak meg együtt élni más felekezetűekkel, ahogy mi például a Bánátban (onnan származom) megtanultunk.

Honnan ez a vallásosság? Talán a rendkívül nehéz megélhetési viszonyok miatt. Vagy ellenkezőleg: mert Ceausescu rezsimje elnézőbb volt az egyházzal szemben, mint például a szovjet rendszer. Hiszen 1985-ig nálunk az egyház meglehetősen szabadon tevékenykedhetett a számára kijelölt keretek között. A nagy feszültségek az úgynevezett "szisztematizációval"

kezdődtek... Ceausescu előbb át akarta helyeztetni a templomainkat, mert a bukaresti gigantikus építkezések közben útban voltak. De mert az ilyesmi nagyon sokba kerül, az egyszerűbb utat választotta: lerombolta őket.

Mindezek után elképzelhető, hogy az iskolai vallásoktatás megszervezése milyen nehéz. Egyelőre a helybeli pap tanítja a hittant, de már kétszeresére emeltük a teológusok létszámát, hogy majd közülük kerüljenek ki a jövőendő hitoktatók. Romániában 12 ortodox teológiai szeminárium van, emellett pedig még tíz katolikus és öt protestáns. A készülő felsőoktatási törvény szellemében ma mindegyik szabadon választhat, hogy akar-e egyetemi fakultássá válni, tehát valamely egyetemhez csatlakozni. És ha ez bekövetkezik, akkor nemcsak a jövőendő lelkészek, hanem a jövőendő vallásánárok is egyetemi diplomát kapnak. Éppúgy, mint Németországban. Az egyetemeknek ott is teológiai fakultásai vannak. Rendszerint kettő: egy katolikus és egy protestáns.

Vegyük a bukaresti egyetemet. Német mintára ennek is két teológiai fakultása van: egy ortodox és egy baptista. Az ortodox teológiai karon azonban nálunk nemcsak a jövőendő lelkészek tanulnak. Emellett van másik két specializáció is: a tanári és a szociális munkás. Ezen az utóbbi két specializáción pedig egyre több a leány hallgatónk... Most épp azon gondolkozunk, hogy újabb specializációkat is szervezzünk: például egyházjogászt vagy egyházi restaurátort. A baptisták sem csak lelkészt képeznek. Van egy további szak, ami igen népszerű, és ez az informatika.

A leendő vallásánárokat ezeken a teológiai fakultásokon olyan professzorok oktatják, akiknek kettős kinevezése van. Az állami kinevezésük ugyanúgy történik, mint az egyetem más oktatóié; annyi különbséggel, hogy nem lehetnek ateisták. Nem kell egyháztagnak lenniük, de ne legyenek meggyőződéses ateisták... Az egyház pedig, ahogy mi mondjuk, "engedélyezi" a működésüket (vagy ha engedély nélkül működnek, akkor nem szenteli föl a hallgatóikat).

Ilyen körülmények között tehát óvatosan kell bánnunk az iskolák visszaszerzésével. Egyelőre csak két vagy három iskolával próbálkozunk. Sokkal fontosabb, hogy a nyilvános iskolákban, az állami oktatásban jelen legyünk.

Daniel

Moldva és Bukovina metropolitája
Iasi, Románia

(Beszélgető partnerünk Méder Zsolt, a Királyhágó melléki Református Egyházkerület főtitkára; Nagyvárada, Románia)

- Számomra, megvallom, túlon túl agresszívnek tűnik, ahogy a magyarországi egyházak - némelyek mindenáron - vissza akarják szerezni az iskolákat.

EDUCATIO: *A romániai egyházak nem agresszívok?*

- Az egyik inkább, a másik kevésbé. Hogy a különbségeket értsük, tudni kell valamit az 1989-es karácsonyi forradalom előttről. Míg például a kolozsvári református egyházkerületben "puha diktatúra" uralkodott, a Királyhágó melléki egyházkerületben ugyanez a diktatúra kemény volt. Így hát a fordulat is határozottabb lett. Ma a vezetés negyven év alatti.

E: *És ez miért fontos?*

- Mert másként látjuk az egyházat a világban. Identitástudatunk, hogy úgy mondjam, kettős: egyszerre nemzetiségi és felekezeti. Más szóval nem politikai ideológiák mentén rendeződnek a nézeteink. Úgy látjuk továbbá, hogy 1989-cel az egyház számára olyan lehetőségek nyíltak, amelyeket vétek nem kihasználni. Szeretnénk betölteni az egyház klasszikus szerepeit: szeretnénk újra tanító és gyógyító egyházzá válni. Öregek otthonát, árvaházat, gyermek napköziket szervezünk tehát. S nem utolsó sorban iskolákat.

E: *Mindenfélét?*

- Igen, legalábbis amire most az erőnkből futja, és amire a legnagyobb szükség van. Ez pedig elsősorban a felekezeti gimnáziumok újjáélesztése. A katolikus egyháznak

négy püspökségben öt új középiskolája indult (Szatmárnémeti, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Temesvár, Csíkszereda). A kolozsvári református egyházkerület Kolozsvárt nyitotta meg újra a gimnáziumát. A mi egyházkerületünk Szatmárnémetiben, Nagyváradon és Zilahon indít két-két osztályt, intézményenként mintegy hatvan fővel. Az utóbbi az egykori Wesselényi Kollégium jogutóda. Ezzel különösen sok gondunk volt, mivel ez Szilágy megyében az egyetlen teljesen magyar nyelvű középiskola.

Tavaly még csak humán tagozataink indultak, jövőre azonban reál osztályokat is szeretnénk indítani Szatmárnémetiben és Nagyváradon. Az iskolák elhelyezése bizonytalan, a tanárok fizetése szintén, mégsem túlzás talán, ha azt mondom, hogy ez az építő munka hősiesen folyik. Helyiségproblémáinkat esetenként alapítványi támogatással próbáljuk megoldani. No meg ökömenikus összefogással is: Nagyváradon például a katolikusokkal együtt, közös tanári karral, egy általános iskola épületében, délutáni tanítással kezdük meg a munkát.

E: Ki fizeti tehát ezt a kezdeményezést?

- A világi tanárokat az állam fizeti. A működési feltételeket pedig a fönntartó egyháznak kell előteremtenie. Talán nem eléggé közismert Magyarországon, hogy nálunk még mindig beiskolázási keretszámok vannak a középfokú oktatásban is. Szerencsére azonban ezek a keretszámok a vallási képzésre nem vonatkoznak.

Az intézmények főhatóságai a püspökségek, amelyek a törvény értelmében autonómok. Így a vallási képzés tekintetében maga a püspök dönt, beleértve az iskolalapítást is. A bukaresti vallásügyi államtitkárság e tekintetben nem korlátoz, sőt alkalmanként éppen támogat. A világi tanárokat, akiket az állam fizet, az illetékes megyei szervek felügyelik; az egyházi tanárokat maga az egyház. Ami pedig a vallási felsőoktatást illeti, ezt nálunk akkreditálni kell egy országos bizottsággal, és természetesen fizetni is kell az eljárásért.

E: Az elmondottakból azt veszem ki, hogy ezek egyházi célú iskolák, nem világiak.

- A román hivatalos nevük *seminar liceul*, és a román ortodox egyházban valóban a papnevelés céljait szolgálják. Mi, épp az előbb említett kettős kötődés miatt, arra törekszünk, hogy iskoláink mind a világi, mind az egyházi ismereteket az általános műveltség részeként tanítsák. Tehát egyházi ismereteket is tanítunk - például hittant, bibliaismeretet, egyháztörténetet -, de mindezt az általános műveltség kiegészítéseként. Természetesen az állami tanszert és tankönyveket használjuk a világi tárgyak oktatásában, az egyházi anyagot azonban még meg kell írni. Mi, magyar reformátusok például haszonnal forgatjuk a három kötetes egyháztörténetet Magyarországról. De hangsúlyozom, nagyon vigyázunk arra, hogy iskoláink beilleszkedjenek a romániai közoktatás rendszerébe.

E: Hogyan fest most ez a rendszer?

- Mi még mindig a 8+4 rendszerben tanítunk, bár manapság igen sok szó esik a 9+3 iskolastruktúráról. Ha esetleg bevezetik, akkor mi is rátérünk arra. Ugyanúgy tartunk felvételi vizsgát, mint a világi liceumok, csak hogy a szokásos tárgyakat a káté, az egyházi énekek és a Biblia ismeretével toldjuk meg. És érettségít is olyan szándékunk adni, amely bármilyen továbbtanulásra feljogosít.

E: Csak középiskolai képzést szerveznek?

- Nem. Az én egyházkerületem például azt tervezi, hogy a már meglévő három gimnáziumához folyamatosan hozzácsatol az "alsó tagozatot". Sőt, óvodákról is beszélünk. De itt sokkal óvatosabban kell eljárunk. Az állami oktatásügyi hatóságok ugyanis egyáltalán nem tartják kívánatosnak, hogy valamiféle "második iskolarendszer" alakuljon ki Romániában. Egyébként a magánoktatás kérdése sincs törvényesen rendezve.

E: Az egyházi oktatás tehát nem számít magánoktatásnak?

- Nem, ennek a meghatározása nálunk, Romániában "vallási képzés", és, mint mondtam, deklarált célja a lelkes nevelés. A Román Ortodox Egyházban ez szűkebb értelemben is így van. Tizenegy gimnáziumunkban a megnyitást követően igen nagy volt a létszám, ami azonban

mára, tudtommal, évfolyamonként általában egy-egy osztályra csökkent. Az ő szükségük azért rendkívül szorító, mert az utóbbi időkben – részben anyagi okokból is – sok gyöngén képzett pap került a pályára. Egyesek ezzel magyarázzák a neoprotestáns felekezetek gyors előretörését bizonyos ortodox vidékeken, például Telepon megyében az ortodox egyház egykori híveinek ma 60–65 százaléka tartozik az új vallásos mozgalmak valamelyikéhez.

Ezek a felekezetek – Magyarországon szabad egyházaknak hívják őket – szintén indítanak iskolákat. A leggyorsabban azonban a moldvai katolikus püspökség felekezeti iskolába járók száma növekszik; Bákó megyében egyenesen többszáz diákkal. Gondolom, közrejátszik ebben a csángó-kérdés is.

E: És honnan kerül mindehhez tanár?

– Talán ez a legsérülékenyebb része a felekezeti oktatásnak Romániában. Én, megvallom, úgy látom, hogy a helyzet rendezetlensége nagyobb akciószabadságot engedne a kolozsvári *Bolyai Egyetemnek*, amit talán ők nem eléggé használnak ki. Talán az is ismert Magyarországon, hogy a romániai magyar felsőoktatási intézmény egyfajta szövetségévé kíván válni, amelynek a rektorátusa *Szűcs Géza* vezetésével Tordán működne.

Mi mindenesetre nem győzünk várni, különösen mert az iskolai vallásérkölcsi oktatás megindításához egyszerűen nem voltak hitoktatóink. Ezért indítottuk meg Nagyváradon 1990 szeptemberében a *Sulyok István Református Főiskolát*. Az eredeti 200 hallgatóból 170-en maradtak meg – a lemorzsolódás, tekintettel a rendkívül szerény oktatási feltételekre – minimálisnak mondható. A hallgatók gyakorlati képzést a nagyváradi és a zilahi gimnáziumban kapnak, illetve iskolákban

tanítanak a lelkészek felügyeletével, akik eleinte némi gyanakodással fogadták őket.

Kezdetben egyfajta teológiai képzésükre gondoltunk. Most sokkal inkább pedagógiai képzést szándékszunk adni nekik. A képzés 1991-től vált nappalivá, és most azon dolgozunk, hogy két diplomát kapjanak azok, akik elvégzik a főiskolát. Különböző elgondolásaink közül (jogi, közgazdasági stb. szakképzés) a szociális munkások képzését érezzük a hittanárok mellett a legsürgetőbbnek. Faluhoz kötődő értelmiséget szeretnénk nevelni hallgatóinkból.

SVÁJC

A svájci szövetségi alkotmány 27. szakasza szerint az iskolarendszer a kantonok hatáskörébe tartozik. Az 1. bekezdés szerint a Szövetség saját kompetenciájába egyes egyetemi szintű oktatási intézmények létesítése vagy támogatása tartozik. Ezt először a *Szövetségi Technikai Főiskolával* Zürichben (1854) és Lausanne-ban (1969) tette meg, az 1968-as, felsőoktatásra vonatkozó, egyetemi támogatási törvény óta pedig beruházási hozzájárulásokkal és a kantoni egyetemek és más harmadik szektorbeli intézmények, például a luzerni *Katolikus Teológiai Kar* folyó költségeihez való hozzájárulással.

A 2. bekezdés kötelezi a kantonokat, hogy megfelelő közoktatásról gondoskodjanak, ami kötelező és a nyilvános iskolákban ingyenes. Ezzel a kantonokra van bízva, hogy felügyeletük alatt magán – felekezeti vagy nem felekezeti – iskolákat engedélyezzenek.

A 3. bekezdés szerint a nyilvános iskolákat minden felekezet korlátozás nélkül látogathatja, a szövetségi alkotmány 49. szakasza által védett hit- és lelkiismereti szabadság alapján. A kantonok ugyan alkotmányuk és törvényhozásuk által rögzíthetik az iskola keresztény jellegét, ha ezzel a nyugati keresztény tradíciók általánosan elismert erkölcsi normáira utalnak. A tantestülethez is tartozhatnak egyházi személyek, ami különösen a katolikus

tartományi iskolákban fordul elő. De az oktatás formájának és a felhasznált tananyagának felekezetiileg semlegesnek kell lennie, és az iskolába való felvételt nem szabad a felekezettől függővé tenni. Az iskolai ima alkotmányellenes. Az iskolai vallásoktatás csak azzal a feltétellel engedélyezhető, ha a tanulók attól indoklás nélkül felmentést kaphatnak a látogatás alól. 1991-ben a Szövetségi Bíróság a kereszt bevitelét egy népiskola osztálytermébe úgy minősítette, hogy az összeütközik a felekezeti semlegesség parancsával a nyilvános iskolákban.

A számos magániskola közt van felekezeti elemi és középiskola, protestáns és katolikus irányzatú is. Ezek a kantonok törvényhozása alatt állnak, végbizonyítványukat az illető kanton, az érettségi bizonyítványt a Szövetségi Érettségi Bizottság ismeri el. Költségeikhez hozzájárulást kapnak a kantontól. Amennyiben más felekezeti tanulót vesznek fel, respektálniuk kell az ő hit- és lelkiismereti szabadságát. Azaz engedélyezniük kell, hogy 16 éves koráig a szülő, 16 éves kora után saját kívánsága szerint vegyen részt a vallásoktatásban.

Walter Rüegg
Berni Egyetem
Bern, Svájc

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Egyház és állam kapcsolatának problémáját rendszerint a szövetségi alkotmánnyal szokás kezdeni. E dokumentum ún. első kiegészítése tartalmazza a jól ismert passzust, amelyet oly gyakran idéznek a bíróságokon: "A kongresszus nem hozhat olyan törvényt, amely vallás alapítására vonatkozik, illetve amely akadályozza a vallás szabad gyakorlását."

Ez a néhány szó ötvenegy kormány kezét köti meg. Pontosabban, közvetlenül a nemzet kormányának szólnak, és a szövetségi alkotmány tizennegyedik kiegészítése az, amelyet úgy szokás értelmezni, mint az első kiegészítés kiterjesztését az

ötven állam kormányzatára. A vallásra vonatkozó klauzula kétfajta problémával foglalkozik: a "vallásszabadsággal" és a "vallástámogatással". Amikor kisebbségi szülők ki akarják venni a gyermeküket az iskolából, mondjuk, Wisconsin állam rendelete ellenére, akkor a "vallásszabadság" nevében emelnek panaszt az állam ellen. Amikor egy helyi önkormányzat karácsonykor fenyőt vagy betlehemet álltat, azok, akik egyház és állam között fönn kívánják tartani az elkülönülést, ez ellen vallástámogatás miatt élhetnek panaszal. Amikor a katonaság lelkészeket alkalmaz, részben azért teszi, nehogy megsértse a katonai szolgálatot teljesítők "vallásszabadságát"; de emiatt természetesen be lehet perelni a hadsereget "vallástámogatás" miatt. A hadsereg megnyerheti a pert – az olvasó azonban most már rájöhét, hogy a vallás szabadsága és támogatása igen gyakran kerül összeütközésbe. Az a kormányzati lépés, amelyet egyikünk szükségesnek tart a vallásszabadság védelmében, másikunknak beavatkozást jelent a lelkiismereti szabadságába.

Számos per középpontjában az oktatás áll, mind a nyilvános iskoláztatás, mind a magánoktatás. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága kimondta, hogy – éppen az első kiegészítés miatt – állami iskolákban vallást tanítani nem szabad; kormányalkalmazottnak nyilvános helyen imát mondani nem szabad (még önkéntes formában sem). Ez a szabályozás – elméletileg legalábbis – más ideológia terjesztését engedélyezi állami szervezetnek, kivéve a vallást. Gyakorlatilag a tanterveket és a tankönyveket egymással versengő ideológiai csoportok – például nők, feketék, keresztények, zsidók, szakszervezetek, vállalkozók – figyelik árgus szemmel. Az eredmény pedig az, hogy a tanterv senkinek a meggyőződését sem sérti – vagy épp mindekiét –, mivel minden vitás kérdést kikerül. Sok amerikai ezért az állami oktatást "vanília nevelésnek" hívja. Az ilyen pedagógia tényleges hatása, paradox módon, egyáltalán nem a "semlegesség". A gyerekek könnyen értelmezik úgy, hogy kerüljenek minden állásfoglalást az alapve-

tő kérdésekben. Az is elhangzott már, hogy mindez önmagában is vallástámogatás; méghozzá egy újfajta államvallásé, és mint ilyen, önmagában is a vallásszabadság akadályozása. (Bár akik így érvelnek, egyelőre még nem nyertek pert.)

A szövetségi alkotmány biztosítja a családok jogát ahhoz, hogy gyerekeiket magániskolába járassák. Nem világos – bár könnyen valószínűsíthető (az első kiegészítés alapján) –, hogy ez a jog szabad vallásgyakorlást is jelent. Az amerikai gyerekek mintegy 12 százaléka iratkozik magániskolába, főképp vallásosakba. A probléma azonban az, hogy a magániskoláknak többnyire abból kell fönntartaniuk magukat, amit tanítványaik fizetni tudnak. Bár csupán felét költik annak, amit a hasonló állami iskolák költenek, a tandíj igen nagy akadály minden családnak, de különösen a szegényeknek. Sokan vélekednek úgy, hogy az államnak igenis támogatnia kellene azt a választási lehetőséget, amit a magániskolák jelentenek, ennek azonban törvényi akadályai vannak. Bár az egyes államok törvényhozásai gyakran hagynak jóvá különböző támogatásokat ebből a célból, 1950 és 1983 között a legtöbb kezdeményezés a szövetségi, illetve a vonatkozó állami alkotmányon szenvedett hajótörést. Az ilyen támogatásokat ugyanis a vallás állami támogatásaként lehetett értelmezni.

A magánoktatás alkotmányosságának vizsgálatánál a bíróság a következő egyszerű szabályt követi. A támogatás célja nem lehet sem a vallás segítése, sem pedig a vallás akadályozása; a támogatásnak nem lehet ilyesfajta közvetett hatása sem; és nem vehető állami és egyházi intézményeket. Olyan döntéseket azonban igen nehéz hozni, amelyek mindhárom főnti szabálynak megfelelnek.

Alkotmányjogászok visszatérően bírálják az egyház és állam viszonyára vonatkozó jelenlegi szövetségi szabályozást. 1983 óta a Legfelső Bíróság azt kezdi hangsúlyozni, hogy – amennyiben a kormány nem az egyházat támogatja, hanem az egyént – az első kiegészítés nem képezhet akadályt. Az egyéni választás támoga-

tása szabadulást jelenthet a csapdából. Az egyén szabad választásának támogatásával az állam elkerüli a vallástámogatás vádját. Semleges maradhat a vallásos és nem vallásos, magán és nyilvános intézmények versenyében – miközben támogatja a szabad vallásgyakorlást, méghozzá a legkritikusabb területen.

E változás a létminimum alatt vagy annak közelében élőknek lenne a legelőnyösebb. Elméletileg persze eddig is választhatták a magánoktatást; gyakorlatilag azonban csak ritkán engedhették meg maguknak. Ez az új politika nemcsak megfelelne az első kiegészítésnek, hanem mérsékelné a társadalmi különbségeket is.

A megoldás törvényi akadályai többé már nem az első kiegészítés, hanem a tagállamok alkotmányai, amelyek a szövetségi alkotmánynál szűkebb előírásokat tartalmaznak az egyház-állam viszonyra. Ezek az előírások az állami alkotmányokba a 19. század közepén kerültek be, a protestáns többség támogatásával, amely így is védekezni akart a katolikus és zsidó bevándorlási hullám ellen. A történelem ironiája, hogy ezeket az idegengyűlölő törvényeket idézik azok, akik ellenzik a vallásos nevelést. Akik a vallásszabadság kiterjesztésén munkálkodnak, de egyben az állam semlegességét is meg akarják őrizni, kíváncsian figyelik az új európai demokráciákat, amelyeket nem kötnek gúzsba alkotmányosnak nevezett történeti előítéletek.

John E Coons
Kalifornia Egyeteme
Berkeley, California, USA

LATIN-AMERIKA

A dél-amerikai országok 1810 és 1830 között nyerték el függetlenségüket Spanyolországtól (Brazília kivételével, amely 1880-ban lett független Portugáliától). A függetlenné vált országokban a katolikus vallás hivatalos vallás maradt a 19. és a 20. század fordulójáig.

Az egyházon belüli korrupció és az egyház közvetlen részvétele az új államok oligarchikus struktúrájában a liberális pártok reakcióját váltotta ki. 1880 és 1910 között a kormányok az állam és az egyház szétválását deklarálták, és egyúttal megszüntették a katolikus vallás hivatalos voltát. Deklarálták azt is, hogy a vallásoktatás a szülők otthoni kötelessége, és az állam ebbe nem avatkozhat bele.

Máig jelentős minden országban a katolikus egyház oktatásra gyakorolt befolyása. Az arány Dél-Amerika katolikus iskoláiban a teljes tanulónépeség 10-30%-a (ez 1990-ben mintegy 120 millió volt). Alap és középfokon minden társadalmi osztály gyermekei járnak katolikus iskolába. A havi tandíj 5 és 200 dollár között változik. (Az értelmiségi fizetések havi 200 és 1500 dollár között mozognak.)

A katolikus egyház a spanyol királyok támogatásával különös prioritást élvezett a felsőoktatásban: 15 katolikus egyetem volt a függetlenség előtt. Jelenleg minden dél-amerikai fővárosban van legalább egy, a pápa fennhatósága alá tartozó katolikus egyetem azok mellett a katolikus egyetemek mellett, amelyeket a katolikus állampolgárok tartanak fenn. Becslésem szerint mintegy 80 katolikus egyetem van Dél-Amerikában.

Ennek a helyzetnek ellentételezői a valási felekezetek által szervezett magánegyetemek. Az általuk támasztott verseny nagyban hozzájárult az állami egyetemek teljesítménybeli javulásához: a tanulmányok tartalmának modernizálásához, a professzorok tudásának naprakészé tételéhez, a tanítási módszerek javításához és a kutatások végzéséhez. A magán felsőoktatási intézményekben a tandíj havi ezer és háromezer dollár között változik.

Jelentős volt a 19. század során a német bevándorlás és ezzel a lutheránusok megjelenése Argentínában, Brazíliában és Chilében. A századfordulóra számos más protestáns szervezet is aktivizálódott Argentínában, Brazíliában, Uruguayban és Chilében, amelyek a hitélet mellett társadalmi tevékenységet is kifejtettek, többek között az oktatás és az egészségügy terén.

A század első két évtizedének európai bevándorlói igen jelentős változást hoztak. Így lett Buenos Aires és Montevideo a két legnagyobb zsidó népességgel rendelkező főváros Dél-Amerikában. Ez olyan elemi és középiskolák megnyitását jelentette, amelyekben a zsidó vallást a tanterv részeként tanították. A felsőoktatás, különösen Argentína, Uruguay, Brazília és Chile esetében lényegesen megerősödött, mivel a bevándorlók dinamikus kereskedők, értelmiségiek és egyetemi tanárok voltak.

Luis A. Romo S.
Állami Egyetem
Quito, Ecuador

* * *

Venezuela esete ettől eltér. A század elején erős német bevándorlás volt tapasztalható, majd a harmincas évektől az ötvenes évekig spanyolok, portugálok és olaszok érkeztek, megváltoztatva az ország etnikai, társadalmi és kulturális szerkezetét, ami ezzel hirtelen dél-európai jellegűvé vált.

A gyarmatosítás előtti társadalom maradványai – a spanyol befolyáshoz képest – alig-alig tapinthatók ki, szemben például olyan társadalmakkal, mint Perué. Caracas városa alig volt nagyobb, mint egy dél-amerikai falu, és igazán semmi fontos sem történt benne mindaddig, amíg Simón Bolívar, a nagy szabadságharcos, Venezuela, Columbia, Ecuador, Peru és a róla elnevezett Bolívia főlshabadtója ide nem érkezett.

E szabadságharc idején Bolívar az egyházzal is szembekerült. Az egyház az egész 19. század folyamán konfliktusban állt az állammal, a jezsuitákat például ki is utasították Venezuelából. Az egyház szerepét azonban a társadalmi elit kinevelésében mégsem vonta kétségbe senki.

Az 1920-as években viszont a venezuelai társadalom összetétele megváltozott, mégpedig az olajkitermelés következtében, amely a nagy amerikai és multinacionális cégek kezében összpontosult. Az olaj álla-

mi volt. Az egyház vagyona, a földbirtok másodrendű fontosságúvá süllyedt. A 19. századi konfliktus ettől kezdve együttműködéssé szelődött.

Az utolsó komoly konfliktus állam és egyház között az 1945–48-as népi kormány idején alakult ki, ami azonban az 1948–58 közötti katonai diktatúra idejére érdektelenné vált.

Az egyház többé nem szellemi vezető Venezuelában. Szerepét a rádió és a televízió vette át, és nemzeti tömegkultúrát terjeszt. Ebben a tömegkultúrában a szóra-koztatás uralkodik. Naponta délután 1 és 3 óra közt csakúgy, mint este 9 és 11 óra között, egész Venezuela az egyszemű szörny éppen aktuális kalandjaival van elfoglalva. A templomlátogatások száma alacsonyabb, mint valaha. Sőt a papok és apácák utánpótlását is csak Spanyolországból és Olaszországból tudják biztosítani.

Az elmúlt húsz esztendőben a nagyhét – amely egykor a legnagyobb katolikus ünnepi időszak volt – fokozatosan elvesztette vallásos jellegét, és mindinkább hasonlít egy brazil karneválra. A templomok üresek, a strandok viszont megtelnek. Az éjjeli lokálok nyitva tartanak, sőt legutóbb három venezuelai városban még kibaviadalt is rendezték!

A gazdasági hatalom tehát az államé lett; az elitnevelés viszont az egyházné maradt. De mivel az amerikai – egyébként igen erős – befolyás világi, nem pedig egyházi (katolikus) jellegű volt, ez az elitnevelés is lassan kicsúszott az egyház kezéből. A katolikus egyháznak két egyeteme van (Venezuelában egyébként összesen 27 egyetem működik). Ez a két egyetem azonban inkább világi, mintsem vallásos. Nem az 1990-es *Ex Corde Ecclesiae* elveit követi, hanem sokkal inkább az amerikai magánegyetemek mintáit.

Az egyház azonban a mai napig befolyása alatt tartja a közoktatás meglehetősen széles köreit. Ellenőrzi a magánoktatás mintegy ötödét, ami az egész közoktatás körülbelül 15 százalékát jelenti. Ahogy az egyház kezéből az elitképzés fokozatosan kicsúszik, úgy fordít mind nagyobb figyelmet a tömegképzésre, különösen a

szegénységgel való foglalkozásra. Az állami támogatást többek között arra a mintegy nyolc százaléknyi elemi iskolára fordítják, amely egyházi kezelésben van, és elsősorban a városi szegénynegyedekben működik. Mindez annak a kölcsönös pragmatizmusnak köszönhető, amely állam és egyház viszonyában az 1920-as évek óta átvette a nagy 19. századi harcok helyét.

Orlando Alborno
Központi Egyetem
Caracas, Venezuela

AFRIKA

A keresztény befolyás és a vallásos tevékenység kezdetei az időszámításunk utáni ötödik évszázadra nyúlnak vissza, amikor a kereszténység fontos erő volt Afrika északi részén. A keresztény befolyás azonban a hetedik századra csökkent, és ma maradványait csak a kis egyiptomi és etiópiai kopt közösségek jelzik.

A 14. és a 15. század között először a portugálok, majd az angolok, a franciák, a spanyolok és a belgák hatoltak be Afrikába. A protestáns misszió a 19. században erősödött meg, amikor Európa gyarmatosította Afrikát. Ebben a korszakban alakult ki a nyugati típusú oktatás is. A katolikus és protestáns missziók igyekeztek az iszlám növekvő befolyását kiegyensúlyozni. A gyarmati kormányok, amelyek leginkább a rendfenntartással voltak elfoglalva, az oktatási funkciókat átadták ezeknek a misszióknak.

A 19. század végére a gyarmatokon a missziós iskolák voltak az egyedüli oktatási intézmények, és amikor a gyarmati igazgatás vállalta az iskolák felállításának gondját, működtetésüket továbbra is a vallási missziókra bízta. Ez az oktatásszervezési rendszer volt érvényben a 20. század elejéig, amikor Európában az állam és egyház szétválásztása politikai kérdés lett. Az ezzel kapcsolatos vita érintette az afrikai iskolaszervezést is. A gyarmatokon állami iskolák létesültek, és nemsokára túl-

súlyba kerültek a felekezeti iskolákkal szemben.

A gyarmati igazgatásnak igen korlátozott oktatási céljai voltak: megtanítani a gyerekeket írni, olvasni és számolni. A misszionáriusok fő célja az volt, hogy rávegyék a felnőtteket és a gyerekeket a Biblia olvasására és keresztény hitre térítsék őket. Ezért aztán egyfajta szinergizmus alakult ki az egyház apostoli missziója és az igazgatás gyarmatosító céljai között.

Az oktatás természeténél fogva a társadalmi változás eszköze. De a gyarmati rendszer kontextusában a változást a nyugati civilizációhoz való szükségszerű alkalmazkodásként, sőt asszimilációként tekintették, amelyben a hagyományos afrikai kultúra fejlődése számára nem volt hely. Ez különösen igaz a francia gyarmati rendszer esetében, amelynek a célja "fekete bőrű franciák" előállítás volt.

Az afrikai államoknak függetlenségük visszanyerése után egyik első feladatuk volt az oktatási rendszer hozzáigazítása az afrikai valósághoz. A legtöbb humán tantárgyat ma afrikai nézőpontból tanítják, hogy ezzel is segítsenek a hallgatóknak és a tanulóknak a belső afrikai problémákkal való foglalkozásban.

Az állam és a missziós iskolák viszonya is megváltozott. Ma nem a missziók, hanem az állam képezi a legfőbb oktatási erőt. De ugyanúgy, mint a gyarmati korokban, az állam egyes missziós oktatási intézményeket támogat. (Például Togo Köztársaságban az állam gondoskodik a pedagógusok fizetésének egy részéről.)

De a Nyugatnak az oktatási rendszerre gyakorolt befolyása mind a mai napig fontos. Az egyik dolog, ami miatt Afrika ettől nehezen tud megszabadulni, az a modern kommunikáció számos csatornája által közvetített kulturális imperializmus. Másrészt számos, a nyugati misszionárius pedagógusok által közvetített érték univerzális. Önromboló hatású lenne csak azért megkérdőjelezni őket, mert nem afrikaiaktól származnak.

M. A. Adjangba
Benini Egyetem
Lomé, Togo

* * *

Az első kopt iskolát az első század ötvenes éveinek végén Alexandriában nyitották meg. A leghíresebb e város teológiai iskolája volt, amely először vette fel a versenyt az ottani pogány iskolával. A kereszténység elterjedtével a pogány iskola megszűnt, és a teológiai iskola az ötödik századig fennmaradt.

A koptok beilleszkedtek az egyiptomi társadalom szövetébe, de az új kor kezdetéig nem játszottak hivatalosan elismert politikai szerepet. (A szó eredetileg "egyiptomit" jelentett, mára azonban "ortodox keresztényt" jelöl Egyiptomban.) Az iszlám térhódítás óta aligha van értelme kopt oktatásról beszélni másként, mint vallási vonatkozásban. Mivel járultak hozzá mégis a koptok az egyiptomi oktatás fejlődéséhez? Sok modern iskolát hoztak létre (néhány tucat van belőlük jelenleg) más vallású egyiptomiak számára, ezek úgynevezett "támogatott iskolák" néven a hivatalos egyiptomi oktatási rendszer részeivé váltak. (Alapszinten csak egyetlen kopt magániskola létezik.)

A muzulmánok és a koptok egyaránt elutasították az idegen és a misszionárius oktatást, amit a hatóságok a brit megszállás időszakában (1882–1955) széles körben támogattak. Csak 1951-ben szűnt meg a külföldi iskolákban az alapító ország saját vallásának tanítása egyiptomi tanulók számára. A külföldi iskolák 1956-ban kerültek teljes állami ellenőrzés alá. Tanterveiknek ma tartalmazniuk kell vallást, arab nyelvet, Egyiptom földrajzát és történelmét éppúgy, mint az állami iskolákban.

Fayez M. Mina
Ain Shams Egyetem
Kairó, Egyiptom

E rovat összeállításában közreműködött Csongor Anna, Papházi Tibor és Szabó László Tamás

KUTATÁS KÖZBEN

RÓLUK, DE NÉLKÜLÜK

Sok szó esik manapság arról, hogy van-e helye a vallásnak az iskolában. Erről a kérdésről sokan nyilatkoztak már és különböző felmérések készültek. Egyedül az oktatás alanyait, a diákokat nem szólították meg. Mi őket kérdeztük, hat budapesti középiskola tanulóit, egy nagyobb vizsgálat keretében. Azt tudakoltuk tőlük, hogy hat felsorolt téma közül szerintük melyikkel kellene részletesebben foglalkozniuk az iskolában. Megkértük őket, hogy rangsorolják a következő témákat: állampolgári nevelés; vallási problémák; gazdasági problémák; politikai problémák; erkölcsi problémák; etnikai problémák. A 302 megkérdezett diák a következő módon sorolta a témákat:

Erkölcsi problémák	23.5%
Állampolgári nevelés	17.7%
Etnikai problémák	14.1%
Gazdasági problémák	13.3%
Vallási problémák	13.3%
Politikai problémák	10.8%
Nem válaszolt	7.3%
Összesen	100.0%

A fentiekből jól látható, hogy a diákok erősen érzékelik a rendszerváltást követő morális anomiót és ennek következtében igénylik az erkölcsi normák tisztázását. Ezt azonban nem ideológiai elkötelezettség dimenziójában kívánják elérni. A diákok számára a vallás és az erkölcs két fogalomkört alkot. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az erkölcsi probléma elsődlegességével szemben a vallási kérdések háttérbe szorulnak. Ennél periférikusabb pozíciót egyedül a politika iránti érdeklődés foglal el, amit a fenti táblázat és vizsgálatunk (itt bővebben nem kifejtett eredménye) is igazol.

Azok a gyerekek, akik a vallást az első két helyre sorolták, nem feltétlenül vallási meggyőződésből tették ezt, hiszen 17%-uk szimpatizál az ateizmussal. A többiek sem tekinthetők mind a hagyományos vallásosság letéteményeseinek, miután 13%-uk szereti a Krisna vallást. Itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy erős vallási szimpátiát mutató diákok nagy százalékban nem kívánták a vallási

problémák iskolai taglalását, ez arra utal, hogy a vallási kérdéseket más szférák keretei közé illőnek érzik.

Ezt igazolja az arra a kérdésünkre adott válaszuk, hogy milyen gyakran beszélgetnek tanáraikkal, szüleikkel, barátaikkal bizonyos témákról, többek között vallási kérdésekről. Ennek megfelelően az alábbi eredményeket kaptuk:

Szülőkkel	25,8%
Barátokkal	18,9%
Tanárokkal	11,3%

Megfigyelhető az az általános tendencia, hogy a vallási meggyőződést a gyerekek a privát szféra részének tartják és a család szocializációs szerepei közé tartozik. Bár meg kell említeni, hogy a vallásról való kommunikáció nem áll a családokon belül sem az előtérben.

Igen érdekesen tükröződik a vallási téma súlya a többi megkérdezett téma viszonylatában. Először figyeljük meg a vallásnak az iskolai kommunikációban betöltött helyét.

Rotated Factor Matrix:[†]

	FACTOR 1 (30.9%)	FACTOR 2 (11.5%)	FACTOR 3 (9.1%)	FACTOR 4 (8.4%)
KÜLPOLITIKA	.82448	.10201	-.02344	.18056
BELPOLITIKA	.74427	-.03750	.26495	.15706
KISEBBSÉG	.56908	.42445	.31152	-.22868
SZÓRAKOZÁS	-.01029	.76279	.03314	.17289
IDEGEN KULTÚRÁK	.45187	.59824	.13569	-.12935
BARÁTOK	-.06133	.58820	.16730	.46773
MEGÉLHETÉS	.41553	.48034	.08851	.30224
VALLÁS	-.02382	-.04678	.79337	.11900
KÁBÍTÓSZER	.31311	.21638	.68320	.04408
SZEX	.16616	.37356	.46144	.06026
JÖVŐ	-.00980	.16634	.13619	.77299
ISKOLA	.32721	.04637	.00969	.67371

[†] A faktoranalízis egy olyan többváltozós statisztikai-matematikai eljárás, amely lehetővé teszi nem közvetlen (ok-okozati) összefüggések feltárását egy adott kérdéscsoportra kapott válaszok között. Egy-egy összefüggést egy-egy faktor jelenít meg, amely faktorok "rejtett", "látens" változók. Ezekre a változókra rendszerint nem tudnánk közvetlenül rákérdezni, de ilyen módon fel tudjuk tární őket.

A faktorban szereplő (valódi) változók értékei, a faktorsúlyok +1 és -1 között helyezkednek el. Ezek az értékek azt mutatják meg, hogy egy faktorban, egy összefüggésrendszerben az adott valódi változóra kapott válaszoknak milyen erős a magyarázó értéke. Ha +1-et vagy -1-et kapnánk (tegyük hozzá: ez csak egészen szélsőséges esetben képzelhető el), az azt jelentené, hogy "látens" változónk azonos a valódival, az erre a kérdésre, és másokra kapott válaszok között abszolút ok-okozati összefüggés van. A szociológiában azoknak a változóknak tulajdonítanak jelentőséget, amelyek értékei +0.4 és +1, illetve -0.4 és -1 között helyezkednek el.

Az iskolai kommunikáció jól látható módon négy részre tagolódik. Az első csoport a politika tárgykörét öleli föl. A második témakör az életvilág elemeit tartalmazza. A harmadik csoportban a vallás a kábítószerrel és a szex-szel együtt jelenik meg, ami az alternatív viselkedés-minták és értékrendek tárgykörét jelenti és arra utal, hogy a gyerekek számára a vallás mint egy a választható magatartás minták közül van jelen. A negyedik csoportot az érvényesülés témakörének nevezhetjük.

A következő táblázatban az látható, hogy a gyerekek a szüleikkel való kommunikációjában eltérő módon csoportosulnak a témakörök, mint az iskolában.

Rotated Factor Matrix:

	FACTOR 1 (24.2%)	FACTOR 2 (13.8%)	FACTOR 3 (9.5%)	FACTOR 4 (8.9%)	FACTOR 5 (8.4%)
BELPOLITIKA	.84464	.07448	.06829	-.10128	.08405
KÜLPOLITIKA	.83790	.10412	.02449	.15322	-.09250
KISEBBSÉG	.62686	-.05069	.13917	.32162	.27395
ISKOLA	-.02738	.82660	-.02452	-.03774	.06196
BARÁT	-.00011	.64684	.18444	.25729	.30405
JÖVŐ	.19798	.63780	.16036	.10628	-.15606
MEGÉLHETÉS	.06862	.15848	.79308	-.22627	-.23687
SZEX	.02031	.07374	.63492	.25865	.26090
KÁBÍTÓSZER	.12945	.05414	.56261	.36191	.09017
ID. KULTÚRÁK	.38905	-.00489	-.02116	.71562	.01477
SZÓRAKOZÁS	-.08049	.24111	.20903	.69950	-.09237
VALLÁS	.10403	.07174	.03410	-.07118	.89638

Látható itt is, hogy a politika hasonlóan vezető helyet tölt be, bár kisebb a súlya mint az iskolai kommunikációban. A témák között második helyet kap a szülői kontroll és felelősség kérdésköre, ami a társadalmi érvényesülésre való felkészítés mellett a társadalmi kapcsolatok szülői felügyeletével is kibővül.

A harmadik témakörben a gyerekeknek a szülőkkel folytatott kommunikációjában vallás nem szerepel a szex és a kábítószer mellett. Itt a deviancia aspektusából közelítik meg a témakört és így kap helyet benne a megélhetési probléma mint a deviálódás veszélye. Ezt a témakört a szülőknek a gyermekeiket a felmerülő veszélyforrásoktól óvó kommunikációjaként értékelhetjük. A vallási témakör teljesen különválva a legkisebb súllyal részesedik a szülők és gyermekek kommunikációjából, de önálló témaként. Igen magas értéke arra utal, hogy a családok egy kisebb részében, ahol ennek jelentőséget tulajdonítanak, fontos érték-szervező erőként van jelen. Az iskolai kommunikációhoz viszonyítva itt a vallás nem a tízenévesekre leselkedő konkrét veszélyforrásokkal együtt szerepel, hanem önállóan, mint valami értékrendet közvetítő intézmény. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyarországi szocializációs mechanizmusban a vallási szocializáció a szülők és a család terepnumát alkotja.

A negyedik témakörbe a családi szabadidő eltöltésének kommunikációja strukturálódik.

Végezetül tekintsük meg a fiatalok egymás közötti beszélgetésének tartalmi szerkezetét.

Rotated Factor Matrix:

	FACTOR 1 (29.6%)	FACTOR 2 (13.6%)	FACTOR 3 (9.8%)	FACTOR 4 (8.4%)
KÜLPOLITIKA	.85167	.06971	.01199	-.04619
KISEBBSÉG	.75320	.11187	.07386	.30246
IDEGEN KULTÚRA	.73806	.17896	.07822	.13435
BELPOLITIKA	.72850	.22090	-.05459	-.03149
JÖVŐ	-.00604	.78872	.10364	.09619
MEGÉLHETÉS	.31956	.71434	.00914	-.07165
KÁBÍTÓSZER	.26822	.53529	.03954	.33953
SZEX	.28144	.49538	.17233	-.24696
ISKOLA	-.00209	.00595	.83182	.12948
SZÓRAKOZÁS	.15340	.11851	.62421	-.53324
BARÁT	-.01646	.43368	.52351	.08251
VALLÁS	.22046	.07354	.13078	.82380

Mint jól látható, itt részben más módon kapcsolódnak a témakörök. A szülőkkel való kommunikációtól eltérően az idegen kultúrák a politika tárgykörébe tagozódnak, így ezt a témakört inkább a politikai történésekkel, érdekességekkel, eseményekkel azonosítják. A második csoportba tartozó témakörök a barátokkal folytatott kommunikációban az ismeretlenség tárgyát, kíváncsiságot és szorongással teli izgalmat megjelenítő "film" világot, az álmodozások témakörét reprezentálják. A harmadik tárgykör az életvilág, a társas kapcsolatok témaköreit tartalmazza. A negyedik témakörben azt láthatjuk, hogy a vallás a szülőkkel folytatott kommunikációhoz hasonlóan különválnak, egy másik kommunikációs közeget jelenítve meg, ami egyrészt utalhat a vallási közösségekben kötött barátságok kommunikációjára, másrészt a téma elkülönített kezelésére.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a vallás a gyerekek számára a magán-szféra illetékességi körébe tartozó jelenség; nem is óhajtják annak más közegekkel való keveredését.

Végezetül külön le kell szögeznünk, hogy a hat megvizsgált budapesti állami középiskolában a vallásnak az iskolai oktatását a gyerekek elenyésző töredéke támogatja. Ezt igazolja, hogy a gyerekek mindössze 8,7% állította az első helyre a témák közül.

Csanády Márton & Lux Ambrus

A VALLÁSOSSÁG, AZ EGYHÁZI OKTATÁSHOZ VALÓ VISZONY ÉS AZ OKTATÁSI ATTITŪDOK

Egy 1990 májusában végzett – nem, kor és lakóhely szempontjából – reprezentatív (ezer megkérdezettre kiterjedő) tanügyi közvélemény-kutatás adatainak felhasználásával kísérreljük meg feltárni a vallás és az egyházak oktatásügyi szerepéről alkotott elképzeléseket és a vallásosság szerint elkülöníthető csoportok oktatással kapcsolatos beállítódásait.

Az oktatással kapcsolatos beállítódások

A vallás mostani oktatásügyi reneszánsza fontossá teszi az oktatásról alkotott elképzelések ilyen szempontú áttekintését. Az egyházi iskolák rehabilitációja az adatfelvétel időpontjában (1990) még kezdeti stádiumban volt. Az egyházi oktatás rekonstrukciója még nem vetett fel számottevő – mára már érzékelhető – gyakorlati jellegű problémákat. Ezért a megkérdezettek véleménye az egyházi oktatásra, a vallás oktatásügyi szerepére vonatkozóan döntő részben elvi álláspontnak tekinthető. Alkalmas egy kiinduló állapot megismerésére.

Az oktatás vélt feladataival kapcsolatos beállítódások megismerésére egy kártyacsomagot használtunk, mely húsz lehetséges oktatási-nevelési feladatot tartalmazott. Ezeket az oktatási feladatokat önmagukban és a többiekkel összevetve is rangsorolniuk kellett a megkérdezetteknek. Így lehetőségünk nyílt a feladatokkal kapcsolatos vélemények abszolút és relatív fontosságának elkülönítésére. A kártyákon a következő feladatok szerepeltek (a sorrend megfelel az oktatás feladatainak fontosság szerinti abszolút rangsorának):

- tisztességre, erkölcsre nevelés
- az anyanyelv megfelelő elsajátítása
- a gondolkodás, az értelem fejlesztése
- egyéni képességek fejlesztése
- rendre, fegyelemre nevelés
- egy jó szakma elsajátítása
- felkészítés a továbbtanulásra
- idegen nyelvek tanítása
- a haza szeretetére való nevelés
- szeretetteljes bánásmód
- mozgás és sportolási lehetőség
- tudományos ismeretek átadása
- másokkal való együttműködésre nevelés
- a magyar nemzeti hagyományok megismertetése
- megfelelő étkeztetés, napközi ellátás
- a közösségi szellem fejlesztése
- vallásos nevelés
- játék, szórakozás, kellemes elfoglaltságok
- szexuális nevelés
- politikai, állampolgári nevelés

Igen nehéz feladatnak bizonyult az oktatás, az iskola fontos feladatainak körülhatárolása. Az oktatási célok esetén viszonylag könnyebb a helyzet, de úgy tűnik, az intézményes nevelés nagyon ingoványos terület. Az oktatás vélt feladatainak sokrétűségére utal a feladatok fontossági kategóriák szerinti megoszlása. Több a kiemeltnek tartott feladat, mint az elhanyagolhatónak ítélt. A megkérdezettek szívesebben használták a *kevésbé fontos*, mint a *nem fontos* kategóriát. A zömük szinte minden oktatási-nevelési feladatot valamilyen mértékben fontosnak tartott. Ez egyrészt arra utalhat, hogy az oktatással szemben a többség nem csak az oktatási, hanem nevelési területen is erős innovációs igényeket támaszt. Másrészt valószínűsíteni lehet, hogy sokaknak nincs kialakult elképzelése az oktatás és nevelés tartalmáról, választásaik inkább intuitív jellegűek. A közvéleményben dinamikusan jelen van egy neveléscentrikus oktatási elvárás.

A fontossági rangsor első harmadában szereplő, legfontosabbnak tartott oktatási feladatok megítélésében nincsenek jelentős különbségek. Az, hogy a legfontosabbnak tekintett oktatási-nevelési feladatok között erőteljesen jelen vannak az erkölcsi jellegűek, prevenciós elképzeléseket jelez. Sokak szerint az oktatásnak kellene, lehetne meggátolni a "romlást".

A felekezetek szerinti eltérések

Az egyházi oktatás kibontakozó rekonstrukciójában fontos szerepe lehet annak, hogy a különböző felekezetekhez tartozóknak vannak-e – a vallásos nevelés tartalmi kérdésein túl – egymástól eltérő, külön iskoláztatást szükségessé tevő oktatási irányultságai, igényeik.

Az oktatási feladatok megítélésében a különböző felekezetekhez tartozók véleménye között nem mutatkozik lényeges eltérés, inkább az egyezések a jellemzőek. A mutatkozó különbségek, arányeltolódások nem lényegi jellegűek és csak a kérdések negyedénél jelennek meg. A hasonlóságok alapján reálisnak tűnik a vallásos irányultságú iskolák ökumenikus jellegű szervezése is.

A vallásosság mértéke szerinti eltérések

A vallásosság természetesen a mi mintánkon belül is erősen összefügg más, egymással is kapcsolatban lévő társadalmi jelenségekkel. A vallásosság mértéke a lakóhelyi, az iskolázottsági, a jövedelmi és az életkori csoportokban jelentős eltéréseket mutat. Ezek figyelembevétele fontos, mert sok mindent megmagyarázhat a vallásosság mértéke szerint kialakított csoportok oktatási irányultságából.

Az oktatás feladataival kapcsolatos véleménykülönbségek a vallásosság mértéke szerint kialakított csoportok esetében jóval nagyobbak a felkezeti csoportokban tapasztalhatóaknál. A különbségek részben hangsúlybeliek és részben szerkezetiek. Hangsúlybeli eltérés négy kevésbé fontosnak minősített feladattal kapcsolatban tapasztalható. A nemzeti (hazaszeretetre nevelés, nemzeti hagyományok megismertetése) és a szociális jellegű (napközi ellátás, másokkal való együttműködésre nevelés) feladatokat a vallásos csoport tagjai – a másik két csoporthoz képest – hajlamosabbak voltak a fontosabb kategóriákba sorolni. Ez még nem okozott változást a fontosságok szerkezetében. Szerkezeti tekintetben a legjelentősebb eltérés természetesen a vallásos neveléssel kapcsolatban tapasztalható. A vallásos csoport meghatározó többsége ezt a feladatot egyértelműen

dominánsnak tekinti, a nem vallásos csoport jelentős része pedig elhanyagolhatónak. A részben vallásos csoport véleménye a nem vallásoséhoz áll közelebb, nem sorolták tömegesen a vallásos nevelést a klasszikusnak tekinthető oktatási feladatok elé.

A három csoport közül a *nem vallásos* csoportnál figyelhető meg a fontosságról vallott vélemények között a legnagyobb együjtjárás. Az ateista csoport tagjainak többsége igen erőteljesen az individuális neveléshez kapcsolódó feladatokat tartja legfontosabbnak (egyéni képesség fejlesztése, a gondolkodás fejlesztése, idegen nyelvek tanítása). A többi kérdésben – a vallásos nevelés kivételével – jobban megoszlanak a vélemények a csoporton belül, de ezeknél is érzékelhetőek még fontossági különbségtévések. A feladatok fontosságának rangsorolásából egy határozottan oktatáscentrikus iskolakép bontakozik ki, melyben a nevelési feladatok másodlagosak, de nem elhanyagolhatók.

A *részben vallásos* csoportba tartozók véleménye jobban megoszlik, vegyesebb az elénk táruló kép. A választások szerkezetében nincs markáns profil. A kialakuló fontossági sorba az egyéni érvényesülést elősegítő oktatási feladatok közé tradicionális, rendpárti nevelési feladatok keverednek. Kevésbé érzékelhető konszenzus a kiemelten fontosnak tartott feladatok rangsorolásánál, mint a nem vallásos csoport esetében. A részben vallásos csoport véleményének az oktatás és a nevelés fontosnak tartott feladatait egyaránt kiemelten ellátó iskola felelne meg.

A *vallásos* csoport véleménye szóródik a legjobban. A vallásos válaszadók között a legkisebb a vélemények egyezése a kiemelt feladatok rangsorolásánál is. A vallásos nevelésen kívül a tisztességre, erkölcsre és a fegyelemre nevelés fontosságának megítélésében mutatkozik némi egyezés. Ennél a csoportnál a legerőteljesebb a nevelési feladatok hangsúlyozása. Az oktatás feladatainak konszenzusos súlyozása valószínűleg az egyházi iskolákban lesz a legnehezebb feladat.

Eltérő mértékben, de mindhárom csoportnál megfigyelhető a társadalmi morál oktatásügyi megalapozhatóságának vélelme, legerősebben a vallásos és legkevésbé az ateista válaszadók tulajdonítanak az ezt szolgáló feladatcsoportnak fontosságot. A nemzeti identitáshoz kapcsolódó kérdésekben mindhárom csoport mérsékletes, nem tulajdonították tömegesen egyik csoportban sem kiemelten fontosnak, bár vannak véleményeik között statisztikailag is igazolható eltérések. Nem látszik széleskörű igény egy "nemzeti" irányultságú oktatásra, de a vallásos csoport egy része hajlamot mutat erre. A vallásosságtól függetlenül inkább az individuális nevelést szolgáló oktatási feladatokat tekintik fontosabbnak, mint a közösségeket.

Az oktatás klienseinek beállítódása

Lényeges kérdés lehet annak vizsgálata, hogy a tapasztalt vallásosság szerinti különböző irányultságok, beállítódások milyen arányban tapasztalhatóak az oktatással szoros kapcsolatban lévőknél. Ez a felosztás szükségszerűen együtt jár a csoportoknak az elkülönítés szempontján túli különbözőségeivel is. Az egyik lényeges eltérés a csoportokba tartozók életkorában jelentkezik, a másik, az ezzel részben együjtjáró élethelyzetbeli másság. A kliens csoportok között tapasztalható eltérések ennek következtében generációs színezetet is kapnak.

A legjelentősebb véleménykülönbség a klienscsoportok között a vallásos nevelés fontosságának elbírálásában mutatkozik. A vallásos nevelést az iskoláskorú gyerekek szülei tartják legkevesebben kiemelten fontosnak. Legtöbben a gyermektelen idősebbek sorolták a legfontosabb feladatok közé.

Az egyházi iskolák működésének megítélése

Az egyházi iskolák működésével kapcsolatosan majd teljeskörű társadalmi legitimitás mutatkozik. A megkérdezettek túlnyomó többsége (91,6%) egyetértett azzal, hogy az egyházak működtethessenek iskolákat. Az ezzel együttjáró differenciálódásból adódó konzekvenciákat viszont még sokan nem vonták le. Erre utal, hogy a szabad iskolaválasztással korántsem ilyen nagy arányban értettek egyet. A mintába tartozók közel harmada (30%) nem tartaná helyesnek, ha mindenki abba az iskolába íratná be a gyermekét, amelyiket a legjobbnak tartja, hanem a körzetesített iskoláztatást részesítené előnyben. Ez az arány a vallásosságtól majdnem független, a vallásosság mértéke alapján kialakított csoportokban csak néhány százalékos az eltérés. Hasonló a helyzet az egyházi iskolák működéséhez szükséges állami támogatás megítélésével kapcsolatban.

A világnézettel, vallásos neveléssel kapcsolatos gondolatok, vélekedések nagymértékű összerendezetlensége tapasztalható a közvéleményben. A megkérdezetteknek több mint háromnegyede (78,5%) szerint az állami iskolákban is lehetőséget kellene biztosítani a vallásos nevelésre. Ez az arány a nem vallásosok körében is majd kétharmados (64%). Az állami iskolák világnézeti semlegességét firtató kérdésre viszont ettől jelentősen eltérő válaszokat kaptunk. A vallásos csoport a semlegesség kérdésében teljes megosztottságot mutat (49%-uk szerint az állami iskola világnézetileg legyen semleges, 51% szerint az állami iskolákban is "valamilyen világnézet alapján" neveljenek). A nem vallásos csoport többsége (65%) viszont a semlegesség pártján áll. Az állami iskolák világnézeti semlegessége és ugyanitt a vallásos nevelés lehetőségének biztosítása ellentmondani látszik egymásnak. Az ellentmondás, mely leginkább a nem vallásos csoporton belül jellemző, a vallásos nevelés és a hitoktatás keveredésében keresendő. A megkérdezettek jelentős hányada nem érzékeli a különbséget az iskolában folyó nevelés vallásos jellege és a tantárgyszerű hittanoktatás között.

Az egyházak szerepe az oktatásban

Az egyházak, papok oktatási, nevelési szerepére vonatkozó véleményeket egy ötfokozatú skála segítségével vizsgáltuk. A megkérdezettek egytől ötig osztályozhatták, hogy szerintük mekkora szerepe van a gyermek nevelésében az egyháznak ("abban, hogy ki milyen felnőtté válik"). Mint a legtöbb osztályozástípusú felmérés esetében, a válaszok itt is leginkább középső értékhez igazodnak (A leggyakoribb érték – 35,8% – a 3-as volt), tendenciájuk a magasabb értékek felé mutat. Némileg magasabb volt a jobb osztályzatok, mint a gyengébbek aránya (4-es, 5-ös 35,4%; 1-es, 2-es 28,7%). A vallásosság mértéke alapján kialakított csoportokba tartozók világnézetüknek megfelelően másképpen ítélik meg az egyházak szerepét. A vallásossági csoportok közül a részben vallásos csoportba tartozók és a nem vallásos csoportba soroltak véleményei viszonylagos egyezést mutatnak. A legnagyobb hangsúly mindkét csoport esetében a közepes mi-

nősítésem volt. Az osztályzatok szóródásának iránya viszont ellentétes. A részben vallásosak hajlamosabbak a közepesnél feljebb, a nem vallásosak alulértékelné az egyházak és papok szerepét. A vallásos csoport tagjai viszont hajlamosak dominánsnak tekinteni az egyházat, kétharmaduk közepesnél nagyobb szerepet tulajdonít neki (leggyakoribb érték – 36,6% – az 5-ös volt). A hitélet szempontjából szélsőséges csoportok közül a vallásos csoport az egyházak szerepének megítélésében is szélsőségesnek mutatkozik, míg a nem vallásos csoportra a szélsőségesnek megítélésében nem jellemző. Nem egyenlíti ki egymást a két szélsőség.

Az oktatás jelenlegi helyzetének megítélése

Az egyházi oktatás rekonstrukciója szempontjából fontos kérdés az iskolák újraindításának motivációja. A rekonstrukciót motiváló tényező lehet a jelenlegi állami oktatás színvonalával való elégedetlenség. Az oktatás jelenlegi színvonalával viszont leginkább a vallásos csoport tagjai elégedettek. Közöttük voltak a legkisebb arányban (6,3%) a negatív értéket adók és legmagasabbak (32,6%) az oktatás színvonalát jónak, vagy nagyon jónak minősítők. A legtöbb elmarasztaló minősítést (21,5%) a nem vallásos csoport tagjai adták, ők tűnnek a legkevésbé elégedettnek. Mindhárom csoport értékeléseinek összegzése – kisebb-nagyobb mértékben – valamivel jobb, mint közepes. A vallásos csoport tagjainak többségét az átlagosnál nagyobb elégedetlenség az oktatás mai színvonalával, úgy tűnik, nem motiválhatja az egyházi iskolák újraindításában.

Az egyházak oktatásügyi tevékenységének felújítását széleskörű egyetértés jellemzi. A vallásos világnézetűek igényeit a nem vallásosak többsége is támogatja. Az egyházi oktatás rekonstrukciójának feltételei elvben – a beállítódásokat figyelembe véve – ideálisnak tűnnek. De ennek a folyamatnak már most látszanak esetleges buktatói. Az egyházi iskolák szakmai tradícióiból eredő oktatási-nevelési irányultságok kevéssé esnek egybe a jelenleg iskoláskorú gyerekek szüleinek és a még gyermektelen fiatalok elgondolásaival. A megszakított oktatási tradíció megújulási, modernizálódási képességétől függ, hogy ennek az eltérésnek mi lesz a következménye. Egy másik buktató a vallásos nevelés fontosságának megítélésénél tapasztalható generációs jellegű különbségekben mutatkozik. A vallásos csoport tagjai, akik potenciális helyzetüknél fogva nagyobb eséllyel szólnak majd bele az egyházak által fenntartott iskolák tevékenységébe, zömmel az idősebb generációkba tartoznak. Valószínűleg nekik lesz nagyobb befolyásuk azokra az iskolai folyamatokra, amelyek a fiatalabb generációk gyermekeit érintik. A vallásos csoport tagjainak kell majd az egyházi iskolák újraszervezése során a legszélsőségesebb nézeteket egyeztetniük, hiszen az ő véleményeik között találtuk a legnagyobb szóródást. Ez éles koncepcióviták előszelét jelezheti a leendő egyházi oktatási intézményekben. Az ilyen viták az oktatás hatékonyságára, az intézmények vonzerejére is kihathatnak.

Csorba József

IGAZGATÓVÁLASZTÁS, 1991

Az iskolaigazgatók kinevezésével kapcsolatosan az 1985-ös törvény olyan jogokkal ruházta fel a tantestületeket, amelyek a pártállami irányítás közepette merészen demokratikusnak számítottak. Az egyébként tökéletesen elszegényített és megnyomorított, minden autonómiától megfosztott és kiskorúként kezelt pedagógustársadalom kételkedve ugyan a változtatási szándék komolyságában, mégis örömmel és lelkesedéssel fogadta ezeket a jogosítványokat, mert a demokrácia halvány reményét látta felcsillanni bennük.

Kétségtelen, hogy az új szabályozás tökéletesen tükrözte a felbomlásához közeledő pártállam átmenetiségét: miközben megadta a pedagógus-testületeknek a beleszólás jogát, mindenféle korlátokkal körül is bástyázta ennek megvalósulási lehetőségét. Az is kétségtelen, hogy a 80-as évek végén éppen a még mindig szilárdan működő bürokratikus pártállami struktúrák jól bejáratott reflexei miatt a gyakorlatban a legtöbb helyen sikerült megakadályozni ezeknek a jogoknak az érvényesítését. És az is kétségtelen, hogy a pedagógus-testületek nem voltak elég elszántak és elég felkészültek ahhoz, hogy jogaikkal a körülmények ellenére élni tudjanak.

Mindezek ellenére szociológiai vizsgálataink tapasztalatai azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedekben ez volt az egyetlen olyan központi rendelkezés, amelyik mégis valamilyen törvényes garanciát nyújtott arra, hogy a pedagógusok beleszólhassanak saját sorsuk alakításába, és amelyik demokratikus folyamatokat volt képes elindítani az egyébként tökéletesen antidemokratikusan működő iskolákban. Ugyanakkor az is világosan látszott az e tárgyban folytatott szociológiai vizsgálódásból, hogy a demokrácia, mint mindenütt, itt is hosszabb folyamat eredménye: nem elég hozzá a törvényes garancia, meg kell tanulni és be kell gyakorolni a hozzá szükséges eljárásokat is. A 80-as évek végén egy tökéletesen antidemokratikus társadalmi közeghez csak nehezen és csikorogva illeszkezhettek ez a demokratikus eljárás. A rendszerváltozás azonban ebben is lényeges változást hozott. 1991 tavaszán a tantestületek már akartak, tudtak és mertek is élni vezetőválasztási jogukkal. Az igazgatóválasztások során a tantestületi döntések többségét az jellemezte, hogy nem szavaztak bizalmat a politikai szempontból kompromittálódott régi káder-igazgatóknak, ha szakmai felkészültségük nem felelt meg elvárásaiknak, de bizalmat szavaztak a szakmai szempontból megfelelő jelölteknek akkor is, ha korábban kommunista káderek voltak. Vagyis a tantestületi választásokban erősödtek a szakmai szempontok és ugyanezek jutottak kifejezésre a pályázók meghallgatására tartott tantestületi értekezleteken is, ahol a jelöltek programjait megvitatták.

Az 1991-es igazgatókinevezésekre vonatkozó önkormányzati döntéseket azonban helyenként inkább politikai és ideológiai szempontok, valamint személyes elfogultságok jellemezték, mintsem szakmai igényesség. Az igazgatóválasztások (különösen a kevés intézménnyel rendelkező önkormányzatok esetében) a helyi hatalmi harcok keresztüzébe kerültek, a rendszerváltási szándék eltökéltségét ezek az önkormányzatok főként a régi kommunista választások kibuktatásával akarták bizonyítani akkor is, ha azok jó szakembereknek bizonyultak, és jó szakmai programokkal pályáztak. Sok esetben az igazgatóválasztást az önkor-

mányzati testületeken belüli pártharcok vagy személyi rivalizálás is befolyásolta, az optimálisnál sokkal nagyobb hangsúlyt kapott, hogy ki kiknek az embere volt eddig, és kiknek ígért a jövőre vonatkozóan elkötelezettséget.

A rendszerváltás utáni helyzet jellemzéséhez az is hozzátartozik, hogy az 1991-es igazgatóválasztások alkalmával mind a tantestületek, mind az önkormányzatok politikailag tiszta múltú, emberileg hiteles, szakmailag jól felkészült és vezetésre alkalmas pályázók jelentkezését várták az iskolák élére. Sok esetben csalódnuk kellett. Kiderült, hogy az ilyen jelöltekből nagyon kevés van, és ha van is ilyen pedagógus, az iskolák jelenlegi gazdasági és irányítási szempontból rendkívül bizonytalan helyzetében nem szívesen vállal vezető szerepet. Így az iskolák többségében kevés volt a pályázó, és a pályázók minőségi szempontból sem feleltek meg igazán az igényeknek.

Lényegében ebből a helyzetből következett, hogy 1991 tavaszán amellet, hogy az iskolák többsége megszabadult a korábbi, szakmailag alkalmatlan káder-igazgatótól, rendkívül sok volt a konfliktushelyzet az igazgatóválasztások körül. Gyakran csak nehezen jött létre konszenzus a tantestületek és az önkormányzatok között, és sok esetben egyáltalán nem is jött létre. Ebből adódóan meglehetősen sok iskola maradt igazgató nélkül és kényszerült újabb pályázat kiírására. Az önkormányzatok egy része úgy érezte, hogy a tantestületek akadályozzák fenntartói jogaik gyakorlását és az ő kezdeményezésükre született meg 1991 őszére az *Alkotmánybíróság* döntése, amely az önkormányzati törvénnyel összeegyeztethetetlennek ítélte az 1985-ös oktatási törvény által a tantestületeknek juttatott egyetértési jogot az igazgatókinevezés kérdésében.

A pedagógusok megrendülten tapasztalták a demokrácia nevében deklarált jogfosztásukat, az egyébként is gyenge szakmai szervezetek erőtlen kísérleteket tettek a tiltakozásra, az oktatási tárca pedig engedelmesen elfogadta az Alkotmánybíróság érveit. Kísérletet sem tett arra, hogy az iskolák szakmai színvonalának és a pedagógusok demokratikus jogainak védelmében az önkormányzati törvény ide vonatkozó paragrafusainak a módosítását javasolja. Holott minden pedagógus és oktatási szakértő sejtette, amit kutatási tapasztalataink is igazoltak, hogy az igazgatókinevezés kérdésében a döntési felelősség megosztása, illetve a döntésben érintett felek konszenzusa jelenti a célszerű eljárást. A kétségtelenül demokratikusan megválasztott, de az antidemokratikusan társadalmi tradíciók nyomása alatt még korántsem mindenütt demokratikusan működő önkormányzatok teljhatalommal való felruházása ebben az esetben több hátránnyal, mint előnnyel jár. A tantestületek egyetértési jogának megszűnése amellet, hogy az igazgatóválasztások folyamatában határozottan gyengíti a szakmai igényesség érvényesülését, azzal a következménnyel jár, hogy az iskolákban megindult demokratizálódási folyamatok lefékeződnek, és a pedagógusok még azt a kevés illúziójukat is elveszítik a rendszerváltással kapcsolatban, amit eddig tápláltak.

Úgy tűnik azonban, hogy 1991-ben a tantestületek közérzete már nemigen érdekelte a politikai hatalom birtokosait. Az igazgatóválasztási vétőjog mellett jóformán csak a pedagógus testületek emelték fel egyértelműen a szavukat. A hagyományos pedagógus szakszervezet közvetlenül az Alkotmánybíróság döntése után azt nyilatkozta, hogy "Ragaszkodunk hozzá, hogy az intézményvezetők kiválasztásánál érvényesüljön a nevelőtestületek vétőjoga" (*Magyar Hírlap* 1991. X. 4.). Ebben a kérdésben teljes egyetértés volt a két szakszervezet közt. A PDSZ is következetesen és több helyütt nyilatkozta, hogy az önkormányzati

törvény ide vonatkozó paragrafusának a módosítását kívánja, és hogy "alku-helyzetbe kell juttatni a pedagógusokat az igazgatóválasztás kérdésében" (*Magyar Hírlap* 1991. XI. 22.). Hasonló álláspontot foglalt el az FPF, amikor úgy nyilatkozott, hogy "meg kell őrizni a tantestületek egyetértési jogát" az igazgatóválasztások során (*Köznevelés* 1992. XI. 15.). Állásfoglalást tett közzé az Iskolaszövetség is, amely szerint az új oktatási törvényben továbbra is "biztosítani szükséges a nevelőtestület egyetértési jogát" az igazgatóválasztásban (*Köznevelés* 1991. XI. 22.).

A politikai pártok hivatalos állásfoglalást nem tettek közzé. Képviselőik nyilatkozataiból azonban arra lehet következtetni, hogy eszük ágában sem volt a pedagógusok jogai mellett kiállni. A hivatásos politikusok közül egyedül *Beke Kata*, a korábban MDF-es, később független képviselő nyilatkozta, hogy ő az önkormányzati törvény módosítása mellett van. "Nem elfogadható, hogy a demokratikusan megválasztott magyar parlament szűkítse a tantestületek jogait" (*Magyar Hírlap* 1991. XI. 22.), de *Király B. Izabella* (MDF-es képviselő) ezzel éppen ellenkező álláspontot fejtett ki, amikor azzal érvelt, hogy "Sehol a világon, az évszázados demokráciákban sem szokás a tantestületeknek igazgatóválasztási jogosítványt adni" (*Magyar Fórum* 1991. XI. 22.). Hogy a két képviselő véleménye közül melyik állt közelebb az MDF hivatalos álláspontjához, azt jól érzékelteti, hogy az MKM illetékes államtitkára nem sokkal az Alkotmánybírósági döntés után úgy nyilatkozott, hogy "olyan rendeletet kell csinálni, amely szerint a tantestületek és a szülők is véleményezhetik a pályázatokat" (*Köznevelés* 1991. X. 18.). A korábbi vétőjog ebben az elképzelésben már "véleményezési joggá" zsugorodik, ez ekkor már sokkal jobban illeszkedik az MDF oktatáspolitikájához. A tárcának az Alkotmánybírósági döntés után már eszébe sem jutott a pedagógusok érdekeit tovább képviselni. A *Keresztény Értelmiségiek Szövetségének* egyik tisztségviselője pedig egyenesen úgy nyilatkozott, hogy "Két nemzedék erkölcsi-szellemi tönkretételének végrehajtóit nem lehet felruházni az igazgatóválasztás jogával" (*Népszabadság* 1991. X. 21.).

Ami az ellenzéki pártokat illeti, hivatalos nyilatkozatot ebben a kérdésben egyikük sem adott ki. *Sáska Géza*, a FIDESZ oktatáspolitikusa azonban úgy nyilatkozott, hogy "A döntés joga kizárólag azé legyen, aki a felelősséget viseli", vagyis egyértelműen az önkormányzaté (*Magyar Hírlap* 1991. XI. 22.).

A pedagógusoknak ezek után az igazgatóválasztás kérdését illetően nemigen lehetnek kecsegtető reményeik. Az MKM által 1991 őszén elkészített törvénytervezet az igazgatókinevezés jogával egyértelműen az önkormányzatokat ruházza fel, a tantestületeknek véleményezési jogot szán, és a vitás helyzetek eldöntését egy regionális állami intézményre, a TOK-ra kívánja bízni. A fent ismertetett álláspontok alapján úgy tűnik, akár feles, akár kétharmados törvény lesz az oktatási törvénytervezetből, a pedagógusok véglegesen elbúcsúzhatnak a rendszerváltás átmeneti éveit birtokolt igazgatóválasztási vétőjoguktól.

Andor Mihály & Liskó Ilona

(Részlet a szerzők könyvéből, amely nemsokára megjelenik az Educatio Kiadónál)

VALLÁS- ÉS BIBLIAISMERET: EGY MODELLKÍSÉRLET

1988 őszétől több kísérlet után, az *Oktatáskutató Intézet* szervezésében egyrészt pedagógus továbbképző programot indítottunk Budapesten és Kecskeméten, másrészt a *Békéscsabai Tanítóképző Főiskolán* szabadon választott speciális kollégiumként oktattunk két esztendeig. A bibliaismeret felekezeti- és világnézet-szemleges tanítását kipróbáltuk több általános iskolában, többféle módon beillesztve a tantervbe. Ezeknek a tapasztalatoknak az alapján az a véleményünk, hogy szükség van egy vallás-szemleges, minden világnézet számára elfogadható, objektív, a mai tudományosság követelményeinek megfelelő bibliai kép kialakítására. Ez nem hitoktatás, amelyben az egyházak a maguk tanítási rendszereinek alapjaira oktatják a gyermekeket, hanem művelődéstörténetünk alapjait feltáró bibliaismeret.

Hogyan lehet ezt tanítani? A szakirodalom és a pedagógiai tapasztalatok vizsgálata az alábbiakat indokolta. Az ismeretek közlésénél a fokozatosság elvét kell követni.

- Az óvodában a legfontosabb bibliai történetek megértésével az erkölcsi, jellembeli tulajdonságok legfontosabb alapfogalmait kell kiépíteni a gyermekben.
- Az általános iskola alsó tagozatában a Bibliát átfogóan meg kell ismertetni úgy, hogy a kereszténység (de nem az egyes felekezetek) legfontosabb etikai alaptanításai is nyilvánvalóvá legyenek a hallgatók előtt, de ez ne dogmákat sugalljon.
- Az általános iskola felső tagozatában a Biblia tartalmát Izrael és az őskereszténység történetének hátterén kell objektíven megismertetni.
- A középiskolában a Biblia pontos tartalmi megismertetésén túl meg kell tanítani, hogy hogyan tükröződnek ezek az ismeretek az európai zsidó-keresztény humán kultúrában, anyanyelvünkben, erkölcsi fogalomrendszerünkben és a felelősségre épülő természettudományos gondolkodásmódunkban.
- Főiskolán és egyetemen történeti és irodalomtörténeti alaposított Biblikép kialakítása szükséges, amelyben hangsúly kerül a morális alapfogalmak kiépítésére, a Biblia kultúrtörténeti hatásának átfogó és pontos mérlegelésére.

Ugyanakkor szükség van a legfontosabb keresztény és nem keresztény vallások kellő színvonalú ismertetésére, mivel ezeknek hatása jelenleg is kitapintható a világban.

- A nem keresztény vallások közül szükség van a buddhizmus, a mohamedanizmus, a sintoizmus, az indiai vallások, a kínai vallás, valamint a különböző természetimádó népek vallásának ismertetésére.
- A kereszténység legfontosabb felekezeteinek átfogó és rendszerezett, objektív ismertetése is szükséges.
- Különösen fontos lenne a hazánkban nyilvántartásba vett 42 vallásfelekezet rendszerezett, elfogulatlan megismertetése.
- A történettanításhoz csatlakozva elengedhetetlen a kereszténység hazai és egyetemes történetének megismertetése.

A fokozatosság elvének figyelembevételével szükséges volna:

- Az általános iskolák felső tagozatánál az öt világvallás legfontosabb irányzatainak ismertetése és a magyarországi keresztény vallások legfontosabb tanításainak megismertetése.
- A középiskolákban az egyetemes vallástörténet átfogó megismertetése, a kereszténység főbb irányelveinek történeti áttekintése, tanításunknak, egyház-szervezetünknek és tevékenységünknek elfoglaltságtól mentes ismertetése.
- A főiskolákon és egyetemeken fakultatívan választható vallástörténeti és egyháztörténeti ismereteket kell nyújtani, melyek során a hangsúly a keresztény egyházak és felekezetek tanításának, szervezetének, tevékenységének átfogó megismertetésére kerül. Lehetővé kell tenni a vallástörténet legfontosabb szövegeinek tanulmányozását is.

A tennivalók pontos és hasznos megszervezéséhez szükség van pedagógiai tapasztalatok gyűjtésére. Ennek érdekében elsősorban a pedagógusok képzése terén tettünk kísérletet. A Békéscsabai Tanítóképző Főiskolán három félévben speciálkollégiumként oktattunk bibliaismeretet – jó eredménnyel. A kollokviumok eredménye arra mutat, hogy a résztvevő, mintegy 30 fő alapos, a mai tudománynak megfelelő bibliaismerettel rendelkezik. Ugyancsak eredményesek voltak az egyéves, 120 órás pedagógus továbbképző tanfolyamaink is, amit Budapesten és Kecskeméten rendeztünk.

Sok tapasztalat gyűlt össze az óvodai bibliaismereti oktatás terén. Az erkölcsi fogalmak bibliai történetekkel való megalapozása jól járható útnak tűnik. Bár a részletes pedagógiai tapasztalatok összegző értékelése előtt állunk, mégis mindhárom – különböző feltételek között dolgozó – csoport jó eredményekről számolhat be.

Általános iskolai kísérletünk a Budapest XVI. Táncsics Mihály utcai általános iskolában folyt, amelyről a napisajtó is többször beszámolt. Az első osztálytól heti két órában tanított bibliaismeretről a nem vallásos szülők is pozitívan nyilatkoztak. A szülőkkel való hosszabb konzultáció azzal az eredménnyel zárult, hogy lehetséges világnézetileg semleges bibliaismereti oktatás. Az összegyűjtött pedagógiai tapasztalatok összegzése, továbbépítése itt is még a jövő feladata.

A középiskolai bibliaismereti oktatás területén bibliaismereti tankönyv készítésén dolgozunk. A tankönyv természetesen nem hittankönyv, hanem irodalomtörténeti, történeti, művelődéstörténeti szempontú összefoglalása az általános műveltséghez tartozó ismereteknek. A könyvet a különböző felekezetek biblikus szakembereiből álló szerkesztőbizottság gondozná, ügyelve annak szakmai (és pedagógiai) színvonalára. A munka során néhány szempontra szeretnénk figyelemmel lenni.

1. Minden tartalmi egység után szépirodalmi és művészeti ajánlást teszünk, amelyek a tárgyalt szakasz tartalmát érintik. Itt jelezzük az elérhető magyar nyelvű népszerű irodalmat is.

2. A vitatott történeti, irodalomtörténeti kérdések taglalása nem feladata a tankönyvnek. A Biblia tartalmának bemutatására törekszünk. (Például Tóra-kritika helyett a Tóra tartalmára kerül a hangsúly.)

3. A bibliai könyvek tartalmát nem a könyvek keletkezési sorrendjében, hanem az elbeszélte történetek sorrendjében közöljük. (Például Dániel könyve vagy a Tóra stb.)

4. A ránk maradt szöveg ismertetése a feladatunk és nem a vitatott problémák megoldása. Például az őstörténet bemutatásánál arra kellene a többi közt figyelni, hogy nem a világlépet kell vitatni, hanem mondanivalóját, üzenetét

kell megérteni. A világkép nem lehet más, mint a kor világképe. Ezt beszélte a Biblia írója "anyanyelvi szinten". A mondanivalója viszont a világképek változásait is átélte, máig hat.

Furcsa lenne, ha például a Hamlet értékét annak rendelnék alá, hogy létezett-e egy ilyen nevű dán királyfi és azzal az úgy történt-e, mint ahogyan Shakespeare tragédiája leírja. A mű – ahogy például egy Aezopus mese is – a valóságot tükrözi. Az emberről, a világról, életünk dimenzióiról mond el több olyan dolgot, ami beleépült európai zsidó-keresztény kultúránkba.

A bibliaismereti oktatás után egy vallásismereti oktatási terv kidolgozását is el kell készíteni a tudományos objektivitás maximális figyelembe vételével. Ennek tervezése során a nagy világvallások megismerésén túl gondot kell fordítani a mai magyarországi vallásfelekezetek objektív megismertetésére.

Az elmúlt két esztendő bibliaismereti oktatásának legfőbb tapasztalata, hogy a vallásilag közömbös szülők – a lakosság többsége – egyetértéssel fogadják az anyagot. A vallásos és az ateista szülőkből kezdetben bizonyos kételyek fogalmazódnak meg. Mi ez a tárgy? Burkolt hittan vagy burkolt valláskritika? Eddig még csaknem minden alkalommal sikerült meggyőzni személyes tapasztalataik révén őket, hogy itt valami másról, a Biblia tartalmi ismertetéséről van szó.

Érdekes – számomra váratlan – reakció volt az a vélemény, hogy a felekezetsemleges bibliaismeret hitoktatás-ellenes, mivel "konkurál" a hittannal. Sokszor a gyerekek a gazdagon szemléltethető bibliaismerethez jobban kötődnek, mint a száraz, dogmatikusan tanított hittanhoz. Ez több helyen feszültséget váltott ki. Világossá kell tenni, hogy a bibliaismeret és a hittan két különböző dolog. Segítheti egymást, hiszen a hitoktató építhet a bibliaismereti órán szerzett ismeretekre, de egymás ellen a két tárgy nem játszható ki. A hittan remélt egyháztagokat nevel, a bibliaismeret csupán azt a célt tűzi ki maga elé, hogy a bibliai történetek, fogalmak ismertek legyenek, hiszen ezek európai kultúránk részei.

A modellkísérletben résztvevő pedagógusok egyöntetű véleménye szerint elsősorban történeteket kell tanítani a lehető legszínesebben, s legjobban illusztrálva. Törekedni kell arra, hogy a történetben megtalálható erkölcsi dilemmákat megtárgyaljuk a tanulókkal. Igyekeznünk kell, hogy a tanulók különböző készségeit fejlessze a tanítás: vizuális készséget a szemléltetés, a vitakészséget a történetek erkölcsi problémáinak megbeszélése, a nyelvi készséget a történetek elmondása stb.

A Biblia történeteit a lehető legobjektívebben kell tanítani. Az óráknak nem a tartalom megvitatása, hanem a történetek megtanítása a célja.

Ma a legnagyobb probléma abban mutatkozik, hogy a Bibliát sokan – mind keresztény, mind nem keresztény oldalról – csak mint vallásos könyvet hajlandók kezelni. Pedig a szentírásstudományok különböző ágainak nincsen felekezete, legfeljebb művelőinek. Ezért a Biblia nem lehet a világnézeti harcok csatateré. Meg kell látni benne európai kultúránk egyik alapját.

Szigeti Jenő

SZEMLE

Fiatalkorú bűnözés és vallásosság. Vizsgálatok a bűnöző fiatalok vallásosságáról és a preventív vallási nevelés kilátásai

A könyv aktuális témát tárgyal: a fiatalkorú bűnözés okainak és megelőzésének lehetőségeit vizsgálja. Egy nálunk szokatlan pedagógiai-pszichológiai módszert javasol a megelőzésre és a visszaesés elkerülésére: a vallási nevelést. Nagy kár, hogy a tárgyban német nyelvterületen született alapkönyvek – melyekre a szerző bőven hivatkozik – helyett az aacheni műszaki főiskola pedagógiai fakultásán készített (igaz, a főiskola által kiütetett) egyetemi doktori értekezéssel találkozhat az érdeklődő olvasó magyar könyvtárban. A figyelemre véleményem szerint tehát a mű nem elsősorban színvonalra miatt tarthat igényt, sokkal inkább a témája, s a téma kezelésének szempontjai miatt.

A könyv első nagyobb fejezete a hivatalos statisztikák alapján mutatja be a fiatalkorú bűnözők megoszlását életkoruk, nemük, családi hátterük, iskolázottságuk, valamint a bűncselekmény jellege szerint. Az összkép ismerős a magyar viszonyokból. A fiatalkorú bűnözők rendszerint hiányosan iskoláztak, jelentős hányaduk valamilyen gyógypedagógiai intézményben iskolázódott, szakképzetlenek, családjukra a brutális apa és a túlvédő anya vagy az ún. *broken home* jellemző, nagyon gyakori a család nélküli, intézetben felnőtt fiatal. Az egyik jelentős szocializációs elméletre támaszkodva a szerző a szocializációs deficittel magyarázza a fiatalkorúak kriminalitását.

Szocializációs deficit sújthatja a családban és az intézetben nevelkedő gyermekeket és serdülőket egyaránt. Ez a deficit létrejöhet a széthullott család, az érzelmi elhanyagolás, a büntetés, a túlvédő nevelés, a túl magas követelmények állítása és a szükséges feltételek megteremtésének hiánya miatti anómia, az intézeti nevelés következtében kialakuló depriváció folytán egyaránt. Mindehhez járul a fiatalkorú bűnelkövetőknél az iskolai vagy munkahelyi kudarcok sora.

A könyv második fejezete a vallást és a vallási nevelést értelmezi a szocializáció szempontjából. A vallásosság és a vallási nevelés célja szempontjából részletesen taglalja az irányultság jellegét (félelem- vagy beteljesülés-motivált; önmagára vonatkozó és vágyak által vezérelt vagy odaadás és belátás által meghatározott; helyzethez kötött vagy helyzettől független stb.), élményszerűségét. Végül kifejti a pozitív vallásoságnak azokat a dimenzióit, amelyekre nézete szerint építeni lehet a reszocializálásban. Ezek a következők: a vallásosság mint a belső tapasztalás képessége, mint alapvető bizalom, mint pozitív beállítottság az élet iránt és mint proszociális érzékenység.

A harmadik fejezet a szerző önálló empirikus vizsgálódásának eredményeit tartalmazza. Mindössze 52 elítélt fiatalkorúval töltött ki zárt kérdésekből álló kérdőívet, és a válaszok százalékos megoszlásának eredményei alapján von le a fiatalkorú bűnelkövetők szocializációjáról, családjuk és maguk vallásosságáról általános következtetéseket. Nemcsak a minta kicsiny elemszáma, hanem a kérdések felszínessége is okozza, hogy megállapításai nagyon

kevésbé meggyőzőek. Mondhatni minden egyes megoszlásból – hasonló szakszerűtlenséggel – éppen az ellenkező következtetést is le lehet vonni. Hogyha nem kérdőívvvel dolgozik a szerző, hanem akár félelnyi mélyinterjút elemez, gondolatébresztő képet kaphattunk volna arról, hogyan élik át ezek az iskolázatlan, premre szorult, gyakran kétségbeesett fiatalok az Istenhez, az egyházhoz, Jézus Krisztushoz való viszonyukat, miért imádkoznak és mit imádkoznak, miben jelent-jelenthet támaszt számukra az istenhit vagy a valóság. Így azonban ugyanezekre a kérdésekre felszínes és sematikus válaszokat kapunk. Jószerével annyit tudunk meg, hogy nem összetettebbek, árnyaltabbak érzelmeik, gondolataik e téren sem, mint amilyen várható volt műveltségük és életútjuk alapján.

Ami végül is a könyvet érdekessé teszi, az a vallási nevelés lehetséges funkciójának kijelölése és módszereinek vázolása. Az ún. "címzett-orientált lelkipásztorság" leírását tartalmazza a harmadik fejezet. A recenzensnek úgy tűnik, a vallási nevelés egyfajta csoportos vagy egyéni pszichoterápia szerepét töltheti be a szocializációs deficitiek korrigálásával. Növeli a bizalmat, az önérték tudatát, felkelti az együttérzést, megtanítja a fiatalokat önmagukra és társaikra figyelni, elmélyedni, érzékennyé tesz elvont értékekre. Sajnos nincsen arra vonatkozó adat a könyvben, milyen sikert és kudarcot hoztak eddig a hasonló próbálkozások. Inkább elméleti szinten, a megfelelő módszerekkel és megfelelő lelkipásztorokkal szembeni követelmények leírásából kapunk képet arról, hogyan kellene működnie ennek a pedagógiának. Az itt megfogalmazott célokkal csak egyetérteni lehet, ahogyan azzal is, vállaljanak az egyházak nagyobb szerepet a prevencióban, a családgondozásban, az intézetben nevelkedő gyermekek szocializációjában.

A könyv egy sorozat első köteteként jelent meg (*Forum zur Pädagogik und Didaktik der Religion*). Azt hiszem, amennyire szerencsés, hogy ez a tematika helyet kap a magyar pedagógiai ismeretekben és gondolkodásban, annyira kétes, hogy éppen e sorozat darabjaiért fizeti meg bárki a borsos árat (1735 Ft). Egyelő-

re inkább az alpművekkel kellene megismerkednie a magyar érdeklődőnek.

(Hans-Jürgen Koervers: *Jugendkriminalität und Religiosität. Untersuchungen zur Religiosität delinquenten Jugendlicher und Perspektiven einer präventiven religiösen Erziehung*. Weinheim, Deutscher Studien Verlag, 1988. 279 p.)

Forray R. Katalin

Független iskolák, független gondolkodók

Ismét egy könyv a magániskolákról. A San Francisco-ban idén megjelent 400 oldalas munka – ízléstelen lila borítója mellett – elsősorban szellemi izgalmakat ígérő szerzőgárdájával vonzza magára figyelmünket.

A kötet témája sokat ígérő, hiszen az Egyesült Államok állami-önkormányzati oktatásügyének válságával párhuzamosan egyre nő az érdeklődés a korábban csak megtúrt magániskolák iránt. Amíg a múlt századi demokratikus-egyenlőségelvű politikák egységes állami-önkormányzati oktatási rendszer kiépítésére törekedtek, az "elitista" és "hazafiatlan" magániskolák gyakran válhattak egy-egy "erkölcsi keresztshadjárat" célpontjává. Az igazi változást a 80-as évtized általános válságérzetét megfogalmazó reagani politika hozta meg: a politikusok hirtelen fordulattal a konzervatív éthoszú, minőségelvű magániskolákat állították példaképül az állami-önkormányzati iskolák elé. Tehették ezt azért is, mert időközben az állami-önkormányzati iskolarendszer legválságosabb pontjain megindult megújulási kísérletek nyomán az iskolák fokozatosan magán-jellegűvé "színeződnek át". Például a kelet-harlemi önkormányzati iskolaügy összeomlása után olyan, a korábnál függetlenebb intézmények (*magnet school*) alakultak, amelyek versenyképes és egyedi képzési profil kialakításával, valamint konzervatív, teljesítményelvű éthosszal próbálják megújítani a helyi oktatást. A nagyvárosi iskolák függetlenedése (igazgatói és szülői ellenőrzés alá helyeződése) az állami-önkormányzati és a magániskoláztatás kö-

kevésbé meggyőzőek. Mondhatni minden egyes megoszlásból – hasonló szakszerűtlenességgel – éppen az ellenkező következtetést is le lehet vonni. Hogyha nem kérdőívvvel dolgozik a szerző, hanem akár félelnyi mélyinterjút elemez, gondolatébresztő képet kaphattunk volna arról, hogyan élik át ezek az iskolázatlan, premre szorult, gyakran kétségbeesett fiatalok az Istenhez, az egyházhoz, Jézus Krisztushoz való viszonyukat, miért imádkoznak és mit imádkoznak, miben jelent-jelenthet támaszt számukra az istenhit vagy a valóság. Így azonban ugyanezekre a kérdésekre felszínes és sematikus válaszokat kapunk. Jószerével annyit tudunk meg, hogy nem összetettebbek, árnyaltabbak érzelmeik, gondolataik e téren sem, mint amilyen várható volt műveltségük és életútjuk alapján.

Ami végül is a könyvet érdekessé teszi, az a vallási nevelés lehetséges funkciójának kijelölése és módszereinek vázolása. Az ún. "címzett-orientált lelkipásztorság" leírását tartalmazza a harmadik fejezet. A recenzensnek úgy tűnik, a vallási nevelés egyfajta csoportos vagy egyéni pszichoterápia szerepét töltheti be a szocializációs deficitiek korrigálásával. Növeli a bizalmat, az önérték tudatát, felkelti az együttérzést, megtanítja a fiatalokat önmagukra és társaikra figyelni, elmélyedni, érzékennyé tesz elvont értékekre. Sajnos nincsen arra vonatkozó adat a könyvben, milyen sikert és kudarcot hoztak eddig a hasonló próbálkozások. Inkább elméleti szinten, a megfelelő módszerekkel és megfelelő lelkipásztorokkal szembeni követelmények leírásából kapunk képet arról, hogyan kellene működnie ennek a pedagógiának. Az itt megfogalmazott célokkal csak egyetérteni lehet, ahogyan azzal is, vállaljanak az egyházak nagyobb szerepet a prevencióban, a család gondozásban, az intézetben nevelkedő gyermekek szocializációjában.

A könyv egy sorozat első köteteként jelent meg (*Forum zur Pädagogik und Didaktik der Religion*). Azt hiszem, amennyire szerencsés, hogy ez a tematika helyet kap a magyar pedagógiai ismeretekben és gondolkodásban, annyira kétes, hogy éppen e sorozat darabjaiért fizeti meg bárki a borsos árat (1735 Ft). Egyelő-

re inkább az alpművekkel kellene megismerkednie a magyar érdeklődőnek.

(Hans-Jürgen Koervers: *Jugendkriminalität und Religiosität. Untersuchungen zur Religiosität delinquenten Jugendlicher und Perspektiven einer präventiven religiösen Erziehung*. Weinheim, Deutscher Studien Verlag, 1988. 279 p.)

Forray R. Katalin

Független iskolák, független gondolkodók

Ismét egy könyv a magániskolákról. A San Francisco-ban idén megjelent 400 oldalas munka – ízléstelen lila borítója mellett – elsősorban szellemi izgalmakat ígérő szerzőgárdájával vonzza magára figyelmünket.

A kötet témája sokat ígérő, hiszen az Egyesült Államok állami-önkormányzati oktatásügyének válságával párhuzamosan egyre nő az érdeklődés a korábban csak megtúrt magániskolák iránt. Amíg a múlt századi demokratikus-egyenlőségelvű politikák egységes állami-önkormányzati oktatási rendszer kiépítésére törekedtek, az "elitista" és "hazafiatlan" magániskolák gyakran válhattak egy-egy "erkölcsi keresztshadjárat" célpontjává. Az igazi változást a 80-as évtized általános válságérzetét megfogalmazó reagani politika hozta meg: a politikusok hirtelen fordulattal a konzervatív éthoszú, minőségelvű magániskolákat állították példaképpül az állami-önkormányzati iskolák elé. Tehették ezt azért is, mert időközben az állami-önkormányzati iskolarendszer legválságosabb pontjain megindult megújulási kísérletek nyomán az iskolák fokozatosan magán-jellegűvé "színeződnek át". Például a kelet-harlemi önkormányzati iskolaügy összeomlása után olyan, a korábnál függetlenebb intézmények (*magnet school*) alakultak, amelyek versenyképes és egyedi képzési profil kialakításával, valamint konzervatív, teljesítményelvű éthosszal próbálják megújítani a helyi oktatást. A nagyvárosi iskolák függetlenedése (igazgatói és szülői ellenőrzés alá helyeződése) az állami-önkormányzati és a magániskoláztatás kö-

zötti választóvonalak elmosódásával járhatnak.

A korábban mellőzött, majd példaképpé váló magániskola azonban – néhány közkeletű mítosz és tévképzet leszámítva – alig ismert az amerikai közgondolkodás számára. Bármilyen meglepően is hangozhat, de a magániskolák országos szövetsége csak az idén kezdett szerveződni az Egyesült Államokban.

Külön érdekesség, hogy az amerikai magániskolák felértékelésének szükségességét 1989 utáni lengyel és más közép-európai példákkal támasztja alá egy szerző (25. p.).

A jó érzékkel piacra dobott könyv ennek a megújuló érdeklődésnek kíván megfelelni. Szerzői között található iskolaigazgató, újságíró, szakértő, állami oktatáspolitikus, szakszervezeti vezető és elismert író.

A magániskolák mibenlétét tárgyaló első fejezetben a szerkesztő *Pearl Rock Kane* a következő hat pontban foglalja össze a magániskola legfontosabb ismérveit: az iskolát választott testület vezeti (1), a tandíjából és külső támogatásból élő intézmény pénzügyileg független (2), önálló tanterv alapján (3), gondosan szelektált diákokkal (4) és tanárokkal (5), viszonylag kis méretű intézményben (6) dolgozik. *Diane Ravitch* a magánoktatás ártértékelésének rövid történetét adja, *Richard Barlieri* pedig a magániskola mítosza mögött megbúvó valóság rendkívüli sokszínűségére figyelmeztet. *Kendra Stearns O'Donnell* a bentlakásos iskolát, *Richard A. Hawley* a fiúiskolát, *Rachel Phillips Belash* tanulmánya pedig a leányiskolát "támasztja fel", korszerű szakmai érveléssel taglalva erőnyeiket. A fejezet tartalmi egyensúlyát két magániskola koedukációs átalakulásának mértéktartó, nyereségeket és veszteségeket egyaránt mérlegelő leírása teremti meg. További tanulmányok szólnak a magániskolák marketingtevékenységéről és az iskolafelhasználók társadalmi háteréről.

A magániskolák oktató-nevelőmunkájának szentelt második fejezet egy névtelen-ségbe burkolózó massachusettsi iskolaigazgatónak a bentlakásos magániskola és a külvilággal kapcsolatot tartó fiatalok értékkonfliktusait taglaló elbeszéléssel kezdődik. *P.R. Kane* és *John B. Mason* tanul-

mánya az egyöntetűen színvonalas egyetemi végzettséget tekintve a magániskolai tanárság teljesítményelvű, kollegiális légkörű világát fenntartó legfontosabb erőnek. *John Irving*, a sikeres író viszont exeteri diákéveinek léleknyomorító hatásáról számol be. *Z. Vance Wilson* egykori magániskolai tanár arra az érdekes megállapításra jut, hogy a magánintézmények tantervi szabadságuk ellenére is meglepően azonos tantervekkel dolgoznak. A fejezetben szó esik még a bontott csoportos tanítás előnyeiről, a művészeti és sportoktatás nevelő hatásáról, a konzervatív, teljesítményközpontú személyiségfejlesztés "felfedezéséről", valamint a magániskolák és a hátrányos helyzetű kisebbségek viszonyáról.

A harmadik fejezet szerzői arra tesznek kísérletet, hogy felmérjék a magániskolák és az állami-önkormányzati oktatási rendszer kölcsönhatásának lehetőségeit. *John Chubb* és *Terry Moe* politikakutatók az állami-önkormányzati oktatásügyi privátizálását javasolják a szabad iskolaválasztás, az iskolai autonómia és a szülői beleszólás kiépítésével. *Albert Shanker*, az Amerikai Tanárszövetség elnöke ellenzi a piacosítást, és a demokratikus (önkormányzati) ellenőrzés fenntartását javasolja. *Bill Honig* Kalifornia Állam oktatáspolitikájának irányítója szerint a piac káoszhoz, korrupcióhoz és az esélyegyenlőség felszámolásához vezetne. Honig – saját reformját ismertetve – jobb tanterveket, magasabb pedagógusbéreket, hatékonyabb adat-szolgáltatást, nagyobb társadalmi beleszólást és ösztönözőbb felügyeletet tart szükségesnek. *Deborah Meier*, egy New York állambeli önkormányzati iskoláról írva a szabad iskolaválasztás bevezetésének eredményeit elemzi. Megállapítja, hogy a szülők bevonása nem történt meg, és a közeljövőben ez lesz a helyi oktatáspolitikai egyik legfontosabb feladata.

A tengerentúl sallangmentes, áttekinthető stílusában megírt és szerkesztett könyv tartalmát összefoglalva megállapítható, hogy a kellő időben piacra dobott munka inkább a magániskolák szerepének ártértékelését, mintsem a tudományos elemzések elmélyítését szolgálja majd. A kötet jól ötvözi a nevelői tantörténeteket a népszerű ismeretterjesztéssel, a szociológiai elemzést az oktatáspolitikai vitákkal. Minden

irányban nyitott, jól kiegyensúlyozott tartalma hasznos lehet az állami-önkormányzati oktatás reformjáért küzdő demokraták számára, a konzervatív és minőségelvű nevelést "újralfelfedező" pedagógusoknak, vagy a polgári-protestáns Amerika bomlását és a jórészt színesbőrű kisebbségek térnyerését nyugtalanul szemlélők számára.

(Independent Schools, Independent Thinkers. Szerk.: Pearl Rock Kane. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1992.)

Setényi János

Középisikolai teljesítmény. Állami, katolikus és magániskolák összehasonlítása

Vajon jobb minőségű képzést nyújtanak-e a magániskolák, mint az állami iskolák? Valóban hozzájárulnak-e a faji elkülönülés erősítéséhez?

E két alapkérdésnek a megválaszolására e nagyívű monográfia szerzői az empirikus, összehasonlító pedagógia eszközeivel vállalkoznak. Felmérésük hátterében kirajzolódnak azok az éles viták, amelyek a 70-es évtizedben az USA-ban az iskolarendszer eredményeiről, illetőleg kudarcairól, hatékonyságáról, illetőleg hatékonysága növelésének esélyeiről zajlottak. Mindezzel összefüggésben kérdőjeleződött meg egy korábban kikezdetetlennek tűnő iskolaszervezési elv: a beiskolázás területi elve, amelyet az Egyesült Államokban az intézményes közoktatás kezdeteitől fogva a demokrácia szellemével leginkább összhangban lévő elvnek tekintettek. Ennek az elvnek az "erózióját" az oktatási rendszer ama fejleményei idézték elő, hogy a középfokú (tehát nem kötelező) oktatásban megindult a más elven szerveződő magániskolák expanziója.

Az idézett kérdések megválaszolása során a szerzők az állami, a katolikus és a magániskolák hozamát hasonlítják össze, fő mutatóul a tanulóknak az alapvető kulturális technikákban (szövegértés, szókinés, matematika) nyújtott teljesítményt, illetőleg a tanulók viselkedésének

egészében megnyilvánuló iskolai adaptáció színvonalát választva.

A könyv hipotéziseinek megfogalmazásában, adatfelvételében és adatfeldolgozásában, értékelő megállapításainak dokumentálásában, a magas szintű szakmai hozzáértés szellemében és nyelvén szól, s bizvást beleillik az összehasonlító teljesítményméréseknek abba az imponáló sorozatába, amelyeknek eleddig legrangosabb teljesítményét a nemzetközi IEA vizsgálatok képviselték. A szerzők vállalkozásának sajátossága, hogy adataik empirikus bázisát egy olyan, a középiskolák 2. és 4. évfolyamába járó tanulók teljesítményeit elemző jelentés (*High School and Beyond*) képezi, amelyben a kutatói szándék társadalompolitikai irányultságú. Azaz, az abban megfogalmazott kérdések azok köré a csomópontok köré szerveződnek, amelyek a magániskolákat érintő politikaformálásra vonatkoznak. Ebből következően – amint a kötetben olvashatjuk – a minta megtervezése és az adatfelvételi eszköztár kialakítása korántsem tekinthető optimálisnak. Mindezzel együtt ez az adatbázis nyújtotta az elérhető legteljesebb információt a szóban forgó összehasonlítás szempontjából.

A különböző szektorokhoz tartozó képzőintézmények iskolanagyság és földrajzi elhelyezkedés szerinti bemutatása (2. fejezet) után a szerzők jellemzik a vizsgálatba bevont iskolák tanulóiifjúságának összetételét etnikai, felekezeti és gazdasági háttér szerint (3. fejezet), majd elemző módon számbaveszik a vizsgált iskolákban rendelkezésre álló forrásokat (tantervek, tárgyi feltételek, speciális kínálatok, a tantestület szervezeti felépítése stb., 4.-5. fejezet). E független, illetőleg közvetítő változók leírása, bemutatása után kerül sor a vizsgálat komplex függő változójának: a tanulói teljesítményeknek az elemzésére.

A már említett 70-es évtizedben zajló oktatáspolitikai vitákban hangsúlyosan jelenik meg a képzésben a magánszektor, támadó és támogató érvek keresztüztüében. A kötet szerzői abból indulnak ki, hogy mind a pro, mind a kontra érvek főként empirikusan nem vizsgált értékpremisszákra támaszkodnak. Így feladatuknak azt tekintik, hogy a reprezentatív összehasonlító teljesítményvizsgálatok adatainak

irányban nyitott, jól kiegyensúlyozott tartalma hasznos lehet az állami-önkormányzati oktatás reformjáért küzdő demokraták számára, a konzervatív és minőségelvű nevelést "újrafelfedező" pedagógusoknak, vagy a polgári-protestáns Amerika bomlását és a jórészt színesbőrű kisebbségek térnyerését nyugtalanul szemlélők számára.

(Independent Schools, Independent Thinkers. Szerk.: Pearl Rock Kane. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1992.)

Setényi János

Közéiskolai teljesítmény. Állami, katolikus és magániskolák összehasonlítása

Vajon jobb minőségű képzést nyújtanak-e a magániskolák, mint az állami iskolák? Valóban hozzájárulnak-e a faji elkülönülés erősítéséhez?

E két alapkérdésnek a megválaszolására e nagyívű monográfia szerzői az empirikus, összehasonlító pedagógia eszközeivel vállalkoznak. Felmérésük hátterében kirajzolódnak azok az éles viták, amelyek a 70-es évtizedben az USA-ban az iskola-rendszer eredményeiről, illetőleg kudarcairól, hatékonyságáról, illetőleg hatékonysága növelésének esélyeiről zajlottak. Mindezzel összefüggésben kérdőjeleződött meg egy korábban kikezdetlennek tűnő iskolaszervezési elv: a beiskolázás területi elve, amelyet az Egyesült Államokban az intézményes közoktatás kezdeteitől fogva a demokrácia szellemével leginkább összhangban lévő elvnek tekintettek. Ennek az elvnek az "erózióját" az oktatási rendszer ama fejleményei idézték elő, hogy a középfokú (tehát nem kötelező) oktatásban megindult a más elven szerveződő magániskolák expanziója.

Az idézett kérdések megválaszolása során a szerzők az állami, a katolikus és a magániskolák hozamát hasonlítják össze, fő mutatóul a tanulóknak az alapvető kulturális technikákban (szövegértés, szókinés, matematika) nyújtott teljesítményt, illetőleg a tanulók viselkedésének

egészében megnyilvánuló iskolai adaptáció színvonalát választva.

A könyv hipotéziseinek megfogalmazásában, adatfelvételében és adatfeldolgozásában, értékelő megállapításainak dokumentálásában, a magas szintű szakmai hozzáértés szellemében és nyelvén szól, s bizvást beleillik az összehasonlító teljesítményméréseknek abba az imponáló sorozatába, amelyeknek eleddig legrangosabb teljesítményét a nemzetközi IEA vizsgálatok képviselték. A szerzők vállalkozásának sajátossága, hogy adataik empirikus bázisát egy olyan, a középiskolák 2. és 4. évfolyamába járó tanulók teljesítményeit elemző jelentés (*High School and Beyond*) képezi, amelyben a kutatói szándék társadalompolitikai irányultságú. Azaz, az abban megfogalmazott kérdések azok köré a csomópontok köré szerveződnek, amelyek a magániskolákat érintő politikaformálásra vonatkoznak. Ebből következően – amint a kötetben olvashatjuk – a minta megtervezése és az adatfelvételi eszköztár kialakítása korántsem tekinthető optimálisnak. Mindezzel együtt ez az adatbázis nyújtotta az elérhető legteljesebb információt a szóban forgó összehasonlítás szempontjából.

A különböző szektorokhoz tartozó képzőintézmények iskolanagyság és földrajzi elhelyezkedés szerinti bemutatása (2. fejezet) után a szerzők jellemzik a vizsgálatba bevont iskolák tanulóiifjúságának összetételét etnikai, felekezeti és gazdasági háttér szerint (3. fejezet), majd elemző módon számbaveszik a vizsgált iskolákban rendelkezésre álló forrásokat (tantervek, tárgyi feltételek, speciális kínálatok, a tantestület szervezeti felépítése stb., 4.-5. fejezet). E független, illetőleg közvetítő változók leírása, bemutatása után kerül sor a vizsgálat komplex függő változójának: a tanulói teljesítményeknek az elemzésére.

A már említett 70-es évtizedben zajló oktatáspolitikai vitákban hangsúlyosan jelenik meg a képzésben a magánszektor, támadó és támogató érvek keresztütlésében. A kötet szerzői abból indulnak ki, hogy mind a pro, mind a kontra érvek főként empirikusan nem vizsgált értékpremisszákra támaszkodnak. Így feladatuknak azt tekintik, hogy a reprezentatív összehasonlító teljesítményvizsgálatok adatainak

elemzése alapján egyrészt megvilágítsák e premisszák rejtett értékhatárát, s hogy ilyen módon bővítsék a politikaformálók számára a tények bázisát.

Ez a megközelítés formálja ki a könyv zárófejezetét, ahol sorra veszik az empirikusan igazolt, részben igazolt illetőleg nem igazolt premisszákat.

Eszerint empirikusan *igazolt* premisszák a következők: a magániskolák/katolikus iskolák jobb intellektuális teljesítményekhez juttatják el növendékeiket, mint az állami iskolák; a beiskolázás főként felekezeti alapon történik; képzési kínálatuk specializáltabb, mint az állami iskoláké; főként elméleti irányultságúak, ehhez képest szakképzési profilú kínálatuk jóval szegényebb.

A *részben igazolt* premisszák: a magániskolák/katolikus iskolák szelektíven viszonyulnak a kisebbségi körből kikerülő tanulókhoz, azaz elutasítók – tendenciaszerűen – a feketékkel szemben, elfogadóak a neo-latin nemzetiségűek iránt; jóval erőteljesebben ösztönzik a felsőfokú továbbtanulást, mint az állami szektorhoz tartozó iskolák; szűkebb lehetőségeket kínálnak a tanórán és az iskolán kívüli szervezett foglalkozásokra.

Empirikusan *nem igazolt* premisszák: a magániskolák/katolikus iskolák jobban elősegítik a tanulók jellem- és személyiségfejlődését; erősebb tanulási motivációt alakítanak ki növendékeikben; egészségtelenül felfokozott versenyszellem érvényesül bennük.

Összességében tehát a monográfia kiugazítja azt a nézetet, hogy a magániskolák (s köztük: a felekezeti iskolák) azért érnek el jobb eredményeket, mert – úgymond – jobb minőségű gyermekeket iskoláznak be. Ezzel szemben igazolják a szerzők azt, hogy a jobb eredmények háttérben az iskolai mindennapi működésének sajátosságai rejlenek. Ezek: magasabb és komolyabban vett követelmények, elvárások a tanulók intellektuális teljesítményeivel kapcsolatban; az iskolai fegyelem magasabb szintje; rendszeres és ellenőrzött otthoni munka; valamint a tanárok mélyebb elkötelezettsége hivatásuk iránt.

A közép-kelet-európai változások folytán nálunk most válik egyre idősebbé e tíz éve megjelent könyv problematikája.

Ezért ma is ajánlható az oktatásüggyel foglalkozó hazai szakemberek figyelmébe. (Coleman, J.S. – Hoffer, T. – Kilgore, S.: *High School Achievement. Public, Catholic and Private Schools Compared.* New York, Basic Books, 1982. 289 p.)

* * *

Lengyelek a vallásról és az egyházzól

A szerzőpár a Lengyel Közvéleménykutató Központ (*Centrum Badania Opinii Społecznej*) két vezető munkatársa, beszélőjükben a nyolcvanas évtized végén több egymást követő kérdőíves felmérés adatai alapján mutatják be a lengyel emberek vallásosságának jellemzőit, illetőleg azt, hogyan vélekednek az egyháznak a társadalom életében betöltött szerepéről.

Megállapítják, hogy a lengyel társadalom döntő többsége hívő, a római katolikus egyház tagja, rendszeres vallásgyakorlatot a megkérdezettek 51%-a folytat, időnként misét hallgat 30%-uk és 12% vallja magát vallásgyakorlatot nem folytató hívőnek (deista). A vallás gyakorlásának rendszeressége-rendszertelensége szoros kapcsolatban az életkorral és az iskolázottsággal áll. Eszerint: legerőteljesebb a vallás gyakorlása az iskolások, nyugdíjasok és a falun élő alacsony iskolázottságú lakosság körében. Az iskolai végzettség emelkedésével csökken a lakosságon belül a rendszeresen templomba járók száma. A szerzők értelmezése szerint a vallásosságot kegyes ájtatosság, konvencionális, alkalomhoz kötöttség jellemzi inkább, ami általában nem társul mélyebb vallási ismeretekkel, indítékokkal.

A felmérések adatai szerint a 80-as évtizedben egyértelműen emelkedett az országban a vallásosság mértéke, arra azonban a vizsgálatok nem adnak választ, hogy az emelkedő tendencia minőségi átalakulást is jelentett-e.

A megkérdezettek országosan reprezentatív, rétegzett mintájában külön figyelmet szenteltek az iskolás korosztálynak. A középfokú iskolát (líceum, szakmunkásképző) 1988-ban befejezett tanulók körében 62,8% vallotta magát hívőnek és vallását rendszeresen gyakorlónak; 27,2% hívőnek, nem rendszeres vallásgyakorlat-

tal és mindössze 1,6%-uk állította magáról, hogy nem hívő és templomba sem jár. Ennek alapján állítják, hogy az ifjúság a lengyel társadalom legnagyobb arányban hívő és vallásyakorló társadalmi csoportja. Ugyanakkor az ifjúsági élet egyházi szervezésű kereteiben a lányok 45,4%-os részvételével szemben a fiúk 27,6-os részvételi aránya áll.

A felnőtt lakosság – négy egymást követő adatfelvétel fényében – összességében úgy ítéli meg, hogy az egyház (*Polski Koscioł*) jól szolgálja a társadalmat, tevékenysége megfelel a nép érdekeinek.

Példaképpen idézünk néhány kérdést a felnőtteknek szóló kérdőívből: Ön szerint mekkora az egyház befolyása az országban zajló történésekre? A jelenleginél nagyobb vagy kisebb befolyást kellene kapnia az egyháznak az ország életében? Ön szerint az egyháznak állást kellene-e foglalnia politikai kérdésekben?

A válaszokat a vizsgálatok két fő független változója (településnagyság; a megkérdezett munkajelleg-csoportja) szerinti bontásban elemezték. Abszolút többségük helyesli az egyház "moderatori" szerepvállalását kielezett társadalmi helyzetekben, viszont egyértelműen elutasítja azt, hogy direkt módon politizáljon.

A tanulmány részletes táblázatokat közöl az egyes vizsgálatok fő kérdéseiről és a válaszok gyakorisági eloszlásáról.

(*Kwiatkowski, Stanisław-Koscieszka-Jaworska, Elżbieta: Polacy o religii i miejscu Kościoła w zyciu kraju. In: Nowe Drogi, 1989. No. 2. 97-110. p.*)

Szabó László Tamás

Állam és egyház viszonya az Amerikai Egyesült Államokban, különös tekintettel a gyerekek iskolázására

Az USA-ban nincs a nyugati hagyományos politikai értelemben "egyház". Számos vallási testület van, amelyek egyikéhez sem tartozik a lakosság egy negyedénél több. Hasonlóképpen "állam" sincs a szó Európában megszokott értelmében. Van a szövetségi kormány, és van mellette 50 állam, melyek kormányzata nagy-

mértékben önálló hatalmat gyakorol, ezen belül számos független helyi önkormányzat van, melyek némelyike csak egyetlen területre korlátozódik, ilyen például az iskolázás. Ezeken az önkormányzatokon belül a hatalom többnyire lényegében autonóm ágazatok között oszlik meg, ilyen a törvényhozás, a végrehajtás, az igazságszolgáltatás. Így az Egyesült Államokban az egyház-állam viszony gyakran egy-egy kis vallási csoport és egy alsó önkormányzati szerv közötti kérdésként merül fel.

De az állam és az egyház fogalmak egy még alapvetőbb oknál fogva sem alkalmazhatók az amerikai helyzetre. A hagyományos nyugati gondolkodás szerint sokkal többet jelentenek egyének vagy csoportok együttesénél, önmagukban is van valóság tartalmuk. Az Egyesült Államokban azonban az állam végsősoron "mi, a nép", és a nép szónak önmagában is erősen pluralista értelme van. Ráadásul az amerikaiak a vallási testületet olyan egyének csoportjának tekintik, akik azért jöttek össze, hogy mások által nem szükségyszerűen osztott közös érdeklődésüknek hódoljanak. Ezért az állam-egyház kérdéseket általában nem két különböző identitás viszonyaként fogják fel, hanem a népesség két különböző csoportjának konfliktusaként.

A vallás definíciója az amerikai állam-egyház viszony fontos kérdése. A megnevezés a történelmi nyugati és közel-keleti vallásokat jelöli – a kereszténységet, a judaizmust és az iszlámot. Emellett még jelölheti a széles körben elterjedt ázsiai vallásokat, ezen belül is a hinduizmust és a buddhizmust.

*

Mértékadó források szerint az amerikaiak mintegy hatvan százaléka tartozik valamilyen egyházhoz, ezek száma megközelíti a kétszázat. A legnagyobb a katolikus egyház, melynek a népesség 22%-a tagja. A protestáns felekezetek együttesen azonban a lakosság egyharmadát foglalják magukba. 19 különálló protestáns felekezet van, egyenként több mint egymillió taggal, a három fő protestáns ágazat, a református-lutheránus, a kálvinista és az anglikán

tal és mindössze 1,6%-uk állította magáról, hogy nem hívő és templomba sem jár. Ennek alapján állítják, hogy az ifjúság a lengyel társadalom legnagyobb arányban hívő és vallásyakorló társadalmi csoportja. Ugyanakkor az ifjúsági élet egyházi szervezésű kereteiben a lányok 45,4%-os részvételével szemben a fiúk 27,6-os részvételi aránya áll.

A felnőtt lakosság – négy egymást követő adatfelvétel fényében – összességében úgy ítéli meg, hogy az egyház (*Polski Koscioł*) jól szolgálja a társadalmat, tevékenysége megfelel a nép érdekeinek.

Példaképpen idézünk néhány kérdést a felnőtteknek szóló kérdőívből: Ön szerint mekkora az egyház befolyása az országban zajló történésekre? A jelenleginél nagyobb vagy kisebb befolyást kellene kapnia az egyháznak az ország életében? Ön szerint az egyháznak állást kellene-e foglalnia politikai kérdésekben?

A válaszokat a vizsgálatok két fő független változója (településnagyság; a megkérdezett munkajelleg-csoportja) szerinti bontásban elemezték. Abszolút többségük helyesli az egyház "moderatori" szerepvállalását kielezett társadalmi helyzetekben, viszont egyértelműen elutasítja azt, hogy direkt módon politizáljon.

A tanulmány részletes táblázatokat közöl az egyes vizsgálatok fő kérdéseiről és a válaszok gyakorisági eloszlásáról.

(*Kwiatkowski, Stanisław-Koscieszka-Jaworska, Elżbieta: Polacy o religii i miejscu Kościoła w zyciu kraju. In: Nowe Drogi, 1989. No. 2. 97-110. p.*)

Szabó László Tamás

Állam és egyház viszonya az Amerikai Egyesült Államokban, különös tekintettel a gyerekek iskolázására

Az USA-ban nincs a nyugati hagyományos politikai értelemben "egyház". Számos vallási testület van, amelyek egyikéhez sem tartozik a lakosság egy negyedénél több. Hasonlóképpen "állam" sincs a szó Európában megszokott értelmében. Van a szövetségi kormány, és van mellette 50 állam, melyek kormányzata nagy-

mértékben önálló hatalmat gyakorol, ezen belül számos független helyi önkormányzat van, melyek némelyike csak egyetlen területre korlátozódik, ilyen például az iskolázás. Ezeken az önkormányzatokon belül a hatalom többnyire lényegében autonóm ágazatok között oszlik meg, ilyen a törvényhozás, a végrehajtás, az igazságszolgáltatás. Így az Egyesült Államokban az egyház-állam viszony gyakran egy-egy kis vallási csoport és egy alsó önkormányzati szerv közötti kérdésként merül fel.

De az állam és az egyház fogalmak egy még alapvetőbb oknál fogva sem alkalmazhatók az amerikai helyzetre. A hagyományos nyugati gondolkodás szerint sokkal többet jelentenek egyének vagy csoportok együttesénél, önmagukban is van valóság tartalmuk. Az Egyesült Államokban azonban az állam végsősoron "mi, a nép", és a nép szóban önmagában is erősen pluralista értelme van. Ráadásul az amerikaiak a vallási testületet olyan egyének csoportjának tekintik, akik azért jöttek össze, hogy mások által nem szükségyszerűen osztott közös érdeklődésüknek hódoljanak. Ezért az állam-egyház kérdéseket általában nem két különböző identitás viszonyaként fogják fel, hanem a népesség két különböző csoportjának konfliktusaként.

A vallás definíciója az amerikai állam-egyház viszony fontos kérdése. A megnevezés a történelmi nyugati és közel-keleti vallásokat jelöli – a kereszténységet, a judaizmust és az iszlámot. Emellett még jelölheti a széles körben elterjedt ázsiai vallásokat, ezen belül is a hinduizmust és a buddhizmust.

*

Mértékadó források szerint az amerikaiak mintegy hatvan százaléka tartozik valamilyen egyházhoz, ezek száma megközelíti a kétszázat. A legnagyobb a katolikus egyház, melynek a népesség 22%-a tagja. A protestáns felekezetek együttesen azonban a lakosság egyharmadát foglalják magukba. 19 különálló protestáns felekezet van, egyenként több mint egymillió taggal, a három fő protestáns ágazat, a református-lutheránus, a kálvinista és az anglikán

egyház részei. A legnagyobb a déli baptisták és a metodisták egyháza. Az egyházhoz tartozók maradék öt százaléka egyenlő mértékben oszlik meg a zsidó vallás és a keleti ortodoxia között. Az iszlámnak és az ázsiai vallásoknak meg nem határozott számú híve van.

A formálisan egy egyházhoz sem tartozó 40% vallási irányultságát is figyelembe véve a teljes népesség 25%-a katolikus, 57%-a protestáns, 2%-a zsidó és 8%-a egyéb vallású. A népességnek csak 7%-a tartja magát nem vallásosnak.

A 17. század végére a kontinens különböző részein két történelmileg antagonisztikus egyház alakult ki: a népes délen, különösen Virginiában az anglikán egyház, a legfontosabb északi gyarmatokon, ideértve Massachusettset is, az angol puritánok szerveződtek. Ez a két csoport ma is magas társadalmi státust élvez keleten. A protestantizmus fő irányának magvát képezik.

A középső gyarmatokon és máshol, például Pennsylvániában, a vallási megoszlás még tarkább volt a 17. század végére. A lakosság angol puritánokból, kontinentális protestánsokból és kisszámú katolikusból és zsidóból állt. Mindazonáltal a legtöbb gyarmaton, különösen a kevésbé sűrűn lakott helyeken sok olyan ember élt, aki semmilyen felekezethez nem tartozott.

Az angol uralom elleni lázadás és az új nemzet megalakításának idejére, a 18. század utolsó harmadára a vallási megoszlás megváltozott. A skála egyik végén a gazdag anglikán és kongregacionalista osztályokba behatolt a felvilágosodás, liberális, racionalista szemléletmódot kölcsönözve nekik. Ide tartozott az új nemzet számos vezetője, *Thomas Jefferson* és *James Madison* is. A következő generációban a liberálisabb kongregacionalisták formálisan elváltak a felekezettől, és megalakították az unitárius és az univerzalista egyházat, amelyek azóta összeolvadtak. Ezek a csoportok maradtak a legerősebbek az ország északkeleti részében.

Közben a Nagy Ébredés (*Great Awakening*) nevű mozgalom a 18. század közepe harmadában sok taggal gazdagította az angol puritánok, különösen a baptisták és presbiteriánusok körét. A 19. század első felében az újjáéledésnek egy még jelen-

tősebb hulláma volt tapasztalható, ez alkalommal a nyugati és a déli országrészekben. Ekkor váltak baptisták és metodisták az Amerikai Egyesült Államok legnagyobb vallási testületeivé. A metodista egyház különösen erős a mezőgazdasági jellegű Közép-Nyugaton, míg a baptisták az ország délkeleti részében dominálnak. Ennek az újjáéledésnek két nagy felekezet kialakulása is az eredménye lett: megjelentek Krisztus tanítványai és a mormonok, mely utóbbiak ma nyugat hegyes vidékein élnek. Délen és nyugaton az újjáéledő protestáns egyházak burjánzása még századunkban is folytatódott, az 1914-ben alapított Isten gyülekezete (*Assemblies of God*) ma az ország legnagyobb protestáns egyházai közé tartozik. Ezeknek a felekezeteknek egy része azóta csatlakozott a Egyházak Nemzeti Tanácsához (*National Council of Churches*), ami a protestantizmus főirányának szerve, de a legtöbb ma is a protestantizmus fundamentalista szárnyához, egy alacsonyabb társadalmi státusú csoportosuláshoz tartozik.

A 19. század középső harmadában a rabszolgaság, a polgárháború és az emancipáció tovább színesítették az Egyesült Államok vallási palettáját. A három legnagyobb protestáns egyház – a baptisták, a metodisták és a presbiteriánusok – regionálisan megoszlott, a rabszolgaság és a kivonulás kérdése megosztotta őket az észak és dél közötti választóvonal mentén. A második és a harmadik egyház mind a mai napig nem egyesült, de a baptista egyház is megosztott maradt. A rabszolgaság eltörlése aztán lehetővé tette a feketék számára, hogy egyházakhoz csatlakozzanak, vagy maguk létesítsenek egyházakat, párhuzamosan a fehérekkel, főleg a baptista és a metodista egyházzal, amelyekhez rabszolga korukban tartoztak. Ezek közül a *National Baptist Conventions* és az *African Methodist Episcopal Churches* ma a legnagyobb amerikai protestáns egyházak közé tartoznak.

Eddig csak az angol protestantizmusról volt szó. A 18. században a németországi és hollandiai bevándorlás nyomán a lutheránus és a református egyházak a legfőbb felekezetekké lettek a középső gyarmatokon. A 19. század középső harmadában egy újabb, sokkal nagyobb né-

met és skandináv bevándorlási hullám megnövelte a lutheránus egyházat, ezúttal az ország mezőgazdasági jellegű felső középnegyati részén. Az északkeleti lutheránusok a protestantizmus főirányához közelítettek, míg a midwesti lutheránusok, különösképpen a *Missouri Szinódus* tagjai hagyományosabbak maradtak.

A 19. század középső harmadában megkezdődött új bevándorlási hullám sok nem protestáns keresztényt is hozott. Nagyrészüket katolikus volt, először főleg Írországból, aztán a kontinensről. Ennek a bevándorlási hullámnak a végére, az első világháború alatt a katolikus egyház nagyobb lett, mint a metodista és a baptista együtt, és uralkodó vallássá vált északkelet és középnegyati nagy részén. A 19. század közepén az ország délnyugati részét megszerezték Mexikótól, és az azóta is folyamatos latin-amerikai bevándorlás ott is uralkodóvá tette a katolicizmust. A bevándorlás megnövelte a Kelet-Európából származó keleti ortodoxia befolyását is. Ezek a nem protestáns csoportok mind a mai napig alacsony társadalmi státust élveznek.

A bevándorlás nagy korszaka először tette az Egyesült Államokat részben nem-keresztény néppé. Sok zsidó érkezett, először Németországból, majd Kelet-Európából. Előbbiek szétszóródtak az államokban, utóbbiak az északkeleti és középnegyati városokba mentek. A zsidók társadalmi státusa ma viszonylag magas.

Az utóbbi húsz évben az Egyesült Államok már nem is igazán zsidó-keresztény országgá vált. A harvanyas és a hetvenes években számos fekete tért át valamilyen fajta iszlám hitre, és sok fehér lett ilyen vagy olyan ázsiai vallás követője. Ezt a fejlődési vonalat erősítette a folyamatos ázsiai bevándorlás is.

Mindig is sok amerikai volt, akik nem kötődtek semmilyen formában semmilyen valláshoz. Voltak csupán közömbösek, de kimondottan ateisták is. Ezek először a határvidékeken koncentráálódtak, ahol nehéz volt fenntartani a vallási kötelekeket, ma már azonban mindenhol megtalálhatók, különösen a távol-nyugaton.

Ami a jelenlegi trendeket illeti, a főiránybeli és a liberális protestánsok száma csökken, a katolikus egyház létszáma és

társadalmi presztízse nő, de ami az aktív vallásgyakorlók számát illeti, csökkenés tapasztalható. A fundamentalista protestantizmus egyértelműen emelkedőben van minden kritérium tekintetében. Valamennyire nyilván nő az egyházhoz nem tartozók száma is.

A sokféleség mellett mindig is volt feszültség a különböző felekezetek között. Már a gyarmatosítás kezdetén erős, gyakran erőszakos ellenségeskedés volt a domináns és a kisebbségben levő protestánsok között, de ezt az ellenségeskedést elsöpörte az Anglia elleni lázadás, és az új ország alakulása, majd a vallásos hit felélesztésére tett közös erőfeszítések. Azóta a legnagyobb feszültségek a protestáns felekezetek között vannak, a tradicionalisták és a progresszívek között.

A katolikusok nagyarányú betelepedésével intenzív ellenségeskedés kezdődött az újonnan jöttek és a protestáns csoportok között. De ez inkább történelmi és etnikai különbségeken alapult. Ez a 19. század közepén újabb és újabb vérontással járt, de a történelmi emlékek elhalványulásával és az etnikai csoportok kulturális asszimilálódásával ez a megosztottság fokozatosan csökkent. A folyamatot tovább segítette *John Kennedy* elnöksége és a katolikus egyházban beállott változások.

Az új bevándorlási korszak a zsidók és a keresztények sok csoportja, különösen a katolikusok között rossz érzésekhez vezetett. Az okok hasonlóak voltak azokhoz, mint amelyek a katolikusokat és protestánsokat megosztották. A hosszú távú fejlődés aztán ugyanúgy csökkentette a feszültségeket.

Időről időre rövid távú konfliktusokra is sor került szekták és a lakosság többi része között. Az 1830-as és 1840-es évek legvéresebb konfliktusai a mormonokkal kapcsolatban zajlottak le, míg közvetlen a II. világháború előtt a Jehova tanúival kerültek összetűzésbe.

A többi felekezetek közötti feszültség nem a teológiai doktrinák, az istentisztelet módja és egyházi struktúra különbözőségeiből fakad, nem is a történelmi vagy etnikai különbségekből, hanem a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos nézeteltérésekből. Ilyen kérdések például a szexuális

erkölcs, az abortusz, a gazdaságpolitika illetve a nemzetvédelem.

Ezzel kapcsolatban az amerikai népet elvi szinten csak egy kérdés osztotta meg, és pedig az, hogy az állam milyen mértékben támogassa a vallást. Itt lényegében kétféle állami támogatásról volt szó: az egyik az egyházi intézményeknek, azaz diszkrimináció nélkül minden a történelem során a legtöbb amerikai által vallásosnak tekintett testületnek nyújtott általános támogatás. A másik pedig a vallásosság "erkölcsi" támogatása, azaz hogy a kormány oktatási kapacitásait milyen mértékben használja fel annak a legtöbb amerikai által minden igazi vallás alapjának tekintett kitételnek az előmozdítására, mely szerint "Mindnyájan Isten gyermekei vagyunk".

*

Az Egyesült Államokban az iskoláztatás számos egyház és állam viszonyára vonatkozó kérdést vetett fel. Milyen mértékű lehet a vallás gyakorlása illetve tanítása az állami iskolákban, milyen mértékben taníthatnak egyesek vallásos meggyőződését sértő anyagot, az egyházi iskolák milyen értelemben lehetnek az állami iskolák alternatívái, mennyire szabályozhatja az állam az egyházi iskolákat, és mennyi anyagi támogatást nyújthat nekik?

Az ország történelmének kezdetén a legtöbb iskolát vallási testületek vagy legalábbis egyházi emberek vezették. A 19. század közepén megalakultak az állami iskolák, a vallásos iskolák háttérbe szorultak. A hatvanas évekre csak minden hetedik gyerek járt nem állami iskolába, és csak két egyház működtetett kiterjedt iskolarendszert. Mindkettő a 19. század közepén kezdődő nagymérvű bevándorlásnak volt köszönhető, és a bevándorlók vallási és etnikai identitásának megőrzését szolgálta. A két rendszer közül a jóval nagyobb a katolikus egyházé, a teljes magániskolába járó tanulónépeség 90%-a katolikusokból tevődik össze. A másik egyházi iskolarendszert a lutheránusok, ezen belül is a Missouri Szinódus tagjai működtetik.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya minden további nélkül megengedte az

egyházi oktatást, igazából soha nem volt komolyan vitatott, hogy a gyereket vallásos iskolákban is lehet tanítani. Ez alól csak időlegesen néhány állam képezett kivételt. Az első világháború után az iskolák amerikanizálásának kampánya során több középnyugati államban olyan rendelkezéseket hoztak, melyek szerint az elemi iskolákban angolul kell tanítani. Ez különösen erősen sújtotta a lutheránus iskolákat, amelyek nagy része német tannyelvű volt. A húszas években Oregon államban megszavaztak egy olyan kezdeményezést, mely szerint a szülőknek csak akkor van joga gyermekét magániskolába iratni, ha a helyi tanfelügyelő azt engedélyezi. Ez a törvény egyértelműen a katolikus iskolák ellen irányult.

Ezeket aztán a Legfelső Bíróság döntése alapján megsemmisítették, a húszas években először még azon az alapon, hogy a tanároknak és a szülőknek is megvan a joguk arra, hogy belátásuk szerint cselekedjenek, ötven évvel később pedig leszögezték, hogy a szülőknek joga van gyermekét a családi vallás szerinti oktatásban részesítenie.

Az állam-egyház viszony egyik alapelve manifesztálódik az egyházi oktatás gyakorlásának mint alkotmányos jognak az elfogadásában. Azt az alaptételt példázza, hogy az állam ne avatkozzon be igen komoly ok nélkül a vallásgyakorlásba. A fundamentalista protestánsok a liberális protestánsokkal, zsidókkal és szekularistákkal együtt olykor jelezték, hogy az egyházi iskolák nagymértékben sértik az evilági érdekeket, és azzal vádolták a katolikus iskolákat, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget segítik elő és antiszociális értékeket tanítanak. Ez a kritika azonban soha nem volt elég hangsúlyos ahhoz, hogy a vallásszabadság elvét ellensúlyozza.

*

A 19. század középső harmadában az állami iskolák számbeli fölénybe kerültek az egyházi iskolákkal szemben. Kezdetben azonban az új iskolák is lényegében protestáns iskolák voltak: naponta felolvastak Jakab király bibliájából, gyakran imádkoztak, az iskolai ünnepek rendszerint főhással kezdődtek és áldással végződtek,

az iskolák megtartották a legfontosabb protestáns ünnepeket, és explicit vagy implicit módon protestáns nézőpontból oktatták a nem vallásos tantárgyakat.

Ugyanakkor sok államban törvény tiltotta a "szektásnak" nevezett vallások oktatását. Szektásnak ekkor bizonyos protestáns felekezetek és a katolikusok hitét és gyakorlatát nevezték.

A 20. század első harmadában, amikor a társadalom elvilágiasodása egyre nagyobb gondná vált, több hitoktatási programot dolgoztak ki. Sok államban olyan szabályozás lépett életbe, amely megengedte az állami iskoláknak, hogy helyet biztosítsanak a hitoktatásnak. Általában heti egy órában egyházi személyek az iskolában vagy a templomban úgynevezett "lazításon" (*released time*) vettek részt, a vegyes közösségekben a katolikusok, a zsidók és a protestánsok számára egyaránt voltak ilyen foglalkozások. Akik nem akartak részt venni, azok más, nem vallásos órára vagy tanulószobára mentek ezalatt az idő alatt.

Ez aztán az amerikai egyház-állam viszony klasszikus ellentmondásainak egyikéhez vezetett: sok protestáns felekezet kezdettől támogatta az állami iskolákat, a katolikusok pedig erősen elleneztek a Jakab király bibliájának használatát, a kommentárok nélküli bibliavetést, és a protestáns szemléletű tanítást.

A tiltakozások eredményeképpen a 20. század közepére már az állami iskolákban a bibliavetés és a közös imádságon való részvétel nem volt kötelező. Egyes körzetekben olyan bibliavetési és imádkozási programokat dolgoztak ki, amelyek minden helyi vallási felekezetet kielégítenek. És amikor ilyen igény is felmerült, bizonyos kerületekben a kifejezetten protestáns attitűdöt is eltávolították a nem vallási tárgyak oktatásából.

A katolikusok tiltakozásának legkomolyabb motívuma az volt, hogy szerették volna megszerezni a kormány támogatását a katolikus iskolák számára is. És amikor végül felépítették iskoláikat saját forrásaikból, egyre inkább az állami iskolákban való hitoktatás támogatói lettek.

Az 1960-as években a tankerületek 42%-ában volt bibliavetés, és sokukban napi ima is. Ez főleg az északkeleti és a déli

országrészekben volt tapasztalható. Az iskolák 88%-ában megünnepelték a karácsonyt.

A II. világháború után az állami iskolákban való vallás ellenzése legfelső bírósági szintre került. Egy 1948-as döntés szerint a "lazítás" (*released hour*) program iskolán belüli gyakorlása alkotmányellenesnek minősült. A hatvanas években a bibliavetés és a napi ima került terítékre. New York állam oktatási miniszteriuma a helyi tankerületeknek egy olyan ima használatát javasolta, amely szerintük az állam lakói többségének vallásos érzületét nem sérti. Más esetekben naponta más és más bibliafordítást használtak. A Legfelső Bíróság mindezt alkotmányellenesnek minősítette, mivel megsértették a vallási egyenlőség elvét, ami a nem vallásosokra is vonatkozik, és mivel általános állami vallástámogatás következményének minősítették, olyan kérdésnek, amelyben nem született nemzeti konszenzus. A döntések nagy vihart kavartak, egy nemrég elvégzett közvéleménykutatás tanúsága szerint az embereknek csak 10%-a ellenezte, míg 80%-uk kifejezetten támogatta, hogy legyen ima az iskolában.

Ami az állami iskolai hitoktatást illeti, legalábbis elvben, ebben a vonatkozásban mindenki egyetért: az amerikaiak nagy többsége nem igényli, hogy gyermekét az állami iskolában teológiai tanokkal, istentiszteleti módokkal vagy az egyházstruktúrával ismertessék meg, de bizonyos, akár a judaizmusban vagy a kereszténységben gyökerező általános erkölcsi tanításokat igen szükségesnek látják. Ezek közül talán a legfontosabb ma a faji előítélet erkölcsatlansága. Ennek egy jellegzetes esete volt az, amikor a Legfelső Bíróság úgy döntött, hogy az Egyesült Államok alkotmányát sérti a tízparancsolatnak a tanteremben való kifüggesztése, mivel ez inkább teológiai doktrinák és nem általános erkölcsi elvek támogatása.

*

Sokak szerint az állami iskolák nem nem-vallásosak, hanem kifejezetten vallásellenesek. A tudományos elméletek, történelem-interpretációk, erkölcsi értékek közvetítésszor számos ilyen kérdés felmerül. Ami

az ember származását illeti, az állami iskolák általában a darwini elmélet alapján tanítanak, ez azonban a fundamentalista protestánsok szerint nem egyeztethető össze a Biblia állításával. A másik érintett kérdés a szex-oktatás, mivel a kritikusok szerint a szaporodás, a születésszabályozás tanításával az iskolák a házasságon kívüli szexuális kapcsolatra buzdítanak, ami az egyháziak erkölcsiségével nem egyeztethető össze.

Ezek a problémák máig nem megoldottak, perek sokasága követte egymást, valószínűleg addig nem csitul el a vihar, amíg az ember származásával kapcsolatban mindenféle tanítást ki nem tiltanak az iskolából, aminthogy azt a szexuális felvilágosítással kapcsolatban több tankerületben már meg is tették.

Van a tiltakozásnak egy másik formája is. A szülők azt kérik, hogy gyermeküknek adjanak felmentést az olyan tárgyak – vagy témák – tanulása alól, amelyek sértének vallásos meggyőződésüket.

Hasonló vitákra adott alkalmat a második világháború előestéjén az a gyakorlat, hogy az államok egyharmadában a gyerekeknek a tanítás kezdete előtt tisztelegniük kellett a nemzeti zászló előtt. A Jehova tanúi ezt vallási okokra hivatkozva megtagadták. A gyereket kizárták az iskolából, a szülők ellen eljárást indítottak. Az amish volt az a másik szekta, amely a vallásszabadság iskolai alkalmazhatóságának korlátait feszegette. Az amishek 14 éves koruk felett nem engedik gyerekeiket iskolába, mondván, hogy ezzel akadályozva lenne felkészítésük az amish felnőtt életre. Ez a kérdés sok vihart kavart, de végül azokban az államokban, ahol sok amish lakik, megkapták a hivatalos beleegyezést. Wisconsinban azonban eljárást indítottak az amish szülők ellen. A Legfelső Bíróság ezt törvénytellennek minősítette, és kifejezte, hogy a vallásszabadság elve ebben az esetben az elemi és középfokú iskolázás melletti elkötelezettség elvét megelőzi, különös tekintettel arra, hogy az amish egy igen szorgalmas és tisztességes nép.

*

1960-ban a katolikus iskolák tették ki a magániskolák 90%-át, míg a protestáns iskolák csak egy részét képezték a maradék 10%-nak. 1984-ben a katolikus iskolák részaránya 57%-ra süllyedt, míg a protestánsoké 28%-ra nőtt, ezen belül 17% volt az evangélikus iskolák aránya. A zsidó iskolák az összes magániskola 2%-át adták.

Ez az átstrukturálódás számos kérdésben hozott változást, így az egyházi iskolák állami finanszírozásának kérdésében is. A 18. század végéig az egyházi tulajdon, így az iskolák sem, nem volt tulajdoni adóköteles. Később az adómentességet még jobban kiterjesztették, így az egyéni adófizetők is levonhatták jövedelmi adójukból az egyházi hozzájárulást. Ezt a gyakorlatot a Legfelső Bíróság is helybenhagyta 1970-ben.

Sokkal bonyolultabb volt azonban az egyházi iskolák támogatásának kérdése: csupán a 19. század végére alakult ki egy többé-kevésbé egységes gyakorlat, amely szerint az államok általában nem adnak anyagi támogatást az egyházi iskoláknak.

Századunk közepére azonban az anyagi támogatás kérdése újra terítékre került. Nem egyházi, nem vallásos célokra – például gyerekszállításra – kaptak támogatást az egyházi iskolák. Ez érvek és ellenérvek sokaságát váltotta ki, a társadalom mind a mai napig megosztott ebben a kérdésben. A szabályozást finomítani kellett, így például az említett gyerekszállítást csak abban az esetben támogatták, ha a gyerekeket iskolába és iskolából haza vitték, tanulmányi kirándulás esetében már nem. Nem vallásos tárgyakhoz kaphattak támogatást, ami a tankönyvek kiadását illeti, de térképek vagy laboratóriumi felszerelés vásárlásához már nem. Az állami alkalmazottak nem nyújthatnak pszichológiai vagy egyéb tanácsadó szolgáltatást az egyházi iskolákban stb.

Ami az egyházi iskolák állami szabályozását illeti, mindegyik egyházi iskola többé-kevésbé álavetette magát ennek, kivéve az amisheket, akik saját embereikkel akarják taníttatni gyermekeiket, akik általában nem rendelkeznek felsőfokú pedagógusi képesítéssel, ahogy azt a törvény megkívánná. A fundamentalista protestáns iskolák elterjedésével mások is ezt a nézetet kezdik vallani.

A szabályozásnak kifejezetten világi céljai is lehetnek. Ilyen például az, hogy a szövetségi adóhivatal azokat az egyházi iskolákat, amelyek bármiféle faji diszkriminációt vagy elkülönítést gyakorolnak, kivette az adómentesek köréből.

(M. E. Smith: *Relations Between Church and State in the United States, with Special Attention to the Schooling of Children. In: The American Journal of Comparative Law, 1987. Vol. 35. No. 1. 1-45. p.*)

* * *

A munkaügyi problémák rendezésének története az amerikai katolikus iskolákban

A szerző az amerikai katolikus iskolák munkaügyi problémáinak jogi vonatkozásaival foglalkozik.

Leírja, hogy a 20. században a világháborúkat és a válságot követő társadalmi változások megkettőzték a katolikusoknak abbéli erőfeszítéseit, hogy a munkásság szorongatott helyzetén javítsanak. Ugyanakkor a nagymérvű katolikus bevándorlás hatására kialakult és virágzott egy független iskolarendszer, amely olcsó áron szolgálta a nagy bevándorló közösséget. Az iskolák tantestülete szegénységi és engedelmisségi fogadalmat tett papokból és apácákából állt, ezzel biztosítva volt az olcsó és engedelmes munkaerő-utánpótlás.

A hatvanas évek elején a társadalmi igazságosságot hangsúlyozó, a hitoktatás fontosságát megerősítő második vatikáni zsinat, illetve az egyházi hivatásokban bekövetkező drámai csökkenés átalakította az amerikai katolikus oktatást. Amint világiak kezdték helyettesíteni a paptanárokat és apácákat, felmerült, hogy az egyháznak a munkásság melletti elkötelezettségét saját munkásaival szemben is alkalmaznia kell. Ugyanekkor az állami iskolák tanárainak egyre erősödő harci szelleme átstrukturálta a világi oktatást is. A munka törvénykönyvét alkalmazták a tanárookra is, akik a vezetési döntésekben eddig nem tapasztalt részesedésre tettek szert.

Igy alakultak meg az egyházi iskolák tanárainak szervezetei. A katolikus hierar-

chia válasza a szakszervezetbe tömörülésre igen változó volt: a bátorítástól, az összehozott foggal való elfogadáson keresztül egészen az elutasításig terjedt. Egyes egyházi vezetők úgy érezték, hogy az egyház tekintélyének és a katolikus egyház finansziális egészségének megőrzése érdekében el kell utasítani a katolikus munkásság melletti doktrínát, és igyekeztek azt a benyomást kelteni, hogy a munka törvénykönyvének alkalmazása ebben az esetben szörnyűséges következményekkel járna.

Ennek ellenére az 1960-as évek közepétől huszonnégy egyházmegye tárgyalt pedagógus szervezetekkel. A New York-i és a Hawai-i katolikus iskolákban a munka törvénykönyvének szabályozása az irányadó. A szakszervezetbe tömörülés eredményeként eloszlott az a mítosz, mely szerint a béralku elkerülhetetlenül lelki és gazdasági zűrvart okoz, és hogy a munka törvénykönyve jogszabályainak érvényesítése megoldhatatlan alkotmányos nehézségeket vonna maga után.

Az egyházmegyei kollektív szerződés kötés azt illusztrálja, hogy szét lehet választani a "kötelező" világi témákat (pl. fizetések és juttatások) a "fakultatív" vallási kérdésektől. A számos tagszervezetet magába foglaló Katolikus Tanárok Országos Szövetsége ragaszkodik ahhoz, hogy a kollektív szerződésekbe széles körű "igazgatási jogkör" iktassanak be, amely szavatolja, hogy a hierarchia szabadon működtethet iskolákat katolikus elvek szerint, és minden hitbéli kérdést az egyeztetés körén és a munkaügyi gyakorlaton kívülre helyez.

Az egyházi iskolák munkaügyi viszonyai ma általában békések. Egyes egyházkerületekben a szakszervezetek megalakulása még a feszültségek csökkentésében is közrejátszott, miután tisztázódott, hogy mi a papok és mi a tanárok szerepköre, és egyértelművé vált a katolikus oktatás célja. A nem tisztességes munkaügyi gyakorlat ritka. A szakszervezetek ritkán használnak nyomásgyakorló taktikát: nagyon kevés sztrájk fordult elő, és ezek mindegyike gyorsan le is zárult.

Az egyház nem kapcsolja össze a világi tanárok kollektív szerződését és a katolikus iskolák anyagi instabilitását. Számos, a szakszervezeti mozgalmal kapcsolat-

ban nem lévő tényező (pl. demográfiai változások) magyarázza az egyházi iskolákat sújtó anyagi problémákat. Ráadásul a józan ész alapján a tanárok is felmérik és megértik az iskola gazdasági helyzetét, és meg akarják őrizni a katolikus iskolákat és ezzel együtt saját állásukat is.

A második vatikáni zsinatot követő realitásokra válaszolva az amerikai püspökök 1986-ban szentesítették a tárgyalások kooperatív, anyagilag felelős megközelítését. A hierarchia elismerte, hogy a múltban hiba volt nem alkalmazni a munkássággal kapcsolatos katolikus tanokat az egyházi intézményekre, és elkötelezte magát amellett, hogy a jövőben teljes mértékben elismeri az alkalmazottak szervezkedéshez és kollektív szerződés-kötéshez való jogát. Ez a jogilag semmiré nem kötelező erkölcsi elkötelezettség egy új korszak kezdetét jelezheti az egyházi iskolák munkaügyi viszonyaiban.

Összefoglalva: a munka törvénykönyvéhez való alkalmazkodás bizonyos elvi és gyakorlati változtatásokat követelhet a katolikus egyházi iskoláktól, de az egyháznak nem kell feláldoznia azt a jogát, hogy az egyházi iskolákban minden hitbéli kérdést ő szabályozzon.

(Robert J. Pushaw, Jr.: *Labor Relations Board Regulation of Parochial Schools. A Practical Free Exercise Accomodation. In: The Yale Law Journal, 1987. Vol. 97. No. 1. 135-155. p.*)

* * *

A fal az egyház és az iskola között

Az első számú törvény tiltja hivatalos vallás létrehozását. Az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága kitiltotta a vallás-gyakorlást - nem a hitoktatást - az állami iskolák terneiből.

1962

Ima az iskolában

New York Állam elfogadott egy imát, amit az iskolások az osztályban mondhatnak. Egy mondat, amelyben a gyerekek "Isten áldását" kéri. A szülők egy csoportja megtámadta ezt a gyakorlatot. A Legfelső Bíróság irányadó döntése szerint

"a kormánynak nem feladata hivatalos imák létrehozása".

1980

Tízparancsolat

Kentuckyban megkövetelték, hogy minden állami iskolai tanteremben legyen ki-téve a tízparancsolat egy példánya. A Legfelső Bíróság ezt a törvényt megvétőzta, mivel ennek "célja" nem a semlegesség biztosítása, hanem a vallás elősegítése.

1985

A csend pillanata

25 állam megengedte a tanároknak vagy megkövetelte tőlük, hogy egy perces csönddel kezdjék az órákat. A Legfelső Bíróság döntése szerint azonban az alabamai törvény csupán ürügy volt arra, hogy az imádkozást visszacsempésszék az állami iskolákba, pedig az államoknak sem bátorítaniuk, sem ellenezniük nem szabad a vallásosságot.

1990

Tanrenden kívüli ima

Az 1984-es Egyenlő Hozzáférés Törvénye (*Equal Access Act*) megtiltja, hogy az állami középiskolák egyes diákcsoportokat "vallási, politikai, (vagy) filozófiai" nézeteik miatt diszkrimináljanak. 1986-ban a Legfelső Bíróság állásfoglalása szerint így a diákok elkezdhetik imaklubok létrehozását.

1991

Ballagási szertartás

A Legfelső Bíróság legközelebbi ülésén az-zal a gyakorlattal kapcsolatban fognak meghallgatni ellenvetéseket, mely szerint egyes kerületekben lelkipásztor vezetésével közös imádkozást tartanak a ballagási ünnepségen. Ez egyértelműen a vallás hivatalos elismerése, bár a kongresszus ülései és az elnöki beiktatások is imával kezdődnek.

(*The Wall between Church and School. In: Newsweek, 1991. jun. 10. 50-51. p.*)

(Fordította, ismertette: Csongor Anna)

SUMMARIUM

KIRCHE, RELIGION UND UNTERRICHT IN UNGARN

Das Ungarische Institut für Bildungsforschung startet eine neue Fachzeitschrift unter dem Titel *EDUCATIO*. Es ist kein leichtes Unternehmen, unter Umständen, als eine Reihe von neuen Zeitschriften erscheinen, mit etwas Neuem vor die Öffentlichkeit zu treten. Ein Thema zu finden, was genug neu und anreizend dazu ist, das Interessen der Fachleuten und anderer Leser zu erreichen. Dieses Thema ist die neue Rolle der Kirche und Religion in der ungarischen Gesellschaft, hauptsächlich in der Bildung. Es handelt sich um eine Frage, die die Öffentlichkeit stark beschäftigt.

In der Zeitschrift gibt es Studien und Berichte über die Rolle der Religion und Kirchen in der neuen demokratischen Gesellschaft, über die Vergangenheit der kirchlichen Bildung vor dem Kriege und in der Periode des Sozialismus, und über die heutige Lage. Es gibt Daten von Meinungsforschungen, inwieweit die ungarische Gesellschaft eine neue und wesentlichere Rolle der Kirchen in dem öffentlichen Leben und besonders in den Schulen beansprucht. Die Zeitschrift fragt nach der Meinung von kirchlichen und weltlichen Persönlichkeiten von Ungarn und anderen Ländern über die Privatschulen und kirchlichen Schulen in den eigenen Ländern.

Was Ungarn besonders betrifft, ist die Frage: handelt es sich um Neukonservatismus, um eine neu-alte "christliche Kurs" – davor befürchten sich manche in Ungarn und manche die die ehemalige Ostblock-Staaten vom Ausland besichtigen? Statt der "marxistischen" Indoktrination kommt jetzt eine neue Kurs der kirchlichen Indoktrination in die Schule?

Die Zeitschrift gibt ein umfassendes Bild darüber, daß diese Ängste nicht begründet sind. In der Wirklichkeit handelt es sich darum, daß die Kirchen nach ihrem Platz in der Gesellschaft suchen – nicht nur in Ungarn oder in den ehemaligen Ostblock-Staaten, sondern auch in den entwickelten Ländern Europas, sogar der Welt –, obwohl die Frage in unserer Region mit stärkerem Akzent zur Öffentlichkeit kommt.

Im Bereich des Schulwesens hat das Problem zwei Dimensionen: die Frage der Religionsunterricht und der kirchlichen Schulen – mit anderen Worten die Frage der Religiosität und der Kirchen.

Die Bürger von Staaten, die von dem gesellschaftlichen Versuch des "realen Sozialismus" verschont waren, können kaum verstehen, warum heftige Erregungen und übertriebene Hoffnungen zur Frage des Religionsunterrichts verbunden sind. Die Zeitschrift überzeugt die Leser, daß nicht nur die Wissenschaftler, sondern die öffentliche Meinung viel toleranter und offener in dieser Frage ist, wie man glaubt.

Im Bezug auf den Religionsunterricht in der Schule stellt sich die Mehrheit auf einen eher akzeptierenden als abweisenden Standpunkt – mit der Betonung der Gewissens- und Weltanschauungsfreiheit. Unter den Begründungen spielt der Anspruch der moralischen Erziehung eine Rolle, daneben die Überzeugung, daß die Kenntnis der jüdisch-christlichen kulturellen Erbe ein wichtiger Bestandteil der europäischen kulturellen Identität ist. Hinter dem prinzipiellen Einverständnis verbergen sich die empfindlichen Einzelheiten: wo (in der Schule oder in der Kirche), wie (in dem Stundenplan oder nachmittags) der Religionsunterricht sich anordnen soll. Ein anderes Problem ist, daß die Kirchen selbst nicht einig in diesen Fragen sind. Die 38 anerkannten Kirchen haben gar keine ähnliche Chance, in der Bildung anwesend zu sein. Die Zeitschrift beantwortet diese Fragen nicht, aber sie bringt die Interessenkonflikte zur Licht.

Die Kirchen als Schulerhalter bedeutet die andere wesentliche Dimension. Weltweit ist eine Laizierung der Bildung zu beobachten, obwohl der Anspruch nach der Anwesenheit der Kirchen in der Bildung auch in Europa von Westen nach Süden-Südosten sich vergrößert. Die ungarischen Kirchen sind ziemlich aktiv, sogar offensiv als Schulerhalter auftreten. Es ist bemerkenswert, daß die stärkeren Kirchen (besonders die Katholische Kirche) eher unabhängige Schulen organisieren wollen, die Schwächeren – die oft nicht in der Lage sind, die Schuleinrichtungen aus eigener Kraft zu erhalten – streben sich danach, je mehr Schulen mit der finanziellen Unterstützung der jeweiligen Ortsverwaltungen zu haben. Die Schulen sind (besonders in diesen Fällen) Wesensquellen und Legitimationsmittel.

In der Beurteilung der gesellschaftlichen und bildungspolitischen Rolle der Kirchen kann man Unterschiede zwischen den Generationen der Meinungsträger beobachten. Die verschiedenen "Fundamentalisten" von der einen und der anderen Seite sind in Minderheit. Die ältere Generation weist den Kirchen – etwa im Sinne des patriotischen Liberalismus des vorigen Jahrhunderts – eine traditionale Funktion in der Rettung der Unabhängigkeit der Nation und souveränen Kultur hin, die jüngere betont eher die Gewissensfreiheit, deren natürlichen Bestandteil das Recht zum Religionsunterricht ist. Die Unsicherheit im theoretischen Bereich, die Spannung zwischen die Nostalgie und harten Realitäten verursachen den "Drang nach Schulen" bei den meisten Kirchen. In der Beurteilung dieser Prozesse gibt es generationsspezifische, weltanschauliche Gefälle. Die tatsächliche Trennung von Kirche und Staat, der Gleichgewicht zwischen Sekularisation und modernen kirchlichen Strukturen, die Beendigung des heutigen Kulturkampfes beansprucht sicher noch viele Jahre.

CHURCH AND SCHOOL IN CENTRAL EUROPE

Americans may wonder why Central Europeans are concerned about issues of church and school, religion and education. Europe has a heritage that mingles church and state involvement in education. This stems from the Middle-ages and before when the church was the prime instigator of the educational effort. The importance of church involvement in the education and indoctrination of the rising generation was not lost on Protestant reformers, who copied many of the approaches taken by the Catholics to educational instruction.

The Enlightenment in the 18th Century and the Industrial Revolution in the 19th encouraged the growth of universal primary education and its eventual secularization. Society had a stake in the creation of an educated populace, and the state took over the obligation, which had previously rested exclusively with the family and been served by the church, to see to it that all children received primary education.

Events of the 20th century with the rise of science and technology brought about further secularization of education, and in lands dominated by communism the rejection of any religious influence in society became part of this process. Since it opposed any dogma other than its own, Communism tried to break the hold of the religion on the people and particularly on the rising generation. This went beyond outlawing religious instruction in the schools to the confiscation of church property for more "socially productive" uses, such as for museums and secular schools and colleges. In Central and East Central Europe and the Soviet Union the state actively persecuted religious leaders of all faiths. In the Soviet Union the campaign against the Jewish faith was most intense. Minority Christian faiths, Roman Catholics, and Russian Orthodox were also persecuted, as was Islam. In some cases, family members who undertook to "deform" their children's minds by teaching them religious "myths" were included in the persecution. Nonetheless, the party was unable to completely extinguish religious sensibilities, even after seven decades of effort. The failure to eradicate religion provides a notable example of the limitations of mass communication, even when backed by state power.[†]

While the party strove to eliminate religion, critics warned of and lamented the passing of any moral foundation for society, once the religious and moral "capital" of the past was exhausted. For centuries, liberty itself had been held to be dependent on morality. For instance, Tocqueville believed that "Liberty cannot be established without morality nor morality without faith."^{††} He realized that traditional religions had been entangled historically with the institutions that democracy was destroying. For that reason the champions of

[†] For details on the effort in the Soviet Union see DAVID POWELL, *Anti-religious Propaganda in the Soviet Union* (Boston: MIT Press), 1966.

^{††} *Tocqueville's Democracy in America* edited by Phillips Bradley (New York: Alfred A. Knopf), 1980, p. xcvi.

liberty in his day, having "seen religion in the ranks of their adversaries," either attacked it or were afraid to defend it. But Tocqueville regarded religious faith with its emphasis on the ultimate dignity of individual souls as fundamental.

Central Europe's experience with Communism during the past 40 years seems to confirm these views. Without a belief in the existence of something higher than the state which also under girded the dignity and worth of each individual and called on men to live lives guided by moral purposes and principles, public and private morality eroded. The bankrupt state of the economy was matched by a moral bankruptcy which corroded any basis of legitimacy the political authorities might have hoped for. Ancient virtues of honesty and integrity were without adequate foundation any longer and were positively dysfunctional to short-term, individual survival.

We can conclude that many people believe moral education is necessary, and many also believe that a religious basis is needed for morals.

For most Central Europeans the question now is the extent to which public education should involve the church in teaching children religious doctrines that under gird morality. Furthermore, the churches are applying for return of their property and compensation for the damages suffered.

A range of opinion exists on these issues and they become matters of the degree to which church and schools will be allowed to join in the instruction of children. Models to consider are available plentifully around the world, but many of them are models to be shunned.

The U.S. approach which attempts to ban any element of religious contamination from the state supported schools results, as Coons shows, in the establishment of a secularized version of values which becomes a de facto "state religion" although such an outcome is prohibited by the First Amendment.

The aversion of the original drafters of the constitution to an established state church was an outgrowth of their negative experiences with the tyranny such a system might embrace, just as Tocqueville remarked. As Coons indicates, however, many kinds of restrictions on state support or cooperation with religious schools were an outgrowth of 19th century Protestant resistance to the inroads of Catholic and Jewish immigrants.

Western European countries - Britain, Germany, and Italy for example - are more comfortable than Americans with a limited amount of religious instruction in a context where parents and finally children have a say in whether the child is subjected in school to the teachings of a particular faith.

These countries seem less hung-up than the US over the implications for mingling of church and state and are inclined to allow two hours of religious instruction per week in the schools or to allow state funds to partially finance religious schools.

But the details of the relationship are nonetheless matters for debate, even with a single family. Mother may feel that education should be secular and that religion should be taught in the churches, not in the schools, while father, whose brother is a priest, may feel that religious instruction belongs in the

liberty in his day, having "seen religion in the ranks of their adversaries," either attacked it or were afraid to defend it. But Tocqueville regarded religious faith with its emphasis on the ultimate dignity of individual souls as fundamental.

Central Europe's experience with Communism during the past 40 years seems to confirm these views. Without a belief in the existence of something higher than the state which also under girded the dignity and worth of each individual and called on men to live lives guided by moral purposes and principles, public and private morality eroded. The bankrupt state of the economy was matched by a moral bankruptcy which corroded any basis of legitimacy the political authorities might have hoped for. Ancient virtues of honesty and integrity were without adequate foundation any longer and were positively dysfunctional to short-term, individual survival.

We can conclude that many people believe moral education is necessary, and many also believe that a religious basis is needed for morals.

For most Central Europeans the question now is the extent to which public education should involve the church in teaching children religious doctrines that under gird morality. Furthermore, the churches are applying for return of their property and compensation for the damages suffered.

A range of opinion exists on these issues and they become matters of the degree to which church and schools will be allowed to join in the instruction of children. Models to consider are available plentifully around the world, but many of them are models to be shunned.

The U.S. approach which attempts to ban any element of religious contamination from the state supported schools results, as Coons shows, in the establishment of a secularized version of values which becomes a de facto "state religion" although such an outcome is prohibited by the First Amendment.

The aversion of the original drafters of the constitution to an established state church was an outgrowth of their negative experiences with the tyranny such a system might embrace, just as Tocqueville remarked. As Coons indicates, however, many kinds of restrictions on state support or cooperation with religious schools were an outgrowth of 19th century Protestant resistance to the inroads of Catholic and Jewish immigrants.

Western European countries - Britain, Germany, and Italy for example - are more comfortable than Americans with a limited amount of religious instruction in a context where parents and finally children have a say in whether the child is subjected in school to the teachings of a particular faith.

These countries seem less hung-up than the US over the implications for mingling of church and state and are inclined to allow two hours of religious instruction per week in the schools or to allow state funds to partially finance religious schools.

But the details of the relationship are nonetheless matters for debate, even with a single family. Mother may feel that education should be secular and that religion should be taught in the churches, not in the schools, while father, whose brother is a priest, may feel that religious instruction belongs in the

offers of alternative quarters, since the original buildings are sacred to them (and usually in better repair).

Conflicts arise over social pressures to attend religious holidays, such as Christmas. In one instance, a school in Budapest publicly announced that all the students were expected to attend services in the Catholic Church. When a few parents protested, quiet, unpublicized exceptions were allowed, but social pressures led to few children taking advantage of the exceptions.

Conflicts arise over whether grades for religious instruction are to be included in the regular grade records of the students. The church would like to have them included, but those from minority faiths or non-believers object that this may open a way for discrimination.

Because of social pressures, the compromise which allows those children who don't want the instruction to sit in the back or go to another room is not satisfactory to them or their parents.

The current government wants support from the church and expects that to the extent they support the church's demands it will be forthcoming. Although the central church hasn't made recommendations about whom to vote for, local priests have been known to give their congregations advice. Surely they have that right, but on the other hand, this again mingles church and state influence.

Some observers believe that because of the decline of religious observance in Western Europe, many churches are paying a lot of attention to the rebirth of religion in Eastern Europe, hoping that a renaissance of religious, faith will revitalize the church elsewhere as well. They strive for a level of involvement in education they do not enjoy in the West in order to accomplish this. The simple, American dogma of separating church and state and keeping the religious teachings of a particular faith out of the public schools does not solve the problem for Europeans. The debate continues and the ideal resolution is yet distant.

GORDON C. WHITING